

Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu

Książka:

Antoniewski Stanisław: Opłacalność kierunków w drobnych

gospodarstwach. Część 1. Trzechlecie dobrej konjunktury 1927-30.

Warszawa: nakładem Państwowego Instytut Naukowego Gosp. Wiejsk. w

Puławach, skład główny: Księgarnia Rolnicza T.O.R. w Warszawie, 1934

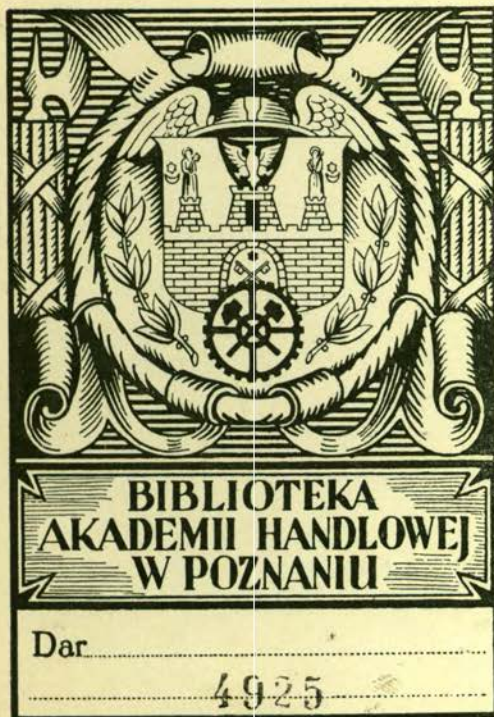
[6], 343, [1] strona

Książka zdigitalizowana i udostępniona cyfrowo w ramach zadań projektu pt.
„Digitalizacja i udostępnianie online »Bibliografii gospodarki Wielkopolski 1919-39«
H. Maciejewskiej” (SONB/SP/550684/2022)

BIBLIOTEKA W.S.E. POZNAŃ

4925

Projekt Retrokonwersja alfabetycznego katalogu kartkowego
Biblioteki Głównej UEP dla książek wydanych do 1950 roku
dofinansowano z programu Ministra Edukacji i Nauki
„Społeczna odpowiedzialność nauki” nr SOINB/SP/550262/2022

BIBLIOTEKA PUŁAWSKA

SERJA PRAC SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH

Nr 44

OPŁACALNOŚĆ KIERUNKÓW W DROBNYCH GOSPODARSTWACH

CZĘŚĆ I.

TRZECHELECIE DOBREJ KONJUNKTURY 1927 – 30.

OPRACOWAŁ

DR. STANISŁAW ANTONIEWSKI

WARSZAWA 1934

NAKŁADEM PAŃSTW. INSTYTUTU NAUKOWEGO GOSP. WIEJSK. W PUŁAWACH
SKŁAD GŁÓWNY: KSIĘGARNIA ROLNICZA T. O. R. W WARSZAWIE, UL. MAZOWIECKA 10

WYDZIAŁ EKONOMIKI ROLNEJ
DROBNYCH GOSPODARSTW WIEJSKICH

zaleca następujące książki
z zakresu ekonomiki drobnych gospodarstw:

1. Prof. Dr. *E. Laur* — przetłumaczył Prof. Dr. Witold Staniewicz, **Ekonomika rolnicza ze szczeg. uwzględnieniem gospodarstw włościańskich**. Nakład K. S. Jakubowskiego. Lwów 1928.
 2. Prof. Dr. *E. Laur* — przetłumaczył Prof. Dr. Fr. Bujak, **Rachunkowość rolnicza dla gospodarstw włościańskich**. Nakład K. S. Jakubowskiego. Lwów 1926.
 3. Prof. Dr. *E. Laur* — przetłumaczył Inż. roln. J. Curzytek. **Wstęp do ekonomiki gospodarstwa wiejskiego**. Nakład Zakładu im. Ossolińskich. Lwów 1928.
-

OPLACALNOŚĆ KIERUNKÓW
W DROBNYCH GOSPODARSTWACH
CZĘŚĆ I.

BIBLIOTEKA PUŁAWSKA

SERJA PRAC SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH

Nr 44

OPŁACALNOŚĆ KIERUNKÓW W DROBNYCH GOSPODARSTWACH

CZĘŚĆ I.

TRZECHLECIE DOBREJ KONJUNKTURY 1927 – 30.

OPRACOWAŁ

DR. STANISŁAW ANTONIEWSKI

Nr 4327
9.3.26
~~BIBLIOTEKA~~
~~Izby Przemysłowo-Handlowej~~
WE LWOWIE.

WARSZAWA 1934

NAKŁADEM PAŃSTW. INSTYTUTU NAUKOWEGO GOSP. WIEJSK. W PUŁAWACH
SKŁAD GŁÓWNY: KSIĘGARNIA ROLNICZA T. O. R. W WARSZAWIE, UL. MAZOWIECKA 10

BIBLIOTEKA
Zwłoka L. 1. 1950, Główna Biblioteka
Chęć w Poznaniu
Nr. Bibl. **330**

4925

**ODBITO W DRUKARNI
LEONA NOWAKA**

WARSZAWA

WARECKA 12

TELEFON

244-99

Projekt Retrokonwersja alfabetycznego katalogu kartkowego
Biblioteki Głównej UEP dla książek wydanych do 1950 roku
dofinansowano z programu Ministra Edukacji i Nauki
„Społeczna odpowiedzialność nauki” nr SONB/SP/550262/2022

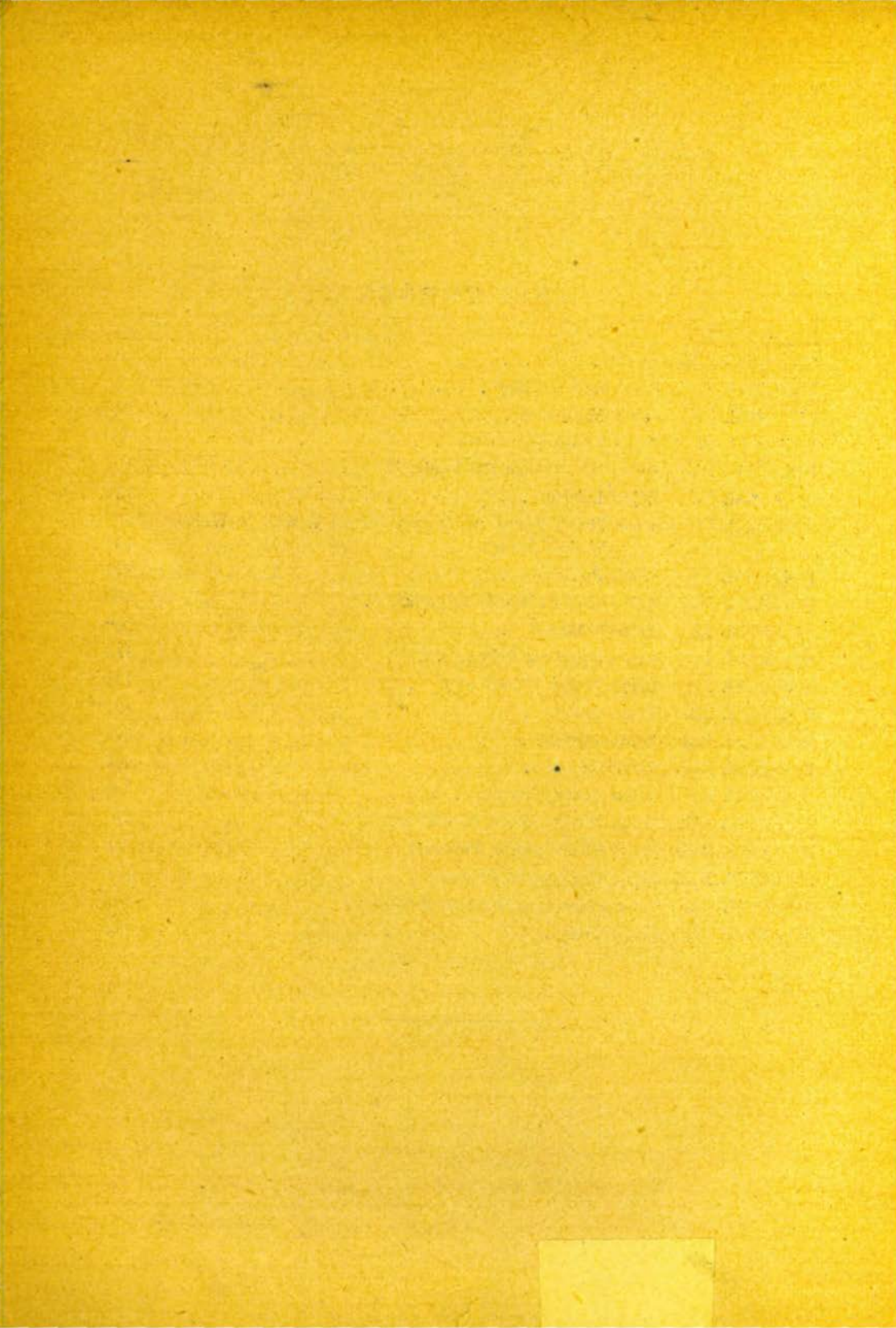

D. 1950. 2040

SPIS TREŚCI.

	Str.
Od Wydziału Ekonomiki	VII
ROZDZIAŁ I. Cel i metoda pracy	1
ROZDZIAŁ II. Rejon Mazowsze	72
ROZDZIAŁ III. Rejon Kalisko-Kujawski	99
ROZDZIAŁ IV. Rejon Miechowsko-Sandomierski	110
ROZDZIAŁ V. Rejon Lubelski	120
ROZDZIAŁ VI. Rejon Słabe ziemie na lewym brzegu Wisły i w Widłach Wisły i Sanu	130
ROZDZIAŁ VII. Rejon Podlasie	142
ROZDZIAŁ VIII. Rejon Grodzieńsko-Nowogródzki	151
ROZDZIAŁ IX. Rejon Wileński	162
ROZDZIAŁ X. Rejon Polesie z Pińszczyzną	173
ROZDZIAŁ XI. Rejon Wołyn Południowy	184
ROZDZIAŁ XII. Rejon Podole	194
ROZDZIAŁ XIII. Rejon Pogórze	223
ROZDZIAŁ XIV. Rejon Górski	242
ROZDZIAŁ XV. Rejon Przemysłowy	253
ROZDZIAŁ XVI. Rejon Wielkopolska Południowa	274
ROZDZIAŁ XVII. Rejon Wielkopolska Północna	283
ROZDZIAŁ XVIII. Rejon Chełmiński-Kujawski	294
ROZDZIAŁ XIX. Rejon Kaszuby i Pomorze Wschodnie	304
ROZDZIAŁ XX. Uogólnienia	313

OD WYDZIAŁU EKONOMIKI ROLNEJ DROBNYCH GOSPODARSTW WIEJSKICH

Z pomiędzy licznych zagadnień współczesnej agronomii społecznej w Polsce, na jedno z pierwszych miejsc wysuwa się sprawa organizacji drobnych gospodarstw włościańskich. Wprawdzie posiadamy już dzisiaj duży zakres wiadomości techniczno-organizacyjnych, jednak brak nam dotąd ścisłych, na wynikach liczbowych opartych danych w jakim kierunku gospodarstwa włościańskie organizować należy.

Przecież gospodarstwa te winny być organizowane na innych, niż warsztaty folwarczne podstawach. W gospodarstwie włościańskim bowiem chodzi nietyle o wygospodarowanie możliwie wysokiego przychodu czystego, celem najlepszego oprocentowania czynnych w danym gospodarstwie kapitałów, ile o najpełniejsze zatrudnienie wszystkich pozostających w niem członków rodziny i osiągnięcie w ten sposób najwyższego dochodu rolniczego, niekiedy nawet kosztem obniżonego przychodu czystego. Punktem więc wyjścia organizacji gospodarstwa włościańskiego jest zarówno skład demograficzny rodziny włościańskiej, jak i możliwość uzyskiwania zarobków na stronie przez poszczególnych jej członków oraz wysokość tych zarobków, a więc warunki tak bardzo różne w poszczególnych gospodarstwach i w rejonach rolniczych Polski.

To też sądzimy, że dużym krokiem naprzód — jest ogłoszenie przez Dr. Stanisława Antoniewskiego pracy niniejszej, w której podane są wyniki opłacalności poszczególnych kierunków gospodarczych i systemów polowych, oparte na prowadzonej rachunkowości w trzechleciu dobrej dla drobnych gospodarstw konjunktury 1927—1930 i to z osobna dla poszczególnych rejonów rolniczych Polski. Praca ta kontynuowana obecnie przez Autora także dla trzechlecia złej konjunktury, pozwoli nagromadzić szereg niezmiernie cennych stwier-

dzeń i faktów. Sądzymy również, że prace Dr. Antoniewskiego będą posiadały zarówno duże znaczenie teoretyczne, jak i przede wszystkim praktyczne, pozwolą bowiem nie błądzić poomacku przy organizowaniu gospodarstw włościańskich, lecz opierać się na mocnych cyfrowych podstawach, tembardziej, że liczne dane, zawarte w tablicach dla poszczególnych rejonów, dadzą wnikliwemu organizatorowi odpowiedź na niejedno postawione sobie pytanie.

Na podstawie prac D-ra Antoniewskiego Wydział Ekonomiki zamierza opracować szereg monografij typowych gospodarstw włościańskich dla poszczególnych rejonów i panujących w nich kierunków gospodarczych i systemów polowych. Metodyka takiej monografii przygotowywana jest obecnie w Wydziale przez Inż. J. Curzytkę. Po ukończeniu tej pracy i ogłoszeniu drukiem jej wyników Wydział zamierza zwrócić się do poszczególnych Katedr Ekonomiki Rolniczej z prośbą o współpracę i dawanie — jako tematy zarówno prac dyplomowych, jak i seminaryjnych — opracowań monografij typowych opłacalnych gospodarstw włościańskich.

W ten sposób Wydział Ekonomiki pragnie przyczynić się do rozwiązania zagadnienia, które uważane jest za niezmiernie ważne tak przez Pana Ministra Rolnictwa, jak i Związek Izby i Organizacji Rolniczych, czego dowodem jest powołanie w roku bieżącym do życia pod przewodnictwem p. S. Sobczyka Centralnego Komitetu do spraw organizacji przodowniczych gospodarstw wiejskich oraz poświęcanie wiele uwagi sprawie organizowania drobnych gospodarstw wiejskich przez poszczególne Izby Rolnicze.

PROF. DR. WITOLD STANIEWICZ
Kierownik Wydziału

ROZDZIAŁ I.

CEL I METODA PRACY.

Rachunkowość drobnego gospodarza rolnego, uzupełniona opisem stanu rodziny i wykazem przedmiotów osobistego użytku, przedstawia działalność gospodarczą i pewną sferę stosunków prywatnych rolnika w liczbach i wartości pieniężnej. Materiały, stąd pochodzące, są obfitem źródłem dla indukcyjnych badań ekonomicznych: w Polsce użytkowane są w sposób ciągły dla określenia opłacalności drobnego rolnictwa z uwzględnieniem charakterystyki jego zdolności rynkowych jako dostawcy i konsumenta, przyczyniając się z biegiem lat do budowy podstaw programowej polityki rolniczej. Poza tem rachunkowość została wykorzystana przy obliczaniu kosztów produkcji ważniejszych wytworów rolniczych, bilansu zbożowego gospodarstw włościańskich, dalej w studjach porównawczych nad ekonomiką dużych i małych gospodarstw, zagadnieniu pracy w drobnych gospodarstwach, monografiach wsi i wreszcie dorywczo w prasie dla oświetlenia aktualnych zagadnień z punktu widzenia ekonomicznych interesów drobnego rolnictwa. Obecnie stawiamy sobie za zadanie wykorzystanie tegoż źródła dla określenia w drobnym rolnictwie stopnia opłacalności różnych kierunków gospodarczych i systemów polowych¹⁾.

Cel niniejszej pracy osiągamy w drodze porównawczego zestawienia w poszczególnych rejonach rolniczych grup gospodarstw o odmiennem nastawieniu ekonomicznem, rozróżniając nadto, w miarę ograniczonych możliwości, kategorie wielkości gospodarstw. Okres badań objął ostatnie trzecie laty dobrej jeszcze dla drobnego rolnictwa konjunktury, t. j. lata 1927/28, 28/29 i 29/30.

¹⁾ Art. autora „O program organizacji gospodarstw rolnych” w Polsce Gospodarczej (Nr. 11 z 1930 r.) i „Reorganizacja drobnych gospodarstw” w Poradniku Gospodarstw Wiejskich (Nr. 32 z 1928 r.).

Zagadnienie opłacalności różnych kierunków gospodarczych posiada samo w sobie zrozumiałe doniosłe znaczenie. Zyskowne zorganizowanie warsztatu pracy jest celem każdego producenta. Określanie opłacalności systemów czy kierunków stanowi podstawową przesłankę dla organizacji gospodarstwa: zasadniczo najpierw poznaje się kierunek, w którym należy organizować gospodarstwo, a następnie trzeba umieć w danych warunkach zewnętrznych i osobistych gospodarstwo w wiadomym kierunku zorganizować i prowadzić. Warunki osobiste, stan zamożności, stosunki kredytowe, liczebność własnych rąk roboczych mogą skłonić do wyboru tego lub innego kierunku, niezawsze stojącego na czele w hierarchii opłacalności, o czym szerzej mówimy poniżej. Zaznaczamy, że jeśli naogół zakres wiadomości o technice przystosowywania organizacji gospodarstwa pewnego kierunku jest duży ¹⁾, jednak brak nam bliższych wiadomości, i nie tylko udowodnionych liczbowo, w jakim kierunku organizacja ta ma się odbywać.

W dążeniu do wyrobienia poglądu na całość kwestji zaryzykowaliśmy, mimo dotkliwego często braku materiału wyjściowego, postawienie zagadnienia na szerokiej płaszczyźnie. Przełożyliśmy ten sposób podejścia do przedmiotu ze świadomością łatwego narażenia się na zarzuty i nieufność co do stopnia uzasadnienia wyprowadzonych wniosków. Osobiście badaczowi może dać większe zadowolenie wzięcie pewnego rodzaju wycinka zagadnienia i poddanie go drobiazgowej i wszechstronnej analizie, sądziliśmy jednak, że pożyteczniejszą dla tej żywej sprawy będzie droga, którą obraliśmy. Jak wyniknie z poniższego, przyjęta metoda została zastosowana dość krytycznie.

Sprawa jest istotnie „żywa“, ma charakter nie tylko roztrząsań teoretycznych, życie domaga się wejścia na drogę jej praktycznego stałego rozwiązywania. Szkoły i doradztwo rolnicze, którego technika stała na wysokim poziomie, popadają w pewną szabloność zaleceń z powodu braku podstaw do bardziej pogłębionej oceny celów organizacji gospodarstw danego rejonu. Ogół rolniczy, a wśród niego ofiarny zespół rachunkowiczów, którzy z otrzymywanych zamknięć nie potrafią wydedukować wskazań gospodarskich, nie posiada dość materiału do zastanawiania się nad celowością reorganizacji warsztatów i pozbawiony jest dotąd możności liczbowego porównania wyników swej pracy z wynikami innych gospodarstw o inaczej pomyślanem nastą-

¹⁾ „Praktyczne wskazówki dotyczące urządzenia i prowadzenia małych gospodarstw wiejskich“ Inż. W. Chmielecki.

wieniu. Statystyka, publikowana w sprawozdaniach Wydziału Ekonomiki, służy w dotychczasowej swej formie w pierwszym rzędzie do ilustrowania położenia całości drobnego rolnictwa dla celów ogólnej polityki ekonomicznej.

Odpowiedź na pytanie co do opłacalności różnych kierunków, jeśli ma być dobrze ugruntowaną, musi wynikać ze zbadania masowego materiału rachunkowego. Metoda dedukcyjna, czy to w formie prymitywnego obliczenia np. kosztu wypasu w notesie gospodarza, czy według szematu najbardziej racjonalnie ułożonej kalkulacji, jako zabarwiona subiektywizmem, nie da wyniku dostatecznie pewnego. Badanie opłacalności poszczególnych gałęzi gospodarskich, chociażby nawet w oparciu o podwójną rachunkowość, słusznie jest uważane tylko za cenny przyczynek: kośćcem badań musi być zasada traktowania gospodarstwa, jako całości wobec znanego, najściślejszego powiązania między sobą wszystkich części organizacyjnych warsztatu wiejskiego, skutkiem czego zmiana każdego szczegółu znajduje oddźwięk w całości. Strata lub zysk z jednej gałęzi mogą wywołać wręcz odwrotny od oczekiwanego efekt na ostatecznym rezultacie gospodarowania z całego warsztatu, a przecież idzie tylko o ów końcowy wynik. Przewaga jakości materiału, pochodzącego z systematycznie prowadzonej rachunkowości nad ankietami w formie wywiadów, nie wymaga uzasadnienia, szczególnie w warunkach skomplikowanych rozrachunków w gospodarstwach rodzinnych. Niedokładności dorywczego wywiadu nie skompensuje okoliczność, że do akcji rachunkowej trafiają lepsze gospodarstwa, mniej typowe, gdy z ankietą można się zwrócić do każdego rolnika, od którego wypadłoby zebrać dane według powziętego planu (np. z losu, podług danego równoleżnika czy południka i t. p.).

W okresie dobrej konjunktury wieś znajdowała się w fazie tak silnego fermentu, jeśli idzie o rozwój postępu rolniczego, że gospodarstwa, które mogły być w danym roku uznane za nietypowe, jako zbyt zaawansowane, po paru latach mogłyby się okazać już zupełnie przeciętnymi. Poza tem gospodarstwa mogą być typowe dla danej okolicy, jeśli idzie o kierunek gospodarczy, różniąc się między sobą stopniem intensywności. Wogóle sprawa typowości zbiorowości próbnej nie ma przy badaniu opłacalności systemów gospodarczych takiego znaczenia, jak dla badań nad opłacalnością całości rolnictwa, jego kosztami produkcji, spożyciem etc. A nawet przeciwnie, niech w zbiorowości próbnej wystąpią wszystkie możliwe typy organizacyjne, bez względu na częstość ich występowania w terenie, im bogatszy będzie

wybór typów, tem szerszą otrzymamy podstawę do porównywania i wnioskowania. Oczywiście pod warunkiem, że nie będą pominięte w reprezentacji typy szczególnie charakterystyczne dla zbiorowości ogólnej, ale to jest raczej kwestją ilości wziętych do badania gospodarstw, niż celowości ich wyboru.

Pozostawałaby jeszcze droga monograficznego opracowywania opłacalności poszczególnych gospodarstw o różnem nastawieniu. Dla studjów wszechstronnych i drobiazgowych organizacji małego gospodarstwa, jest ona bardzo wskazana, jednak wnioski o opłacalności kierunków wyprowadzone na ograniczonej, z natury rzeczy, ilościowo i terenowo podstawie badania, byłyby narażone na przypadkowość i nie mogły pretendować do szerszego znaczenia. Przy mozaice stosunków wiejskich w Polsce mało prawdopodobny byłby i niezmiernie rzadki traf, aby spostrzeżenia z pojedynczych gospodarstw, zebrane w drodze opisu, móc przenieść na całość drobnego rolnictwa. Więcej celowe mogłyby być porównawcze opisy monograficzne grup gospodarstw już sklasyfikowanych do pewnych systemów na podstawie innej metody—stanowiłoby to do pewnego stopnia rozwinięcie niniejszej pracy i skontrolowanie jej wniosków.

Uprzytomnijmy sobie, jakby w naszym rozumieniu powinien przedstawiać się ów masowy materiał rachunkowy, niezbędny do badań, w nieczyszczalnym, jak dotąd, obrazie idealnym i na tle jakiej polityki ekonomicznej w kraju moglibyśmy dojść do wyodrębnienia najbardziej opłacalnych typów gospodarstw.

Przedewszystkiem dane rachunkowe muszą się odnosić do szeregu lat. Jest jasne, że wyniki jednego roku mówią zbyt mało, nawet w wypadku wyeliminowania na tej czy innej drodze wpływu klęsk elementarnych, epidemij i t. p. Nienormalny przebieg pogody, czy wyskok konjunktury zakłócają wyniki gospodarowania na tyle, że szersze wnioskowanie staje pod znakiem wątpliwości. Najważniejszą zaś jest okoliczność, że wogóle opieramy się na materiale przeszłym, z którego wnioski dochodzą do wiadomości rolnika zgórą po roku, gdy odnoszący się do nich okres gospodarczy jest już zlikwidowany. Oczywiście i to jest pouczające, ale przedewszystkiem musi chodzić rolnikowi o podstawę do planowania na przyszłość, jak gdyby o swego rodzaju dopełnienie przewidywań konjunktury. Przepowiadanie konjunktury nie leży wprawdzie w naszych kompetencjach ani możliwościach, jednak studja nad opłacalnością kierunków zatraciłyby sens, gdyby w swoim zakresie nie dały gospodarzowi i jego doradcom pewnej wskazówki orjentacyjnej na przyszłość. Tę busolę rolniczą mo-

żemy uzyskać tylko na podstawie badania wieloletnich materiałów rachunkowych.

Rolnik byłby zapewne wdzięczny, gdyby go autorytatywnie zapewniono, że ziemiopłód x , lub artykuł hodowlany y osiągnie szczególnie wysoką cenę w roku nadchodzącym. Pomijam okoliczność, że rozpowszechnienie takiej wiadomości, choćby opartej na najpewniejszych danych, rozwałoby realizację przepowiedni, naskutek ogólnego nastawienia zbyt dużej ilości warsztatów w danym kierunku, co unicestwiłoby wyższkę ceny. Jednak takiej przepowiedni, mijającej się zresztą z celem, dać nie umiemy. Z drugiej strony jest faktem, że pomijając rzadkie wypadki szczególnie szczęśliwego i zasobnego kierownictwa, warsztatowi rolniczemu więcej jest wskazane, wobec trudności szybkiego przystosowywania się do konjunktury, nie ubieganie się o wysoki zysk w jednym roku przez ryzykowne „stawianie” na konjunkturę, a tracenie w innym, lecz raczej otrzymywanie mniej więcej równych, a za to pewnych dochodów w ciągu szeregu lat. Szczególnie drobny rolnik, mniej pod każdym względem uzbrojony do rzutkiego prowadzenia gospodarstwa, winien kierować się w swych rachubach w stronę raczej więcej pewnych i stałych dochodów, niż czasami bardzo wysokich, a chwiejnych¹⁾. Otóż, dla wypośrodkowania tego, względnie pomyślnego, trwałego „trendu” w nastawieniu gospodarstw nieodzowna jest znajomość wyników gospodarowania za szereg lat wstecz. W badaniu tego szeregu możemy go zamknąć w granicach czasu pewnej stabilizacji stosunków gospodarczych, cen, polityki rolniczej, możemy go następnie rozciągnąć i poza tę granicę, śledząc odporność lub zdolność dostosowania się do zachodzących zmian u różnych kierunków gospodarczych. Obserwacje, poczynione za dłuższy okres czasu wstecz, mamy prawo z dostateczną dozą prawdopodobieństwa przenieść i na przyszłość pod warunkiem, że ogólne stosunki nie ulegną diametralnej przemianie.

Następnie materiał rachunkowy musi być dostatecznie liczny i pochodzący z całego obszaru kraju. Aczkolwiek rozważamy optymalne warunki badań, wypada go określić bynajmniej nie przesadnie na kilkanaście tysięcy zamknąć rocznie (Niemcy posiadają 40.000). Wówczas przy opracowywaniu możnaby także stosować metody statystyki matematycznej i wyniki nazwalibyśmy zupełnie pewnymi i skontrolowanymi. Wysokie wymagania odnośnie do liczebności materiału

¹⁾ Patrz artykuł Prof. Włodka (Gazeta Rolnicza Nr. 19 r. 1928) w dyskusji nad przystosowaniem doświadczałnictwa do potrzeb drobnych rolników.

stają się zrozumiałe po przedstawieniu potrzeby daleko idącego jego podziału przy klasyfikacji, mającej na celu kolejne wyłączenie wpływu czynników ubocznych, zaciemniających porównywalność wyników. Klasyfikacja ta winna nastąpić w pierwszym rzędzie na rejonach ekonomiczno-rolniczych, czy nawet drobno-rolniczych¹⁾.

Podział kraju na rejonach rolniczych dla celów badań ekonomicznych wymaga osobnych studjów, będących na ukończeniu w Wydziale Ekonomiki. Pojęcie takiego rejonu skupiać w sobie winno szereg charakterystycznych cech, odróżniających go od innych. Nie wystarcza tu jedna, czy nawet parę odrębności np. rodzaje produkcji, gleba, kultura etc., podział winien być dokonany na podstawie kryteriów skombinowanych, w skład których wchodzi między innymi i stosunki rynkowe, struktura agrarna, była przynależność do zaborów, stopień uprzemysłowienia, komunikacje. Możliwe, że badania dużych gospodarstw wiejskich należałoby prowadzić rejonami, nie pokrywającami się z naszymi. W miarę rozwoju i szerokiego rozpowszechnienia się oświaty rolniczej następuje do pewnego stopnia niwelacja rejonów (Belgia), przynajmniej dla przyrodnika: np. odmiany tych samych zbóż przystosowuje się do uprawy pod bardzo różną szerokością geograficzną i na różnym wzniesieniu nad poziom morza. Dla badań ekonomicznych, w których człowiek-przedsiębiorca i jego stosunki (stan rozdrobnienia gospodarstw) oraz gospodarcze umiejscowienie warsztatu stanowią główny ośrodek zainteresowania, przestrzeganie płaszczyzny rejonowej pozostaje wskazane.

Podzieliwszy posiadany materiał rachunkowy na rejonach, dzielimy go z kolei wewnątrz nich według kategorii wielkości gospodarstw. Wiadomo, że wielkość gospodarstwa, nawet w obrębie obszarów drobnego rolnictwa do 50 ha, wywiera wpływ na jego organizację. W krajach, gdzie intensyfikacja rolnictwa stoi wysoko, a warunki naturalne skłaniają oświeconego rolnika do daleko posuniętej specjalizacji, wpływ obszaru gospodarstwa na organizację wzrasta. W naszych warunkach, sądząc ze wstępnych badań próbnych do niniejszej pracy, występuje on niewątpliwie w krańcowych kategoriach wielkościowych np. między gospodarstwami do 5 ha i powyżej 20, 30 ha, przyczem o ile spotykana w statystyce (G. U. S.) kategoria 20—50 ha, obejmuje zbyt obszerną grupę, o tyle podział niższych kategorii na 5—10, 10—15 ha (w Sprawozdaniach z Badań nad Oplącalnością) wydaje się

¹⁾ Patrz art. prof. St. Moszczeńskiego w *Gazecie Rolniczej* (Nr. 14 z r. 1928), p. t. „U podstaw rozwoju gospodarstw włościańskich w Polsce“.

zbyt drobiazgowy. Aczkolwiek zatem wpływu wielkości nie należy przeceniać¹⁾, są to jednak jeszcze przypuszczenia nie na tyle ugruntowane, aby nie miały doczekać się osobnego studjum.

W każdym razie podział materiału badawczego na 3 kategorie w granicach od 2 do 50 ha stosownie do wielkości gospodarstw, wydawałby się zarówno wystarczający, jak wskazany.

Następnie występuje kwestja gleby. Podział na rejony nie wyczerpuje, przy różnaitości gleb i niewyrównanym poziomie meljoracyj w Polsce, potrzeby wyeliminowania wpływu tego czynnika na organizację gospodarstwa. Porównanie gospodarstw, położonych w lepszej glebie i dzięki temu tylko osiągających wyższe rezultaty, chociażby organizacja ich stała niżej od innych, lepiej gospodarowanych, ale rozporządzających słabszą glebą — prowadzi do fałszywego wnioskowania, zresztą różna będzie organizacja na glebie silnej i gorszej. Rozklasyfikowanie materiału, przynajmniej na pochodzący z gleb lepszych i gorszych jest wskazane.

Analogicznie rzecz się ma z komunikacją i położeniem względem rynku zbytu. Wreszcie należy uchylić na rezultat badań wpływ potężnego w naszych warunkach czynnika, jakim jest indywidualność kierownika gospodarstwa. Podobnie, jak bardzo różnolitemi są poziom kultury i różnorodność gleby, niewyrównany mamy poziom oświaty ogólnej i przygotowania fachowego wśród gospodarzy. W myśl zastrzeżeń podniesionych i mimo celowo pomyślanej organizacji, lepszy rolnik może nie wyciągnąć z lichego warsztatu tyle, ile osiągnie inny li tylko dzięki glebie urodzajnej, chociażby mniej racjonalnie gospodarowanej. Przytem wyższe sposoby gospodarowania mogą być niedostępne dla rolników bez wykształcenia.

Nie podnosimy już sprawy dalszego podziału na gospodarstwa, pochodzące z przebudowy ustroju rolnego i zdawna „osiadłe“, posiadające większy odsetek powierzchni pod łąkami i pastwiskami, lasem i t. p.

Zwróćmy natomiast uwagę na możliwość jeszcze jednego, wysuniętego przez prof. W. Staniewicza na jednym z posiedzeń naukowych Wydziału Ekonomiki, ważnego podziału, który byłby bardzo właściwym podejściem do rzeczy. Mianowicie, zamiast podziału na kategorie wielkościowe dokonać segregacji gospodarstw wprost w za-

¹⁾ Patrz: Dr. H. Nichaus „Die landwirtschaftlichen Betriebsgrößen und ihre Mischung in ihrer betriebs- und volkswirtschaftlichen Bedeutung“ daje przewagę wpływowi kierownika na organizację gospodarstwa, przed wpływem wielkości gospodarstwa.

leżności od składu rodziny włościańskiej, względnie od ilości członków zdolnych do pracy, co daje się ująć np. w klasyfikacji na gospodarstwa: a) w których rodzina zarabia pracą nazewnątrz gospodarstw, b) samowystarczalne pod względem pracy, której niema na zbyt, ale także się nie donajmuje, i c) z donajmem obcej robocizny. Przeprowadzenie badań organizacji gospodarstw włościańskich według podziału na kategorie od strony pracy, jest niezmiernie ciekawe i w jednej z prac Wydziału dokonywane. Zaznaczamy, że czynnik pracy traktujemy dość szeroko w niniejszym studjum.

Posiadając tak, w różnych przekrojach, posegregowany i dostatecznie jeszcze liczny materiał, moglibyśmy śmiało przystąpić w oparciu o tę lub inną metodę do wyodrębnienia kierunków czy systemów w ilości prawdopodobnie nie niżej kilkunastu, przy dostatecznie subtelnym podejściu do rzeczy. Prosty rachunek wskazuje, że przyjęta przez nas liczba kilkunastu tysięcy rachunków rocznie jest przy pełnem wykonaniu wyżej określonego planu badań raczej skromna.

Zanim przejdziemy do rzeczywistości, która wykaże co możemy realnie przeciwstawić programowi maksymalnemu, jedna jeszcze uwaga ogólna. W programie badań naszych dążymy do stopniowego określenia standartowych typów drobnych gospodarstw w poszczególnych okolicach kraju¹⁾.

Jak dzięki doświadczałnictwu znamy gatunki drzew owocowych lub odmiany zbóż, najlepiej przystosowane do warunków klimatu i gleb danej okolicy, podobnie na innej drodze możnaby ustalić pewne wzorowe typy organizacyjne gospodarstw różnej wielkości (względnie różnie zaopatrzonych w ręce robocze), dające maksimum prawdopodobieństwa najlepszej czy najstalszej opłacalności w poszczególnych rejonach. Nie wyrzekając się tej myśli, do której pierwszym etapem jest ustalenie opłacalności różnych kierunków gospodarczych, trzeba podnieść szczególną trudność takich badań w Polsce. Pominijmy względy techniczne, których przewyciężenie jest tylko kwestją środków pieniężnych i doboru ludzi, występują duże zasadnicze przeszkody; z czego pierwsza pod postacią owego, wspomnianego już, niewyrównanego poziomu rolnictwa.

Wyciska tu piętno nietylko przeżywana przez nasze rolnictwo epoka, które żywiołowe procesy przerwał kryzys, ale i przejściowy

¹⁾ Studenski „Oczerki po sielskochoziajstwiennoj ekonomii“, Krzymowski „Philosophie der Landwirtschaftslehre“—pogląd o życiowej selekcji systemów dobrze przystosowanych do miejscowych warunków; patrz polemiczny ustęp u Laura we „Wstępie do ekonomiki“.

charakter naszego kraju między Zachodem i Wschodem. Wysoki lub niski, ale jednostajny poziom kultury rolniczej pod względem stanu meljoracyj, intensywności, przygotowania fachowego kierowników gospodarstw, następnie równomierne położenie sieci dróg, rozbudowy spółdzielczości etc. stwarza dogodne warunki dla badań, odbywających się w środowisku wyrównanem, w którym uchylenie czynnika badanego od zakłócających wpływów jest o wiele dostępniejsze. U nas mamy różnorodność stosunków: w tej samej gminie graniczą ze sobą zacofane, archaiczne typy gospodarstw z postępowymi, zupełnie nowoczesnymi, występują wsie drenowane, zcalone, położone przy szosach, stosujące obficie nawozy sztuczne, o zorganizowanym spółdzielczym zbycie produktów, pracujące dla rynku, światło — obok tkwiących w średniowiecznej trójpółkwi i szachownicy, w zapadłych kątach bez dojazdów, z głodzoną, bezprodukcyjną inwentarzą, z niewiarą w „proszki“, samowystarczalne, ciemne, zdane na łaskę równie ubogich małych handlarzy. A między krańcowościami — cała galeria form pośrednich, przetwarzających się, na różnych szczeblach rozwoju. Z masy podobnie różnolitej, o zupełnie nierównych potrzebach i możliwościach życiowych, wyodrębnić owe typy modelowe dla rejonów, wzięte z praktyki, te, które wytrzymały próbę bytu, a nie oderwane, pomyślane teoretycznie — jest zadaniem niełatwym.

Cel staje się tem trudniej osiągalnym, gdy zważymy drugą przeszkodę, pod postacią polityki ekonomicznej, interwencyjnej i zmiennej. Jak ustalić się może w rolnictwie danego rejonu optymalna organizacja warsztatu rolniczego, gdy różne instrumenty polityki gospodarczej, w dążeniu do zapewnienia opłacalnej produkcji stwarzają dorywczością i odmiennością posunąć warunki pełne niestalości? Od czasu wojny światowej, a szczególnie w dobie kryzysu, polityka interwencji do życia gospodarczego nosi cechy stwarzania krótkotrwałych sytuacji, bez możności, dla różnych przyczyn, ustabilizowania stosunków ekonomicznych na tej czy innej podstawie na dłuższy okres czasu. Nie miejsce tu na uzasadnianie powyższego twierdzenia, dość przytoczyć u nas i w innych krajach falowanie na odcinkach: pieniężnym (kursy waluty, inflacja kredytowa, deflacja, dekrety rolnicze) i handlu zagranicznego (restrykcje wywozowe, premje wywozowe, ochrona celna, odwetowe zarządzenia obce i własne), aby zdać sobie sprawę, że usiłowania rolnika wykształcenia sobie pojęcia o najlepszym dostosowaniu warsztatu do warunków miejscowych, przyrodniczych i gospodarczych, były derutowane przez nazbyt czynną politykę państw. Drobne gospodarstwa wiejskie, jako ogół, nie miały,

wobec zaniechania polityki liberalnej, a niemożności stworzenia stałych ram przez interwencjonizm, ułatwianych warunków dla natrafienia na najwłaściwszą drogę. Zaznaczając się, mimo wszystko, przewaga zasadniczego kierunku zwierzęcego, który organicznie odpowiada także w naszych warunkach naturze produkcji drobnego gospodarstwa, jest świadectwem zdrowego wyczucia rzeczywistości u rolników¹⁾. Zakłócający wpływ czynników zewnętrznych na ustalenie się w terenie typów standartowych gospodarstw, tem samem utrudnia wyodrębnienie ich i zanalizowanie w drodze badań.

Przechodzimy do scharakteryzowania materiału rachunkowego, którym posłużyliśmy się, — i do opisu metody. Szczegółowe dane odnośnie materiału publikowane są corocznie w sprawozdaniach z badań nad opłacalnością gospodarstw włościańskich i zbyteczne je tu przytaczać. Pochodzi on z 3-ch lecia dobrej konjunktury, poczynwszy od szczytowego 1927/28 r. poprzez stopniowo obniżającą się opłacalność r. 28/29, do podtrzymaną jeszcze w 29/30 r. wysokimi cenami produktów zwierzęcych. Materiały r. 1926/27, do których mogliśmy sięgnąć, pominęliśmy ze względu na ich małą liczebność i niedoskonałość, spowodowaną próbnym niejako charakterem pierwszego roku akcji rachunkowej. Nie znaczy to, żebyśmy im odmawiali całkowicie wartości, przy podziale kraju na mniejszą ilość rejonów nie zarzekamy się ich użyć jeszcze w przyszłości. Wprawdzie w ciągu rozpatrywanego trzechlecia akcja interwencyjna, np. zbożowa doznała biegunowej zmiany kierunku, jednak prąd pomyślnego rozwoju interesów tak silnie dominował nad życiem gospodarczym kraju, że omawiany okres czasu możemy uważać za dostatecznie odgraniczony od następnego.

Wydział Ekonomiki dokonał w latach 1927/30 zamknięć rachunkowych w 2452 gospodarstwach, mniejwięcej porównywalnym w każdym roku. Liczebność ta, sama przez się niewystarczająca, doznała jeszcze dalszej celowej redukcji. Zmuszeni do posługiwania się tak skromnym materiałem, zdecydowaliśmy się podnieść jego dobroć kosztem szeregu wyłączeń, a mianowicie:

wyeliminowano	ze względu na obszar	347 gospodarstw
"	zdyskwalifikowanych różnych	77 "
"	ogrodniczych i pszczelniczych	24 "
wyodrębniono	łączno-pastwiskowych	175 "

¹⁾ „U włościan występuje zazwyczaj o wiele silniej wyostrzone wyczucie w zakresie tego, co jest korzystniejsze dla ich kieszeni, niż to są w stanie wyjaśnić naukowe roztrząsania”. (Aereboe „Beiträge zur Wirtschaftslehre des Landbaues”).

Wyłączenia miały na względzie usunięcie z pod badania wpływu tych gospodarstw, których pewne cechy zaciemniłyby, względnie mogły spaczyć wnioskowanie¹⁾. Wpływ gospodarstw o obszarze zbyt małym lub dużym w stosunku do kategorii wielkościowej, przyjętej w każdym rejonie tak, by móc zestawić największą liczbę i możliwie z pośród rozporządzalnych najbardziej charakterystyczną dla danego rejonu, musiał być wyeliminowany: gospodarstwa te mogą posiadać własne cechy organizacyjne, które wtłoczone w ramy obliczeń kombinacji kierunkowych i systemowych, przy nieuniknionem operowaniu danymi przeliczonymi na ha, zniekształciłyby końcowe wnioski. W oparciu o wstępne, próbne zestawienia określiliśmy dopuszczalne granice, zapewne maksymalne, przy których stosowaniu, wpływ obszaru nie powinien zbyt ciężko na wynikach.

Również zupełnie wyłączono ze statystyki gospodarstwa o specjalnej strukturze użytków, więc w zasadzie posiadające wyżej 20% lasu, lub poniżej 60% roli, czerpiące stosunkowo i bezwzględnie duże zyski z furmankowania, należące do niezawodowych rolników i t. p. Unikano jednak mechanicznego sortowania, krytycznie oceniając dane na tle ogólnych warunków rejonu i innych gospodarstw. Dzięki zastrzeganiu się przez Wydział Ekonomiki przed przyjmowaniem do akcji rachunkowej gospodarstw, posiadających zbyt duży obszar lasu, zarządzanych przez nauczycieli, księży i t. p. mały procent byliśmy zmuszeni z tego tytułu odrzucić. Sprawa stopnia lesistości gospodarstw jest szczególnie ważna ze względu na dokonywanie w Wydziale Ekonomiki przeliczeń na ha powierzchni użytków z lasem włącznie (nieporównywalność wyników gospodarstw bez lasu i z większym lasem).

Gospodarstwa wybitnie ogrodnicze i pszczelnicze, wyspecjalizowane w tych produkcjach i z nich czerpiące wielkie dochody w stosunku absolutnym i względnym, również musiały być wyeliminowane. Wspomniane gałęzie uboczne nie są ściśle związane z podstawą i całością organizacji gospodarstwa, a w wypadku znacznegociążenia na końcowych rezultatach gospodarowania, przyjęte do statystyki zniekształcałyby obraz. Bywają warsztaty lichogospodarowane, bądź z natury liche, a tak jednostronnie nastawione, że ich przychód czysty równa się lub nie dosięga przychodowi surowemu z sadu lub

¹⁾ „... jedno jest tylko pewną rzeczą, że kiedy przechodzimy do działania stosunkowo małymi liczbami, należy rozłożyć większą troskę o możliwie daleko posunięte ujednostajnienie warunków, pośród których rozgrywają się zdarzenia”. Prof. St. Moszczeński — Wycenianie gruntów i posiadłości ziemskich, Warszawa, 1933.

pszczoł. Odnoszące się do nich dane cytujemy czasem osobno, nie przywiązując zresztą do nich większego znaczenia: opłacalność typów sadowniczych lub pszczelniczych gospodarstw na podstawie tego nie-licznego materiału nie może być badana.

Grupa gospodarstw łączno-pastwiskowych składa się z warsztatów, w których powierzchnia łąk i pastwisk osiąga lub przewyższa 50% roli. Wyodrębnienie tej grupy było konieczne ze względów analogicznych do przytaczanych przeciw zbytniemu procentowi lasów: z jednej strony niższa kultura łąk i pastwisk włościańskich nie pozwalała tych użytków traktować równorzędnie z rolą, a z drugiej zaś przeliczanie wyników gospodarowania na ha obszaru wszystkich użytków sztucznie obniżałoby rezultaty i prowadziło w tych warunkach do niewspółmierności. Warsztat poprawnie nastawiony, posiadający dobrze zorganizowaną gospodarkę polową i zwierzęcą, mógłby wykazywać niską opłacalność li-tylko z powodu podzielenia końcowych rezultatów z uwzględnieniem powierzchni jakiegoś beznadziejnego pastwiska, często będącego nieużytkiem: wartość kierunku, do którego dany warsztat byłby zaliczony, zostałaby niesłusznie dyskwalifikowana; z drugiej strony gospodarstwa tego typu mogą i powinny zawierać pewne cechy wspólne. Dane dla grupy gospodarstw łączno-pastwiskowych cytujemy oddzielnie.

Tak więc do użycia w kombinacjach kierunków pozostała próba z 1829 gospodarstw z całej Polski za okres 3 lat, nie licząc nadto osobnej grupy 175 łączno-pastwiskowych. Podział kraju na rejony ekonomiczno-rolnicze i jego uzasadnienie nie jest zadaniem niniejszej pracy, stanowiąc przedmiot osobnych studjów Wydziału, prowadzonych przez inż. F. Dziedzica. Wobec nieukończenia tych gruntownych studjów rejonowych w chwili rozpoczęcia naszej pracy, nie pozostawało autorowi nic innego, jak oprzeć się na podziale prowizorycznym, wychodząc z założenia, że wyniki badania opłacalności kierunków przeprowadzone w płaszczyźnie rejonów, nawet zgrubsza tylko zróżniczkowanych, będą w każdym razie lepsze, niż wykonane np. w obrębie jednostek podziału administracyjnego. Zasiągnąwszy opinii szeregu znawców przedmiotu, w pierwszym rzędzie inż. F. Dziedzica i polegając na własnej obserwacji, dokonaliśmy podziału, uwidocznionego na zamieszczonej obok mapce. Przewidziano tu 18 rejonów, a mianowicie: Mazowsze, Kalisko-Kujawski, Miechowsko-Sandomierski, Lubelski, słabe ziemie na lewym brzegu Wisły i w widłach Wisły i Sanu, Grodzieńsko-Nowogrodzki, Wileńszczyzna, Polesie, Wołyń południowy, Podole, Pogórze, Górski, Przemysłowy, Wielkopolska

PODZIAŁ POLSKI NA 18 REJONÓW EKONOMICZNO-ROLNICZYCH

- I Rejon Mazowsze
- II „ Kalisko-Kujawski
- III „ Miechowski-Sandomierski
- IV „ Lubelski
- V „ Stabe ziemi na lewym brzegu Wisły i w Widłach Wisły i Sanu
- VI „ Podlasie
- VII „ Grodzieńsko-Nowogródzki
- VIII „ Wileńszczyzna
- IX „ Polesie

- X Rejon Wołyń Południowy
- XI „ Podole
- XII „ Pogórze
- XIII „ Górski
- XIV „ Przemysłowy
- XV „ Wielkopolska Południowa
- XVI „ „ Północna
- XVII „ Chełmińsko-Kujawski
- XVIII „ Kaszuby i Pomorze Wschodnie

południowa, Wielkopolska północna, Chełmińsko-Kujawski oraz Kaszuby i Pomorze wschodnie.

Podstawę podziału stanowił konglomerat przesłanek, nadający pewien wspólny charakter drobnemu rolnictwu w poszczególnych rejonach. Uwzględniono wpływ gleby, klimatu, ogólny poziom kultury i oświaty rolniczej, warunki ekonomiczne, sąsiedztwo miast, komunikację, polityczną przynależność do byłych zaborów etc. Na tej drodze pragnęliśmy doprowadzić do badania materiału, pochodzącego z warunków zbliżonych, więcej jednolitych. W paru wypadkach musieliśmy zrezygnować z zamierzeń i połączyć rejony, czyniąc koncesję na rzecz liczniejszej reprezentacji gospodarstw: zbyt małą ilością rozporządzaliśmy np. na Kaszubach i wschodnich powiatach Pomorza, czy w widłach Wisły i Sanu lub w zachodnim i wschodnim rejonach górskich, aby je traktować osobno.

Próbnemu naszemu podziałowi można zarówno postawić zarzuty, że jest zbyt generalny, jak i zbyt szczegółowy — przyczem w obu twierdzeniach może tkwić słuszność. Wybraliśmy drogę pośrednią między bardziej szczegółowym podziałem, szkicowanym swego czasu w Wydziale Ekonomiki przez prof. Bujaka, przewidującym zgórą 30 rejonów, który ze względu na zbyt małą liczebność materiału rachunkowego był nie do przyjęcia, a projektami więcej ogólnymi, wyodrębniającymi szerokie połacie kraju w ilości około 10 rejonów (np. „Die Produktionsgrundlagen der polnischen Landwirtschaft“ — prof. Heuser tom 17, zesz. 3 Berichte über Landwirtschaft¹⁾). W sądzie, że w różniczkowaniu nie poszliśmy zbyt daleko, utwierdza nas brak, z jednym wyjątkiem, powtarzania się układu kierunków w jakichkolwiek dwóch rejonach w tem samym uszeregowaniu.

Następny podział wewnątrz rejonów na kategorie według wielkości gospodarstw dał się skutecznie z powodu zbyt małej ilości zamknąć zaledwie w 4 rejonach, mianowicie na Mazowszu, Podolu, Pogórzu i w rejonie Przemysłowym, przyczem na Podolu udało się rozróżnić 3 kategorie wielkościowe. Ogranicza to oczywiście wszechstronność wyciągania wniosków z niniejszej pracy, które odnosić można nie do ogółu gospodarstw w danym rejonie, a przede wszystkim do rozpatrywanej kategorii wielkościowej. W celu zapewnienia dostatecznej liczebności rozszerzaliśmy możliwie ramy każdej

¹⁾ W trakcie przygotowywania niniejszej pracy Wydział Ekonomiki wydał „Rolnictwo włościańskie w zarysie statystyczno-terytorjalnym“ dr. M. Sowińskiego, uwzględniające podział kraju na okręgi rolnicze.

kategorji, sięgając to od 4 do 20 ha, to od 9 do 35 ha. Niektóre kategorie mogłyby być uważane za zbyt rozciągnięte — naogół jednak widzimy, że średnie obszary gospodarstw w poszczególnych kierunkach i systemach w danych rejonach są dość wyrównane, by sądzić, że wpływ obszaru nie ciąży zbyt mocno na wynikach.

Dokonane próby przeciwstawiania poprostu w poszczególnych rejonach gospodarstw o wyższych i niższych rezultatach, nawet przy rozróżnieniu w obu wypadkach gospodarstw położonych w lepszych i gorszych glebach — nie dały zadawalającego wyniku, nie wystąpiły charakterystyczne cechy z dostateczną jasnością; widocznie przyjęta miara była zbyt gruba dla naszych indywidualizujących się stosunków. Już po wykończeniu niniejszej pracy doszło do rąk naszych studjum inż. Furrer'a, współpracownika prof. Laura, zamieszczone w dodatku do cz. II-ej szwajcarskiego Sprawozdania z badań nad opłacalnością rolnictwa za r. 1930/31 p.t. „Le rendement brut et les frais de production de petites et de grandes exploitations accusant un rendement net favorable oux desavantageux”. Autor poszedł analogiczną drogą, stwarzając wprowadzić więcej klas dochodowości, ale nie wybierając materiału z jednego rejonu, ani nie różniczkując go na pochodzący z gleb lepszych i gorszych. W tych warunkach otrzymane rezultaty, aczkolwiek ogłoszone drukiem, przedstawiają się również mało interesująco. Nie wprowadzamy zresztą osobnego badania opłacalności kierunków na glebach lepszych i gorszych wewnątrz rejonów, gdyż nie pozwala na to liczebność materiału. Reasumując możnaby powiedzieć, że wewnątrz rejonów, w których podziale ujawnił się wpływ gleby na wyniki gospodarowania, aczkolwiek wpływ ten zarysowuje się, nie występuje jednak powszechnie i w każdym razie nie zdaje się posiadać, przynajmniej w okresie dobrej konjunktury, tego decydującego znaczenia, jakie zwykliśmy mu przypisywać, zważywszy prymitywny charakter naszego drobnego rolnictwa.

Nie udało się nam także przeprowadzić podziału na gospodarstwa z większą lub mniejszą szachownicą, względnie na skomasowane lub nie, w celu uchylenia wpływu tego czynnika na wyniki. Na przeszkodzie stanęły tak braki w zapiskach, jak i niedostateczna dla dalszych podziałów liczebność materiału.

Następnie przechodzimy do omówienia zasadniczej sprawy kierunków i systemów. Zanim jednak scharakteryzujemy metodę, przez nas przyjętą, koniecznem jest podanie szeregu występujących w literaturze poglądów na to zagadnienie.

Zacznijmy przegląd od autorów polskich.

J. M. Kurowski wydał przed stu laty zgorą w 1826 r. dzieło „Sztuka urządzania gospodarstw wiejskich, poprzedzona krótko zebraną nauką gospodarstwa wiejskiego“. W kilkanaście lat później, wobec wyczerpania pierwszego wydania pojawiło się drugie¹⁾, przerobione i znacznie powiększone, w którym w pewnej dysproporcji do tytułu dzieła głównemu przedmiotowi — urządzaniu gospodarstwa — poświęcona jest tylko ostatnia część, piąta. Autor uważa wybór systemu za pojęcie jednoznaczne z organizacją gospodarstwa, nie dając bliższego określenia. Systemy rolnicze dzieli na trójpłowe i wielopłowe. Do pierwszych zalicza: gospodarstwo trójpłowe ugorowe i gospodarstwo trójpłowe bezugorowe z obsiewanym ugorom.

Do systemów wielopłowych zalicza:

1. Przemienny czyli pastwiskowy : meklemburski i holsztyński
2. Płodozmienny
3. Złożony czyli płodozmienno-pastwiskowy

Każdy system autor charakteryzuje przykładami różnych zmianowań. Na wybór systemu rolniczego i ułożenie rotacji wpływają (cytujemy w skrócie):

1. położenie fizyczne gruntu, klimat ogólny i miejscowy
2. obszerność i jakość roli, łąk i pastwisk, stawów, miejsc pustych i t. p.
3. stan żyzności roli

¹⁾ W przedmowie autor wypowiada szereg myśli, które wprost lub po zrozumiałem znowelizowaniu (Kurowski — epoka Thadera) są wciąż jeszcze interesujące. „Udoskonalenie gospodarstwa, czyli, co na jedno wychodzi, dokładne urządzenie, nie polega jedynie na podziale pól, może się dobrze obejść bez sprowadzania zagranicznych zwierząt i machin, nie wymaga także kosztownych budowli. Głównym jego celem jest podniesienie żyzności gleby, a następnym zużycie jej do produkowania tego, co obecnie z korzyścią produkowane być może. Sztuka urządzania gospodarstw stosuje ogółowe zasady gospodarstwa wiejskiego do pojedynczych wypadków, do danej miejscowości i danych okoliczności. Nauka gospodarstwa wiejskiego może być mniej więcej dokładnie znaną, znajomość urządzania gospodarstw nie cierpi niezupełności. W ogólności jest (ta ostatnia) bardzo mało u nas upowszechnioną. Potrzeba dzieła o urządzaniu gospodarstw coraz mocniej u nas się objawia, już to stąd, iż wszelkie stosunki istniejącego niemal ogólnie w kraju naszym systemu rolniczego, mniej więcej rozprzężone zostały, pociągając za sobą upadek gospodarzy, — już przez to, iż nowe społeczności potrzeby nowych trybów gospodarstwa wymagają. Głównym celem (dzieła o urządzaniu gospodarstw) jest: ułatwienie gospodarzowi wynalezienia układu czyli systemu rolniczego, odpowiedniego posiadanej glebie i innym okolicznościom, i urządzenie całego gospodarstwa w ten sposób, by nie tylko największy czysty dochód przynosiło, ale zarazem mieściło w sobie zaród do powiększenia go“. Autor dodaje, iż za przewodnika w sztuce urządzania gospodarstw wziął „chlubnie znanego Pana Blocka“.

4. jeżeli są lasy, jaką może mieć z nich pomoc rolnictwo (podściół, drzewo opałowe)
5. wiadomości statystyczne okolicy, mianowicie, jaka ludność, jaka cena pracy, charakter klasy wyrobniczej, jaka odległość od miast, ludność tychże, jakie produkty rolnicze największy mają do nich odbyt i t. p.
6. czy i jakie procedury techniczne z korzyścią zaprowadzone być mogą
7. stosunki handlowe, nie tylko krajowe lecz i zagraniczne.

Prof. St. Surzycki w nauce organizacji gospodarstwa (skrypta uniwersyteckie) rozróżnia: 1) system gospodarczy (gospodarstwo, wiejskie, jako całość), 2) system rolniczy (gospodarstwo rolne — jako dział całości), 3) zmianowania (gospodarstwo polowe — jako organizacja pól ornych).

Pod systemem gospodarczym jest rozumiany charakter, kierunek gospodarstwa wiejskiego, rozpatrywanego jako całość, z trzech równorzędnych stanowisk: 1° według stopnia intensywności, 2° według dominującej gałęzi produkcji i 3° według stopnia i sposobu zabezpieczenia urodzajności roli. Skalę intensywności określa się przez ustosunkowanie w gospodarstwie trzech czynników produkcji: ziemi, kapitału i pracy. W zależności od dominującej gałęzi wytwórczej rozróżnia się gospodarstwa rolnicze, hodowlane, rolniczo-hodowlane i przemysłowe, „w których jedna z gałęzi przemysłu rolniczego jest osią przedsiębiorstwa i nadaje mu cały charakter“. Ze względu na trzeci, pomocniczy punkt widzenia, autor rozróżnia gospodarstwa: a) pierwotne z ugiem i odłogiem, b) obornikowe i c) handlowe, oparte na nawozach zielonych i sztucznych.

System rolniczy określa ustrój terytorjum gospodarczego, sposób jego zużytkowania dla produkcji rolniczej. Cechy charakterystyczne przy odróżnianiu systemów: a) sposób przywracania urodzajności gleby, b) podział arealu ornego między poszczególne gatunki roślin: zbożowe, okopowe, pastewne, handlowe, c) podział obszaru między poszczególne kultury (użytki), d) rozmaite kombinacje uprawy poszczególnych roślin lub oddzielnych grup roślin. Na mocy powyższych znamion autor wyróżnia 8 systemów rolniczych:

1. Pastwiskowy	5. Zbożowo-pastewny
2. Przemienny (odłogowy, ogniówy, wypaleniskowy)	6. Płodzienny
3. Zbożowy zwyczajny	7. Przemysłowy
4. Zbożowy ulepszony	8. Wolny

Obok powyższych typowych systemów, które powstawały kolejno na drodze ewolucji wskutek przemian ekonomicznych w życiu gospodarczym krajów, istnieje szereg systemów przejściowych. W podanym w skrypcie przykładzie występuje system zbożowo-okopowy.

Zmianowanie jest to określone następstwo roślin lub sposobów użytkowania ziemi (kultur) w ciągu określonego szeregu lat, zwanego rotacją zmianowania. Każdemu systemowi rolniczemu odpowiadają pewne określone zmianowania, noszące na sobie główne cechy systemów, do których należą.

Prof. Surzycki uznaje za Jermołowem, że system gospodarczy zostaje narzucony rolnikowi przez stosunki przyrodnicze i ekonomiczne, w danych warunkach jest tylko jeden i rolnik musi go przyjąć, system rolniczy może być wybrany z pośród kilku w ramach przymusowego systemu gospodarczego, zaś zmianowanie rolnik wybiera to, które chce. Bruckus w krytyce Jermołowa słusznie podnosi, że organizacja gospodarstwa we wszystkich swych częściach podlega zasadzie racjonalności, co ogranicza swobodną działalność przedsiębiorcy. Powyższy pogląd Jermołowa wypływał zresztą z jego zapatrywania na zupełną wzajemną niezależność systemów gospodarczych i rolniczych, czego u prof. Surzyckiego w tym stopniu nie znajdujemy: tutaj wybór pewnego zmianowania określa już pewne systemy rolnicze, a jeden z tych ostatnich określa także pewne systemy gospodarcze: istnieje więc według autora łańcuch niejakiej zależności. Poza tem prof. Surzycki uznaje, że przy wyborze systemu gospodarczego odgrywa bardzo ważną rolę indywidualność organizatora, a więc nie zewnętrzny czynnik przyrodniczy czy ekonomiczny.

Rozpatrywanie systemów gospodarczych, m. in. także według stopnia i sposobu zabezpieczenia urodzajności roli, wypływało z teorii statyki (Liebig) i dziś już nie wchodzi w tej mierze w rachubę. Sposób przywracania urodzajności gleby występuje dwukrotnie, raz jako jedno z kryteriów dla oceny systemu gospodarczego, drugi raz — dla oceny systemu rolniczego. Pojęcie systemu rolniczego zawiera także w sobie spotykany w bardziej zróżniczkowanych podziałach system polowy. Pojęcie intensywności jest nie tylko przywiązane, jako cecha do systemów gospodarczych, ale także do systemów rolniczych, wśród których autor rozróżnia ekstensywne i intensywne, a także przejściowe. Aczkolwiek równorzędność traktowania organizacji chowu zwierząt z organizacją gospodarki polowej nie została uzewnętrzniona w zasadniczej nomenklaturze systemów, w dalszym traktowaniu systemów rolniczych autor częściowo uwzględniła

tę gałąź np. system rolniczy pastwiskowy intensywny dzieli dla gospodarstw nizinnych na opasowy, z wyrobem masła i serów oraz z hodowlą zarodową.

Przy planowaniu organizacji gospodarstwa prof. Surzycki podnosi (cz. II), że określenie systemu gospodarczego i rolniczego jest jednym z najważniejszych zadań, od którego rozwiązania zależy cała przyszłość gospodarstwa. Wybór systemu gospodarczego polegać więc będzie praktycznie na rozstrzygnięciu: 1) jakiej gałęzi produkcyjnej należy dać pierwszeństwo, względnie czy i jakie kierunki wytwórcze mogą pozostać z sobą w równowadze, 2) właściwego stopnia intensywności i 3) sposobu zabezpieczenia urodzajności ziemi. Natomiast trudno się bez zastrzeżeń zgodzić na istnienie ujętego w szablon związku między systemami gospodarczymi, rolniczymi i zmianowaniami: należy, zdaje się, zgodnie z przytoczonym określeniem Bruckusa określić tylko, że musi zachodzić związek racjonalny między wszystkimi częściami planu organizacyjnego gospodarstwa, ale to i wszystko. Tę samą ilość zbioru możemy otrzymać z różnych powierzchni zasiewu, zależnie od wygospodarowanego plonu, podobnie, jak liczba krów nie decyduje o ilości mleka.

U prof. St. Moszczeńskiego, który zresztą nie zajmował się specjalnie tem zagadnieniem¹⁾, nie znajdujemy tak szczegółowo przeprowadzonej klasyfikacji systemów: zresztą jedynym źródłem są tu dawne skrypta z wykładów na kursach Przemysłowo-Rolniczych w Warszawie. Znajdujemy okolicznościowe określenia, np. przy wyszczególnieniu przyczyn, od których zależy ilość budynków czytamy na str. 62 cz. I: „od systemu gospodarowania (przemysłowe, intensywne, zbożowe, hodowlane)“. Zaś na str. 11 cz. II „ilość potrzebnego robotnika warunkują następujące względy: 1) rodzaj użytkowania ziemi (kultura), czy jako ogród, czy jako pole, pastwisko, łąka i t. d., 2) system gospodarczy (kierunek intensywności) t. zn. rodzaj uprawianych roślin oraz ich kolejne następstwo“, a dalej przy omawianiu tego zagadnienia wymieniono podział systemów gospodarczych według stopnia intensywności określonego na podstawie stosunku użytków oraz obsiewów różnemi roślinami.

Prof. Moszczeński ujmował interesujące nas zagadnienie jak następuje. Naprzód rozróżniał 3 gałęzie gospodarstwa wiejskiego: produkcję rolną, zwierzęcą i przemysłową. Produkcja rolna rozpada się na 6 rodzajów użytkowania ziemi czyli kultur: grunty orne, ogro-

¹⁾ Natomiast m. in. poświęcił kilka prac nauce o zmianowaniu (np. o zmianowaniu w gub. kowieńskiej, Wykłady Akademickie 1912 r.).

dy, łąki, pastwiska, wody i lasy; w uprawie ogrodowej rozróżniono dwa kierunki: warzywny i owocowy. Produkcja zwierzęca, sama zwana gałęzią gospodarstwa wiejskiego, rozpada się na 5 gałęzi hodowlanych (konie, bydło i t. d.), wewnątrz tych gałęzi wyodrębniono dwa działy w hodowli koni, trzy kierunki użytkowania w chowie bydła (mleczny, mięsny i hodowlany) i po dwa kierunki w chowie owiec i świń.

Kierunek może dzielić się z kolei na działy np. kierunek mleczny na dział: a) mleka świeżego, b) masła, c) serów. Produkcja przemysłowa dzieli się na trzy rodzaje, zależnie od stopnia związania z gospodarstwem wiejskim, a każdy rodzaj na gałęzie (gorzelnie etc.). Z dotychczasowego przeglądu wynika, że autor nie przykładał wagi do systematycznej nomenklatury, szło mu przede wszystkim o istotę rzeczy. Systemem gospodarczym nazywa prof. Moszczeński wzajemny stosunek trzech wyżej omówionych głównych gałęzi produkcji w danej jednostce gospodarczej. Autor rozróżnia następujące systemy, zaczynając od najbardziej pierwotnego:

1. Hodowlany: ekstensywny i intensywny	4 Przemysłowy
2. Rolniczo-hodowlany	5. Przemysłowo-hodowlany
3. Czysto rolny	

Oznaczenie ścisłych granic między poszczególnymi typami (systemami) jest utrudnione. Należy podnieść, że autor przykłada wagę do wysokości dochodu z danej gałęzi, traktując go jako jedno z kryteriów do określenia systemu: przy charakteryzowaniu systemu rolniczo-hodowlanego mówi, że „dochód z gospodarstwa opiera się na produkcji rolnej, dochód z hodowli jest minimalny, ale jest wpływ na organizację tak wybitny (obornik), że.....”. „Do typu hodowlanego zaliczamy gospodarstwa, gdy większa część ziemi służy produkcji hodowlanej, lub większa połowa dochodu z niej pochodzi”. Nie wiadomo, czy opracowujący skrypta chciał oddać myśl o większej części dochodu, czy też „więcej, niż połowa”.

Zwróćmy uwagę, że prof. Moszczeński nazywa systemy kierunkami, podobnie jak prof. Surzycki i inni autorowie, przyczem mówi o głównym kierunku np. w danym gospodarstwie system jest „przeważnie” hodowlany, rolny i t. d. Z tego wynika, że dopuszcza się istnienie obok głównego kierunku także innego, czy nawet innych pobocznych. „Z kierunku głównego możemy w większości wypadków wnioskować o użytkowaniu poszczególnych kultur i naodwrot” — określenie w większości wypadków jest luźniejsze od jednośnego określenia prof. Surzyckiego i pozwala na stwierdzenie, że

niezawsze systemowi gospodarczemu musi odpowiadać ściśle przewidziany system rolniczy.

Prof. Moszczeński ustanawia związek między systemami gospodarczymi (czy systemami gospodarstw) a 6-ma rodzajami użytkowania ziemi czyli kultur, które wyżej podaliśmy. Każda kultura przedstawia inną rozmaitość systemów użytkowania; opis systemów w zakresie poszczególnych kultur rozpada się na 5 działów (ziemia orna połączona z kulturą ogrodową):

I. Systemy pastwiskowe	1. systemy odłogowe
II. „ gospodarstwa łąkowego	2. system zbożowo-ugorowy
III. „ użytków leśnych	3. systemy przemienno-pastwiskowe
IV. „ użytkowania wód	4. system zbożowy ulepszony
V. „ użytkowania ziemi ornej.	5. „ płodozmienny
Te ostatnie dzielą się na:	6. „ okopowo-zbożowy
	7. „ jednopółowy
	8. „ dwupółowy
	9. systemy dowolne nieuregulowane
	10. „ kultur ogrodowych

Przy systemach użytkowania ziemi ornej autor podaje przykłady zmianowań, charakterystycznych dla tych systemów (typy gospodarstw danego systemu). Systemy nazywane są zawsze „gospodarczemi“, nazw systemów rolniczych nie używa się nawet w wypadkach, gdy o nich jest mowa. W rozdziale o różnorodności systemów w jednym gospodarstwie zamieszczony jest przykładowy opis: „najbliżej zabudowań kultura ogrodowa, tuż obok produkcje roślin pastewnych na zielono i okopowych.... dalej na głównym terenie majątku systemy, stanowiące podstawę organizacji majątku, a więc przemysłowe, czy płodozmiennie, czy zbożowe ulepszone, a gdzieś na krańcach pól żyto stałe lub żyto i łubin w następstwie kolejnym lub szczyłek systemu zbożowo-pastwiskowego lub nawet stałe pastwiska polne dla owiec“. Jak z tego wynika różne kategorie systemów, a nawet zmianowania zostały potraktowane na jednej płaszczyźnie.

Inż. Fr. Dziedzic w pracy „Wielkopolskie gospodarstwa włościańskie“ (Biblioteka Puławska Nr. 35) przedstawia dochodowość gospodarstw w związku z systemami użytkowania ziemi, które różni na podstawie oceny intensywności, mierzonej procentowym stosunkiem różnych roślin uprawnych i kultur (użytków). Na terenie badanym autor wyodrębnia 3 główne systemy z poddziałami:

1. Gospodarstwa okopowe — (buraki, ziemniaki, warzywa zajmują wyżej 18% użytków rolnych t. j. roli, łąk i pastwisk)
 - a. buraczane, mające pod burakami wyżej 40% powierzchni pod okopowem
 - b. ziemniaczane — pozostałe
2. Gospodarstwa pastewne (pastwiska, łąki i pasze na roli zajmują wyżej 35% użytków rolnych)
3. Zbożowe — zasadniczo autor uznaje potrzebę rozróżnienia intensywnych i ekstensywnych
 - a. wybitna rola pszenicy, jęczmienia, częściowo buraki, koniczyna (dobra gleba)
 - b. żyto jest prawie jedynym zbożem, trochę owsa, łubin, seradela (słaba ziemia)
 - c. żytnio-ziemniaczane, trochę jarych i pastewnych (gospodarstwo bez wyraźnego oblicza)

Autor bada więc, ściśle biorąc, opłacalność systemów rolniczych, w których częściowo uwzględnia wpływ dobroci gleby, przyczem przystosowuje je do życiowych warunków badanego rejonu, co należy podnieść z uznaniem. Konstrukcja systemów jest oparta na statyce, nie wychodzi z założenia ewolucji. Inż. Dziedzic przedstawia w każdym systemie podział na użytki i powierzchnię pod zasiewami ziemniaków, kapitały, nakłady i wyniki końcowe; osobno bada wpływ różnych (3) stopni intensywności, wyrażonej nakładem, na kapitały, nakłady i przychody w różnych systemach — tem samem stając na stanowisku, że system nie przesądza bezwzględnie poziomu intensywności, czego przytaczane przezeń dane dowodzą. Wyprowadza także typ idealny gospodarstwa każdego systemu na podstawie średnich z grup gospodarstw najlepszych (o najwyższych wynikach).

Inż. W. Chmielecki¹⁾ nie używa terminologii „system“. Mówiąc o wyborze kierunków gospodarczych określa, że „chcąc osiągnąć z gospodarstwa możliwie wysokie dochody, trzeba kierunek gospodarczy oraz urządzenie całości warsztatu rolnego dostosować do miejscowych warunków przyrodzonych i gospodarczych“. Na kierunek gospodarczy wpływają: gleba, klimat, warunki położenia, stan kulturalny okolicy, warunki robocizny ludzkiej (własne ręce robocze), warunki osobiste gospodarza. Autor rozróżnia rodzaje kierunków gospodarczych: jednostronne lub jednokierunkowe w warunkach szczególnie sprzyjających dla pewnych gałęzi wytwórczości, np. hodowlane, zbożowe, drobiowe, — i wielostronne (o mniejszych dochodach i mniejszym ryzyku). W tych ostatnich może być jednak różne ustosunkowanie

¹⁾ l. c.

poszczególnych gałęzi wytwórczości w zależności od opłacalności poszczególnych działów: produkcji zwierzęcej, roślinnej, polowej, warzywnej, owocarskiej i przetwórstwa. W produkcji roślinnej polowej mogą mieć przewagę zboża, len, tytoń, rośliny lekarskie (produkcja nasion). Poza tem autor rozróżnia zmianowania. Ścisłą definicję kierunku inż. Chmielecki podaje w pracy „Urządzenie gospodarstw małych“, mówiąc, że rolnik dopasowuje organizację swego gospodarstwa do warunków miejscowych w celu uzyskania największego dochodu nie tylko z działu, któremu daje przewagę, lecz z całego warsztatu. „Taką przewagę jednego działu wytwórczości nad innymi nazywamy kierunkiem gospodarczym; ...o ile przeważającą część dochodu daje żywnina, a zboże mniej, lub też idzie wyłącznie na potrzeby wewnętrzne gospodarstwa, to powiadamy, że gospodarstwo ma kierunek hodowlany. W razie przeważającego dochodu z mleka gospodarstwo ma kierunek mleczny“ i t. d.

Zjazd Kierowników biur rachunkowości w r. 1933 uchwalił, w celu ujednolajnienia opracowań statystycznych, wzór szematyczny¹⁾, w którym przewiduje m. in. podział grupowy na gospodarstwa według typów. Kryterjum stanowi udział procentowy ziemiopłodów w użytkach rolniczych, przyczem wymagany stosunek ulega zmianie przy przejściu od zachodu do wschodu kraju.

T y p y	O k r ę g i	
	Zachodnie, krakowski, łódzki, warszawski—lewy brzeg Wisły	Prawy brzeg Wisły
1. Okopowo-buraczany	okopowe wyżej 20% wczem bur. cukr. ponad 50%	okopowe wyżej 15% bur. cukr. ponad 50%
2. Okopowo-ziemniacz.	okopowe wyżej 20% w czem ziemn. ponad 50%	okopowe wyżej 15% ziemniaki ponad 50%
3. Okopowo-zbożowy	okopowe niżej 20% zboża niżej 50%	okopowe niżej 15% zboża niżej 50%
4. Zbożowy	zboża wyżej 50%	zboża wyżej 50%
5. Zbożowo-pastewny	pastwiska i pasze ziel. wyżej 25% zboża niżej 50%	pastwiska i pasze ziel. wyżej 30% zboża niżej 50%
6. Pastewny-nizinny	} pastwiska i pasze zielone wyżej 35%	pastwiska i pasze
7. Pastewny górski (wysokogórski i podgórski)		zielone wyżej 40%

Dla kresów wschodnich procenty okopowych i pastewnych pozostawiono nieokreślone do ustalenia według warunków miejscowych.

¹⁾ „Wzór Statystyki dochodów i rozchodów gospodarstw wiejskich“. Poznań.

Na układzie jest widoczny wpływ zasad niemieckiej Komisji Ankiętowej. Statystyka ma być nadto układana według podziału na sześć kategorii wielkościowych dla drobnych gospodarstw (do 50 ha) i na 4 kategorie dla gospodarstw dużych.

Wydana według powyższego wzoru przez Wielkopolską Izbę Rolniczą „Statystyka porównawcza dochodów i rozchodów gospodarstw wielkorolnych“ (1933 r.) zawiera pewne odstępstwa od uchwalonych zasad. Rozróżniono tylko 3 typy gospodarstw: buraczane, okopowe i różne, przyczem w pierwszych dwóch typach wyodrębniono gospodarstwa nie tylko z 20% pod okopowemi, ale także z 30%.

Rosyjska literatura ekonomiczno-rolnicza poświęca bardzo wiele uwagi zagadnieniu systemów, szczególnie ich klasyfikacji i terminologii¹⁾. Autorzy najnowsi, bolszewicy, zajmując się szeroko systemami już choćby z racji zasad gospodarki planowej, protestują przeciwko zagłębianiu i gubieniu się w wynajdywaniu abstrakcyjnych określeń i szematów, nie rozszerzających naszej wiedzy, dążą natomiast do praktycznego związania teorii z życiem w drodze ustanowienia konkretnych kryteriów (wskaźników) dla typizacji gospodarstw przy opracowywaniu materiałów statystycznych. Punkt ciężkości zagadnienia jest w ten sposób przenoszony na teren empirycznego badania (Studenski, Bałaszow).

Wszyscy autorzy rosyjscy powołują się na głębokie ujęcie zagadnienia systemów przez Ludogowskiego, profesora Piotrowskiej Akademii w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, i wszyscy wywodzą od niego swoje poglądy, nadając zresztą różną interpretację pierwowzorowi. Formą lub systemem gospodarstwa nazywał on rodzaj i sposób zespolenia ilościowego i jakościowego ziemi, pracy i kapitału. Określenie „jakościowe“ prof. Fortunatow komentuje, jako naturalne zestawienie czynników gospodarstwa w dane przedsiębiorstwo, zaś „ilościowe“ — wartość w pieniądzu.

Stebut określa system gospodarczy, jako taki czy inny stosunek między różnemi gałęziami gospodarstwa wiejskiego, złączone mi w jedno przedsiębiorstwo; systemy mogą być różne w zależności od tego, która gałąź uczestniczy w dostarczeniu dochodu gospodarstwu. Wysunięcie tej ostatniej podstawy dla różniczkowania systemów gospodarczych zostało następnie szeroko rozwinięte przez Skwor-

¹⁾ Według „Ekonomika i Statistika sielskawo choziajstwa“ prof. Fortunatow, „Osnovy ekonomiki ziemledielja“ prof. Skworcow, „K kritike uczenij o sistiemach siel.-choz.“ Bruckus, „Oczerki sielsko-choziajstwiennoj ekonomiji“ Studenski, „Organizacja sielskawo choziajstwa“ prof. Bałaszow.

cowa, stanowiąc odrębny kierunek w teorii systemów. Stebut wymieniał systemy gospodarcze: przemysłowy, hodowlany, rolniczy i t. d. Z powyższego „i t. d.” wnioskuje Fortunatow, że Stebut uważał za możliwe istnienie także innych systemów gospodarczych np. leśnego, sadowniczego, określanych stosownie do przeważającej gałęzi techniki gospodarskiej.

Jermołow rozróżniał systemy gospodarcze, rolnicze i zmianowania. System gospodarczy określał: 1) stopniem intensywności, 2) wzajemnym stosunkiem wytwórczości produktów zwierzęcych i roślinnych lub wytwórczością pasz i roślin sprzedażnych bezpośrednio oraz 3) sprzedażą ziemiopłodów i produktów zwierzęcych w większym lub mniejszym stopniu przetworzenia. Jako drugoplanową cechę wymieniał organizację gospodarstwa pod względem warunków podtrzymania wysokości i opłacalności zbiorów. Jermołow określał system gospodarczy pod 3-ma kątami widzenia, ponieważ niezależnie jeden od drugiego, a mianowicie:

I.	II.	III.
Stopień Intensywności	Przeważająca gałąź gospodarska	Podtrzymanie żywności
1. intensywny	1. hodowlany	1. pierwotny
2. ekstensywny i formy przejściowe	2. rolniczy	2. nawozowy
	3. przemysłowy	3. przemysłowy
		4. podmiejski

Te niezależności wzajemnych powyższych 3 szematów systemów krytykuje Studenski, żądając od systemu gospodarczego charakterystyki gospodarstwa jako organicznej całości. Następnie Studenski, odrzucając trzeci punkt widzenia, jako posiadający charakter prywatno-gospodarczy, łączy 1 i 2 szemat znamion w jeden kombinowany, gdyż „przy tym samym poziomie intensywności są możliwe różne kierunki przedsiębiorstwa”. Pod systemem rolniczym, który celowo utożsamiał z polowym, Jermołow rozumiał sposób użytkowania terytorjum gospodarstwa w *odniesieniu wyłącznie do wytwarzania produktów roślinnych*. Systemy rolnicze różnią się między sobą: sposobami podtrzymania lub wzmoczenia żyzności gleby (nawóz, ugór, odłóg, las), przeznaczeniem większej lub mniejszej powierzchni pól pod zboża chlebowe lub rośliny handlowe, pasze i okopowe, różnym wzajemnem ustosunkowaniem powyższych grup roślin między sobą z przewagą jednej z nich lub nawet poszczególnych roślin. Systemy rolnicze Jermołowa są następujące:

1. Pierwotny pastwiskowy (górski, stepowy i północny)
2. Przemienny (odłogowy, leśny, odłogowo-ugorowy)
- 2a. Przemienny uregulowany
3. Zbożowy ugorowy
4. Pastwiskowy z wypędem bydła
5. Zbożowy ulepszony (z koniczyną)
6. Pastewny z płodozmianem
7. Płodozmienny
8. Wolny
9. Ogrodowy

Klasyfikacja Jermołowa w najwcześniejszym wydaniu jego książki jest nieco inna, identyczna z klasyfikacją prof. Surzyckiego, którego wogóle w nauce o systemach łączy z rosyjskim uczonym zbieżność poglądów. Aczkolwiek Jermołow rozpatrywał systemy gospodarcze niezależnie od polowych, uważa jednak, że pierwsze znajdują swoje odbicie w drugich.

S z y s z k i n, następca Ludogowskiego na katedrze, zgadza się z nim zasadniczo w poglądach, uważając system rolniczy za najlepsze kryterjum systemu gospodarczego i wychodząc z zasady historyczno-ewolucyjnego rozwoju systemów. W poszukiwaniu cechy, charakteryzującej system gospodarczy, zatrzymuje się na stopniu intensywności, której znamiona znajduje w sposobach przywracania żyzności glebie, pozostających w związku ze stanem hodowli. Stąd jego klasyfikacja:

Systemy gospodarcze	Systemy polowe (= rolnicze)	System przywracania żyzności glebie
1. System pierwotny	pastwiskowy ogniowy przemienny	nawóz niepotrzebny
2. . ugorowy	zbożowy niektóre przemysłowe (bez traw)	nawóz potrzebny, ale produkcja uciążliwa
3. . pastewny	ulepszony zbożowy pastwiskowy z wypędem płodozmienny przemysłowy	dogodna produkcja nawozu
4. . wolny	sprzedaż wszystkich produktów i kupno wszystkich nawozów	stosowanie nawozów sztucznych

F o r t u n a t o w za podstawę podziału na systemy gospodarcze przyjmuje stosunek przedsiębiorstwa do zbytu produktów i rozróżnia 2 typy gospodarstw: naturalne i wymienne, dalszy zaś podział przeprowadza stosownie do przewagi tej lub innej gałęzi gospodarskiej,

więc przemysłu, hodowli lub rolnictwa, głównie na podstawie warunków zbytu. Poza tem Fortunatow wypowiadał się za rozróżnieniem prócz systemów gospodarczych i zmianowań, także systemów rolniczych (rozdział powierzchni gospodarstwa między użytki: rola, łąki, pastwiska, las) i systemów polowych (rozdział ziemi ornej między poszczególne ziemioplody), jednak autor nie podał swego podziału na systemy rolnicze. Podział Fortunatowa na systemy polowe był następujący:

1. Ogniowy, odłogowy i zbożowy
2. Pastwiskowy (wypęd bydła) i pastewny
3. Płodozmienny i wolny

Klasyfikacja ta odnosi się do wypadku, gdy cały obszar gospodarstwa jest polem ornem, więc system rolniczy i polowy pokrywają się. Fortunatow był zwolennikiem indukcyjnych badań nad systemami. Poza tem uważał, że systemy rolnicze i polowe są niezależne od systemów gospodarczych.

C z u p r o w nazywa systemem gospodarczym istniejące w przedsiębiorstwie wiejskim ilościowe stosunki między trzema czynnikami produkcji: pracą, kapitałem i siłami przyrody, czyli stopień intensywności. Pod formą gospodarstwa rozumie sposób ułożenia stosunków osób, uczestniczących w przedsiębiorstwie, między sobą i wobec narzędzi (środków) produkcji.

W pracy Czelinecowa o rejonach rolniczych Rosji każdy rejon odpowiada określönemu systemowi gospodarczemu. Rejony, względnie systemy, zostały wyodrębnione na materiale statystycznym w oparciu o szereg (13) przesłanek. Rejony przedstawiają różne stadia ewolucji gospodarstwa wiejskiego. Utożsamienie systemów gospodarczych z rejonami (a także formami, stadjami ewolucji), gdy właściwie systemy winny być badane wewnątrz rejonów, nasuwa wątpliwości. Opis, charakterystycznego dla danego rejonu typu gospodarstwa, ma znaczenie poznawcze, ale poza tem daje zbyt małe pole do wnioskowania. W nazwach rejonów-systemów Czelinecowa występują różnorodne i liczne cechy, dając nazbyt wieloprzymiotnikowe określenia, jak np. ugorowo-pastewny - wieloświnny - wielobydłęcy - małoowczy, co zresztą w tłumaczeniu gorzej brzmi, niż w oryginale, ale do klasyfikacji nie nadaje się. Czelinecowa wyznaje specyficznie rosyjską doktrynę o niezależności ewolucji drobnego rolnictwa i jego intensywności od rynku.

Skw o r c o w staje za Stebutem na innym punkcie widzenia. Początkowo określał system gospodarczy podług Ludogowskiego,

następnie sformułował to inaczej, jako sumę elementów przedsiębiorstwa, od której zależy sposób otrzymania renty w danym gospodarstwie. System gospodarczy charakteryzuje formę przedsiębiorstwa przede wszystkim pod względem jakościowym, a to wyraża się w pierwszym rzędzie głównym produktem, dostarczającym przez gospodarstwo na rynek. Głównym produktem (początkowo autor używał liczby mnogiej) jest ten, który dostarcza gospodarstwu większą część czystego przychodu. Skworców usiłuje ustalić na tej drodze najprostszy wskaźnik systemu gospodarczego. Autor rozróżnia trzy typy systemów gospodarczych:

1. Zbożowy, do którego należą gospodarstwa, produkujące, jako główny produkt rynkowy, wszelkiego rodzaju nasłona (nie tylko zboża, nawet nasłona traw i okopowych)
2. Hodowlany — na analogicznej podstawie
3. Techniczny lub przemysłowy — główny produkt stanowią, albo surowce dla przemysłu (len), albo gotowe fabrykaty przemysłu rolnego

Skworców odrzuca pojęcie systemu rolniczego, utrzymuje zaś system polowy i zmianowania. System polowy wskazuje jakimi sposobami osiąga się zamierzony cel, określa więc stosunek ornego do innych użytków, stosunek użytków do całego obszaru gospodarstwa oraz wzajemne ustosunkowanie powierzchni zasiewów ważniejszych grup ziemiopłodów na gruntach ornych. System polowy charakteryzuje gospodarstwo pod względem ilościowym, t. j. jego intensywności. Możliwe jest istnienie gospodarstw o identycznych systemach polowych i nawet zmianowaniach, a o różnych systemach gospodarczych. Każdemu systemowi gospodarczemu odpowiada kilka systemów polowych, również ten sam system polowy może być więcej lub mniej intensywny. Systemów polowych Skworców również rozróżnia 3:

1. Płodozmienny
2. Przemienny albo odłogowy
3. Ugorowy albo ugorowo-zbożowy

Skworców należy w nauce o systemach gospodarczych do kierunku statycznego, a nie ewolucyjnego, przedstawiającego systemy w formie historycznego rozwoju (czego przestrzega tylko w systemach polowych).

Teoria Skworcowa wywołała ożywione krytyki. Poparty był przez Wernera i częściowo Fortunatowa. Uczeń Skworcowa, Kaźanow, zarzuca jego pojęciu systemów gospodarczych w przedmowie do pośmiertnego wydania „Podstaw Ekonomiki Rolniczej” (Leningrad

1925), że te same produkty mogą dostarczać na rynek gospodarstwa o zupełnie różnej organizacji, np. produkty zwierzęce pierwotnych, dzikich gospodarstw i wysoce intensywnych hodowlanych. Ten sprzeciw należy uznać za nieistotny pod warunkiem przeprowadzania studiów nad systemami w rejonach rolniczych, w których zbliżone warunki produkcji wykluczają krańcowości w organizacji gospodarstw. Słuszne są natomiast zarzuty tegoż krytyka w odniesieniu do całości nomenklatury i podziału na systemy gospodarcze, a dalej w stosunku do systemów polowych i ich związania z poprzednimi. Bałaszow uważa, że Skworców popełnił błąd metodologiczny, przyjmując różne podstawy charakterystyki systemów: gospodarczych—jakościowe, polowych—ilościowe, oraz, że nie stanął na punkcie widzenia ewolucji systemów. Bażajew, zresztą sam wyznający zasadniczy pogląd Stebuta, rozwinięty przez Skworcowa, zarzuca teorii ostatniego, że zależnie od wahań urodzajów i cen wypadłoby to samo gospodarstwo przenosić z roku na rok z jednego systemu do drugiego. Podnosząc ten zarzut Bruckus twierdzi, że w gospodarce naturalnej również istnieć mogą systemy gospodarcze, a poza tem, że klasyfikacja systemów gospodarczych Skworcowa i identyczna Jeromłowa nie odpowiada praktycznej rzeczywistości, oraz że o jednym produkcie rynkowym, dającym największy dochód, nie można mówić (B. zapomina o rachunkowości).

Bruckus, w przeciwieństwie do Czelincewa, słusznie uważa, że każda klasyfikacja musi się odnosić nie tylko do określonego środowiska przyrodniczego i historycznego, ale także do stosunków rynkowych. Systemy gospodarcze różnią się stopniem intensywności, który określa zarazem system rolniczy, sposoby utrzymania żyzności gleby, wzajemny stosunek produkcji roślinnej i zwierzęcej i charakter końcowych produktów. Systemem rolniczym lub polowym (rozgraniczenie tych pojęć uważa za zbędne) nazywa stosunek między użytkami oraz między grupami roślin na ziemi ornej. Zmianę systemów, gospodarczych powoduje wzrost gęstości ludności, jak później u Czelincewa, oraz prawo zmniejszającego się przychodu. Bażanow odrzuca oba te twierdzenia, cytując opinie szeregu autorów, m. in. także Laura, że gęstość zaludnienia ma wpływ na systemy tylko na niższych szczeblach ogólnego rozwoju, a na wyższych coraz większe znaczenie zyskuje rynek. Systemy Bruckusa według Bałaszowa (bez podania źródła) są następujące:

1. Okupacyjny	5. Pastewny
2. Pastwiskowy dziki	6. Płodozmienny
3. Przemienny	7. Przemysłowy
4. Zbożowy ugorowy	

Ani w „Organizacji gospodarstwa wiejskiego“, ani w „Krytyce nauki o systemach gospodarczych“ nie znaleźliśmy u Bruckusa klasyfikacji systemów, a nawet przeciwnie zastrzeżenie, iż nie było jego zamiarem przedstawienie takiej klasyfikacji (Studenski również twierdzi, że Bruckus jej nie podał), bowiem winno to być przedmiotem badań indukcyjnych. Znaczenie Bruckusa dla nauki o systemach polega m. in. na metodologicznej ocenie różnych klasyfikacji systemów w drugiej z wyżej wymienionych prac, rozróżnia on mianowicie 2 kierunki: 1) monistyczny, stojący na stanowisku wzajemnego związku wszystkich elementów gospodarstwa, ewolucyjnego rozwoju systemów i stopnia intensywności, jako cechy podstawowej, oraz 2) dualistyczny, nie opierający się ani na zasadzie ewolucji (badający raczej statykę), ani nie przestrzegający organicznej jedności przedsiębiorstwa rolnego, natomiast wysuwający moment jakościowy — główny produkt rynkowy, jako cechę podstawową. Do pierwszego kierunku zaliczają np. Ludogowskiego, Szyszkina, Czelincewa, Aereboego, Laura(?), Brinkmana, Waterstradta, do drugiego Skworcowa, Stebuta, Jermołowa, Fortunatowa, Bażajewa, Goltza, Krafta(?). W grupie monistycznej zmianom techniki (ilość) odpowiada nierozdzielnie określona zewnętrzna forma przedsiębiorstwa (jakość), w grupie dualistycznej, pomimo, że np. Skworców daje jedno jakościowe znamię systemu gospodarczego (główny produkt), istnieje rozdwojenie, gdyż dla określenia systemu polowego jest użyte znamię ilościowe (intensywność).

Bażajew uważa, że ścisły związek gałęzi gospodarskich jest zawarty w jednoczącym je terytorjum gospodarskim, którego znamiona charakteryzują jednak nie system gospodarczy, a rolniczy. Bażajew nie podaje własnej klasyfikacji systemów gospodarczych, przyłączając się pod tym względem z zastrzeżeniami do określeń Stebuta.

Systemy rolnicze, rozumiejąc pod nimi systemy użytkowania głównych gospodarskich użytków — łąki, pola i ogrodu, podaje następujące:

1. Systemy łąkowe	a. ekstensywny pastwiskowy
	b. intensywny
2. Systemy polowe	a. przemienny i odłogowo-ugorowy
	b. ze stałymi polami: ugorowy (zbożowy)
i pastewny (ugorowy ulepszony, ulepszony
z wypędem bydła, płodozmienny)
3. Systemy ogrodniczo-sadownicze	

System wolny i przemysłowy mogą, według autora, należeć do każdego systemu gospodarczego albo rolniczego. Bałaszow podnosi

ściłość tego podziału, ale zarazem jego widoczną niedostateczność dla określenia istoty przedsiębiorstwa, chociażby z powodu nieuzupełnienia go stanem hodowli. Bażajew wypowiada się za odróżnieniem systemu polowego od rolniczego, ale pod polowym rozumie zmianowanie.

Każanow, opierając się na Ludogowskim, rozpatruje systemy gospodarcze w kolejności ich historycznego rozwoju i „antagonistycznych” zmian poszczególnych gałęzi. W praktyce nigdy nie spotyka się panowania jednego tylko systemu, z reguły występują dwa, z których jeden wypiera drugi. Klasyfikacja Każanowa:

1. Pastwiskowo-koczowniczy
2. Zbożowy
3. Intensywno-hodowlany
4. Intensywno-rolniczy
5. Bezinwentarzowy ogrodniczo-przemysłowy (chiński)

Każanow nazywa systemy gospodarcze także formami lub systemami rolniczymi. Uznaje on intensywność za cechę główną; gęstości ludności i działaniu prawa zmniejszającego się dochodu przypisuje przede wszystkim wpływ na zmianę systemów (za Bruckusem). Bałaszow podnosi, że mogą rozwijać się harmonijnie intensywna hodowla z intensywnym ogrodnictwem, bez wypierania antagonistycznego, poza tem godzi się z klasyfikacją, zmieniając nazwę ostatniego systemu na „mechaniczny”.

Bałaszow rozróżnia za Bażajewem, Czuprowem i in., a w przeciwieństwie do Czelincewa i Każanowa pojęcie formy gospodarstwa od systemu gospodarczego, przyjmując określenie Czuprowa (p. wyżej). Pod względem formy można więc dzielić gospodarstwa na rynkowe, samowystarczalne, naturalne, włościańskie, kapitalistyczne, socjalistyczne, a także z płacą najemną i bez etc. Ażeby podział na systemy gospodarcze posiadał nietylko teoretyczne, ale praktyczne znaczenie, musi być dokonywany w przystosowaniu do danego rejonu rolniczego o podobnych, w ogólnych zarysach, cechach przyrodniczych i ekonomicznych. Bałaszow odrzuca pojęcie systemu rolniczego, jako najbardziej mgliste, natomiast prócz systemów gospodarczych rozróżnia systemy polowe, chowu zwierząt, sadownictwa i t. d., rozumiejąc pod nimi poszczególne gałęzie gospodarskie. Systemy gospodarcze przyjmuje za Każanowem, polowe za Jermołowem, systemy chowu zwierząt za Aereboem (strefy intensywności). Autor tworzy szemat następujący:

Systemy i formy gospodarcze	Systemy polowe	Zmianowania (typowe)	Systemy chowu zwierząt	Systemy kultur specjal.	Systemy przetwórstwa
1. Pastwiskowo-koczowniczy	niema	niema	pierwotne dzikie	niema	wyprawa skór
2. Zbożowy	przełenny ugorowy pastw. z wypasem bydła	wyszczególnione	wyszczególnione	sady przy obejściach	niema
3. Intensywny-hodowlany	pastewny płodozmienny intens. łąkowy			niema	mleczyno, wędlina
4. Intensywny rolniczy	płodozmienny			sadownictwo winnice	w wielkim rozmiarze przemysł rolny, przetwórstwo owocowe, wino
5. Bezinwentarowy zmechanizowany ogrodnictwo-przemysłowy	grządkowy ze sztucznym nawodnieniem, intens. nawożeniem	niema (wolne)	chów zwierząt na 3 planie	na 1 planie tytuń, bawełna, winnice etc.	na drugim planie, zbyt świeżych produktów.

Zmianowaniu przypisuje Bałaszow pierwszorzędne znaczenie, od-
 kład punkt ciężkości doradztwa rolniczego został przeniesiony z tech-
 niki na organizację gospodarstw włościańskich. Jako uniwersalny śro-
 dek dla przeprowadzenia pewnego planu w zakresie organizacji gospo-
 darstw uznano zmianowanie. Jest ono realnym wyrazem systemu
 użytkowania pól i intensywności.

Studencki j wypowiada się za utrzymaniem jedynie termi-
 nu — system gospodarczy, gdyż tylko ten jeden jest potrzebny dla
 typizacji gospodarstw, przyczem zmienia go na typ gospodarstwa
 wiejskiego. Odrzuca twierdzenie, że każdemu systemowi gospodarczemu
 musi odpowiadać kilka systemów rolniczych. Wypowiada się za me-
 todą indukcyjną przy badaniach systemów, w przeciwieństwie do
 sztucznej systematyki dedukcyjnej, trzy albo czterostopniowej, pocią-
 gającej logiczną abstrakcyjną budowę, którą jednak okupuje się jej
 znaczeniem realnem dla życia. Przy podziale na różne szczeble syste-
 mów zapomina się o organicznej jedności gospodarstwa. Każdemu
 typowi systemu gospodarczego odpowiada zasadniczo jeden tylko
 system rolniczy, pod różnemi, modyfikowanemi przez rzeczywistość,
 postaciami. Największą różnicę między typami gospodarstw widzi

w poziomie intensywności, ale wyłącznie na tej podstawie nie daje się scharakteryzować typów w całości, gdyż na tym samym poziomie intensywności mogą istnieć różne kierunki (v. systemy, v. typy) gospodarcze. Wchodzi w rachubę sposób otrzymania produktów, ich przetwórstwo i jakościowa dostawa produktów na rynek (przewaga gałęzi). Praktycznym kryterjum dla wszystkich tych cech jest przychód, centralny ekonomiczny wskaźnik gospodarstwa, w którym schodzą się wszystkie nici przedsiębiorstwa, a wszystkie gałęzie znajdują wspólną miarę i wspólny język. Autor rozumie tu przeważnie przychód surowy całkowity (wartość produkcji), stosuje jednak częściowo i końcowy przychód surowy Laura. Przychód surowy uważa za dobry miernik intensywności, za jedyny miernik, mogący wyrazić w gospodarstwie ekonomiczne znaczenie produkcji roślinnej w porównaniu ze zwierzęcą; w odniesieniu do rynku również metoda oparcia się na przychodzie jest dobrą, gdyż łatwo można odliczyć od przychodu surowego wartość zbywanych produktów. Posługując się głównie przychodem surowym pieniężnym różnych gałęzi gospodarskich, autor kreśli na kartogramach 13 rejonów rolniczych Rosji, jako typy gospodarstw wiejskich. Studenski godzi się z Krzymowskim, co do istnienia walki o byt między formami przedsiębiorstw. Autor przyjął dla typizacji gospodarstw następujące kryteria:

- 1) Poziom intensywności, określony przychodem surowym
- 2) Wzajemne ustosunkowanie produkcji roślinnej i zwierzęcej, określone udziałem przychodu surowego w całkowitym lub końcowym przychodzie surowym całego gospodarstwa
- 3) Ustrój produkcji roślinnej, określony udziałem poszczególnych 3 gałęzi roślin: zbóż, okopowych i technicznych w przychodzie surowym z produkcji roślinnej
- 4) Ustrój użytkowej produkcji zwierzęcej, określony udziałem poszczególnych 4 gałęzi: mleczny chów bydła, hodowla bydła, (młódzież, mięso), chów świń, owczarstwo—w przychodzie surowym z produkcji zwierzęcej
- 5) Stopień obrotów rynkowych gospodarstwa i rodzaj głównej gałęzi, przeważającej w pieniężnych przychodach

Kolejność pracy autora polegała na skombinowaniu pierwszych dwóch kryterjów w celu ustalenia stref intensywności oraz względnego rozwoju produkcji zwierzęcej, następnie na podstawie 3-go kryterjum zostały wykreślone rejon produkcji roślinnej, a na podstawie 4-go—rejon produkcji zwierzęcej i jedne skombinowane z drugimi. Wkońcu autor nałożył szemat, otrzymany na podstawie kryterjów 1 i 2-go na szemat, otrzymany z kryterjów 3, 4-go, i skorygował otrzymany

obraz znamionami 5-go kryterjum. Szczegółów interesującej metody Studenskiego nie sposób przytoczyć na tem miejscu w całości.

Z bogatej literatury w języku niemieckim podajemy poglądy kilku autorów:

Thaer, ojciec ekonomiki rolniczej, rozróżniał 2 zasadnicze systemy (w „Podstawach racjonalnego gospodarstwa”):

1. System polowy, właściwie zbożowy, z głównym podziałem na trzypolówkę zwykłą i ulepszoną
2. System płodozmienny z głównym podziałem na gospodarstwa z pastwiskami i utrzymaniem bydła na oborze

System płodozmienny był uznany za lepszy.

Względną wartość systemów przedstawił Thünen w zależności od odległości od rynku zbytu w swem klasycznym dziele „Państwo odosobnione”, przy założeniu izolacji badanego środowiska od innych ekonomicznych wpływów zewnętrznych i wewnętrznych, oraz jednostajności stosunków przyrodniczych. Znany jego podział na 7 systemów w miarę oddalania się od rynku zbytu był następujący:

1. System wolny (także mleko, ogrodnictwo)
2. „ leśny
3. „ zbożowy płodozmienny
4. „ przemienno-pastwiskowy
5. Trójpółówka z ugorem
6. System hodowlany pierwotny
7. Polowanie

Badania Thünera zachowały znaczenie dzięki swojej znakomitej metodzie, która wywarła wpływ na pracę wielu uczonych.

Settegast¹⁾ rozróżnia systemy gospodarcze i zmianowania, będące wyrazem systemu polowego. System gospodarczy identyfikuje z rolniczym, o ile pod tym ostatnim rozumie się sposób użytkowania całego obszaru gospodarstwa, a nie tylko pól ornych. Systemy gospodarcze zależą od stopnia kulturalnego rozwoju narodu i nawet stanowią w tym rozwoju fazy. „Gospodarstwo bez stałego systemu podobne jest do człowieka, poruszającego się poomacku w ciemnościach, lub do zbłąkanego na morzu bez kompasu i oparcia”. Autor zarysowuje następujący podział okręgami koncentrycznymi dookoła pewnego ośrodka, przedstawiającemi zarazem poszczególne stadja rozwoju systemów:

¹⁾ Die Landwirtschaft und ihr Betrieb.

Stopnie kultury rolniczej
i stopnie intensywności rozwoju
gospodarczego

Systemy gospodarcze

1	Przemysłowy
2	Płodozmienny
3	Ulepszony zbożowy i koppelski lub egartowy
4	Zbożowy i uregulowany pastewny
5	Pierwotny pastwiskowy

Goltz¹⁾ nazywa system gospodarczy wyrazem całokształtu podstaw organizacji gospodarstwa. Nazwy systemów gospodarczych bierze głównie od systemów rolniczych uznając, że one najlepiej charakteryzują systemy gospodarcze, intensywnością i rozmiarem hodowli posiłkuje się tylko dodatkowo. Ta jednostronność jest ujemną cechą jego klasyfikacji. Goltz rozróżnia wyłącznie systemy gospodarcze i zmianowania.

Zasadnicze grupy systemów gospod.:

1. Zbożowy
2. Przemienno-pastwiskowy (koppelski)
3. Płodozmienny
4. Pastewny (Weide oder Grasswirtschaft)

Uzupełniające grupy:

5. System wolny
6. Staboinwentarzowy i bezinwentarz.
7. Przemienno-leśny i ognłowy
8. Związany z przemysłem

Krafft²⁾ rozróżnia wszystkie 4 pojęcia: system gospodarczy, rolniczy, polowy i zmianowanie, tylko używa innych terminów (Feldsystem—rolniczy, Ackerbausystem—polowy). Wyraz organizacyjnego związku pracy, kapitału i ziemi lub rodzaj gałęzi przedsiębiorstwa rolnego w danym obiekcie na określony przeciąg lat charakteryzuje system gospodarczy. Pojęcie to identyfikuje z kierunkiem gospodarczym. System gospodarczy obejmuje wszystkie gałęzie gospodarskie przedsiębiorstwa, również hodowlane i techniczne i wskazuje kierunek intensywności produkcji. System rolniczy dotyczy wspólnej organizacji powierzchni użytków rolnych t. j. pól, łąk i pastwisk. System polowy reguluje tylko użytkowanie pól ornych. Obejmuje on i pod porządkowuje zkolei zmianowanie roślin w czasie (rotacja, turnus) W powyższej hierarchji szersze pojęcia określają kierunek węższym które są w nich zawarte (mogą być pod kilkoma postaciami). Ten daleko zróżniczkowany podział nie jest jednak przez autora w opisie systemów utrzymany. Klasyfikacja nie odznacza się niczem szczególnem, jest zbliżona do innych ze swego okresu czasu.

A e r e b o e posługuje się terminem „użytkowanie ziemi“ (Bodennutzungssystem), który używa w znaczeniu systemu rolniczego

¹⁾ Leitfaden der Betriebslehre.

²⁾ Betriebslehre.

i polowego łącznie. Aereboe podnosi, że wadliwym byłoby charakteryzowanie użytkowania całej ziemi przez sposób użytkowania pól, a jeszcze mniej celowym charakteryzowanie systemu gospodarstwa czy przedsiębiorstwa wyłącznie na podstawie organizacji gospodarstwa polowego¹⁾. Terminy użyte w tem wyrażeniu nie są jasne, co wynika z poglądu autora, odrzucającego wogóle potrzebę konstruowania szematu systemów gospodarczych, a ograniczającego się do klasyfikacji systemów użytkowania ziemi (odpowiednik systemów rolniczych, systemem polowym autor oznacza zmianowanie) z jednej strony, a z drugiej — jako odpowiednik gałęzi hodowlanej — do klasyfikacji form produkcji zwierzęcej. Jednoczesne określenie systemu otrzymywania produktów i systemu ich zużytkowania daje inną możliwość charakterystyki systemu całego gospodarstwa czyli całości organizacji przedsiębiorstwa, aniżeli praktykowane dotychczas sposoby oznaczania, jako podstawowego wskaźnika, bądź otrzymywanie produktów, bądź ich zużytkowanie — mówi autor, rozszerzając tem znacznie istniejące wówczas poglądy na organizację gospodarstwa. W formie orjentacyjnej, przewidując wielką ilość warjacji, Aereboe podaje następującą dwustronną klasyfikację:

Systemy użytkowania ziemi:

1. Ekstensywny pastwiskowy
2. " " pastwiskowo-zbożowy
3. Intensywny zbożowy
4. Płodozmienny
5. Intensywny pastwiskowy

Systemy użytkowania produktów:

1. Ekstensywne owczarstwo na wełnę
2. Ekstensywny zbyt bydła
3. Zbyt zboża
4. Serowarstwo
5. Mleko (masło)
6. Zbyt świeżego mleka i cielęta
7. Mleczne gospodarstwo bez cieląt
8. Pastwiskowy wypas bydła
9. Przemysłowy (przeważnie bydło na oborze)
 - a) gospodarstwo gorzelniane
 - b) " " z krochmalnią
 - c) " " buraczane
10. Małoinwentarzowy (zbyt siana i słomy)

Autor z naciskiem podnosi istnienie wielu form pośrednich. Nadto Aereboe daje jeszcze charakterystykę poszczególnych gałęzi (chów zwierząt, bydło, trzoda, owce i t. d.) według stref intensywności²⁾. Dedukcyjne konstrukcje Aereboego nie dają jednak bezpo-

¹⁾ „Beiträge zur Wirtschaftslehre des Landbaues“.

²⁾ „Allgemeine Landwirtschaftliche Betriebslehre“.

średnich wskazań przy opracowywaniach metodą indukcyjną. Kombi-
nowanie nazw systemów gospodarczych w oparciu nawet o powyższą
niepełną klasyfikację, daje w rezultacie nomenklaturę na tyle złożoną,
że przystosowanie do tych kryteriów pewnych wskaźników dla po-
dejścia do życiowego materiału statystycznego jest w większości wy-
padków zbyt utrudnione. Szczególnie doniosłem dla charakterystyki
systemu gospodarstwa jest równorządne potraktowanie w klasyfikacji
sposobu przetwarzania produktów w gospodarstwie i ich zbytu.

Po tej samej linii idzie Waterstradt, łącząc dla określenia
systemu gospodarczego — Wirtschaftssystem — w następujący sposób
systemy użytkowania ziemi z systemami przetwarzania produktów
(„Die Wirtschaftslehre des Landbaues“):

I. System przemienny	1. z chowem bydła
	2. z chowem i wypasem bydła
	3. ze zbytem mleka
	4. z chowem bydła i owiec
	5. z chowem koni i bydła
II. System zbożowy	1. małoinwentarzowy (bez inwentarza użytkowego)
	2. z produkcją pasz i zbytem mleka
	3. z hodowlą jałowizny i owcami
III. System płodozmienny	1. szeroka uprawa okopowych
	2. znaczny chów bydła użytkowego
IV. System pastwiskowy	

A. Steden w pracy „Die Betriebsformen der niederösterreichischen Landwirtschaft“ (Wiedeń 1929) na podstawie przesłanek przyrodni-
czych i ekonomicznych wyodrębnia w Austrii Dolnej 5 naturalnych
rejonów produkcyjnych, w których kolejno podaje procentowy udział
powierzchni pod zasiewem zbóż, okopowych i koniczyn w stosunku
do areału ornego, oraz podział na użytki w procencie całego obszaru
wszystkich użytków. Autor uważa to zarazem za podział według głów-
nych typów gospodarczych, jak gospodarstwa rolne, winnice, gospo-
darstwa trawiaste (Grasslandwirtschaften) i leśne. Dla ściślejszych
badań uważa za konieczne ustalenie kierunków gospodarczych (Be-
triebsrichtung) w drodze podziału gospodarstw według ważniejszych
pieniężnych gałęzi gospodarskich. W tym celu na podstawie rachun-
kowości rolniczej z r. 1927 ustalono 9 typów lub form gospodarstw:

1. Położone w lasach, z hodowlą bydła bez zbytu mleka
2. Rolne pogórza i niewielką produkcją mleka
3. Rolne z płaszczyn ze znaczną produkcją mleka
4. Rolne ze znaczną produkcją buraków cukrowych i mleka

5. Rolne — mleczne z niewielkimi winnicami
6. Mieszane z winnicami
7. Czyste winnice
8. Rybne z większym lub mniejszym gospodarstwem mlecznym
9. Górskie

Dla każdego typu są podane stosunki procentowe użytków, panujące zmianowanie, a przede wszystkim procentowy udział gałęzi gospodarskich w całkowitym końcowym przychodzie surowym, więc bydła, zboża, świń, ziemniaków, drzewa, owoców, buraków cukrowych i winnicy, w zależności od tego, które produkty występują w danym kierunku gospodarczym. Przychód surowy (w komentarzach używa się również wyrażenia przychody pieniężne z danej gałęzi) musiał stanowić kryterjum dla wyodrębnienia kierunków gospodarczych. Przy omawianiu danych procentowych są przytaczane absolutne przychody. Autor podnosi, że z rozwojem biur rachunkowości będzie można objąć badaniem inne jeszcze typy, jak np. z intensywną polową uprawą warzyw, dotąd zbyt nielicznie reprezentowane. Na zamieszczonym kartogramie występują przeważnie skupienia pewnych kierunków (typów i form) gospodarczych w określonych rejonach.

Komisja Ankietowa Niemiecka²⁾ badała położenie rolnictwa w swoim kraju na podstawie zamknięć rachunkowych w obrębie 8 rejonów przyrodniczo-ekonomicznych. W każdym rejonie dokonano podziału na 4 systemy gospodarcze, w zależności od procentowego stosunku użytków (kultur) i powierzchni pod uprawą różnych ziemiopłodów, przyczem dla niektórych systemów wprowadzono jeszcze podział zależnie od dobroci gleby:

1. Pastwiskowy	a) gospodarstwa nizinne
	b) „ wyżynne
2. Okopowy (wyżej 20% użytków bez lasu pod okopowem)	a) z przewagą buraków przynajmniej 50% pow. pod okopowem
	b) z przewagą ziemniaków (przynajmniej 50% pow. pod okopowem)
3. Zbożowy (niżej 20% pod okopowem i niżej 35% pod obszarem paszowym)	a) na dobrej glebie
	b) na średniej „
	c) na gorszej „
4. Paszowy (35% pod obsiewem paszowym łąki, pastwiska, pastewne na polach)	a)
	b) jak wyżej
	c)

Osobną grupę poza głównymi systemami gospodarczymi tworzą specjalne kierunki (gospodarstwa przemysłowe, mleczarskie).

²⁾ „Landwirtschaftliche Buchführungsergebnisse“. Berlin, 1927.

Poza tem wewnątrz każdego systemu podzielono jeszcze gospodarstwa na 6 kategorii wielkościowych (użytki bez lasu): 5—20 ha, 20—50 ha i t. d. Dla ktg 2—5 ha brakło materiału. Nie uwzględniono produkcji zwierzęcej, co stanowi poważny brak przyjętej metody. W tablicach nie występuje rozdział systemu pastwiskowego na nizinny i wyżynny, często rozróżnia się tylko 2 klasy gleby, wreszcie łączy się kategorie wielkościowe np. 10 — 50 ha, lub wprowadza nowe np. 10—20 ha, zależnie od liczebności materiału rachunkowego, która często spada do kilku, a rzadko przenosi kilkanaście gospodarstw dla każdej obserwacji według powyższego rozklasyfikowania.

Laur w „Ekonomie Rolniczej“¹⁾, jako czynność wstępną przy organizacji gospodarstwa, uważa wybór kierunku gospodarczego. Dalej rozróżnia systemy użytkowania ziemi i zmianowania.

Typy głównych systemów:

1. Pastwiskowy (górski i nizinny)	5. Z uprawą wleoletnią koniczyn i traw (przemienny)
2. Ugorowo zbożowy (trójpolówka)	6. Łąkowy (czysty, z uprawą roli, łąkowo-pastwiskowy)
3. Ulepszona trójpolówka	7. Dowolny
4. Płodozmienny	

Mówiąc o formach gospodarczych we „Wstępie do Ekonomiki“²⁾ Laur wyodrębnia 7 stref gospodarczych w skali światowej na podstawie rynkowych i przyrodniczych warunków. Zasługuje na podkreślenie postawienie wpływu rynku na pierwszym miejscu. Każdej strefie odpowiadają istniejące w rzeczywistości typy gospodarstw. W ten sposób powstaje jego szemat, będący nie konstrukcją dedukcyjną, ale wypływający z metody opisowo-geograficznej:

Strefy:

Typy gospodarcze:

I. Karawanowa (pustynna)	Gospodarstwa afrykańskie 4 typów
II. Pastwiskowa	1. północno amerykańskie stepowe
	2. australijskie owcze
	3. alpejskie-hodowlane
III. Rolna (zbożowa)	1. pszenne rosyjskie
	2. pszenne amerykańskie
	3. kukurydzane amerykańskie
	4. sjamskie
IV. Plantacyjna	1. handlowe plantacyjne
	2. tubylcze „
	3. farmerskie „

¹⁾ Przełożył i do potrzeb rolników polskich dostosował prof. Witold Staniewicz.

²⁾ Przełożył inż. rol. J. Curzytek.

V. Przemysłowa

1. Ulepszona trójpolówka, bydło rogate o wielokierunkowym użytkowaniu
2. gorzelniane, buraczane, opasowe
3. silnie rozwinięta hodowla bydła
 - a) koniczynne, produkcja mleka, własny wychów krów
 - b) intensywne nizinne pastwiskowe — włościańska hodowla koni
 - c) holsztyńskie przemienne
 - d) chów świń
4. mało inwentarzowe, zielone nawozy
5. międzyplony i dwuplony
6. specjalne: nasienne, winorośl, pszczelnictwo, jedwabnictwo, rośliny handlowe

VI. Lokalna

1. intensywne trawliste
2. mleczne (wydojowe)
3. sadownicze
4. leśne

VII. Mieszkalna

1. wolne
2. warzywnicze
3. mlejski chów krów
4. hodowla drobiąt i drobiu
5. samowystarczalna (robotnicza)

W broszurze „Bodennutzungssysteme in der Schweiz und ihre Verteilung“, wydanej przez szwajcarski sekretariat chłopski Laura, jest podany wykaz istniejących w Szwajcarii systemów użytkowania ziemi, wyodrębnionych na podstawie różnych gospodarczych i przyrodniczych warunków z wieloletnich materiałów rachunkowych. Systemy zależą od historycznego rozwoju. Wykaz zawiera 25 systemów z krótkim ich opisem, który uwzględnia każdorazowo: podział na użytki (procentowo z opisów gospodarstw, prowadzących rachunki), pobieżną charakterystykę produkcji zwierzęcej i sadowniczej oraz typowe zmianowanie. Bliższe kryteria, na których podstawie zużytkowano materiał statystyczny, niestety nie są podane. W dorocznych Sprawozdaniach Sekretariatu z Badań nad rentownością rolnictwa szwajcarskiego (za rok 1922 lub 25) czytamy, że systemów możnaby wyodrębnić więcej, ale byłyby reprezentowane w biurze rachunkowości przez zbyt małą ilość gospodarstw, prowadzących rachunki, więc dalszego podziału nie przeprowadza się. Owe 25 systemów mają być spotykane na obszarze całego kraju, jednak nazwy niektórych wskazują, że są raczej zlokalizowane, typowe dla danej okolicy. Omawiana broszura zawiera także podział systemów według kantonów i powiatów — zagadnienie wydaje się być dla Szwajcarii wzorowo rozwiązane.

Systemy użytkowania ziemi w Szwajcarii są wymienione następujące:

1. Ulepszona trójpólówka
2. Koniczynny (przemienny, mieszanki pastewne)
 - a) berneński
 - b) aargauski, soloturneński i bazylejski
 - c) lucerneński
 - d) włoskie koniczynno-trawiaste
 - e) " " " typ berneński
3. Jurajski bez pastwisk
4. Jurajski z pastwiskami
5. Górski środkowy
6. Trawiasty
 - a) z polem ornem
 - b) czysty trawiasty niemieckiej Szwajcarii
 - c) czysty trawiasty z dobrem położeniem dla sadownictwa
 - d) lucerneński
 - e) włoski trawiasty
 - f) trawiasto-pastwiskowy typ st. galleński
 - g) czysty trawiasty alpejski
7. Alpejski
8. Gospodarstwo walijskie (Valais) i gryzońskie (Grison)
9. Gospodarstwo walijskich dolin
10. " północ. wsch. winnice z rolnictwem
11. Włoskie winnice z wydatnem rolnictwem
12. Formy pośrednie
 - a) przejściowe od 1 do 6
 - b) " od 1 do 2
 - c) " od 2 do 6
 - d) wolne gospodarstwa

Prócz powyższych typów istnieją jeszcze w czystej postaci winnice, gospodarstwa leśne, ściółkowe, warzywnicze, sadownicze i inne specjalne gospodarstwa, które nie dadzą się ująć w określone systemy użytkowania ziemi.

We wspomnianych Sprawozdaniach z Badań nad rentownością rolnictwa szwajcarskiego jest podawany między innymi wpływ: 1) systemu użytkowania ziemi (Bodennutzungssystem — systeme culturale), 2) kierunku gospodarczego (Betriebsrichtung — systeme de production) na rezultaty.

Systemy użytkowania ziemi są te same, co w broszurze wyżej opisaney. Dużą liczbę gospodarstw, których nie udaje się zaliczyć do

żadnego z 25 głównych systemów użytkowania ziemi, przydziela się do systemów najbardziej zbliżonych. Ze względu na niewystarczającą ilość zamknięć rachunkowych podawanych jest tylko 16 najważniejszych systemów z ilością zamknięć rachunkowych w każdym systemie. Tablice systemów użytkowania ziemi zawierają szereg ocen punktowych, procentowy (w procentach użytków bez lasu) rozdział na użytki z uwzględnieniem powierzchni pod zbożami i sztucznymi łąkami, kapitały, procentowy udział głównych gałęzi we wpływach pieniężnych, wydatki pieniężne ważniejsze w liczbach absolutnych, koszty produkcji i przychody surowe oraz wyniki końcowe w liczbach absolutnych na ha — z przeglądem dla każdego systemu za szereg lat ubiegłych. Liczebności w systemach wahają się od kilku do wyżej 100 dla jednego roku.

Klasyfikacja gospodarstw do kierunków gospodarczych (systemów produkcyjnych) nie ma być dokonywana na podstawie czysto mechanicznej, nie ogranicza się do brania pod uwagę źródeł wpływów pieniężnych lub przychodu surowego. Każde gospodarstwo jest badane pod względem warunków przyrodniczych i ekonomicznych. Klasyfikacja skomplikowała się w okresie wojny, gdy np. zanikły od r. 1919 gospodarstwa o kierunku czysto - mlecznym z powodu spadku wpływów za mleko, a wzrostu wpływów z innych gałęzi. Również kryzys powojenny spowodował nowe zmiany. Według skąpego opisu metody klasyfikacji, z którego nie można się dowiedzieć niczego sprecyzowanego o bliższych kryterjach podziału (p. roczniki 1922/23 lub 1925/26), Laur utrzymuje bez zmiany poprzednie przydziały gospodarstw do danych kierunków nawet wówczas, gdy gospodarstwa (zapewne prowadzące stale rachunkowość) ściśle już do nich nie należą. Jednak tej dość sztucznej zasady nie udało się widocznie utrzymać, gdyż w Sprawozdaniu 1930/31 czytamy, że w tym roku wypadło nanowo dokonać pogrupowania gospodarstw na kierunki gospodarcze (lakoniczność tej wzmianki może spowodować niedokładną jej interpretację).

Rozróżniono 11 kierunków gospodarczych; gospodarstwa niemieszczące się w żadnym kierunku stanowią osobną grupę pod nazwą „pozostałych“. Więcej, niż połowa gospodarstw należy z pośród kontrolowanych od 1904 r. do kierunku mlecznego, kilkanaście procent do kombinowanego kierunku wielostronnego, hodowlany i opasowy liczy około 10%, dwa zaś kierunki: rolny (z uprawą pól) i leśny — poniżej 1%. W poszczególnych latach kierunki są reprezentowane nawet przez 1 tylko gospodarstwo (i tak wchodzi do statystyki), przeważnie przez kilka lub kilkanaście, tylko kierunek kombinowany liczy

wyżej 100, a mleczny wyżej 200 gospodarstw. Liczebności są więc często bardzo skromne, np. kierunek rolny w ciągu ćwierci stulecia reprezentowany jest przez 6 gospodarstw, w wielu latach nie występuje wcale, podobnie jak leśny oraz wspomniany czysto-mleczny (poddział mlecznego).

Owe 11 względnie 12 kierunków są następujące :

mleczny	rolny (czyli z uprawą pól)
hodowlany	furmankowy
handel bydłem	sadowniczy
opasowy	winny
wybitnie świński	leśny
kombinowany	„pozostałe gospodarstwa“

Kierunek mleczny podzielono na 35 podgrup, które z powodu zbyt małej ilości zamknięć połączono w 5 i to dokonywując dwukrotnie podziału tego samego materiału:

A. 1. Gospodarstwa trawiaste	B. 1. czysto mleczne
2. „ koniczyenne	(od r. 1919 niewyodrębniane)
(mieszkanki pastewne)	2. hodujące dla własnego użytku
3. Gospodarstwa pozostałe	(wlicz wszystkie)

Wyniki kierunku hodowlanego nie są wyszczególniane—z powołaniem się na wcześniej podane wyniki systemu użytkowania ziemi walijskiego i gryzońskiego (patrz wyżej). Wyniki kierunku gospodarczego i systemu użytkowania ziemi uznano w tym wypadku za pokrywające się.

Kierunek opasowy podzielono na 3 kierunki (właściwiej podkierunki):

opas cieląt
opas wołów
mieszany (opas bydła rogatego wogóle)

Kierunek kombinowany podzielono w następujący sposób:

Gospodarstwa poniżej 10 ha		Gospodarstwa powyżej 10 ha	
ze znaczną	bez znacznej	ze znaczną	bez znacznej
uprawą zbóż	uprawy zbóż	uprawą zbóż	uprawy zbóż

Tablice, dotyczące wyników poszczególnych kierunków, zawierają nieco mniej danych, niż odnośne tablice dla systemów użytkowania ziemi, przede wszystkim charakterystyczne jest opuszczenie podziału na użytki i powierzchnie pod zbożami i łąkami polowymi w % ogółu użytków bez lasu: brak wpływu kierunku gospodarczego na system użytkowania ziemi, podnoszony także w niniejszej pracy, opartej na materiale polskim, czyni zbędnym publikowanie tej części w tablicach. Ogólnie zauważmy, że kierunki gospodarcze czy systemy

produkcyjne (wg. terminologii francuskiej) Laura, których definicji nie daje i w swojej „Ekonomice rolnej“ o nich nie wspomina, zbliżają się do pojęcia systemów gospodarczych. Laur nie bada naogół wewnątrz kierunków gospodarczych systemów użytkowania ziemi (może z powodu małej liczebności materiału) z wyjątkiem kierunku mlecznego i kombinowanego. Laur rozpatruje ten sam materiał rachunkowy dwukrotnie, w dwóch płaszczyznach, dzieląc go raz na kierunki, drugi na systemy.

Międzynarodowy Instytut Rolniczy w Rzymie¹⁾ przeprowadza podział na systemy gospodarcze w skali europejskiej, a może nawet szerszej (niektóre produkty kolonialne). Wewnątrz systemów dane rachunkowe są publikowane podług krajów i rejonów z dalszym podziałem na kategorie wielkościowe gospodarstw.

Podział na systemy gospodarcze (Système d'exploitation):

I. Gospodarstwa z przewagą produkcji zwierzęcej

1. Hodowla bydła
 - a) pastwiskowe ekstensywne
 - b) alpejskie
 - c) inne
2. Hodowla bydła na mięso
 - a) pastwiskowe ekstensywne
 - b) „ intensywne
 - c) „ z rolą uprawną
 - d) inne
3. Gospodarstwa produkujące i sprzedające mleko i przetwory mleczne
 - a) pastwiskowe trawiaste
 - b) wyłącznie trawiaste
 - c) mleczne
 - d) pastwiskowe i trawiaste z uprawą pasz
4. Gospodarstwa hodowlane (bez specjalizacji)
5. Hodowla owiec
6. Hodowla świń ze sprzedażą prosiąt
 - a) jednostronne
 - b) z uwzględnieniem innych gałęzi
7. Hodowla świń tucznych
 - a) jednostronne
 - b) z uwzględnieniem innych gałęzi
- 3 i 7. Gospodarstwa z hodowlą bydła na mleko łącznie z hodowlą świń
8. Hodowla koni
 - a) jednostronne
 - b) z uwzględnieniem innych gałęzi

II. Gospodarstwa o kierunku mieszanym roślinno-zwierzęcym

¹⁾ „Comptabilité Agricole 1929/30“, Rzym 1933.

III. Gospodarstwa z przewagą produkcji roślinnej

1. Przewaga pszenicy
2. „ żyta
3. „ kukurydzy
4. „ innych zbóż lub naraz kilku wyżej wymienionych
5. Zboża i inne ziemniaki
 - a) buraki cukrowe
 - b) ziemniaki
 - c) inne ziemniaki
6. Trzcina cukrowa
7. Bawełna
8. Kawa
9. Ryż
10. Kauczuk
11. Kokosy
12. Gospodarstwa o kierunku mieszanym, nie dające się zaliczyć do żadnej z wyżej wymienionych grup

IV. Gospodarstwa sadownicze

1. Winnice
 2. Jabłka i gruszki
 3. „ i oliwki
 4. Banany
 5. Jagody
 6. Inne owoce
- a) uprawa wyłączna
b) łącznie z innymi uprawami

V. Pozostałe gospodarstwa

1. Warzywne
 - a) z wyłączną uprawą warzyw
 - b) łącznie z innymi uprawami
2. Leśne
 - a) gospodarka wyłącznie leśna
 - b) z innymi uprawami
 - c) leśno-pastwiskowe

Typy uzupełniające:

Gospodarstwa uprawiające zboża, buraki cukrowe, łącznie z hodowlą bydła

„	„	zboża oraz produkujące mleko
„	„	zboża, okopowe i hodujące jedwabniki
„	„	zboża i okopowe

Z literatury amerykańskiej G. W. Warren w książce „Farm Manegement“ (New York 1930), mówiąc o typach gospodarstw powiada, że najczęściej rozróżnia się je na podstawie źródła przychodu, więc gospodarstwa świńskie, pszeniczne, jabłeczne, albo rozróżnienie występuje więcej generalne: gospodarstwa hodowlane, zbożowe, owocowe. Gospodarstwa bywają specjalne i różnokierunkowe. Wyszczególniając warunki, od których zależy taki lub inny typ gospodarstwa, autor podaje np. następującą tablicę (17) relacji kapitału do typu gospodarstwa:

Kapitał czynny dolarzy	Procent przychodów	
	z prod. roślinnej	z prod. zwierzęcej
do 5.000	73%	27%
5.000—7.500	68	32
i t. d.		
powyżej 20.000	43	57

Tablica typów gospodarstw szczególnie rentownych w stanie New York, z dochodem rolniczym powyżej 2500 dol., zawiera relację między kapitałem i dochodem rolniczym (labor income) a typami gospodarstw, ustanowionemi na podstawie wyróżnienia głównych produktów zbytu (kryterjum każdego chief products — dający powyżej 500 dol. wpływów, praca na zewnątrz gospodarstwa także zalicza się do produktów); podział bardzo szczegółowy, nawet jabłka, selery, cebula stanowią oddzielne pozycje. Obok podany jest również przegląd drugorzędnych produktów oraz powierzchnie pod paszami na polach. Wyjawszy gospodarstwa bawełniane przypuszczalnie ponad 96% gospodarstw należy w Stanach Zjednoczonych do wszechstronnych — general farming. Około 69% wszystkich gospodarstw nie otrzymuje 40% przychodów z żadnej z poszczególnych grup produktów — są to fermi mieszane. Otrzymujące powyżej 40% przychodu z którychkolwiek źródeł — nazywają się wyspecjalizowanymi. Autor zaznacza, na co będziemy mieli sposobność się powołać, że gdyby skalę z 40% podnieść do 75%, to wypadłoby wszystkie niemal gospodarstwa zaliczyć do typów mieszanych. Typy gospodarstw są jeszcze charakteryzowane poziomem intensywności.

Mówiąc o trudnościach określenia najlepszego typu gospodarowania, gdyż zbyt dużo czynników wchodzi tu w grę, Warren podnosi, że jedynie drogą doświadczeń można taki typ ustalić. Żaden naukowiec nie może tych czynników rozważyć.

Rozmaitość poglądów różnych autorów na kwestję form, typów systemów, kierunków występuje jasno w całej wyrazistości. Jakież wnioski syntetyczne możemy z nich wyprowadzić?

1. Nazwy system gospodarczy czy kierunek są naogół przez autorów, używających terminu system gospodarczy, o tyle identyfikowane, że pojęcie kierunku służy do określania pojęcia systemu. Autorzy, nieużywający terminu „system gospodarczy“ bądź nie posługują się również terminem „kierunek“, ograniczając się do kombinowania pojęć systemów użytkowania ziemi i systemów przetwarzania produktów (Aereboe), bądź posługują się obok systemów użyt-

kowania ziemi pojęciem kierunku gospodarczego (Steden, Laur). Szerokie podstawy klasyfikacji gospodarstw do kierunków gospodarczych w Sprawozdaniach z opłacalności rolnictwa szwajcarskiego, bliżej nie sprecyzowane, wskazują, że Laur używa tego terminu zamiast systemów gospodarczych.

2. Rozwój poglądów na systemy gospodarcze zaznaczył się przejściem od przyjmowania za kryterjum wyłącznie gospodarki polowej do równorzędnego uwzględnienia znaczenia chowu zwierząt, względnie użytkowania i przetwórstwa produktów, co należy uznać za trwały dorobek. Wyjątek stanowi metoda niemieckiej Komisji Ankietowej i wzorowany na niej szemat Zjazdu kierowników polskich biur rachunkowości, pod tym względem różniące się od nowszych zapatrywań, dążących do ujęcia w definicji zagadnienie w najszerszych teoretycznych granicach.

3. Rozwój poglądów na interesujące nas zagadnienie cechuje dalej przejście od tworzenia abstrakcyjnych konstrukcyj do badania bliskiej praktyki życiowej. Wprawdzie i autorzy, opierający się na dedukcji, budowali swoje szematy w oparciu o znaną im, otaczającą rzeczywistość (niemiecką, rosyjską), jednak dopiero indukcyjne metody badawcze sprowadziły oderwane konstrukcje na grunt realny.

4. Wpływ badań geograficzno-statystycznych wyraził się również w podejściu do tematu systemów nie od strony ich historycznej ewolucji, ale raczej ich statyki. Klasyfikacja ma na widoku cele praktyczne, nie teoretyczne, ekonomistę mniej interesuje wiązanie form gospodarczych z etapami ich rozwoju historycznego (co należy do historii rolnictwa). Natomiast na pierwszy plan wysuwa się zróżniczkowanie opłacalności typów według cech, łatwo uchwytnych tak dla ekonomisty, jak rolnika. Wyrazem takich klasyfikacyj są między innymi klasyfikacje Międzynarodowego Instytutu Rolniczego w Rzymie, Szwajcarskiego Związku Rolników, austriacka Stedena, oraz, aczkolwiek pod innym względem niepełne, niemieckiej Komisji Ankietowej i Zjazdu kierowników polskich biur rachunkowości.

5. Jednocześnie z rozpowszechnieniem statystyki do badań opłacalności rzadziej występuje stosowanie terminu „system gospodarczy”, wyjąwszy nomenklaturę Międzynarodowego Instytutu Rolniczego w Rzymie. Wprawdzie już Aereboe terminu tego nie używał, ale dopiero badacze, posługujący się statystycznym materiałem staneli wobec praktycznej trudności znalezienia takich mierników klasyfikacji, które zadowolilyby skomplikowane wymagania, stawiane dla określenia systemów gospodarczych. Stąd pochodzi bądź formalna rezy-

gnacja z badania systemów gospodarczych i ograniczenie się do badania form, „typów“ (Zjazd kierowników biur rachunkowości, Laur, Studenski, Warren), bądź mylnie, wobec postępu myśli naukowej, stosowanie terminu (niemiecka Komisja Ankietowa), bądź omijanie zbyt obowiązującego terminu przez zastępowanie go określeniem kierunek gospodarczy lub typ (Sekretariat Szwajcarski, Steden, Studenski, Warren), gdy w gruncie rzeczy autorom chodzi o wyprowadzenie w tych wypadkach nie czego innego, jak właśnie systemów gospodarczych. W nomenklaturze Międzynarodowego Instytutu Rolniczego występują systemy gospodarcze, na dość racjonalnych podstawach ułożone, ale nie podano bliższych kryteriów, mierników klasyfikacji, które dzisiaj są właściwie osią zagadnienia: samo określenie „gospodarstwa z przewagą produkcji zwierzęcej“ lub „hodowla świń ze sprzedażą prosiąt z uwzględnieniem innych gałęzi“ wisi w powietrzu, dokąd nie zacytuje się mierników, wskazujących, co pod tem określeniem należy rozumieć (przychód surowy)? Może M. I. R. pozostawia swoim korespondentom do uznania, jakie mierniki winny być przez nich stosowane; jest zrozumiałe, że skala musi być zindywidualizowana dla poszczególnych krajów, nawet rejonów, ale jakże się osiągnie porównywalność zestawianych wyników bez wspólnych ogólnych wytycznych dla mierników?

6. W miarę postępowania rozwoju gospodarczego daje się zauważyć zarówno na zachodzie, jak i wschodzie Europy (odrzućcie przez uczonych bolszewickich teorii naturalnego gospodarstwa Czajanowa), nie mówiąc o Stanach Zjednoczonych A. P., przesuwanie punktu ciężkości przy charakterystyce systemów gospodarczych z naturalnych warunków produkcji na rynek. Rodzaj i ilość produktów zbywanych staje się cechą pierwszorzędного znaczenia przy określaniu systemów. Niedostatecznie umiejętnie wysunięta przez paru starszych autorów rosyjskich (Skworcow), którzy swej teoretycznej koncepcji nie mogli sprawdzić na materiale statystycznym, była ona poddana rozległej krytyce nawet przez tych, którzy jak Bruckus, przyznawali jedynie badaniom indukcyjnym zdolność ustalenia i sklasyfikowania systemów. Obecnie biura rachunkowe w Szwajcarii, Austrii, Stanach Zjednoczonych, w Rosji poszczególni badacze, przyjmują wyłącznie lub częściowo strukturę przychodu surowego względnie wpływów pieniężnych dla charakterystyki „kierunków“ gospodarczych.

W powyższych rozważaniach zarysowała się subtelna różnica między systemem a kierunkiem gospodarczym. Od pojęcia systemu gospodarczego wymaga się, aby stanowiło zupełne, bez reszty, syntetyczne

ujęcie typu danego gospodarstwa. Pojęcie kierunku gospodarczego, zdążające do określenia celu gospodarowania, ustaliło się raczej na kryterjach prostszych, mniej złożonych, nawet w oparciu tylko o jedno, jak przychód surowy lub wpływy pieniężne. Powstaje pytanie, czy fakt przewagi przychodu surowego lub wpływów pieniężnych z pewnych gałęzi charakteryzuje dostatecznie całość gospodarstwa? Między autorami istnieje, jak widzieliśmy, rozbieżność poglądów na tę kwestję. Teoretycznie uzasadniał swoją metodę Studenski, biura rachunkowe ominęły ostrożnie napotykaną trudność, stosując w swej praktyce zamiast systemu gospodarczego nazwę kierunku gospodarczego, określanego na podstawie wzajemnego stosunku wartości zbywanych produktów.

7. Stopniowo schodzi na plan ostatni, a nawet zanika przy określaniu systemów gospodarczych, zagadnienie sposobów przywracania żyzności gleby, jednocześnie z pomniejszeniem przez naukę znaczenia liebiegowskiej teorii statyki.

8. Poziom intensywności nie u wszystkich autorów występuje jako najważniejsza cecha charakterystyczna systemów gospodarczych. Przypominamy, zresztą mało dokładny, podział Bruckusa na monistów i dualistów, w którym ostatni używać mają znamienia intensywności tylko do określania systemów polowych. Dalsze różnice zdań występują na temat, czy danemu systemowi gospodarczemu musi odpowiadać określony stopień intensywności, czy też do jednego systemu mogą należeć gospodarstwa o różnej intensywności. Poza tem istnieje otwarta sprawa miernika intensywności, w co wchodzić nie jest naszym zadaniem. Naogół zagadnienie intensywności, jako zbyt złożone, wychodzi poza ramy ogólnych publikacji z zakresu opłacalności, stając się raczej przedmiotem badań specjalnych.

9. Kwestja podziału na systemy rolnicze, polowe, zmianowania, a poza systemami gospodarczymi jeszcze na formy gospodarcze, zdaje się dziś mniej zajmować umysły badaczy. Logiczne konstrukcje dedukcyjne pociągają w czasach ostatnich jeszcze tylko niektórych badaczy rosyjskich (np. Bałaszow). Często występują tu między autorami nieporozumienia formalne, bądź w określaniu systemów rolniczych i polowych, bądź w pomieszaniu ich, najczęściej rolniczych z gospodarczymi lub polowych ze zmianowaniami. Bogactwo terminologii w językach obcych dla oddania powyższych pojęć, uzupełnianych jeszcze *innymi określeniami, jak formy, typy, strefy, systemy* użytkowania i inne, nie sprzyja przejrzystości myśli poszczególnych autorów. Większość eliminuje terminy system rolniczy i system polowy na rzecz jednego z nich, obarczając go ciężarem reprezento-

wania obu pojęć (stosunek użytków i stosunek powierzchni zasiewów, bądź w % użytków, bądź w % gruntu ornego). Naogół termin system rolniczy ustępuje miejsca systemowi użytkowania ziemi i systemowi polowemu. Niekiedy nazwie system użytkowania ziemi nadaje się szersze znaczenie (Laur), niedosięgające jednak pojęcia systemu gospodarczego.

Przeważnie pozostawia się zmianowanie jako takie, bez mieszania go z systemem polowym. Pojęcia formy i typy używa się z małymi wyjątkami w znaczeniu nie terminów nadrzędnych, ale jak podnosiliśmy, równoległe z terminem kierunek, często jednoznacznie z systemami gospodarczymi. „Systemy użytkowania ziemi” są terminem prawie jednoznacznym w gruncie rzeczy z systemami rolniczymi względnie polowymi, a wprowadzonym przez autorów, wyłamujących się z tych czy innych względów, z klasycznej systematyki z systemem gospodarczym na czele (nb. pochodzi to z dosłownego tłumaczenia z obfitej terminologii niemieckiej).

Jak zaznaczaliśmy niejednokrotnie praca niniejsza nie ma celów metodologicznych, poza niezbędnymi dla jej wykonania, dlatego nie mamy zamiaru teoretyzować na temat systematyki systemów. Ogólnie wydaje się pewnem, że terminologia jest zbyt rozbudowana i przefilozofowana przez niektóre umysły bez widocznej korzyści z posunięcia sprawy naprzód. Oczywiście termin powinien być ścisły, jednak czy zgodzimy się nazywać określone pojęcia systemami rolniczymi lub polowymi, albo bez obłonek systemami gospodarczymi zamiast kierunkami — nie ma to istotnego znaczenia przy badaniach. Idzie tylko o to, ażeby: a) ograniczyć różniczkowanie terminów do minimum, ze względu na powszechnie szczupłe materiały badawcze, b) rozumieć pod przyjętymi określeniami te same pojęcia.

10. Sprawa kolejnego badania wewnątrz systemów, przedstawiających szersze pojęcie, systemów o węższym zakresie, względnie rozróżniania szeregu podsystemów czy podkierunków ma, jak dotąd, prawie wyłącznie teoretyczne znaczenie. Zapewne, że najbardziej pożądanem byłoby po rozklasyfikowaniu materiału, jak to opisywaliśmy, zbadać wewnątrz systemów względnie kierunków gospodarczych, systemy rolnicze vel polowe, a w tych ostatnich zmianowania, albo wprost zmianowania wewnątrz systemów gospodarczych. Niestety *liczebność materiału* nigdzie na to nie pozwala. Laur w swoich Sprawozdaniach klasyfikuje dwukrotnie ten sam materiał: raz w płaszczyźnie systemów użytkowania ziemi, drugi raz w płaszczyźnie kie-

runków, a wewnątrz tych ostatnich zaledwie w kilku wypadkach udaje mu się dokonać dalszej podklasyfikacji, w czym tylko w dwóch na systemy użytkowania ziemi. Gdybyśmy mieli na podstawie specjalnych studjów wyodrębnione systemy użytkowania ziemi, jak to ma miejsce w Szwajcarji, a jeszcze lepiej systemy gospodarcze — w idealnem, pełnem rozumieniu tego pojęcia, jeśli to jest praktycznie wykonalne, to przy wyrównaniu z czasem poziomowi kultury i cywilizacji w kraju, przy zrezygnowaniu z podziału na rejony, starczyłoby nam materiału rachunkowego na przeprowadzanie badań nad jednymi systemami wewnątrz drugich. Obecnie jest na to przedwczesnie: zbyt odmienni ludzie kierują gospodarstwami w różnych krańcach Polski i zupełnie inne ekonomiczne znaczenie ma np. ha okopowych na zachodzie i wschodzie kraju.

11. Ścisłych mierników, jako kryterjów klasyfikacji, spotykamy w literaturze niewiele. Laur właściwie nie podaje ich wcale. Niemiecka Komisja Ankietowa, Zjazd kierowników biur rachunkowości, Fr. Dziedzic — podają je w zakresie systemów rolniczych, Warren — kierunków gospodarczych. Mierniki powyższe są stosowane przez autorów bez uzasadnienia, stąd otrzymuje się wrażenie dowolności, np. Fr. Dziedzic dla wydzielenia gospodarstw systemu okopowo-buraczanego w woj. poznańskiem żąda, ażeby okopowe zajmowały wyżej 18% użytków, a buraki wyżej 40% powierzchni pod okopowemi, zaś Zjazd kierowników biur rachunkowości określa dla całego kraju na zachód od Wisły dla tegoż systemu: okopowe wyżej 20% użytków, buraki wyżej 50% powierzchni pod okopowemi. Warren dla charakterystyki gospodarstw stawia granicę 40% wpływów z głównego źródła, w innym podziale przyjmuje również dowolnie 500 dol. rocznego wpływu przy określaniu głównych produktów z gospodarstw. Podnosząc powyższą okoliczność rozumiemy, że badacz, dążący do wyciągnięcia i skomentowania wniosków z rozporządzalnego materiału, jest zmuszony do dostosowania odpowiednich kryterjów, pozwalających na stworzenie pewnej przeciwstawności. Ale zarazem trudno się obronić przed wątpliwością, dlaczego np. przyjęto 18% lub 20, 40 lub 50%, a nie odpowiednio inne liczby? Nadto tworzenie norm sztywnych, jak to ma miejsce w wypadku uchwał Zjazdu kierowników biur rachunkowości, może spowodować w pewnym roku zupełną niemożność wyodrębnienia niektórych typów (podobnie, jak to zachodzi w Sprawozdaniach Szwajcarskich).

12. Z powyższem łączy się jeszcze jedno spostrzeżenie, które

nam daje przegląd literatury przedmiotu. Kilku autorów (Laur, Steden, Studenski) dąży do określenia typów (v. systemów, v. kierunków) gospodarstw, charakteryzujących rolnictwo poszczególnych okolic kraju. W wyniku otrzymują systemy o nazwach czysto lokalnych (np. walijski, berneński), występujące w znacznym zgęszczeniu w swoich rejonach, słabiej w sąsiednich, sporadycznie lub wcale w odległych. Przyjęcie tej metody rozszerza zakres naszych pozytywnych wiadomości, ale pod względem normatywnym daje ona niewiele.

Weźmy przykład. Zarysowują nam się w ogólnych konturach typy gospodarstw podlaskich i sąsiednich lubelskich; przypuśćmy, że znamy niższą opłacalność i zbadaliśmy organizację gęsto, z natury rzeczy, osiadłych na Podlasiu gospodarstw typu podlaskiego i rzadko rozrzuconych, wyżej opłacalnych gospodarstw typu lubelskiego. Jaką korzyść odnieść może rolnik podlaski lub jego doradca ze stwierdzenia powyższych faktów? Bardzo ograniczoną, gdyż nie dano mu podstaw do zorientowania się w różnej opłacalności różnego rodzaju gospodarstw typu podlaskiego, który go bezpośrednio i praktycznie interesuje, gdyż warunki glebowe i gospodarcze pozwalają tylko w nielicznych, uprzywilejowanych miejscowościach Podlasia prowadzić gospodarkę, zbliżoną do lubelskiej.

W konsekwencji powyższych rozważań postanowiliśmy się zatrzymać przede wszystkim na zbadaniu opłacalności kierunków gospodarczych. Opłacalność systemów gospodarczych w klasycznej interpretacji tego terminu, nie była przy pomocy statystyki badana w żadnym kraju. Typy rejonowe autorów rosyjskich nie wyczerpują kwestji. Pojęcie systemu gospodarczego, jak wiemy z licznych definicji, zawiera w sobie kompleks złożonych czynników, dla których trudno jest znaleźć wskaźniki przy praktycznym opracowaniu materiałów rachunkowych. Określenie systemów gospodarczych na drodze monograficzno-opisowej, jeśli w zasadzie byłoby możliwem, nie rozwiązuje jeszcze sposobu racjonalnego zespolenia typów tych systemów z materiałem rachunkowym. Wieloprzymiotnikowe nazwy systemów (Czelincew, Aereboe, Waterstradt — jeśli kombinować system użytkowania ziemi z systemem użytkowania produktów) utrudniają klasyfikację gospodarstw tak badaczowi, jak rolnikowi, któryby chciał znaleźć określenie dla swego gospodarstwa. Praktycznie więc rzecz biorąc, dla badacza pozostaje zatrzymać się na innem pojęciu — kierunku gospodarczego — którego znaczenie jest łatwiej dostępnem i dostatecznie pożytecznem.

Jak widać z tablic statystycznych w następnych rozdziałach danemu kierunkowi gospodarczemu nie odpowiada wyraźnie pewien charakterystyczny układ powierzchni zasiewów pod poszczególnymi roślinami (podawaliśmy, że Laur w tablicach opłacalności kierunków nie zamieszcza powierzchni zasiewów, ani użytków). Czy wynikałoby z tego, że kierunek gospodarczy nie daje równie głębokiego wnिकnięcia w organizację gospodarstwa, jaką dałoby spojrzenie przez system gospodarczy? Teoretycznie system gospodarczy winien dać najwyższą sumę wiadomości o organizacji gospodarstwa, ale gdybyśmy byli w stanie wewnątrz kierunków gospodarczych badać systemy polowe (jak w miarę liczebności materiału usiłuje robić Laur), to prawdopodobnie również wystąpiłyby charakterystyczne układy powierzchni zasiewów pod różnymi ziemiopłodami. Gdy jednak, jak w naszych tablicach, byliśmy zmuszeni małą liczebnością materiału wyprowadzać liczby średnie z gospodarstw o różnych systemach polowych, należących do danego kierunku, obraz uległ zatarciu.

Zauważmy przy tej sposobności, że w podanych przez nas tablicach opłacalności systemów polowych, powierzchnie pod zasiewami układają się znacznie logiczniej. Nie wynika z tego bynajmniej, by badanie w płaszczyźnie systemów polowych wprowadzało nas głębiej w organizację gospodarstwa. Przedewszystkiem procenty ziemi pod zasiewami musiały się w tym wypadku ułożyć tak a nie inaczej, gdyż założyliśmy to zgóry, określając systemy polowe właśnie na podstawie stosunków procentowych pod zasiewami. Spotyka się przykłady popadania w swego rodzaju błędne koło przy badaniach opłacalności gospodarstw w płaszczyźnie systemów rolniczych (v. polowych, użytkowania ziemi): badacz już w założeniu przesądził wnioski i zbytecznie potem roztrząsa związki między opłacalnością, a powierzchnią zasiewów, pod takimi lub innymi ziemiopłodami. A powtórne wyraźnym dorobkiem myśli o systemach jest właśnie sprowadzenie znaczenia gospodarki polowej do właściwych rozmiarów, przy równoczesnem wysunięciu wpływu gospodarki zwierzęcej i wogóle przetwórstwa produktów surowych. Również z porównania naszych tablic wynika, że wpływ systemu polowego na końcowe wyniki gospodarowania jest mniejszy, niż wpływ kierunku gospodarczego.

Kierunek gospodarczy, wyrażający orientację, nastawienie całości gospodarstwa dla danego celu, określamy przez wyróżnienie tych gałęzi, które swoim znaczeniem nadają szczególne piętno warsztatowi. Jako kryterjum przyjmujemy przychód surowy, uważając go za najbardziej z istniejących wyrazisty i prosty wykładnik ostatecznej działalności

danego warsztatu. O kryterjach złożonych, jako trudno przystosowalnych, mówiliśmy wyżej. Przyjęciu za miarę rodzaju i rozmiaru zbytu produktów stoi na przeszkodzie samozaopatrywanie się rodzin wiejskich. Produkcyjność (także kalorymetryczność Bruckusa) może służyć za miarę raczej technicznej sprawności warsztatu, a nie ekonomicznej, więc dla określenia kierunków jest mało przydatna.

Za podstawę do określenia kierunków gospodarczych nie może służyć powierzchnia pod uprawą poszczególnych ziemiołódów, gdyż ziemiołody te mogą być przetworzone przez hodowlę (ewentualnie przemysł) wewnątrz gospodarstwa i rezultat tego dopiero procesu nada właściwe piętno kierunkowi gospodarczemu. Uprawa pewnego ziemiołodu na znacznej procentowo przestrzeni, przy małym zbiorze, niewątpliwie częściowo charakteryzuje organizację gospodarstwa, ale jeszcze nie mówi o jego ogólnej orientacji. Okoliczność, że dane gospodarstwo posiada np. 20% czy 18% roli pod okopowemi mówi zbyt mało, żeby zaklasyfikować je do okopowych w kierunku gospodarczym, nie wiemy bowiem czy wyprodukowane okopowe wyszły na zewnątrz gospodarstwa jako takie, czy może zostały spalone, a w tym drugim wypadku mielibyśmy do czynienia z systemem hodowlanym lub mieszanym okopowo-hodowlanym. Głębszą rolę gra wysokość zbioru i jego zużytkowanie, niż obszar pod uprawą poszczególnych ziemiołódów. Fakt połączenia w jedną grupę i wspólnego rozpatrywania różnie nastawionych gospodarstw o wspólnym procencie pod uprawą okopowych, nastrocza wątpliwości, jeśli idzie o wnioskowanie o opłacalności kierunku gospodarczego. Stąd uważamy za jednostronne i skutkiem tego nie prowadzące z dostateczną ścisłością do celu studia, wzorowane na pracach niemieckiej Komisji Ankietowej: bada się w nich tylko wpływ systemu rolniczego, czy polowego, na opłacalność, a więc czynnika wprawdzie ważnego, ale nie decydującego.

Przychód surowy przyjmujemy końcowy i bez uwzględnienia różnic inwenturowych w zapasach. Oczywiście nastrocza się szereg wątpliwości przy przyjęciu przychodu surowego za podstawę określania kierunków gospodarczych. Czy istotnie wyraża on dokładnie charakter danego gospodarstwa, czy zmiany cen lub konjunkturalne decyzje kierownictwa nie będą powodowały przesuwania się gospodarstwa o niezmiennym ustroju z jednego kierunku do drugiego?

Na trudności znalezienia miernika idealnego, który odpowiedziałby wszystkim wymaganiom, zwróciliśmy uwagę przy omawianiu sprawy systemów gospodarczych. Podnosiliśmy także, że liczniejszy materiał pozwoliłby sprawdzić związek między kierunkiem, a odpo-

wiedniemi systemami polowemi, względnie rolniczemi (a może i zmianowaniami). Związek między danym kierunkiem, wyrażonym przychodem surowym, a gospodarką zwierzęcą i przetwórstwem zdaje się nie ulegać wątpliwości. Poziom intensywności gospodarstwa znajduje częściowo lub nawet całkowicie, zależnie od różnych zapatrywań, swój wyraz w przychodzie surowym. Gospodarka polowa lub zwierzęca może nie ulec zmianie przy zmianie kierunku, jeśli związek między nią i nowym kierunkiem pozostaje racjonalny. Zasadniczo kierunek gospodarczy określony na podstawie struktury przychodu surowego jest dostatecznie związany z organizacją całości warsztatu (Warren, sprawozdania szwajcarskie, austrijskie stanowią w części dowód). Jeśli wyobrazimy sobie decyzję kierownika, który ze względu na stosunek cen postanawia zbyć ziemniaki i prosięta, zamiast wypasać tuczniaki, albo zbywać w danym roku cielęta, zamiast je wychowywać, to gospodarstwo istotnie może zmienić częściowo kierunek skutkiem zmiany systemu użytkowania produktów (klasyfikacje Aereboego, Międzynarodowego Instytutu Rolniczego), tem samem ulega zmianie jeden z fragmentów organizacji gospodarstwa, gdy inne np. system użytkowania ziemi, może pozostać ten sam.

Zbyt wąsko pojęlibyśmy organizację gospodarstwa, sprowadzając ją, jako do wykładnika, do systemu polowego nawet w połączeniu z ilością inwentarza—te pojęcia nie pokrywają się w całości, znaczenie żyta czy ziemniaków nie może być dokładnie zmierzone powierzchnią zasiewów, jak statystyka inwentarza nie mówi dosyć o ekonomicznem znaczeniu różnych gałęzi hodowli. W przykładzie przytoczonym kierownikowi gospodarstwa może się wydawać, że w ustroju jego warsztatu nic się nie zmieniło, tak samo zasiewa pola, utrzymuje chlewnię czy oborę. A jednak z wyżej powiedzianego wynika, że dorywcza decyzja, spowodowana konjunkturą danego roku, może przesunąć gospodarstwo do innego kierunku. Nie godzi się to z pojęciem stałości, której wymagamy od naukowej systematyki, należy więc sprawę dalej analizować.

Najprzód z punktu widzenia owego stałego zaliczenia gospodarstwa do danego kierunku, o ile jego zmiana niema cech długotrwałości. Nie zdaje nam się żeby to było niezbędne. Należy mieć ciągle na celu dostarczenie rolnikowi podstaw do wnioskowania o najbardziej rentownem prowadzeniu swego warsztatu przez przeciwstawianie sobie opłacalności różnych kierunków. Jeśli mu wykażemy, że w danym roku i w przecięciu za szereg lat gospodarstwa, zbywające np. świeże mleko i cielęta, dały wyższe dochody, niż mleczne

z wychowem cieląt—to będzie właśnie informacja, której od nas potrzebuje. Będzie miał z niej więcej korzyści, niż ze stałego zaliczenia jego gospodarstwa do pewnego kierunku z jednoczesnem utrudnieniem wnioskowania. Jeśli dane gospodarstwo, stale wychowujące młodzież, a w jednym roku czy drugim przerzucone na zbyt cieląt, będziemy w dalszym ciągu utrzymywali w pierwszej grupie gospodarstw — zaciemnimy tylko wyniki rachunkowe z opłacalności tej grupy. Na ile można zrozumieć lakoniczne komentarze Sprawozdań Szwajcarskich Laur ma duże trudności właśnie z tą sprawą: zatrzymuje on, sądzić można, gospodarstwa w danym kierunku, jeśli nawet od tego ostatniego odstąpiły, i co dłuższy okres czasu dokonywuje nowych przegrupowań.

Drugi punkt widzenia dotyczy kwestji miernika stałego lub ruchomego. O stosowanej przez nas skali ruchomej mówimy osobno niżej. Przy sztywnym mierniku (x zł przychodu surowego z ha z danej gałęzi, x % udziału w przychodzie surowym) gospodarstwo w rozpatrywanym przykładzie przejdzie do innego kierunku bez względu na to, czy decyzja kierownictwa co do sprzedaży ziemniaków i prosiąt, względnie mleka i cieląt, miała charakter sporadyczny, powiedzmy giełdowy, czy też ogół gospodarstw w danym rejonie skutkiem układu cen przerzucił się od zbytu jednych produktów do drugich. Przy skali ruchomej wskaźnika, bądź w stosunku do średnich przychodów surowych z poszczególnych gałęzi w danym rejonie, którą stosujemy w niniejszej pracy, bądź wyprowadzanej na innej podstawie — dane gospodarstwo przejdzie w pierwszym wypadku do innego kierunku, zaś w drugim — gdy ogół gospodarstw uległ zmianie konjunktury — może pozostać w dotychczasowym, jeśli w mniejszym stopniu, niż inne przerzuciło się na nowy kierunek zbytu. Skala ruchoma, dzięki swej elastyczności, zapewnia większą stałość systematyki. Stosowanie ruchomej skali daje zarazem zadawalającą odpowiedź na wątpliwość, odnośnie do wpływu zmiany cen i płaonów na przesuwanie gospodarstw z jednego kierunku do drugiego. Zmiana cen lub urodzajów w danym rejonie wpływa oczywiście na przychody surowe, ale średnia przychodów obniża się lub wzrasta dla wszystkich gospodarstw, utrzymując je w tej samej klasyfikacji kierunkowej.

Podział na kierunki gospodarcze nie powinien być pomyślany w płaszczyźnie bardziej szerokiej, niżby to naszym życiowym potrzebom odpowiadało. Nie obchodzą nas w tym wypadku nie tylko klasyfikacje w skali światowej, ale nawet zakładamy zgóry, że obchodzą nas kierunki tylko w ramach obecnie praktykowanych możliwości

drobnego warsztatu rolniczego w Polsce. Kierunki, czy systemy leśne, przemysłowe i t. p. nie wchodzi tu w rachubę. Spotykamy z reguły i w masie produkcję rolniczą i hodowlaną, teoretycznie występować mogą pewne kierunki specjalne, niemieszczące się w naszych ramach, jak np. stawowe, w rzeczywistości o tyle nieliczne, że bez znaczenia. Głównymi gałęziami gospodarskimi są w naszych warunkach: hodowla zwierząt, uprawa zboża i okopowych i ich wzajemne kombinacje — do nich dostosowujemy klasyfikację. Skutkiem ograniczenia różnorodności kierunków, którym nasz rolnik jest w stanie praktycznie się oddać, interesujące go kwestje obracają się wśród określonej sfery zagadnień: czy siał więcej czy mniej zboża, okopowych, pastewnych, czy iść w bydło, czy w świnię, czy sprzedawać zboże i t. p. Klasyfikację dostosujemy więc do naszych bezpośrednich, praktycznych celów i w stosunku do możliwości, które dają gospodarstwa, dostarczające materiałów rachunkowych. Unikamy rozpraszania się w podziałach więcej szczegółowych, niedostępnych z powodu niewystarczającej liczebności materiałów, aby nie stracić z pola widzenia wykreślenia zasadniczych linii wytycznych.

Poza zbadaniem kierunków gospodarczych zatrzymaliśmy się na zbadaniu systemów polowych, które zasadniczo wyrażają ogólne dostosowanie gospodarki polowej do wytycznych przyjętego kierunku gospodarczego. System polowy określamy udziałem powierzchni pod zasiewami różnych roślin w procencie roli. W określeniach i podziałach na systemy rolnicze i polowe panuje, jak przytaczaliśmy, różnorodność poglądów. Osobiście do nomenklatury nie przywiązujemy większego znaczenia. Systemy polowe badamy na podstawie tego samego materiału, co kierunki gospodarcze, tylko na innej podstawie rozklasyfikowanego. Dzięki badaniu, obok kierunków gospodarczych, także systemów polowych, aczkolwiek liczebność materiału nie pozwala na analizę tych ostatnich wewnątrz kierunków gospodarczych, charakteryzujemy na możliwie dostępnej drodze nie tylko sposób zużytkowania, ale i otrzymania produktów. Oświetlenie opłacalności gospodarstw w każdym rejonie znacznie na tem zyskuje, rozszerza się pole obserwacji dla ekonomisty, doradcy rolniczego i samego gospodarza, stwarzając warunki dla głębszego wnioskowania.

W systemach polowych opieramy się na powierzchni zasiewów pod zbożami, okopowymi i pastewnymi (odpowiednik hodowli) w % roli. Powierzchnia pod okopowymi zawiera okopowe pastewne, powierzchnia pod pastewnymi również je uwzględnia. Pastewne obejmują tylko pasze w polu, łąk i pastwisk nie braliśmy tu pod uwagę, uni-

kając wprowadzania t. zw. obszaru paszowego, jako fałszywie w naszych warunkach, prócz wojew. zachodnich, obrazującego stan rzeczy: lichej stan tych użytków, niepodobny jest do istniejącego na Zachodzie, gdzie tym terminem się posługują. Z powyższych względów nie określaliśmy powierzchni zasiewów w % użytków.

Zmianowaniami nie zajmujemy się zupełnie dla braku wiarygodnych danych w materiałach rachunkowych: opisy gospodarstw, sporządzane w wielu biurach przez księgowych, a nie rolników-specjalistów, podają tak fantastyczne zmianowania, że na ich podstawie żadnego obrazu gospodarki polowej w tym zakresie wytworzyć sobie nie sposób. Jest to godny pożałowania brak, którego usunięcie pozwoliłoby jeszcze głębiej zajrzeć w organizację gospodarstw, niż to czynimy przy badaniu opłacalności kierunków i systemów polowych.

Nie określaliśmy przynależności do kierunków żadnymi zgóry narzuconymi sztywnymi normami. Brak jest obiektywnych podstaw do osądzenia, czy przychód surowy z hodowli w wysokości np. 200 zł z ha pozwala zaklasyfikować dane gospodarstwo do kierunku gospodarczego hodowlanego, lub czy 20% roli pod pastwami klasyfikuje do systemu polowego pastewnego. Najprzód w różnych rejonach i w różnych kategoriach wielkościowych panują rozmaite stosunki, następnie zachodzą różnice w poszczególnych latach w zależności od cen, a wreszcie idzie o stworzenie pewnej naturalnej przeciwstawności w ramach rozporządzalnego materiału, ażeby stworzyć podstawę do wnioskowania. Oparcie się dla systemów polowych np. na danych wspomnianej Komisji Ankietowej nie prowadziło do celu dlatego, że warunki są odmienne, przyjmowanie zaś odstępstw od tych norm nosi, jak dotąd, cechy zupełnej dowolności.

Zastosowaliśmy więc metodę niejako samookreślenia przynależności gospodarstw do kierunków gospodarczych i systemów polowych w każdym roku w poszczególnych rejonach i kategoriach wielkościowych. Gospodarstwa, osiągające powyżej średniej, wyprowadzonej z całej próby, przychodu surowego z jednej gałęzi, zostały zaliczone do odpowiedniego kierunku gospodarczego, np. zbożowego — są to niejako specjalizujące się w tym kierunku. Specjalizacja w naszych warunkach jest bardzo względna, nie bywa krańcową, stanowi ją stosunkowo duży przychód z danego źródła przy istnieniu równoczesnym przychodów, acz o mniejszym nasileniu w odniesieniu do średniej, z innych źródeł. Gospodarstwa, wykazujące przychód powyżej średniej z dwóch gałęzi, są zaliczone do odpowiedniego złożonego kierunku, więc np. okopowo-hodowlanego, wreszcie wszech-

stronne, otrzymujące przychody powyżej średniej z trzech głównych gałęzi—włączamy do wielostronnych intensywnych. Odpowiednik ostatnich stanowią wielostronne ekstensywne o gospodarce słabo napiętej, niedociągające do średniej przychodów z trzech głównych gałęzi.

Według tej samej metody postępujemy przy określaniu systemów polowych z tą różnicą, że zamiast średniej przychodu surowego, wyznacza przynależność do danego systemu średnia z procentu pod ważniejszymi grupami ziemiopłodów: zbożami, okopowemi, pastwnemi. Wszechstronne o powierzchniach tych ziemiopłodów upraw powyżej średniej (nie absolutnie, ale zawsze w % roli) nazywamy różnokierunkowemi *a*, poniżej — różnokierunkowemi *b*.

Przyjęta zasada podziału na kierunki nie wyczerpuje wszystkich typów, spotykanych w terenie — w każdym razie obejmuje przynajmniej główne i podstawowe gałęzie, na których opiera się nasze rolnictwo. Uzupełniamy ją w kierunkach gospodarczych dwiema specjalizacjami: w chowie bydła i świń na podstawie dowolnego w tym wypadku wydzielenia w każdym roku grupy kilku gospodarstw, odznaczających się w stosunku do innych wysokim przychodem z tych gałęzi w procencie całkowitego przychodu surowego z gospodarstwa. O ile procent ten spadał poniżej 20% — specjalizacji nie wydzielaliśmy, uważając, że w danym rejonie, w danym roku gospodarstwa naszej próby nie oddawały się rzeczzonej specjalizacji. Wyprowadzanie specjalizacji w % przychodu z produkcji zwierzęcej komplikowałoby zbyt znacznie rachunek, nie dając wzamian nic szczególnie pozytywnego. Następnie uwzględniamy charakterystyczne typy rejonowe, np. gospodarstwa lniarskie w Wileńszczyźnie. Dalej iść w tym kierunku było trudno, bowiem do akcji rachunkowej Wydział stara się przyjmować gospodarstwa przeciętne, więc np. odrzuca, uprawiające na większą skalę tytoń w Małopolsce Wschodniej. Nie wyodrębniamy kierunków drobiarskich lub pastwiskowych w rej. górskim, stosujących letni wypęd inwentarza na pastwiska wysokogórskie, ani gospodarstw ogrodniczo-warzywniczych, o których wspominaliśmy wyżej. Ale sądzimy, że podział nasz w pierwszych ogólnych zarysach odpowiada stosunkom, panującym w całym kraju, a przedewszystkiem praktycznym potrzebom większości rolników. Przy systemach polowych traktujemy osobno grupę gospodarstw łączno-pastwiskowych, raczej tutaj przydzieloną ze względu na podstawę klasyfikacji, której nie stanowi przychód surowy, ale stosunki między użytkami.

Zdarzyć się może, że w danym kierunku lub systemie o jednostronnem nastawieniu np. zbożowym czy okopowym, przychód surowy

lub powierzchnia pod uprawą, charakteryzującej dany system gałęzi, okaże się niższa, aniżeli w innym, kombinowanym. Nie godzi to w trafność przyjętej metody, która całkowicie oparta jest na stosunkach względnych, z pominięciem norm sztywnych. Przychód ze zbóż, przypuśćmy, może być większy w kierunku zbożowo-okopowym, niż w opartym o samą tylko przewagę zbóż kierunku zbożowym, gdyż w pierwszym dzięki lepszym stanowiskom kłosowe mogą przynosić wyższe rezultaty. Wogóle należy zauważyć, że w naszych warunkach drobne gospodarstwa, „specjalizujące” się w kierunku gospodarczym okopowym czy zbożowym, są to przeważnie lichsze warsztaty, z tych czy innych przyczyn pozostające w tyle. Jak wyglądałyby wyniki naprawdę jednostronnie wyspecjalizowanych w tych gałęziach drobnych gospodarstw, jeśli takie istnieją, z naszego materiału nie dowiemy się. Teoretycznie są one do pomyślenia, nam jednak wystarcza fakt, że w praktyce życia spotykamy powszechnie takie, których wyniki ilustruje niniejsza statystyka. Na tle realnego układu stosunków na wsi rzeczone kierunki ustępują innym, w danych warunkach więcej opłacalnym, do których przechodzą rolnicy w miarę posiadanych i uzyskiwanych środków i umiejętności, przedsiębiorczości, wzrostu chęci lepszego zarobku i t. p.

Liczbę, wyznaczającą przynależność do kierunków i systemów w poszczególnych latach, podajemy przy opisie opłacalności gospodarstw każdego rejonu. Aczkolwiek powstały one ze stosunków względnych, bez narzucania jakiegokolwiek gotowej formuły zgóry, jednak wyprowadzone za szereg lat dość równej konjunktury dostarczają one materiału do ujęcia w szemat. Z tablicy obok zamieszczonej możemy się zorientować, jakie przychody średnie w przecięciu za 3-letnie osiągnęto w poszczególnych rejonach i jakie średnie procenty roli obracano pod uprawę ważniejszych grup ziemiopłodów. Prowadząc to studjum nadal, dojdziemy do określenia tychże danych w okresie złej konjunktury oraz za czas trwania jednej i drugiej — wówczas zyskamy życiową podstawę do ustalenia szematycznych norm, powyżej których w rejonach i kategoriach wielkościowych, przy tym lub innym poziomie cen (jeśli idzie o kierunki gospodarcze, wyprowadzone ze struktury przychodu surowego), jakie gospodarstwa z próby do jakich kierunków zgóry zaliczyć moglibyśmy. Zagadnienie przenoszenia tych danych na ogół gospodarstw w kraju winno być rozwiązane na drodze badań nad typowością gospodarstw, objętych akcją rachunkową, co zresztą Wydział prowadzi.

Do wyznaczenia zasadniczych kierunków (poza specjalizacjami

Rejony	Średnie za 3-letnie					
	Przychody surowe w zł na ha			Uprawa ważniejszych ziemio- płodów w % roli		
	Zboża	Okopowe	Hodowla	Zboża	Okopowe	Pastewne
1) Mazowsze 2—10 ha	146	60	391	59	21	16
10—30 "	136	47	298	59	18	17
2) Kalisko-Kujawski . . .	200	79	318	59	19	18
3) Miechowsko-Sandomier.	201	45	386	62	18	20
4) Lubelski	165	28	310	68	15	12
5) Słabe ziemie na lewym brzegu Wisły, i w Widłach Wisły i Sanu	123	38	271	66	18	10
6) Podlasie	99	23	234	58	16	16
7) Grodziesko-Nowogródz.	76	26	166	56	13	14
8) Wileńszczyzna	53	17	134	52	9	7
9) Polesie z Pińszczyzną	49	13	130	55	14	11
10) Wołyń Południowy . .	139	22	200	64	14	15
11) Podole 2—5 ha . . .	160	32	372	66	17	11
5—10 "	153	36	322	66	16	13
10—25 "	147	30	233	69	14	15
12) Pogórze 2—5 " . . .	149	41	517	63	19	16
5—15 "	150	43	420	65	17	15
13) Górski	89	38	340	61	17	18
14) Przemysławski 2—10 ha	145	66	588	62	21	15
10—25 "	116	57	424	60	19	18
15) Wielkopolska Połudn.	153	49	395	69	20	11
16) " Północna	178	47	346	69	20	10
17) Chełmiński-Kujawski .	164	67	318	63	19	15
18) Kaszuby — Pomorze Wschodnie	101	23	256	60	18	20
Średnia ważona obszarem gospodarstwa	118	34	269	60	16	14
Średnia ważona ilością gos- podarstw	122	35	286	61	16	14

zwierzęcemi) posłużyliśmy się przychodem surowym z głównych gałęzi, stosując go w liczbach absolutnych, a nie w procentach całkowitego przychodu surowego z gospodarstwa. Aczkolwiek w masie materiału, wziętego z życia, przyjęcie jednej lub drugiej metody zapewne nie dałoby głębszych różnic, w poszczególnych gospodarstwach mogą one zachodzić. Zatrzymaliśmy się na liczbach absolutnych dlatego, że ich ciężar gatunkowy przemawia niewątpliwie silniej do wyobraźni badacza przy porównywaniu stosunków między różnymi go-

spodarstwami, a nie między różnemi gałęziami wewnątrz pojedynczego gospodarstwa. Znaczny przychód powyżej średniej normy, wyrażony w złotych, jest pewniejszą podstawą do zaliczenia gospodarstwa do określonego kierunku, niż wysoki procentowy udział tej lub innej gałęzi w całkowitym przychodzie, który może stanowić liczbę bardzo nieznaczną, a tem samem efektywny przychód z danej gałęzi wyrażałby się zupełnie znikomą sumą pieniężną. Zarazem unikamy w tym wypadku wyprowadzania średnich ze stosunków procentowych.

Ze sprawą kierunków i systemów łączy się zagadnienie intensywności. W zasadzie należy się zgodzić z poglądem, że system czy kierunek nie określa intensywności: gospodarstwa mogą być jednakowo nastawione, ale o różnym stopniu intensywności. Wyobraźmy sobie kraj o wyrównanym poziomie kultury rolniczej, w którym ogół gospodarstw orientuje się według podobnych kierunków czy systemów, napewno niewszystkie warsztaty będzie stać na równą intensywność i taki kraj przedstawia właściwe pole do badań nad opłacalnością intensyfikacji. Poza tem do badań nad intensywnością więcej nadaje się materiał rachunkowy z wyprowadzonym całkowitym przychodem surowym, a przede wszystkim pełnym nakładem gospodarczym, jako miernikami intensywności: opracowanie systemem Laura daje tylko t. zw. końcowy przychód surowy i częściowy nakład gospodarczy.

W warunkach naszej różnitości poziomów raczej należałoby może przyjąć pogląd, że stopień intensywności wiąże się poniekąd w grubszym przecięciu z obranym kierunkiem gospodarczym, jak gdyby mu odpowiada. Skłania nas ku temu twierdzeniu okoliczność, że, posuwając się w górę na skali opłacalności kierunków w którymkolwiek rejonie, obserwujemy naogół wzrost nakładu gospodarczego. Zauważmy, że poszczególne, charakterystyczne dla zagadnienia intensywności, części składowe nakładu, jak koszt robocizny, wydatki na nawozy, (a także niezamieszczone w tablicach pasze i zboże siewne) wyjątkowo tylko układają się równolegle z całością nakładu. Zjawiska te tłumaczą się w owych latach stanem fermentu kulturalnego na wsi, okolicznością już przez nas podnoszoną, ale tak w naszym rozumieniu doniosłą dla badacza, że nigdy nie za dużo podkreślaną.

Przebudowa gospodarcza, przeżywana przez odrodzoną wieś polską, łamiąca dawną rutynę spontanicznie, często nieracjonalnie, niecelowo, z rzucaniem się na rzeczy bez przygotowania i umiejętności, była, pięknym zresztą, okresem powszechnego pędu do doskonalenia gospodarki, podniecanego rozbudzonym głodem postępu, okresem zaczętym w latach spadku marki, a zamkniętym w swej pierwszej, rewo-

lucyjnej, powiedzielibyśmy, fazie, schyłkiem dobrej konjunktury. Nie rozwodząc się szerzej nad tłem epoki, której odbiciem są materiały do niniejszego studjum, zauważmy jeszcze, że nie sądzimy, by kryzys zatrzymał wieś w rozwoju. Jest on raczej następną, nieuniknioną fazą bohaterskiego „szturmowego“ perjodu, jakby uporządkowaniem i ugruntowaniem osiągniętych w ataku zdobyczy; przynosząc zarazem otrzeźwienie i pewne rozczarowanie sprowadził wysoki do właściwej miary, nauczył rachować i oszczędzać, o czym zapominano w gorączce tworzenia ponad siły materialne i fachowe. Drobne rolnictwo rozpoczęło bez określonego kierunku najświeższy rozdział swej historii, rzeczywistość ochłodziła wybujałe heroiczne marzenia, obaliła niedostatecznie przemyślane, a pozornie zbawienne zalecenia, przypomniała stare prawdy o potrzebie wiedzy, pracy i czasu, których ominąć, ani przeskoczyć się nie da.

Sądzimy, że może niniejsza praca posłuży zkolei jako materiał do pewnych spostrzeżeń z dziedziny intensywności, sami używamy tego terminu tylko przy określeniu kierunków gospodarczych wielostronnych, o czym była mowa wyżej. Zaznaczyliśmy także, że przyjęcie za kryterjum dla określenia kierunków gospodarczych przychodu surowego uwzględnia w pewnej mierze czynnik intensywności przy klasyfikacji na kierunki.

Należy podnieść sprawę liczebności gospodarstw, składających się na materiał obserwacyjny w poszczególnych kierunkach i systemach i odrazu stwierdzić wypada narzucający się brak, często jaskrawy, pod postacią nazbyt małej, niewystarczającej ilości gospodarstw. Czy wynikałaby stąd konsekwencja traktowania naszej pracy tylko jako próby metodycznej z zakwestjonowaniem jej wyników liczbowych? Mimo wszystkie zrozumiałe zastrzeżenia, które muszą się nasuwać, jesteśmy innego zapatrywania, a to dla względów następujących.

Nie pracujemy na materiale statystycznym bezkrytycznie. Próba przyjęta do kombinacji systemowych uległa parokrotnemu oczyszczeniu pod kilkoma punktami widzenia, następnie została rozdzielona na rejony i w miarę możliwości, kategorie wielkościowe. Próba, o charakterze do pewnego stopnia losowym, została w dalszym ciągu przepuszczona przez szereg sit krytycznych, mających na celu zapewnienie materiałowi współmierności. W tych warunkach wartość porównywalna pierwotnego materiału wyjściowego uległa znacznemu udoskonaleniu. Mogłoby się zdarzyć, że pewne gospodarstwo w innym, liczniejszym zespole próby, zostałoby zaliczone do innego kierunku czy systemu, że może nawet przy większej liczebności gospodarstw uległa-

by zmianie kolejność sąsiednich, najbliższych kierunków w uszeregowaniu według miernika opłacalności. Ale na sprawę liczebności wpływu nie mamy, przytem zastrzegaliśmy się wielokrotnie, że nie jest naszym zamiarem precyzować, tylko szkicować w grubszym zarysie. Zależy nam na wydobyciu wpływu na opłacalność stosunków organizacyjnych względnych, istniejących między gospodarstwami, gdyż to ma najistotniejszą wartość dla rolnika. Idzie o danie rolnikowi podstawy do porównywania i osądzania swego warsztatu w zestawieniu z innemi: zebrać i tak oświetlić z różnych stron elementy organizacji, aby rolnik, zależnie od stanu swej zamożności, innych źródeł dochodu, kredytu, ilości rodzinnych rąk do pracy, własnego przygotowania zawodowego, położenia gospodarstwa, dobroci gleby etc. był w stanie z korzyścią powziąć decyzję o orientacji i organizacji swego warsztatu.

Tak więc czytelnik znajduje:

1. W tablicach statystycznych kierunków gospodarczych, uporządkowanych w każdym rejonie według malejącego miernika opłacalności, (o którym poniżej), zamieszczono: a) wyniki końcowe gospodarowania na ha, więc przychód czysty i surowy oraz nakład gospodarczy i osobno nakład na pracę, nawozy i koszty produkcji¹⁾, b) przychody surowe w podziale na ważniejsze gałęzie gospodarcze, w liczbach absolutnych i w procentach, a także w stosunkach (np. przychód z drobiu, podzielony na pochodzący z hodowli i z jaj w stosunku 1:2)¹⁾, c) powierzchnie zasiewów ważniejszych ziemiopłodów w % roli i powierzchnię użytków w % całego obszaru²⁾, d) kapitały, zatrudnione przez rolników w poszczególnych kierunkach¹⁾, e) załogę inwentarzową³⁾ i wreszcie f) ocenę w stopniach dobroci gleby, łąk i pastwisk, komunikacji i kierownictwa¹⁾.

To samo z małemi skrótami zawierają tablice systemów polowych.

¹⁾ Średnie arytmetyczne dla każdego roku i za 3 lata. Procenty wyprowadzono ze średnich liczb absolutnych za 3 lata.

²⁾ Średnie arytmetyczne z procentów w poszczególnych latach i za 3-lecie. Wyprowadzono średnie z procentów, gdyż technicznie było to łatwiej, a różnice w wynikach nie wypadły tak znamienne, ażeby je przyjmować pod uwagę przy naszych małych liczebnościach; zresztą Wydział Ekonomiki postępuje podobnie w Sprawozdaniach z badań nad opłacalnością gospodarstw włościańskich.

³⁾ Dane na gospodarstwo wyprowadzono ze średnich arytmetycznych dla każdego roku i dla 3-lecia. Dane na ha: średnie na gospodarstwo za 3 lata podzielono przez średni obszar (za 3 lata).

2. Tablice z wykresami rozkładu robocizny ludzkiej swojej i obcej w dniach dorosłych na ha w poszczególnych kierunkach gospodarczych, ułożone miesięcznie¹⁾).

3. Wykresy ilustrujące wahanie i tem samem rozpiętość mierznika opłacalności w poszczególnych latach w kierunkach gospodarczych i systemach polowych.

Dajemy w ten sposób materiał, dość wszechstronnie oświetlający zagadnienie praktykowi, szkole czy stowarzyszeniu rolniczemu. Nie może być mowy o receptach na system czy kierunek najwięcej opłacalny, gdyż absolutnie najlepszy system nie istnieje, ale jest to zestawienie niezbędnych elementów poznania, którymi w drodze naukowego badania możemy służyć rolnictwu. Zarazem sięgamy spojrzeniem wewnątrz organizacji gospodarstw, wchodzących w skład tego czy innego systemu, chwytamy różniące je pewne cechy charakterystyczne.

W rejonie, w którym rolnik posiada gospodarstwo w odpowiedniej kategorii wielkościowej, dzięki danym o wysokości nakładów i kapitałów orientuje się, czy kierunek x odpowiada jego zasobom majątkowym. Klasyfikacja punktowa jakości użytków i stosunków komunikacyjnych pozwala mu ocenić, czy jego warsztat rozporządza warunkami, przeciętnie spotykanymi w kierunku x. Ocena przygotowania kierownika nasuwa mu refleksje nad wystarczalnością własnego przygotowania do stosowania danego kierunku. Zaopatrzenie w inwentarz poddaje gospodarzowi sugestje o ewentualnej potrzebie zmian w tym zakresie: skonfrontowanie stanu ilościowego załogi z wartością kapitału inwentarza żywego mówi mu o dobroci zwierząt. Wysokość przychodów surowych z poszczególnych źródeł nakłania do przystosowania swojej gospodarki do typu obranego kierunku, toż samo statystyka powierzchni obsiewów.

Analogicznie rolnik przetrawia myślowo tablice systemów polowych w drodze porównania z własnem gospodarstwem. Zestawienie obu tablic — kierunków gospodarczych i systemów polowych — daje pole do bardzo szerokich i wnikliwych rozmyślań o organizacji w zakresie produkcji i nastawienia na rynek.

Wykresy robocizny dostarczają materiału do nowych rozważań: czy pieniężne zasoby posiadacza gospodarstwa pozwalają mu na uprawianie kierunku, wymagającego dużo donajmowanej robocizny w okresach gorętszych robót, czy też czuje się on zmuszonym do przyjęcia innego kierunku, wprowadzie mniej rentownego, ale wyma-

¹⁾ Średnie absolutne za 3-lecie.

gającego mniej robocizny, albo równomierniej rozłożonej w ciągu roku? Czy rozporządza liczną rodziną, zdolną do pracy, czy też musi opierać się na czeladzi? Wyprowadzamy współczynnik rozkładu robocizny, ustalony dla każdego kierunku na podstawie procentowego stosunku ilości dni pracy w 4 miesiącach zimowych od grudnia do marca włącznie — do 4 miesięcy letnio-jesiennych od lipca do października włącznie (okres najniższego i najwyższego napięcia robót).

Wykresy wahań corocznej opłacalności kierunków i systemów pouczają, że jedne okazały się w poszczególnych latach wysoce zyskowymi, ale zato w innych niemal deficytowymi — jasne, że tylko rolnik z zapasem gotówki lub zapewnionym kredytem mógłby oddawać się takiemu loteryjkiowemu gospodarowaniu. Istnieją kierunki najwięcej zyskowe w przecięciu za kilka lat, inne znów, może w przecięciu nawet mniej opłacalne, ale o najstalszej z roku na rok dochodowości, byłyby może odpowiedniejsze dla przedsiębiorcy nie lubiącego, czy nieznoszącego ryzyka.

W punkcie skrzyżowania tych różnych przesłanek sądzimy, że dla każdego indywidualnego gospodarstwa, a dalej na szerszej płaszczyźnie dla regionalnych grup gospodarstw, można odszukać ów optymalny zespół elementów, pozwalający na decyzję o najlepiej do warunków dostosowanej organizacji warsztatu.

Sprawa miernika opłacalności¹⁾ w ekonomice drobnego gospodarstwa nie jest przesądzona ostatecznie i wciąż daje pole do różnych interpretacji. Że nie może nim być przychód czysty (stosując go w Austrii), jak w gospodarstwach dużych, nie ulega wątpliwości: przychód czysty jest miernikiem w przedsiębiorstwie kapitalistycznym, opartem o najętą siłę roboczą. W drobnym gospodarstwie rolnym, zatrudniającem rodzinę gospodarza, której praca oszacowana wchodzi w skład nakładu gospodarczego i, odjęta wraz z nim od przychodu surowego, umniejsza o swoją wielkość przychód czysty — ten ostatni staje się tylko częściowym wykładnikiem istotnych rezultatów gospodarowania, efektywnie przez rolnika zgarnianych z gospodarstwa do kieszeni. W teoretycznie pomyślanych warunkach, w których rodzina rolnika miałaby zawsze możliwość znalezienia stałego i równie dogodnego zarobku zewnętrznego, jak w swoim gospodarstwie, przychód czysty stałby się także w drobnych gospodarstwach dobrym mier-

¹⁾ W. Schramm „Dochód” Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych, Poznań 1931. W. Ponikowski „Ustalenie niektórych mierników i liczb względnych w rachunkowości rolniczej” „Roczniki N. R. i L.”, Poznań 1929 oraz „Dochód czysty” Warszawa 1926.

nikiem opłacalności. Często się zdarza, że przy ujemnym przychodzie czystym gospodarstwo, jeśli nie prosperuje, to w każdym razie utrzymuje się przy egzystencji: rodzina posiadacza żyje tylko z pracy rąk własnych na swoim warsztacie, rola kapitału ogranicza się tu wyłącznie do dostarczenia owego warsztatu, stworzenia źródła dla opłacalnej pracy na miejscu.

Dochód rolniczy, jako łączący w sobie dochód z kapitału i pracy, wydawałby się najbardziej wskazanym miernikiem; odzwierciedla on to wszystko, co rolnik wraz z rodziną faktycznie osiąga z gospodarstwa, uwzględniając tak oprocentowanie kapitału, jak wynagrodzenie za pracę. Niestety dochodowi rolniczemu brak jednej cechy, wielce pożytecznej, żeby nie powiedzieć niezbędnej, przy studiach porównawczych: współmierności. Wysokość dochodu rolniczego zależy bowiem od liczebności rodziny gospodarza, ściślej od ilości własnych rąk, zdolnych do pracy, zatrudnionych w gospodarstwie. Gdyby porównać dwa zupełnie identyczne gospodarstwa, różniące się tylko ilością osób w rodzinie, oddających się pracy na własnej roli tak, że jednemu wystarczałaby własna robocizna, a drugie opierałoby się głównie na najętej (np. w wypadku młodego małżeństwa) — wówczas dochody rolnicze obu gospodarstw byłyby bardzo różne. Powyższy miernik nie odpowiadałby naszym nadziejom, przy klasyfikacji według niego do różnych klas trafiałyby gospodarstwa podobnie nastawione, a w tych samych mogłyby się znaleźć odmienne. W praktyce, przy użyciu w badaniu wielkich liczebności, w masie operowanego materiału, stosunki przeciętne zacierałyby niewątpliwie różnice, kontrastujące w indywidualnych wypadkach. W każdym razie dochód rolniczy również nie jest doskonałym miernikiem opłacalności.

Wybraliśmy inne rozwiązanie. Najprzód unikamy w tablicach kierunków określania wyników jednym tylko miernikiem, czytelnik znajduje tam zarówno przychód czysty, jak dochód rolniczy i to rozszerza mu podstawę do wnioskowania. Fakt uszeregowania kierunków według malejącego naszego miernika opłacalności niczem nie ogranicza możliwości oparcia obserwacji na którymkolwiek z innych, wyżej wyszczególnionych. Jedynie wykresy wahań opłacalności są wykonane wyłącznie na podstawie naszego miernika. Zanim poświęcimy mu kilka słów wyjaśnienia, należy podnieść pewną niezbędną przesłankę.

Gospodarstwo drobnorolnicze słusznie jest traktowane nie tylko jako przedsiębiorstwo, mające oprocentować włożony weń kapitał, ale i jako warsztat dla własnej opłaconej pracy. Kwestja połowicznego

bezrobocia na wsi i możliwości pełniejszego zatrudnienia ludności wiejskiej wiąże się z wielu zagadnieniami i nie tu miejsce na jej wszechstronne rozpatrywanie. Ale myśli, szczególnie ekonomistów rolnych, poszukują perspektyw do znalezienia drogi dla stworzenia możliwości szerszego zajęcia rodzin włościańskich pracą w ramach własnego gospodarstwa. Rozważania o potrzebie intensyfikacji upraw, pielęgnacji międzyrzędowej roślin, aż do krańcowych pomysłów wprowadzania chińskich metod ręcznego flancowania zbóż — idą po tej linii! Jeśli nieużyta praca marnuje się, to zabiegi około produkcji, nawet nieopłacające się przy robotniku najemnym, mogą się rentować, zatrudniając w ostatecznym rachunku choćby za marne grosze bezczynne ręce rodziny wieśniaka.

Badanie kierunków z punktu widzenia pojemności gospodarstwa na pracę jest więc interesującym zarówno z prywatno-gospodarczego, jak i publicznego punktu widzenia. Życiową miarą tej pojemności jest nakład na pracę (w pieniądzu lub dniach), wyprowadzony dla grup gospodarstw w różnych kierunkach i systemach. Nie idzie nam, jak i w innych wypadkach, o snucie teoretycznych konstrukcji myślowych, lecz o oparcie się na rzeczywistości praktycznej. Wprowadzając nakład na pracę do miernika opłacalności, czynimy zadość naszemu zainteresowaniu; połączenie nakładu na pracę z przychodem czystym ustanawia przyjęty przez nas tutaj miernik opłacalności (MO). Cóż on nam daje lepszego w porównaniu z dochodem rolniczym?

Najpierw — odpowiada wyżej postawionemu zadaniu, reprezentując w mierniku ową pełną pojemność na pracę. Następnie jest w zasadzie uniezależniony od wpływu stosunków rodzinnych gospodarzy na jego wielkość, współzależność między gospodarstwami o różnej liczbie własnych rąk roboczych jest zachowana. Wreszcie udział robocizny własnej, której dane rachunkowe przedstawiają najwięcej wątpliwości, stosunkowo waży mniej w naszym mierniku opłacalności, niż w dochodzie rolniczym, przedstawiającym mniejszą liczbę. Obca robocizna, mieszcząca się w nakładzie na pracę, jest z reguły dobrze wykorzystana i skrupulatniej notowana, jest to wielkość bardziej pewna.

Nasz miernik opłacalności, będący niepełnym dochodem społeczno-gospodarczym, rzecz oczywista również nie jest idealnym miernikiem. Ale łączy on odpowiedź na dwa zasadnicze pytania: jak opłaca się gospodarowanie jako przedsiębiorstwo kapitalistyczne i jakie przedstawia widoki pod względem możliwości zatrudnienia ludzkich rąk.

Z zakresu metody niniejszej pracy pozostaje do omówienia dział ocen punktowych gleby, łąk i pastwisk, komunikacji i kierownictwa. Wpływ tych czynników na wyniki kierunków nie dał się, jak wiemy, eliminować z powodu małej liczebności materiału. Jednakże wypro-
wadzenie powyższej klasyfikacji rzuca dużo krytycznego światła na organizację i rezultaty poszczególnych systemów względnie kierunków. Z jednej strony tłumaczy nam nieraz układ stosunków, skądinąd nie-
rozumiały, z drugiej — stanowi grupę elementów do refleksyj dla rol-
nika praktyka przy porównywaniu warunków swego warsztatu z temi,
w jakich znajdują się inne w jego rejonie.

Ocenę gleby 5-o stopniową przeprowadziliśmy początkowo we-
dług pewnego szematu w oparciu o „opisy gospodarstw“, formularze
stosowane przy rachunkowości. Następnie jednak skorygowaliśmy te
impresje urzędników przez szczegółowe wykazy inwenturowe, zao-
patrzone w klasyfikację dla celów podatku gruntowego. Ta podstawa
okazała się w zasadniczych liniach dosyć wystarczającą dla naszych
potrzeb: pewną trudność stanowiło przystosowanie do szacunku 5-o
stopniowego więcej szczegółowej klasyfikacji w byłej dzielnicy prus-
kiej. Przenoszę przyjętą tutaj podstawę nad przyjmowaną nieraz
ocenę według powierzchni pod zasiewem różnych ziemiopłodów, cha-
rakterystycznych dla gleb lepszych i gorszych. Konjunktura lub pro-
paganda (np. za uprawą pszenicy) zniekształca na tej drodze otrzy-
mywane wyniki. Nie zachęca również stosowanie mnożników, zawsze
mniej lub więcej dowolnych, jak to widzimy w Bodenindex u Ni-
chausa (l. c.). Za mało celowe uważamy wyprowadzenie, krytykowane
zresztą i przez tego autora, indeksów intensywności (Laur).

Przy występowaniu w jednym gospodarstwie kilku rodzajów
gleb punktacja została zważona obszarem. Uwzględniano przy ocenie
gleby meljoracje i stan zachwaszczenia.

Łąki i pastwiska pomieszczono w trzech klasach.

Przy ocenie położenia gospodarstwa posiłkowaliśmy się dla
określenia warunków komunikacyjnych następującym szematem 5-o sto-
pniowym:

odległość od rynku zbytu	stopnie	
	droga zwykła	szosa
do 5 klm	4	5
7—12 .	3	4
12—20 .	2	3
powyżej 20 .	1	2

Oprócz odległości od rynku (najbliższego miasteczka targowego) przyjęto pod uwagę oddalenie od stacji kolejowej, mleczarni, ewentualnie zbiornicy jaj czy cukrowni, co przy stopniowaniu według powyższej tabeli mogło zwiększyć lub zmniejszyć ocenę o 1°. Do gospodarstw w województwach wschodnich mało zaludnionych, o słabem rozgałęzieniu sieci kolejowej i dróg bitych, zastosowano ocenę o 1° wyższą.

Ocena kierownictwa została oparta na: 1) wykształceniu gospodarza, względnie członków rodziny, w sposób odpowiedzialny pracujących w gospodarstwie, według szematu 5-o stopniowego, przyczem 1 stopień przyznaliśmy wszystkim gospodarstwom za sam fakt prowadzenia rachunków, a poza tem: bez wykształcenia 2, szkoła powszechna 3, kursy rolnicze 4, szkoła rolnicza 5, oraz 2) na ocenie gospodarowania ujętej, jak następuje:

za stosowanie nawozów sztucznych 2—3 punkty	} razem za jedno i drugie 4 p.	} ogółem 5 p.
„ przynależność do Kółka Rolnicz. 2		
„ „ do innych instytucyj 2		

Kierownictwo wyceniono przeciętną między wykształceniem i stopniem gospodarowania, podwyższając klasyfikację na wschodzie o 1°.

Następnie podano tablice załogi inwentarza żywego in natura w przeliczeniu na 100 ha i 1 gospodarstwo bez przeliczenia na sztuki „duże“, nieprzydatne do naszego celu, mało mówiące rolnikowi. Ilustrują one średnie zaopatrzenie w inwentarz poszczególnych kierunków, co stanowi ważną wskazówkę orjentacyjną dla organizatora gospodarstwa. Stan inwentarza uchwycono tylko raz każdego roku w dniu 1 lipca przy spisie inwenturowym, skutkiem czego zachodzi duża przypadkowość w określeniu liczebności młodzieży, a szczególnie trzody chlewnej, której ilość należałoby rejestrować przynajmniej co kwartał każdego roku i na podstawie tych danych ustalać średnią załogę. Liczebność koni i krów, ewentualnie macior, nie podlegająca częstym i zasadniczym zmianom w ciągu roku, oddana jest z wystarczającym stopniem prawdopodobieństwa.

W tablicach systemów polowych, poza szerzej potraktowanym pierwszym rej. Mazowska podaliśmy streszczone dane dla inwentarzy i kapitałów, zaniechaliśmy zaś (wyj. Mazowsze) zamieszczania tablic robocizny celem uniknięcia przeciążenia wykresami niniejszej pracy.

Tablice robocizny swojej i obcej z podziałem na miesiące i obliczone w dniach na 1 ha, wzorowane w pewnym stopniu na cytowanej amerykańskiej pracy Warrena, nie wymagają osobnego wyjaśnienia, a o posługiwaniu się niemi w ocenie przydatności kierunków

mówiliśmy wyżej. Zwrócenie uwagi na globalną ilość robocizny w poszczególnych miesiącach, spotrzebowanej przez dany kierunek i równomierność jej rozłożenia w ciągu roku, jest dla kierownika gospodarstwa przede wszystkim wskazane; podział na swoją i obcą posiada drugorzędne znaczenie, pozostaje w zależności od stanu rodziny.

Wykresy wahań opłacalności, aczkolwiek oś odciętych nie przedstawia przebiegu zjawiska w czasie, zostały przygotowane w formie, jak je widzimy, gwoźli przejrzystości: każdy inny, racjonalniejszy sposób (np. wykres słupkowy) zaciemniał obraz. Kreski pionowe nie zakończone kółkami wskazują, że oznaczenie miało miejsce w danym roku tylko dla pojedynczego gospodarstwa.

* * *

Książka ta nie daje się czytać w sposób encyklopedyczny: zajrzeć do rejonu, interesującego czytelnika, z pominięciem opisu innych — nie można. Pełniejsze oświetlenie zagadnienia uzyskuje się w drodze porównywania jednych stosunków z drugimi, zbyt trudno byłoby żądać od autora, aby w ten sam szematyczny i powtarzający się sposób mógł jednakowo wyczerpująco potraktować 18 środkowych rozdziałów książki. Ograniczamy się do wprowadzenia czytelnika w tok naszego rozumowania i zapoznania ze sposobem posługiwania się tablicami i wykresami w początkowych rozdziałach — w następnych nieraz streszczamy się i posługujemy skrótami, o ile nie nasuwa się potrzeba przeglądu specjalnego zagadnienia, jak np. w rej. Podola porównawczego zestawienia wyników gospodarstw różnych kategorii wielkościowych.

ROZDZIAŁ II.

REJON MAZOWSZE.

Mazowsze, jako rejon rolniczy, obejmuje w niniejszym podziale powiaty: Warszawa, Grójec, Błonie, Skierniewice, Rawa, Brzeziny, Łódź, północno-wschodnie połacie Łaska i Piotrkowa, Łowicz, Sochaczew, Gostynin, Płock, Płońsk, Pułtusk, Sierpc i Ciechanów. Uwzględniono wpływ gospodarczy dwóch wielkich miast, w których orbicie oddziaływania znajduje się w całości lub w części większość powiatów. Rozmieszczenie gospodarstw badanych nie pozwoliło na wyodrębnienie ściślejszych okręgów podmiejskich, których gospodarstwa posiadają swoiste cechy charakterystyczne.

Nieco liczniejszy materiał rachunkowy zachęcił nas do podzielenia go na dwie kategorie wielkości gospodarstw: 2—10 ha i 10—30 ha w celu częściowego przynajmniej uchylenia wpływu obszaru gospodarstwa na jego wyniki i organizację w granicach wspólnie badanej grupy gospodarstw, oraz uwydatnienia wpływu obszaru w drodze porównania wyników i organizacji dwóch odrębnych kategorii wielkości. Rachunków gospodarstw o obszarze 30—50 ha nie uwzględniliśmy: zbyt mała liczebność nie pozwalała na osobne ich potraktowanie w oddzielnej grupie, zaś przyłączenie do sąsiedniej kategorii i łączne ujęcie w ktg 10—50 ha nastroczało stanowcze zastrzeżenie co do zaciemnienia wyników opracowania przez wpływ obszaru największych gospodarstw. Podział na kategorie w granicach 2—10 ha i 10—30 ha został przeprowadzony zarówno na podstawie przesłanek ściśle rzeczowych (małe i średnie gospodarstwa) jak i utylitarystycznych, aby otrzymać mniej więcej równą ilość gospodarstw w obu badanych próbach.

Kategoria 2—10 ha

Z ogólnej liczby 101 gospodarstw za 3-lecie wyeliminowano zupełnie 11 gospodarstw, w tem 5 osiągających bardzo duży przychód surowy z sadu (od 20—70% ogólnego przychodu surowego) i 6 z powodu specjalnej struktury użytków lub nadmiernego przychodu z furmanek (poniżej 60% roli, wyżej 20% lasu, $\frac{1}{3}$ ogólnego przychodu surowego z furmanek i t. d.), a nadto z kombinacji systemów wyłączono 4 gospodarstwa łączno-pastwiskowe, o powierzchni tych dwóch użytków równej lub przewyższającej połowę powierzchni pod rolą. Uwzględniono, wbrew zasadzie, jedno gospodarstwo z 37% przychodu surowego ogólnego z furmankowania, gdyż nie wpływało to decydująco na jego i tak bardzo wielkie wyniki. W rezultacie do kombinacji kierunków weszło 86 gospodarstw.

Wysokość średnich przychodu surowego z ha w zł z poszczególnych gałęzi, w każdym roku wyznaczających przynależność do tego lub innego kierunku gospodarczego, ukształtowała się dla kategorii wielkościowej 2—10 ha w rej. Mazowska, jak następuje:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	397	404	373
Zboża	146	156	136
Okopowe	57	83	39

Do specjalizacji w zakresie chowu bydła i świń zaliczono gospodarstwa, osiągające z tych gałęzi w stosunku do całości przychodu surowego z gospodarstwa powyżej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	35	35	40
Specjalizacja—świnie	25	25	33

Tablica 1A przedstawia opłacalność kierunków gospodarczych, wyodrębnionych według przyjętej metody i ułożonych w porządku malejącym miernika opłacalności (MO). Analizując początkowe kolumny tablicy, zawierające wyniki końcowe, zauważamy, że:

średni obszar gospodarstw w poszczególnych kierunkach nie wykazuje zmienności,

przychód czysty i dochód rolniczy zupełnie prawidłowo maleją z obniżającym się miernikiem opłacalności,

przychód surowy, nakład na pracę, nakład gospodarczy i koszty produkcji (z jednym wyjątkiem) z reguły występują wyższe w kie-

Tabl. 1A

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Mazowsza

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha									
	MO (mln. opł.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 7,1	752	452	300	1059	650	607	48	913	57	34	11	34	66	202 19,0	103 9,7	—	11 1,0	114 10,7
Hodowlany 6,2	639	349	290	1009	546	660	62	1016	22	33	—	11	42	108 10,7	29 2,9	—	3 0,3	32 3,2
Specjaliz.-świnie 7,0	610	294	316	885	511	591	55	866	36	50	2	14	50	152 17,2	38 4,3	10 1,1	—	48 5,4
Zboż.-hodowlany 7,2	517	237	280	799	439	562	49	790	55	71	5	17	41	189 23,7	33 4,1	—	—	33 4,1
Specjaliz.-bydło 5,9	500	213	287	910	436	697	69	1000	30	50	2	15	37	134 14,8	58 6,3	—	—	58 6,3
Zboż.-okopowy 7,2	461	189	272	762	363	573	40	879	44	115	3	12	23	197 25,9	100 13,1	16 2,1	13 1,7	129 16,9
Okop.-hodowlany 6,7	450	109	341	873	359	764	60	975	9	64	1	4	31	109 12,5	118 13,5	11 1,2	1 0,1	130 14,8
Okopowy 8,1	369	131	238	556	303	425	22	640	16	53	1	10	35	115 20,7	76 13,6	—	6 1,1	82 14,7
Zbożowy 7,6	366	88	278	554	329	466	23	680	35	62	6	12	54	169 30,4	29 5,1	2 0,4	1 0,3	32 5,8
Wielostronny-ekst. 7,0	302	65	237	510	242	445	19	658	30	46	2	3	28	109 21,3	30 5,9	2 0,4	1 0,2	33 6,5

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 8	11	25	7	15	1	59	25	2	—	27	10	2	1	1	79	12	4	—
Hodowlany 8	8	36	3	15	1	63	16	6	—	22	11	4	—	—	74	7	4	2
Specjaliz.-świnie 12	10	33	5	16	—	64	18	3	—	21	13	2	—	—	81	9	5	—
Zboż.-hodowlany 12	12	30	4	13	—	59	16	3	—	19	16	4	—	2	86	4	2	1
Specjaliz.-bydło 12	9	31	3	15	—	58	17	6	—	23	13	5	—	1	79	12	3	2
Zboż.-okopowy 7	13	32	3	7	—	55	21	4	3	28	12	5	—	—	83	11	1	1
Okop.-hodowlany 6	5	39	2	13	—	59	17	4	2	23	12	3	—	2	71	10	3	5
Okopowy 9	6	42	2	12	—	62	16	2	—	18	9	9	—	2	76	10	3	3
Zbożowy 12	8	37	3	12	1	61	16	3	2	21	7	4	3	4	80	9	4	2
Wielostronny-ekst. 24	9	34	4	12	—	59	16	4	—	20	14	6	—	1	80	10	2	1

wielkość gospodarstw ktg. od 2 do 10 ha — za 1927/30.

obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach						
inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i łanie	Drób	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5
					stosunek			stosunek					stosunek							
2 0,2	—	318 29,9	51 4,9	283 26,7	1 : 4	31 2,9	1 : 1	224 21,1	2 0,2	45 4,3	1 : 1	—	585 55,2	3,4	1,1	3,9	4,2			
3 0,3	3 0,3	146 14,5	41 4,1	363 36,0	3 : 7	25 2,4	1 : 4	239 23,7	.	83 8,2	1 : 2	17 1,7	727 72,1	3,5	1,7	3,7	4,0			
5 0,6	—	205 23,2	38 4,3	174 19,7	1 : 3	28 3,2	1 : 2	308 34,8	2 0,2	55 6,2	1 : 2	10 1,1	577 65,2	3,3	1,3	3,8	3,8			
6 0,8	15 1,8	243 30,4	30 3,8	224 28,1	1 : 3	42 5,3	1 : 6	160 20,0	1 0,1	54 6,7	3 : 4	7 0,9	488 61,1	3,3	1,2	3,8	3,7			
8 0,9	10 1,1	210 23,1	45 4,9	386 42,4	1 : 4	26 2,9	1 : 2	108 11,9	—	63 6,9	1 : 2	6 0,6	589 64,7	3,4	1,6	3,9	3,8			
39 5,1	6 0,8	371 48,7	13 1,7	202 26,5	5 : 5	17 2,2	1 : 9	69 9,1	—	35 4,6	4 : 3	—	323 42,4	3,3	1,5	3,9	3,3			
26 2,9	1 0,2	266 30,4	38 4,4	264 30,2	1 : 3	61 7,0	1 : 3	122 13,9	—	52 6,0	1 : 2	4 0,4	503 57,5	3,2	1,5	4,8	3,8			
9 1,7	9 1,6	215 38,7	28 5,0	115 20,7	1 : 4	28 5,1	1 : 5	95 17,0	—	33 6,0	2 : 3	3 0,5	274 49,3	3,1	1,1	4,2	3,7			
3 0,6	12 2,2	216 39,0	15 2,7	114 20,6	1 : 2	27 4,9	1 : 2	88 15,9	1 0,2	46 8,2	3 : 4	—	276 49,8	3,1	1,4	3,8	3,3			
6 1,1	—	148 28,9	16 3,3	113 22,2	3 : 7	34 6,5	3 : 4	82 16,1	1 0,2	39 7,7	1 : 1	3 0,7	272 53,4	3,1	1,5	3,1	3,7			

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha obszaru użytków i na 1 gospodarstwo w szt.									
Czynny	Gruntowy i meljora- cyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
					robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie	
5107	2660 52,1	1527 29,9	408 8,0	257 5,0	21,1 1,5	1,4 0,1	—	32,4 2,3	11,3 0,8	4,2 0,3	9,9 0,7	26,8 1,9	22,5 1,6	9,9 0,7
5942	3013 50,7	1875 31,6	443 7,5	289 4,9	12,9 0,8	—	—	41,9 2,6	16,1 1,0	9,7 0,6	6,5 0,4	21,2 1,3	27,4 1,7	—
4535	2670 58,9	1009 22,2	431 9,5	227 5,0	15,7 1,1	5,7 0,4	—	38,6 2,7	11,4 0,8	4,3 0,3	20,0 1,4	50,0 3,5	27,1 1,9	0,3
3760	2330 62,0	647 17,2	387 10,3	224 6,0	16,7 1,2	2,8 0,2	—	40,3 2,9	6,9 0,5	12,5 0,9	13,9 1,0	40,3 2,9	26,4 1,9	9,7 0,2
5050	2713 53,7	1418 28,1	378 7,5	280 5,5	15,3 0,9	—	1,7 0,1	42,4 2,5	11,9 0,7	6,8 0,4	6,8 0,4	22,0 1,3	15,3 0,9	—
5097	2979 58,4	1413 27,7	302 5,9	231 4,5	16,7 1,2	—	1,4 0,1	26,4 1,9	22,2 1,6	11,1 0,8	9,7 0,7	38,9 2,8	2,8 0,2	—
3519	1740 49,4	960 27,3	322 9,2	261 7,4	26,9 1,8	—	—	34,3 2,3	4,5 0,3	14,9 1,0	29,8 2,0	7,5 0,5	4,5 0,3	—
3591	2174 60,5	809 22,5	278 7,7	208 5,8	16,0 1,3	2,5 0,2	1,2 0,1	28,4 2,3	9,9 0,8	6,2 0,5	8,6 0,7	16,0 1,3	14,8 1,2	—
3580	2298 64,2	682 19,0	255 7,1	145 4,1	13,2 1,0	1,3 0,1	1,3 0,1	22,4 1,7	9,2 0,7	3,9 0,3	6,6 0,5	23,7 1,8	10,5 0,8	—
3558	2090 58,7	776 21,8	297 8,3	183 5,1	17,6 1,2	4,4 0,3	1,5 0,1	30,9 2,1	10,3 0,7	5,9 0,4	13,2 0,9	19,1 1,3	4,4 0,3	7,4 0,5

runkach z udziałem hodowli; również więcej opłacalne są kierunki, w których występuje hodowla, wyjąwszy przesunięcie między zbożowo-okopowemi i okopowo-hodowlanemi, zresztą spowodowane będącą bez znaczenia różnicą w mierniku opłacalności 11 zł na ha,

gospodarstwa wielostronne intensywne z rozbudowanemi głównemi gałęziami przychodowemi powyżej średnich, więc wszechstronnie intensywne, stoją na pierwszym miejscu, zaś wielostronne ekstensywne, niezorientowane w żadnym kierunku, ani niestosujące gospodarki napiętej — na ostatnim,

gospodarka wszechstronnie intensywna bez zdecydowanej specjalizacji okazała się najbardziej wskazana ze względu na ogólny wynik przy niezbyt wygórowanych kosztach produkcji.

Specjalizacja w chowie świń oraz kierunek okopowo-hodowlany wykazały najwyższy nakład na pracę, zważywszy jednak na opłacalność, kierunki te, szczególnie ostatni, nie zdawałyby się być ogólnie wskazane nawet dla gospodarstw o licznych rodzinach.

Przewaga kierunku zbożowo-hodowlanego nad okopowo-hodowlanym wskazywałaby, przy danym poziomie cen, na większą celowość spasania okopowych, a sprzedaży zboża, nadto gospodarstwa zbożowo-hodowlane, jak widać na wykresie 1a, wykazały stałość opłacalności w przeciwieństwie do znacznych wahań w poszczególnych latach systemu okopowo-hodowlanego. Powyższemu zdawałaby się przeczyć różnica w opłacalności kierunku okopowego i zbożowego, różnica ta w mierniku opłacalności, jak i w przychodzie czystym wynosi zaledwie parę złotych na ha, co przy liczebności naszych zbiorowości próbnych nie gra żadnej roli; nadto przy porównaniu tych dwóch kierunków występuje niewytłumaczalny wyższy nakład na pracę i gospodarczy w zbożowym, obniżający przychód czysty.

Reasumując możnaby określić, że na Mazowszu gospodarstwa 2—10 ha o wszechstronnej orientacji, a jeśli z zaznaczeniem pewnej specjalizacji, to w kierunku hodowli wogóle lub świń w szczególności, ewentualnie przy pewnym zbycie zboża, wykazały w rozpatrywanym okresie czasu przeciętnie najwyższe wyniki końcowe.

Następna kolumna zawiera nakład na nawozy, jeden z charakterystycznych mierników intensywności: nakładu na zboże siewne i pasze treściwe nie zamieszczamy z powodu niemożności ustalenia współmierności między gospodarstwami, nabywającemi te środki produkcji w drodze wymiany, bądź kupna.

Nakład na nawozy układałby się dość nieoczekiwanie, wykazując maksimum powyżej 60 zł w kierunkach hodowlanym, specjali-

zacji w chowie bydła i okopowo-hodowlanym, spadając zaś najniżej w okopowym i zbożowym, nie mówiąc o wielostronnym ekstensywnym, co jest zrozumiałe. Gdy jednak uprzytomnimy sobie, że przejście od jednostronności w zbożu, czy okopowych do kombinacji z hodowlą jest nie tylko zmianą kierunków równorzędnych, ale przejściem do wogóle wyższej formy gospodarowania, na którą zdobywa się światlejszy i zasobniejszy rolnik (a więc połączonej poniekąd z większą intensywnością), — wówczas wysoki nakład na nawozy w kierunkach hodowlanych przestaje nas dziwić.

Przechodzimy do kolumn przychodu surowego z różnych gałęzi produkcji roślinnej oraz sadu i ogrodu. Przychód ze zboża i okopowych, który, jak wiadomo, służył za podstawę obok przychodu z produkcji zwierzęcej do określenia kierunków, układa się, rzecz oczywista, zupełnie logicznie w poszczególnych kierunkach gospodarczych. Niewielka sprzedaż siana w niektórych gospodarstwach hodowlanych (przy jednoczesnym dokupywaniu przez nie pasz), wskazywać może na pewne zrjonalizowanie dawek karmy. Udział przychodu z sadów i ogrodów, po wyłączeniu gospodarstw specjalnie ogrodniczych, nie jest szczególnie wydatny, dorównując jednak np. w kilku wypadkach przychodowi z okopowych, przynosi zawsze paręset złotych na gospodarstwo. Wyłączone gospodarstwa, specjalizujące się w sadownictwie i ogrodnictwie, otrzymywały z tego źródła 40% przychodu surowego i dawały na ha 624 zł w mierniku opłacalności (w tem przychodu czystego 285 zł). Udział produkcji roślinnej w całości przychodu surowego z gospodarstwa waha się od $\frac{1}{4}$ przy kierunku hodowlanym do $\frac{1}{2}$ w zbożowo-okopowym.

Następnie rozpatrywana część tablicy zawiera przychód surowy z produkcji zwierzęcej, również z rozbiciem na gałęzie. Przychód z bydła i świń jest w poszczególnych kierunkach poważnie wyciągnięty: przekraczając 300 zł z ha, dostarczał paru tysięcy zł rocznie na gospodarstwo. W kierunkach zbożowych przychód ze zboża równoważy się z przychodem z bydła, a w jednostronnym zbożowym nawet go przewyższa, w kierunkach okopowych podobny jest stosunek między przychodem z okopowych i ze świń. Przychód z mleczylwa, acz w różnym stosunku, przewyższa tu wszędzie przychód z hodowli bydła. Przychód z koni nie dosięga tegoż z drobiu, przytem pochodzi przeważnie z furmankowania (w poszczególnych wypadkach przewyższa przychód z sadu). Najmniej ma z tego źródła kierunek zbożowo-okopowy, najwięcej sąsiedni okopowo-hodowlany, przyczem, uwzględniając stosunek między przychodem z hodowli i furmanek, obydwu z tych

ostatnich osiągają równy przychód. Furmanki dają średnio kilkanaście zł na ha przy wykluczeniu ze statystyki gospodarstw, stwarzających sobie z nich jedno z głównych źródeł przychodów. Hodowla koni nie gra roli. Drób jest poważną gałęzią, przyczem niezawsze przychód z jaj przeważa tenże z hodowli. Owce i kozy, a nawet pszczoły nie wchodzą tu w rachubę.

Udział produkcji zwierzęcej w całości przychodu surowego z gospodarstwa przewyższa naogół udział produkcji roślinnej, przekraczając niemal we wszystkich kierunkach 50% przy rozpiętości od 42 do 72%.

Zsumowanie przychodów surowych z produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz sadu nie daje w wyniku całkowitego przychodu surowego z gospodarstwa. Na przychód surowy ponadto składają się: przyrost zapasów, czynsz z budynków, nakład na pracę przy inwestycjach, przychód z lasu oraz sporadyczne n. p. ze żwiru, torfu, drzew polnych i t. p.

W dalszym ciągu tablica zawiera rubrykę ocen punktowych dobroci użytków, położenia gospodarstwa i kwalifikacji kierownika. Gdyby kolumnę oceny gleby przepołowić poziomo, znalazłyby się w górnej części przeważnie gospodarstwa o glebie nieco lepszej, niż w dolnej. Nie wypływa jednak stąd wniosek, że wpływ gleby może być dominujący na wyniki: zapewne, mimo podziału na rejony, nie został on w całości uchylony, jak wiemy, z powodu małej liczebności próby i niemożności dalszego podziału, ale również zachodzi zjawisko występowania i dostosowania się pewnych kierunków gospodarczych do odpowiednich typów gleby. Zresztą różnice w skali dobroci ziemi są tu zupełnie niewielkie. Gospodarstwa kierunku hodowlanego posiadają stosunkowo dobre łąki (skala 3-stopniowa), co wpływa na wysoką u nich cenę ziemi (wartość kapitału gruntowego).

Stosunki komunikacyjne układają się dość jednostajnie (skala 5-o stopniowa), wyjąwszy szczególnie korzystne położenie warsztatów o kierunku okopowym, co ich może zachęcać do orjentowania się w tym kierunku przez wzgląd na dogodny odstawy; najgorzej położone, w jakichś zapadłych kątach o złych dojazdach, są wielostronne ekstensywne, co może nie pozostawać bez wpływu na stopień ich gospodarki. Natomiast ocena kierownictwa wykazuje pewną analogię z oceną gleby: kierunki o wyższych rezultatach posiadają bardziej wykwalifikowanych kierowników. Uchylenie wpływu indywidualności gospodarza, tak pożądane przy ocenie kierunków, nie daje się przeprowadzić — również z powodu niedostatecznej liczebności próby.

W dalszym ciągu pewne światło na organizację poszczególnych kierunków rzuca charakterystyka użytkowania roli w % roli oraz podział użytków w % całego obszaru użytków. Powierzchnie pod zbożami występują dosyć wyrównane; najniższą posiada kierunek zbożowo-okopowy, którego gospodarstwa zbierają widocznie wysokie plony dzięki dobrym stanowiskom. Wysokim % powierzchni pod zbożami odznaczają się na Mazowszu i w wielu innych rejonach gospodarstwa, oddające się specjalizacji w trzodzie chlewnej. Gospodarstwa, zaklasyfikowane do kierunku gospodarczego okopowego, posiadają niski % roli pod okopowemi, co wypływa z przyjętej metody, której wyjaśnienie podaliśmy w poprzednim rozdziale niniejszej pracy. Zaliczamy je do kierunku okopowego, bowiem ich przychód surowy tylko z tego źródła przewyższa średnią, wyprowadzoną w porównaniu z innymi gospodarstwami, przytem do okopowych wliczamy także okopowe pastwne, co wydatnie zwiększa ich powierzchnię w kierunkach hodowlanych. Przeznaczanie większego % roli pod uprawę pasz przez gospodarstwa hodowlane jest zrozumiałe, szczególnie wobec wyeliminowania gospodarstw wybitnie łączno-pastwiskowych. Zielone nawozy i ugory niemal nie występują.

Procent roli w użytkach nie spada nigdzie poniżej 70, przekraczając parokrotnie 80, zaś łąki i pastwiska nie wynoszą wyżej 12%. Ogrody występują powszechnie, co zresztą wiadomem jest z odnosnych przychodów surowych; las nie ma znaczenia.

Następnie rozpatrzmy kolumny tablicy, zawierające dział kapitałów. Widzimy, że największego nakładu kapitału na kupno czy prowadzenie wymagały gospodarstwa o kierunku hodowlanym, posiadające kapitał czynny w wysokości blisko 6 tys. zł na ha, wielostronne intensywne, specjalizujące się w chowie bydła oraz zbożowo-okopowe (wysoki kapitał gruntowy) około 5 tys. zł, zaś, pomijając pośrednie, ostatnie cztery kierunki po 3½ tys. zł na ha. Kapitał gruntowy, czyli wartość ziemi jest najwyżej oceniany w gospodarstwach hodowlanych i zbożowo-okopowych—około 3 tys. zł, najniżej w okopowo-hodowlanych; te ostatnie, położone w lichtszej glebie (Skierniewice, Piotrków, Łask, Ciechanów), utrzymują, szczególnie na ciężkich ziemiach, kosztowny inwentarz martwy (procentowo najwyższy), również procentowo wykazują duży udział kapitału budowlanego i inwentarza żywych.

Gospodarstwa zbożowo-hodowlane zwracają uwagę najmniejszym obciążeniem kapitałem budowlanym przy dobrem jeszcze zaopatrzeniu w kapitał inwentarza żywego,

W końcu tablicy 1A figuruje stan załogi inwentarza żywego w przeliczeniu na 100 ha i na 1 gospodarstwo. W konie są zaopatrzone szczególnie suto kierunki wielostronny intensywny i okopowo-hodowlany. Natomiast niekażde gospodarstwo posiada konia w kierunku hodowlanym i specjalizacji w chowie bydła. Stan stadniny potwierdza, że hodowla koni nie gra roli. Najwięcej krów—powyżej 40 szt. na 100 ha i naogół wyżej 2,5 szt. na gospodarstwo widzimy w kierunkach hodowlanym, zbożowo-hodowlanym i specjalizacji w chowie bydła. Niżej 30 szt. na 100 ha, a w szczególności niżej 2 szt. na gospodarstwo wykazują kierunki zbożowo-okopowy oraz zbożowy. Jednocześnie tenże zbożowo-okopowy hoduje najwięcej jałowizny, widocznie na zbyt, lub też są to gospodarstwa, przysposabiające się do przejścia na kierunek kombinowany z hodowlą. Stan cieląt nosi raczej przypadkowy charakter, jest to właściwie statystyczne uchwycenie ilości cieląt w gospodarstwach drobnych w dn. 1 lipca. Dość zgodnie występuje zaopatrzenie w buhaje w stosunku 1 na 10 gospodarstw i to w systemach poza specjalizacją w chowie bydła (co łatwo się tłumaczy), w których hodowla pozostaje na drugim planie i wogóle w najmniej rentujących się; najbardziej opłacalne nie utrzymują buhajów.

Macior świńskich najwięcej posiada specjalizacja w chowie świń i kierunek okopowo-hodowlany, czego należało oczekiwać. W innych kierunkach liczba nie przekracza 1 szt. na gospodarstwo, spadając w specjalizacji w chowie bydła niżej $\frac{1}{2}$ sztuki. Ilość prosiąt oraz pozostałych (chudźców i tuczników) występuje również najwyższa w specjalizacji w chowie świń—jest to oczywiście szczęśliwy przypadek, niezawsze występujący w innych rejonach: brak już tego logicznego układu w kierunku okopowo-hodowlanym, posiadającym przy najwyższej ilości macior najniższy stan trzody chlewnej innych rodzajów. Przyczyną jest tu podnoszona już okoliczność wykonania jednorazowego tylko spisu w ciągu roku.

Tablica I robocizny własnej i najętej w ilościach dni na 1 ha obrazuje wysokość miesięcznego i rocznego zużycia pracy ludzkiej w poszczególnych kierunkach. Globalny nakład na pracę w pieniądzu znamy skądinąd, z omówionej już tablicy 1A. Kierunki, oparte na okopowych lub świniach, a również kierunek wielostronny intensywny wykazują duże zapotrzebowanie pracy w okresie kopania i sadzenia, natomiast zbożowy — w okresie żniw. Okopowo-hodowlany jest najbardziej pojemnym na pracę, jak również i inne kierunki hodowlane w przeciwieństwie do jednostronnych okopowego i zbożowego, nie mówiąc już o wielostronnym ekstensywnym. W tych trzech ostatnich

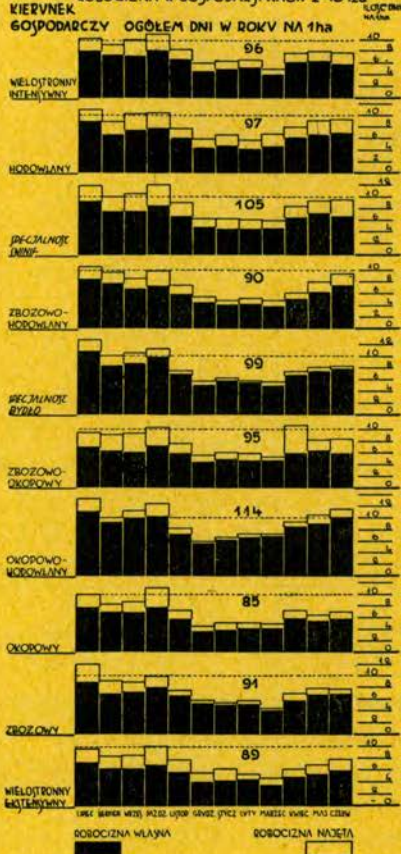
kierunkach zatrudnienie w miesiącach zimowych spada z około 6 do około 4 dni na ha. Kierunki hodowlane, wyjąwszy zbożowo-hodowlany, wykazują naogół wyższy stan zatrudnienia w miesiącach wiosennych. Równie wysokie zatrudnienie na wiosnę wykazuje zbożowo-okopowy, ze znamionym wyskokiem w kwietniu, pozatem kierunek ten należy, obok hodowlanego, do dających największe wyrównanie pod względem zapotrzebowania na robociznę w różnych porach roku (zatrudnienie w 4 miesiącach zimowych 1.XII—31.III wynosi 61% zatrudnienia w 4 miesiącach letnich i jesiennych 1.VII—31.X).

Przechodzimy do analizy tablicy 1B, przedstawiającej wpływ systemów polowych na opłacalność. System polowy wywiera w gospodarce drobnego warsztatu wogóle, a w naszej zbiorowości próbnej w szczególności (wobec wyeliminowania zupełnego gospodarstw sadowniczych, leśnych, furmankowych i wyodrębnienia w osobną grupę łączno - pastwiskowych), wydatny wpływ na organizację i opłacalność gospodarstwa. Przemysł, gospodarka leśna, czy stawowa nie wchodzi tu w rachubę. Zakres i kierunek chowu zwierząt pozostaje w pewnym związku z przyjętym systemem polowym.

Do klasyfikacji na systemy polowe użyliśmy, jak wiadomo, tegoż zespołu gospodarstw, który służył do kombinacji przy kierunkach gospodarczych. Opuszczamy w tym rejonie w ktg 2—10 ha grupę gospodarstw łączno - pastwiskowych, reprezentowanych tylko w ciągu 2 lat.

T I REJON MAZOWYSZE

ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 2-10 ha

Kierunki	Wiel. int.	Hod.	Sp. sw.	Zboż. hod.	Sp. byd.	Zboż. okop.	Ok. hod.	Okopowy	Zbożowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni 1.XII—31.III	56	60	55	51	52	61	57	50	53	59
na ha 1.VII—31.X	23	24	24	20	23	23	27	9	21	22
	41	40	44	39	44	38	47	38	40	37

Tabl. 1B

Oplacalność systemów polowych w rejonie Mazowsza

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okopowy 5,2	542	241	301	859	431	618	22	964	6	30	6	11	—	53
Zboż.-okopowy 7,8	448	191	257	736	371	545	26	823	7	40	3	16	1	67
Pastewny 7,4	440	184	256	728	378	544	53	708	11	27	3	11	—	52
Okop.-pastewny 7,2	433	174	259	730	356	556	57	799	13	24	3	11	—	51
Różnokierunkowy b 7,2	424	140	284	661	356	521	30	749	3	38	5	9	—	55
Zboż.-pastewny 3,9	382	103	279	650	316	547	31	769	12	35	3	14	—	64
Zbożowy 7,2	366	139	227	564	317	425	24	633	8	43	3	15	1	70

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł i % całego przychodu																		
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne plody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla furmanek
																stos.			stos.
Okopowy 7	29 87	11 28	23 178	104	—	2 106	3 2	106 3	2 289	12 12	262 1	3 30,5	1 : 3	26 3,0	1 : 4				
Zboż.-okopowy 15	23 59	1 10	34 127	50	7	— 57	11 1	196 47	179 2	5 26	1 : 2								
Pastewny 12	44 69	4 14	18 149	53	8	10 71	14 11	245 34	205 1	3 40	1 : 3								
Okop.-pastewny 15	57 63	3 18	25 166	51	2	1 54	8 6	234 34	209 1	3 33	1 : 5								
Różnokierunkowy b 7	28 61	4 9	28 130	62	4	— 66	17 2	215 11	149 1	19 2,8	1 : 1								
Zboż.-pastewny 12	41 37	3 5	58 144	43	—	43 6	7 7	200 21	178 1	3 44	1 : 3								
Zbożowy 17	24 49	4 11	50 138	46	—	5 51	3 2	194 17	120 1	2 31	1 : 2								

wielkość gospodarstw kłg. od 2 do 10 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
31	3	—	34	9	3	1	—	78	14	2	1	3,3	1,7	3,9	3,5
20	4	1	25	5	3	—	—	71	15	4	2	3,1	1,3	3,9	3,6
14	3	—	17	20	9	—	2	82	5	3	2	3,2	1,4	3,8	3,6
20	8	—	28	16	5	—	—	79	9	4	2	3,3	1,3	3,9	3,8
15	1	1	17	6	9	1	12	81	9	3	2	3,1	1,3	3,7	3,7
12	3	—	15	17	4	—	—	83	7	2	—	3,4	1,9	3,5	3,7
15	1	—	16	8	4	—	2	82	7	3	—	2,9	1,7	3,4	3,8

surowego						Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kap. czynnego						Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.									
Świnie	Owce, kozy i in.	Drob	hodowla		Pazczyły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate			Trzoda chlewn.			Owce i kozy	
			stos.	jaja								robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta		Inne świnie
123 14,3	— —	49 5,7	1 : 1	—	460 53,5	5760	2978 51,7	1679 29,1	410 7,1	357 6,2	15,4 0,8	— —	3,8 0,2	42,3 2,2	11,5 0,6	7,7 0,4	17,3 0,9	26,9 1,4	3,8 0,2	—	
147 20,0	1 0,1	47 6,3	1 : 1	11 1,5	411 55,8	4637	2660 57,4	1085 23,4	316 6,8	248 5,3	16,7 1,3	2,6 0,2	1,3 0,1	24,4 1,9	10,3 0,8	5,1 0,4	12,8 1,0	29,5 2,3	23,1 1,8	—	
79 10,8	— —	45 6,2	1 : 1	4 0,6	373 51,2	3675	2050 55,8	977 26,6	310 8,4	186 5,1	18,9 1,4	— —	— —	33,8 2,5	12,2 0,9	10,8 0,8	8,1 0,6	14,9 1,1	4,1 0,3	—	
112 15,3	— —	52 0,1	1 : 1	— 0,1	406 55,7	4019	2258 56,2	1008 25,1	363 9,0	191 4,8	18,1 1,3	2,8 0,2	1,4 0,1	37,5 2,7	8,3 0,6	5,6 0,4	12,5 0,9	38,9 2,8	12,5 0,9	—	
106 16,0	2 0,4	59 8,9	1 : 2	4 0,7	339 51,3	3795	2175 57,3	1037 27,3	270 7,1	162 4,3	13,9 1,0	1,4 0,1	4,2 0,3	20,8 1,5	13,9 1,0	6,9 0,5	8,3 0,6	37,5 2,7	2,8 0,2	11,1 0,8	
123 18,9	2 0,3	41 6,2	2 : 3	5 0,8	393 60,4	3935	2384 60,6	771 19,6	311 7,9	249 6,3	35,9 1,4	5,1 0,2	— —	66,7 2,6	2,6 0,1	30,8 1,2	28,2 1,1	17,9 0,7	30,8 1,2	15,4 0,6	
109 19,3	— —	34 6,0	1 : 1	1 0,2	295 52,3	3461	2012 58,1	790 22,8	274 7,9	174 5,0	15,3 1,1	1,4 0,1	1,4 0,1	26,4 1,9	9,7 0,7	12,5 0,3	11,1 0,8	16,7 1,2	13,9 1,0	6,9 0,5	

Wysokość średnich procentów pod uprawą zbóż, okopowych i pastewnych, powyżej których wyznaczamy przynależność do danego systemu wyniosła w poszczególnych latach:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	57	61	61
Okopowe (łącz. z okop. past.)	22	21	21
Pastewne (okop. past. + inne pasze w polu)	20	13	14

Zgrupowanie gospodarstw według systemów polowych wykazuje mniejszą rozpiętość opłacalności, niż przy kierunkach gospodarczych, których wpływ na wyniki jest bardziej głęboki, decydujący.

Wszystkie wielkości w kolumnach, poświęconych wynikom, wyjąwszy drobne przesunięcia w poszczególnych pozycjach, obniżają się naogół harmonijnie ze spadkiem miernika opłacalności. Na pierwszym miejscu stoją gospodarstwa okopowe, czyli o jednostronnie dużym procencie roli pod uprawą tych roślin, wynoszącym 34%. Następny system, nawet cztery następne, przynoszą w mierniku opłacalności rezultaty mniej więcej już o 100 zł na ha niższe.

Kombinacje okopowych i pastewnych i nawet różnokierunkowe *b* górują, z miernikiem opłacalności ponad 400 zł na ha, nad zbożowymi i ich kombinacją z pastewnymi. Dobrze jeszcze jest miejsce różnokierunkowych *b*, a więc gospodarstw nieforsujących jednostronnie w polu uprawy (pod względem obszaru) żadnych ziemiopłodów, a raczej rozdrabniających pod nie i pod ugór (!) swoją rolę. Zbożowe z 70% roli pod tą uprawą zajmują ostatnie miejsce w hierarchji opłacalności.

W kolumnie nakładu na nawozy charakterystyczne jest występowanie najwyższych nakładów w systemach pastewnych, analogicznie do tegoż objawu w kierunkach gospodarczych hodowlanych; dane te potwierdzają w pewnej mierze poprzednią obserwację.

Ocena stosunków komunikacyjnych wypada stopniowo niższa w miarę przechodzenia do mniej opłacalnych systemów polowych.

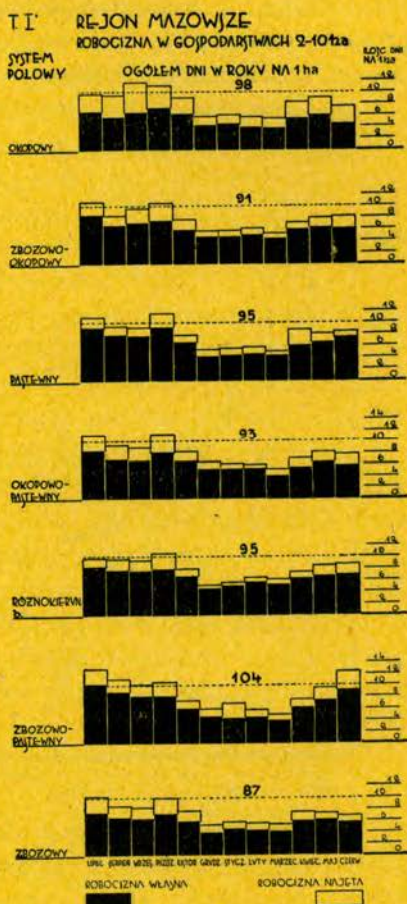
W dziale przychodów surowych najwyższy procentowy udział w przychodzie ze zboża mają gospodarstwa o systemie polowym zbożowym; z bydła — gospodarstwa oparte na uprawie okopowych oraz pastewne, które mniej osiągają ze świń. Najwyższy udział w przychodzie ze świń przypada systemom zbożowo-okopowemu,

okopowemu i zbożowo-pastewnemu. Rozpiętość wielkości liczb występuje tu w znacznie węższych granicach, niż w tablicy 1A.

W dziale kapitałów zwraca uwagę niski kapitał czynny w systemie pastewnym, zajmującym 3-e z kolei miejsce pod względem miernika opłacalności, wyprzedzając następne 3 systemy, pracujące na wyższym kapitale czynnym; pochodzi to z niższego kapitału gruntowego (porównaj punktację gleby). Pod względem kapitału budowlanego i inwentarza martwego ustępuje system pastewny dwu następnym, a pod względem kapitału inwentarza żywego — tylko jednemu okopowo-pastewnemu.

W załodze inwentarzowej występuje przeciążenie końmi w stosunku na 100 ha w systemie zbożowo-pastewnym, co pochodzi z małego średniego obszaru gospodarstw w tym systemie: w przeliczeniu na gospodarstwo obciążenie jest mniej rażące, chociaż blisko $1\frac{1}{2}$ konia na przeciętnie 4-o hektarowe gospodarstwo — to dużo. System ten jest wogóle bogato wyposażony w inwentarz: krowy, cielęta, maciory, inne świny posiada w ilościach najwyższych tak w przeliczeniu na 100 ha, jak na gospodarstwo. Mimo dobrej gleby i dobrego kierownictwa wyniki tego systemu są słabe: tylko skompensowanie najniższego przychodu czystego wysokim nakładem na pracę ratuje zbożowo-pastewne od ostatniego miejsca. Nie liczebność inwentarza, ale wysokość przychodu surowego z hodowli wpływa na rentowność gospodarstw.

W tablicy I'miesięcznego rozkładu robocizny ludzkiej należy podnieść

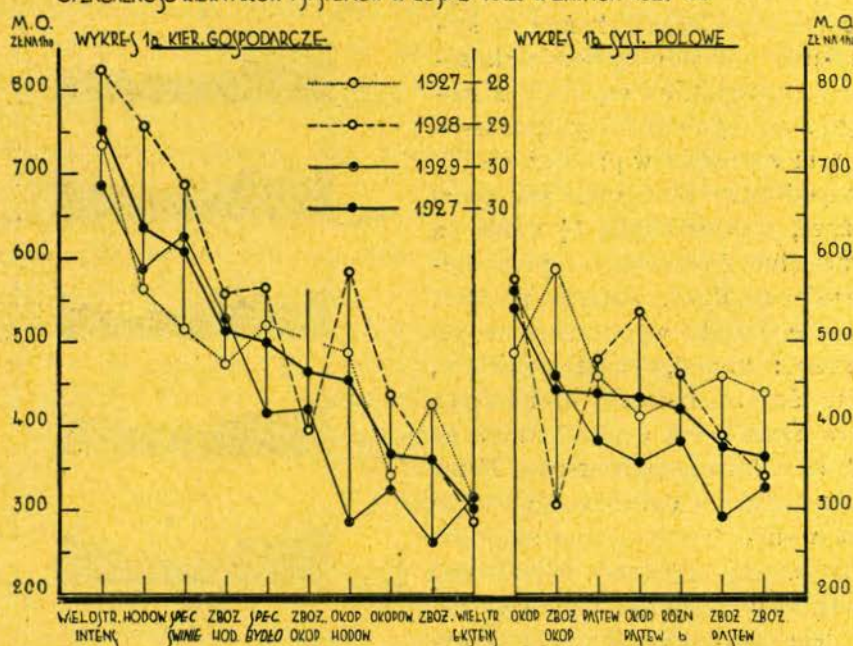

S y s t e m y	Oko- powy	Zboż. okop.	Pa- stew.	Ok. past.	Różn. b	Zboż. past.	Zbo- żowy
Spółcz. rozkł. rob.	55	58	51	57	57	52	61
dni 1.XII—31.III	23	22	21	23	23	23	22
na ha 1.VII—31.X	42	38	41	40	40	44	35

brak wyraźnego wpływu systemu polowego na wysokość ogólnego stanu zatrudnienia w okresie zimowym. Organizator powinien liczyć się z dużym zapotrzebowaniem na pracę w miesiącach letnich w systemie zbożowo-pastewnym i nierównym, silnie rosnącym w wiosennych; następnie z niskim zapotrzebowaniem na wiosnę w systemie zbożowym, wysokim na wiosnę w okopowym, pastewnym i różnokierunkowym *b*, dużym na jesieni w okopowym, pastewnym i okopowo-pastewnym. Zestawienie danych niniejszej tablicy z danymi tablicy I robocizny w kierunkach gospodarczych daje pole do zastanowienia się kierownikowi gospodarstwa w zakresie możliwości dostarczenia robocizny warsztatowi i jej rozkładu.

REGION MAZOWSZE

OPŁACALNOŚĆ KIERUNKÓW I SYSTEMÓW W GOSP 2-10 ha W LATACH 1927-30

Porównawcze zestawienie danych w zakresie wpływu kierunków gospodarczych i systemów polowych na miernik opłacalności ilustrują nie tylko dla 3-lecia, ale i w poszczególnych latach wykresy 1a i 1b, dotyczące rozpiętości wahań wyników. Analiza ich nastręcza, między innymi, następujące uwagi:

występuje silniejszy wpływ na opłacalność kierunków gospodarczych, niż systemów polowych, co tłumaczy się zrozumiałym, szerszym zakresem oddziaływania pierwszych na organizację gospodarstwa, na

której silniej odbija się fakt stałego osiągania z takiego czy innego źródła gros przychodu surowego, niż przeznaczenie większej lub mniejszej przestrzeni pod uprawę poszczególnych ziemiopłodów. Kierunki i systemy zbożowe w obu wykresach są na końcowych miejscach. Niema tej zgodności w kierunkach i systemach okopowych, z czego wynikający wniosek nie zawiera sprzeczności: opłaca się duża przestrzeń pod okopowemi, ale nie opłaca się ich bezpośredni zbył, tylko przerób na produkty zwierzęce. Zaznacza się na wykresie 1_a nieco większa stałość opłacalności przy kierunku zbożowo-hodowlanym (dla kierunku wielostronnego ekstensywnego są dane tylko dla 2 lat), zaś największa chwiejność, powiedzielibyśmy „loteryjkowość“, przy kierunku okopowo-hodowlanym, hodowlanym i zbożowym; na wykresie 1_b występuje stałość dla systemu okopowego, pastewnego, różnokierunkowego *b*, zaś duże wahania z roku na rok przy zbożowo-okopowym, okopowo-pastewnym, zbożowo-pastewnym.

Kategoria 10—30 ha.

Z ogólnej ilości 104 kompletów rachunkowych gospodarstw tej kategorii wielkości wyeliminowaliśmy 2, pochodzące z gospodarstw t. zw. ogrodniczych, w których nadmierne wpływy z sadu ciążyły zbyt na wynikach, zaciemniając porównywalność — oraz 1 dla tegoż względu z powodu znacznego obszaru lasu (30% przy 55% roli); nadto wyłączyliśmy z kombinacji systemowej grupę 10 gospodarstw łączno-pastwiskowych, które traktujemy przy systemach polowych. W rezultacie kierunki gospodarcze badamy na podstawie próby z 91 gospodarstw.

Średnia przychodu surowego z trzech głównych gałęzi t. j. z hodowli, zbóż i okopowych, powyżej której zaliczamy gospodarstwa do odpowiednich kierunków, wypadła dla poszczególnych lat w zł na ha jak poniżej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	322	288	248
Zboża	157	140	111
Okopowe	62	57	22

Procent dla wyodrębnienia specjalizacji w zakresie bydła i świń w stosunku do całego przychodu surowego wyniósł:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	40	40	40
Specjalizacja—świnie	30	25	30

Tabl. 2 A

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Mazowsza

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha									
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 13,5	588	337	251	868	420	531	36	762	90	52	6	16	36	200 23,1	146 16,8	17 2,0	1 0,1	164 18,9
Zboż.-hodowlany 15,5	485	259	226	687	355	428	27	645	103	65	5	10	11	194 28,2	21 3,1	—	.	21 3,1
Zboż.-okopowy 13,2	380	179	201	610	238	431	49	663	60	52	7	21	45	185 30,4	50 8,2	33 5,3	—	83 13,5
Specjaliz.-bydło 15,8	355	154	201	598	241	444	40	646	58	38	.	8	13	117 19,6	27 4,5	4 0,6	1 0,2	32 5,3
Hodowlany 14,9	352	145	207	576	246	431	31	662	32	48	1	3	16	100 17,4	20 3,4	3 0,6	—	23 4,0
Specjaliz.-świnie 14,7	335	139	196	536	262	397	21	597	31	54	1	6	22	114 21,3	16 3,0	3 0,5	.	19 3,5
Zbożowy 16,7	324	135	189	458	228	323	17	526	63	58	3	18	26	168 36,7	21 4,6	1 0,2	1 0,1	23 4,9
Okopowy 13,4	281	40	241	506	192	466	38	617	20	39	—	.	38	97 19,1	66 12,9	8 1,6	6 1,2	80 15,7
Wielostronny-ekst. 17,6	213	50	163	341	167	291	15	471	16	36	2	5	26	85 24,9	22 6,4	2 0,5	.	24 7,0

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli													Podział na użytki w % całego obszaru				
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugórze	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 12	18	23	2	16	.	59	15	4	2	21	11	5	1	2	88	5	3	—
Zboż.-hodowlany 13	17	28	4	10	.	59	13	2	.	15	19	5	.	1	82	7	4	1
Zboż.-okopowy 7	15	29	2	14	1	61	13	2	3	18	16	5	—	—	84	8	3	.
Specjaliz.-bydło 11	16	25	2	12	.	55	14	3	.	17	20	4	.	3	86	9	2	1
Hodowlany 15	8	34	3	12	.	57	17	2	1	20	15	4	.	4	76	6	2	3
Specjaliz.-świnie 9	6	39	3	12	.	60	18	2	1	21	13	3	—	3	82	9	2	3
Zbożowy 11	14	31	3	10	—	58	13	2	.	15	16	5	4	1	86	7	1	1
Okopowy 4	11	33	1	8	1	54	19	2	2	23	12	8	2	1	76	8	1	3
Wielostronny-ekst. 25	7	41	3	13	.	64	14	2	.	16	11	7	1	.	73	12	2	1

wielkość gospodarstw ktg. od 10 do 30 ha — za 1927/30.

obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach				
Inne plody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta mleko stosunek	Konie	hodowla turmanki stosunek	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja stosunek	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komuni- kacja 1-5	Kierow- nictwo 1-5	
6 0,7	5 0,6	375 43,3	27 3,0	262 30,2	1 : 5	28 3,3	2 : 3	85 9,8	—	27 3,0	1 : 1	—	402 46,3	3,6	1,7	4,1	4,1	
8 1,2	. 0,1	223 32,6	19 2,7	175 25,4	1 : 2	41 6,0	1 : 1	143 20,9	1 0,2	40 5,8	1 : 1	4 0,5	404 58,8	3,6	1,6	3,8	4,0	
3 0,4	9 1,5	280 45,8	17 2,9	127 20,8	1 : 3	34 5,6	1 : 1	51 8,3	—	30 4,9	4 : 3	3 0,5	245 40,1	3,7	1,7	3,7	4,0	
2 0,3	. .	151 25,2	15 2,6	279 46,6	1 : 3	23 3,9	1 : 3	76 12,7	—	25 4,2	1 : 2	—	403 67,4	3,5	1,5	3,6	3,8	
4 0,7	. .	127 22,1	16 2,8	179 31,1	3 : 4	32 5,6	1 : 3	145 25,2	. .	26 4,5	3 : 4	1 0,1	383 66,5	3,3	1,4	3,4	3,6	
3 0,6	. 0,1	136 25,5	16 2,9	118 22,1	1 : 2	21 3,9	1 : 2	177 33,1	2 0,2	31 5,8	2 : 3	—	349 65,1	3,2	1,4	3,2	3,3	
2 0,5	— .	193 42,1	10 2,2	110 24,1	2 : 5	24 5,2	2 : 5	70 15,3	3 0,7	16 3,4	1 : 2	1 0,1	224 48,8	3,5	2,0	3,8	3,9	
3, 0,7	— .	180 35,5	15 3,0	151 29,8	3 : 7	32 6,1	1 : 8	59 11,6	—	30 6,0	1 : 1	—	272 53,5	3,5	1,6	4,5	3,7	
2 0,8	1 0,3	112 33,0	9 2,5	91 26,5	3 : 7	20 5,9	2 : 3	45 13,3	2 0,6	19 5,6	4 : 3	1 0,3	178 52,2	3,0	1,7	3,2	3,5	

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha obszaru użytków i na 1 gospodarstwo w szt.									
Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
					robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	Inne świnie	
5660	3865 68,3	1143 20,2	306 5,4	182 3,2	16,3 2,2	0,7 0,1	—	30,4 4,1	8,1 1,1	3,0 0,4	10,4 1,4	20,7 2,8	10,4 1,4	—
3623	2277 62,8	619 17,1	314 8,7	192 5,3	14,2 2,2	3,9 0,6	0,6 0,1	27,1 4,2	10,9 1,7	8,4 1,3	9,7 1,5	28,4 4,4	17,4 2,7	5,8 0,9
4019	2463 61,3	961 23,9	259 6,4	243 6,0	15,9 2,1	1,5 0,2	—	21,9 2,9	9,8 1,3	8,7 1,1	4,5 0,6	1,5 0,2	13,6 1,8	—
4385	3028 69,1	756 17,2	315 7,2	154 3,5	12,0 1,9	0,6 0,1	0,6 0,1	35,4 5,6	9,5 1,5	5,1 0,8	7,6 1,2	9,5 1,5	12,0 1,9	—
3510	2120 60,4	645 18,4	375 10,7	170 4,8	12,7 1,9	3,4 0,5	2,7 0,4	28,8 4,3	11,4 1,7	12,1 1,8	24,8 3,7	20,8 3,1	16,8 2,5	—
3334	2139 64,2	597 17,9	296 8,9	152 4,6	10,9 1,6	2,0 0,3	2,7 0,4	25,8 3,8	7,5 1,1	9,5 1,4	21,8 3,2	27,2 4,0	19,0 2,8	6,1 0,9
3381	2343 69,3	517 15,3	245 7,2	145 4,3	11,9 2,0	3,6 0,6	1,2 0,2	28,1 4,7	10,2 1,7	6,6 1,1	5,4 0,9	11,4 1,9	27,5 4,6	7,2 1,2
2505	1553 62,0	483 19,3	243 9,7	119 4,8	12,7 1,7	3,7 0,5	5,9 0,8	26,1 3,5	8,9 1,2	18,6 2,5	11,2 1,5	11,2 1,5	14,9 2,0	—
3011	1848 61,4	583 19,4	249 8,3	146 4,8	13,1 2,3	1,7 0,3	2,8 0,5	21,6 3,8	8,5 1,5	9,1 1,6	9,1 1,6	7,9 1,4	7,4 1,3	5,7 1,0

Rozpatrujemy tablicę 2A z uszeregowaniem kierunkami gospodarczymi, jak zwykle, w porządku malejącego miernika opłacalności. Kierunki hodowlane nie wyprzedzają tak zdecydowanie innych, jak to miało miejsce w ktg 2—10 ha; w większych nieco gospodarstwach dochodzą do głosu także kombinacje innych kierunków. Na naczelne miejsce wybijają się z wyraźną przewagą 100 zł miernika opłacalności z ha, a 80 zł przychodu czystego gospodarstwa wielostronne intensywne o wszechstronnie rozbudowanej orientacji oraz napiętej gospodarce w każdym z głównych kierunków. Stanowią one najpojemniejszy rezerwuar dla pracy. Po zbożowo-hodowlanych, zajmujących 2 miejsce, wysuwają się już gospodarstwa zbożowo-okopowe z rezultatem niższym o dalsze 100 zł z ha. Po nich dopiero następuje kierunek hodowlany ze swemi dwiema specjalizacjami oraz niezbyt odbiegający od nich, z rezultatem wyżej 300 zł z ha, zbożowy, następnie okopowy i wreszcie na szarym końcu wielostronny ekstensywny. Przewaga kierunku gospodarczego, opartego jednostronnie na przychodzie z okopowych nad wielostronnym ekstensywnym, pochodzi li tylko z większego nakładu na pracę, bowiem pod względem przychodu czystego ustępuje mu. Gospodarstwa o kierunku zbożowo-okopowym rozporządzają stosunkowo najlepszą glebą (punktacja 3,7) i dobrym kierownictwem (4) przy rozpiętości oznaczeń kierownictwa w innych kierunkach od 4,1 do 3,3, znośną komunikacją 3,7 (4,5 max, 3,2 min.)—co nie pozostaje bez wpływu na ich wyniki. Najlepsze warunki komunikacyjne posiadają gospodarstwa kierunku okopowego.

Zestawmy mierniki opłacalności poszczególnych kierunków w obu kategoriach wielkościowych gospodarstw rej. Mazowieckiego:

Kierunek	ktg 2 — 10 ha	ktg 10 — 30 ha
	MO zł na ha	MO zł na ha
Wielostronny intensywny	752	588
Hodowlany	639	352
Specjalizacja w chowie świń	610	335
Zbożowo-hodowlany	517	485
Specjalizacja w chowie bydła	500	355
Zbożowo-okopowy	461	380
Okopowy	369	284
Zbożowy	366	324
Wielostronny ekstensywny	302	213

Szczególnie wybitne różnice zachodzą w wynikach kierunku hodowlanego i specj. w świnia — możnaby z tego wnioskować, że

równie forsowne orjentowanie gospodarstw 10—30 ha w tym kierunku i w tej mierze, jak się nastawia ktg 2—10 ha, niezupełnie byłoby w istniejących warunkach wskazane. Natomiast różnica w rezultatach kierunków zbożowych i okopowych spada poniżej 100 zł z ha. Te i dalsze wywody porównawcze dostarczają pewnych impulsów myślowych do określania podstaw organizacyjnych gospodarstw różnej wielkości. Ze specjalizacji zwierzęcych należałoby dawać przewagę w małych raczej chowu świń, niż bydła, w dużych może odwrotnie.

Zużycie nawozów na ha jest naogół niższe w ktg 10—30 ha, jedynie w kierunku okopowym zachodzi odwrotny stosunek. Na pierwszym miejscu w nakładzie na nawozy stoi kierunek zbożowo-okopowy, gdy w ktg 2—10 ha znajdowały się kierunki hodowlane.

Przychód ze zbóż w gospodarstwach zbożowych przewyższa 36% całkowitego przychodu surowego, a w zbożowo-okopowych — 30%. Przychód z sadów w wysokości kilkunastu złotych na ha pozornie jest o połowę niższy, aniżeli w ktg 2—10 ha, ale zważywszy większy obszar średnich gospodarstw dociąga on do tychże paruset złotych na gospodarstwo; zresztą i powierzchnia pod sadami wskazuje, że średnio nie wzrastają one ze wzrostem ogólnego obszaru gospodarstw: przy zagrodach istnieją sady pewnej stałej wielkości. Produkcja roślinna w dalszym ciągu nie daje 50% całego przychodu surowego, mimo wzrostu obszaru gospodarstw,—zwierzęca, wyjąwszy gospodarstwa, których udział hodowli w przychodzie jest drugoplanowy (zbożowe, zbożowo-okopowe) przekracza tę granicę, dochodząc w kierunkach hodowlanych do $\frac{2}{3}$ ogólnego przychodu. Przychody z bydła i świń znacznie maleją w ktg 10—30 ha w obliczeniu na ha w stosunku do ktg 2—10 ha. Natomiast przychód z koni w stosunku na ha utrzymuje się w obu kategoriach mniej więcej na tym samym poziomie, co w przeliczeniu na gospodarstwo wynosi w ktg 10—30 ha więcej i w większym nieco stopniu pochodzi z hodowli, niż z furmankowania (w porównaniu z ktg 2—10 ha): hodowla koni zaczyna tu już grać nieznaczną rolę.

W użytkowaniu roli gospodarstwa ktg 10—30 ha przeznaczają naogół nieco mniejszy % ornego pod okopowe wogóle, a pastewne w szczególności, natomiast więcej sięgają innych pasz (do 20% przy specjalizacji w chowie bydła), co stanowi różnicę w organizacji gospodarstwa.

W dziale kapitałów widzimy, że wymagania gospodarstw ktg 10—30 ha w zakresie kapitału czynnego w stosunku na ha są naogół niższe. Wpływa tu przede wszystkim różne obciążenie kapitałem budowlanym i inwentarzem martwym; zaopatrzenie w kapitał inwentarza żywego nie maleje na ha w ktg niniejszej w tym stosunku, jakby

można tego oczekiwać ze wzrostu średniego obszaru gospodarstw w porównaniu z ktg 2—10 ha: wpływać tu może częściowo wyższa wartość zwierząt w gospodarstwach 10—30 ha. Wartość kapitału gruntowego (+ meljoracyjny) w ktg 10—30 ha nie ustępuje, wbrew możliwym przewidywaniom, teje w ktg 2—10 ha, wynosząc 60—69% kapitału czynnego, podczas, gdy w ktg poprzedniej % ten waha się od 49—64%. Stosunki w zakresie kapitału budowlanego wykazują naogół większe obciążenie kierunków hodowlanych i ich kombinacji, jednakże kierunek zbożowo-okopowy w obu kategoriach im nie ustępuje, a nawet przewyższa.

W kapitałach zachodzi jeneralny spadek w przeliczeniu na ha, choć istnieją wyjątki: kierunek wielostronny intensywny, specjalizacja w chowie bydła, zbożowy, w których ziemia jest droższa w gospodarstwach większych, tak samo inwentarz martwy wyżej oceniany w kierunku zbożowo-okopowym, w zbożowym — identyczny. Gdy kapitał czynny w ktg 2—10 ha w 4 kierunkach przekracza 5 tys. zł na ha, a w żadnym nie spada niżej $3\frac{1}{2}$ tys. zł, to w ktg 10—30 ha przekracza 5 tys. zł tylko w jednym wypadku, a niżej $3\frac{1}{2}$ tys. zł spada w czterech, przyczem w kierunku okopowym obniża się do $2\frac{1}{2}$ tys. zł. Odnosnie do wartości inwentarza żywych należy zauważyć, że spadek nie jest tak dotkliwy, jakby się tego można było spodziewać po różnicy w przychodzie surowym, zaopatrzenie w inwentarz pozostaje ciągle stosunkowo dość wysokie, jeżeli porównać z ktg 2—10 ha: może wydajność inwentarza użytkowego jest względnie niższa w ktg 10—30 ha skutkiem przesunięć w składzie jego załogi.

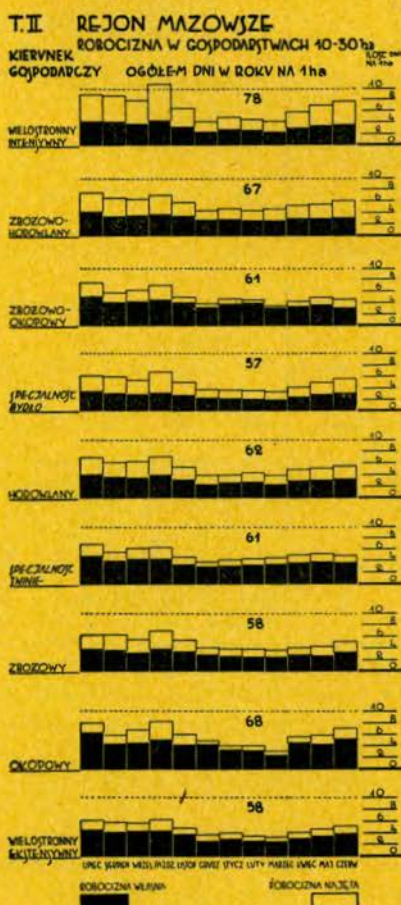
Tabelka „załogi“ inwentarzowej, obliczonej na 1 gospodarstwo i na 100 ha dla każdego kierunku, rzuca światło na ich potrzeby w tym zakresie przedstawione in natura. Oczywiście mniejsza kategoria jest w stosunku na gospodarstwo liczniej zaopatrzona w inwentarz każdego rodzaju. W przeliczeniu na 100 ha zauważamy, że kierunek hodowlany posiada równą ilość koni w obu kategoriach, a kierunek zbożowy wykazuje niższą ilość krów w gospodarstwach mniejszych, kierunek okopowy — prawie równą, oraz że macior i buhajów większe gospodarstwa nie tylko stosunkowo, ale i bezwzględnie utrzymują więcej niemal we wszystkich kierunkach. Wśród większych gospodarstw istnieją kierunki, w których średnio na każde gospodarstwo wypadałoby po sztuce owcy lub kozy.

W tablicy II robocizny widzimy zmianę stosunków w porównaniu z kategorią 2—10 ha. Występuje tutaj znaczny spadek pojemności na pracę gospodarstw 10—30 ha w przeliczeniu na powierzchnię. Rozdrob-

nienie gospodarstw sprzyja większemu zatrudnieniu rąk roboczych na wsi. Powyższą obserwację mogliśmy byli uczynić także z zestawienia nakładu na pracę, oszacowanego w pieniądzu, z niniejszego wykresu wynika jednak coś więcej: własna robocizna znalazła tu całkowite wykorzystanie w ciągu całego roku. W ktg 2—10 ha nie miało to miejsca, wahania w zużytkowaniu pracy własnej rodzinnej zachodziły bardzo znaczne między poszczególnymi miesiącami, występująca zaś jednocześnie robocizna obca—był to najem stały, bądź w przewidywaniu nagromadzenia się pracy w pewnych okresach, bądź z powodu braku wśród rodziny pracownika z odpowiednimi kwalifikacjami (np. dorosłego mężczyzny, mogącego zastąpić parobka).

Następnie zapotrzebowanie na pracę w różnych miesiącach roku jest tu więcej wyrównane, a w niektórych kierunkach, jak np. zbożowo-hodowlany i specjalizacji w świniami, nawet znacznie ujednolajnione (67 i 68% zatrudnienia w miesiącach zimowych w stosunku do letnich i jesiennych). Kierunek wielostronny intensywny i okopowy przedstawiają stosunki mniej wyrównane (49 i 57% zatrudnienia).

Przechodząc do systemów polowych, których wpływ na opłacalność gospodarstw i ich organizację obrazuje tab. 2B, zaznaczamy, że w dalszym ciągu obok nich podajemy na tem miejscu również grupę gospodarstw łączno-pastwiskowych, aczkolwiek podstawa do jej określenia pochodzi ze stosunku procentowego danych użytków do całości obszaru.

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Sp. byd.	Hod.	Sp. św.	Zboż. żowy	Oko-powy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni 1.XII—31.III	49	67	62	60	62	68	60	57	62
na ha 1.VII—31.X	17	18	16	14	16	17	15	16	15
	36	27	26	23	26	25	25	28	24

Tabl. 2B

Opłacalność systemów polowych w rejonie Mazowsza

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (młr. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Różnokierunkowy a 13,3	487	276	211	711	319	435	30	716	20	25	2	13	—	60
Pastewny 16,5	400	200	200	604	289	404	24	612	16	25	3	10	.	54
Okop.-pastewny 14,2	376	153	223	583	255	430	30	666	11	25	4	8	.	48
Zboż.-okopowy 13,4	356	133	223	557	245	424	39	637	11	38	3	13	1	66
Okopowy 14,9	348	129	219	579	237	450	28	567	8	33	1	11	.	53
Zboż.-pastewny 18,1	330	150	180	472	243	322	16	532	15	32	2	14	.	63
Zbożowy 17,3	330	144	186	476	258	332	15	532	11	38	4	16	.	69
Różnokierunkowy b 14,2	317	140	177	513	263	373	43	552	7	35	2	9	—	53
Łącznie-pastwisk 17,6	237	65	172	421	171	356	23	275	7	34	3	14	2	60

System liczść gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł i % całego przychodu																			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Zboża razem	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta		Konie	hodowla	
																stos.	mleko		stos.	furmanki
Różnokierunkowy a 4	83 46	10 19	31 189		26,6	15,6	5,8		152 3	21,4	0,4	1,9	358 8	50,3	1,2	162 12	1: 4	19 2,7		1: 4
Pastewny 15	76 52	2 11	8 149		24,7	3,3	1,1		26 5	4,4	0,8	0,1	181 12	30,0	1,9	182 30,0	1: 2	38 6,2		1: 1
Okop.-pastewny 15	49 37	8 5	24 123		21,0	9,9	2,5		72 5	12,4	0,9	1,2	207 16	35,5	2,8	168 28,7	1: 3	28 4,9		3: 4
Zboż.-okopowy 15	38 46	2 7	35 128		23,0	12,4	0,4	0,1	72 3	12,9	0,5	0,7	207 18	37,1	3,2	156 27,9	1: 3	27 4,8		1: 3
Okopowy 10	24 64	— 14	22 124		21,5	8,1	1,4	0,4	58 4	9,9	0,7	0,2	187 18	32,3	3,1	148 25,5	1: 3	29 4,9		1: 3
Zboż.-pastewny 10	75 47	1 20	20 163		34,6	5,2		0,2	25 3	5,4	0,6		191 10	40,6	2,0	130 27,4	1: 3	21 4,5		1: 3
Zbożowy 17	45 50	4 7	25 131		27,5	5,8	1,1	0,1	33 5	7,0	1,0	0,3	171 16	35,8	3,4	109 22,9	3: 4	33 7,0		3: 4
Różnokierunkowy b 5	27 43	— 1	44 115		22,5	5,6		0,4	2 31	6,0	0,4	0,2	149 14	29,1	2,8	176 34,3	1: 3	33 6,5		2: 3
Łącznie-pastwisk. 10	16 24	2 9	33 84		19,9	7,8		0,9	4 37	8,7	1,2	5,7	150 18	35,5	4,4	105 25,0	1: 4	22 5,2		1: 3

wielkość gospodarstw ktg. od 10 do 30 ha — za 1927/30 r.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
14	4	4	22	16	1	—	1	86	8	1	—	3,6	1,5	4,0	3,5
12	1	1	14	22	8	—	2	85	9	2	.	3,5	1,8	3,7	4,0
16	5	1	22	22	3	3	2	82	11	3	2	3,5	1,9	3,4	3,7
18	3	.	21	7	5	.	1	78	9	3	5	3,1	1,4	3,7	3,9
18	3	2	23	10	9	1	4	87	5	2	.	3,2	1,7	3,9	3,9
11	2	—	13	20	1	2	1	89	5	1	.	3,5	2,1	4,0	4,2
12	1	1	14	9	6	—	1	77	12	3	1	3,3	1,8	3,3	3,9
13	1	—	14	11	10	—	4	81	10	2	.	3,1	1,5	3,6	3,5
13	3	.	16	11	5	1	6	54	33	4	2	2,7	1,5	3,5	3,9

surowego						Kapitały na 1 ha obszaru użyt- ków w zł i % kap. czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.										
Świnie	Owce kozy i in.	Drobb	hodowla		Pszczóły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate			Trzoda chlewna				Owce i kozy
			stos.	jała								robocze	stadnina	buhałe	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	Inne świnię	
97 13,6	— 2,2	16 1:1	1:1		294 0,1	4687 41,3	3092 66,0	1113 23,7	270 5,8	159 3,4	18,8 2,5	1,5 0,2	—	27,8 3,7	9,0 1,2	3,8 0,5	9,0 1,2	26,3 3,5	9,0 1,2	—	
113 18,7	1 0,3	33 5,4	1:1	1	368 0,3	3481 60,9	2264 65,0	560 16,1	322 9,3	155 4,5	12,1 2,0	4,2 0,7	1,2 0,2	28,5 4,7	9,7 1,6	5,5 0,9	9,7 1,6	7,9 1,3	23,6 3,9	0,6 0,1	
77 13,2	31 0,1	5,2	4:3	4	308 0,6	3963 52,7	2485 62,7	806 20,3	312 7,9	172 4,3	15,5 2,2	1,4 0,2	0,7 0,1	25,4 3,6	13,4 1,9	8,4 1,2	14,8 2,1	11,3 1,6	9,8 1,4	2,1 0,3	
83 14,9	2 0,3	25 4,5	1:2		293 0,1	3548 52,5	2105 59,3	748 21,1	283 8,0	211 5,9	13,4 1,8	1,5 0,2	1,5 0,2	22,4 3,0	10,4 1,4	8,9 1,2	9,7 1,3	23,1 3,1	24,6 3,3	—	
107 18,5	— 5,2	30 1:1	1:1	—	314 54,1	3999 54,1	2405 60,1	911 22,8	346 8,6	157 3,9	13,4 2,0	2,0 0,3	2,7 0,4	28,1 4,2	8,0 1,2	10,1 1,5	30,8 4,6	15,4 2,3	6,7 1,0	—	
70 14,6	1 0,4	19 4,0	1:2		241 0,1	3505 51,0	2508 71,6	483 13,8	119 3,4	155 4,4	11,6 2,1	2,2 0,4	0,5 0,1	27,6 5,0	7,7 1,4	9,9 1,8	6,6 1,2	14,9 2,7	14,4 2,6	1,6 0,3	
74 15,5	3 0,6	22 4,6	3:2	2	243 0,3	3326 50,9	2101 63,2	600 18,0	274 8,2	159 4,8	13,3 2,3	2,9 0,5	3,5 0,6	20,8 3,6	6,3 1,1	7,5 1,3	6,4 1,1	8,7 1,5	11,5 2,0	6,9 1,2	
89 17,3	— 3,9	20 2:1	2:1	—	318 62,0	2980 62,0	1894 63,6	593 19,9	249 8,4	137 4,6	11,3 1,6	—	—	25,4 3,6	9,2 1,3	7,7 1,1	3,5 0,5	9,2 1,3	7,0 1,0	—	
56 13,4	24 0,1	5,6	2:1	6	213 1,4	2911 50,7	1859 63,9	511 17,6	216 7,4	138 4,7	9,6 1,7	1,1 0,2	1,7 0,3	18,7 3,3	3,9 0,7	3,4 0,6	11,9 2,1	19,3 3,4	15,3 2,7	—	

Średnie procenty roli pod poszczególnymi uprawami, wyznaczające przynależność do systemów, wynosiły w przebiegu lat:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	55	57	65
Okopowe	20	17	16
Pastewne	17	18	17

Wzrost procentu roli pod zbożami w średniej 1929/30 r. jest na tyle wyraźny, że zdawałoby się charakteryzować pewną ogólniejszą tendencję w tym kierunku.

Wpływ systemów polowych odbija się, jak wiemy, na opłacalności w węższych granicach, niż to widzimy dla kierunków gospodarczych. Wysunięcie się na główne miejsca systemu pastewnego (23% roli pod pastewnymi) i okopowo-pastewnego podkreśla znaczenie paszy w organizacji gospodarstwa. Zaraz za nimi, podobnie jak w układzie tabl. 2A, idzie system zbożowo-okopowy, równe miejsca zajmują zbożowo-pastewny i zbożowy (69% roli pod zbożami). Zbożowo-pastewny daje przychód czysty równy okopowo-pastewnemu i zdystansowany jest przez zbożowo-okopowy i okopowy (23% pod okopowymi) mniejszym nakładem na pracę: jest tu moment do zastanowienia się dla rolnika, rozporządzającego mniej liczną robocizną własną. System różnokierunkowy *b* nie odbiega od nich pod względem rezultatów. Gospodarstwa łączno-pastwiskowe, trudno tutaj mówić o systemie, jako czemś celowym, znajdują się na szarym końcu: nakłady ich nie są najniższe, koszty produkcji istotnie są minimalne, co pozostaje w związku z danymi tablicy kapitałów, wykazującymi słabe zaangażowanie tych gospodarstw w kapitały.

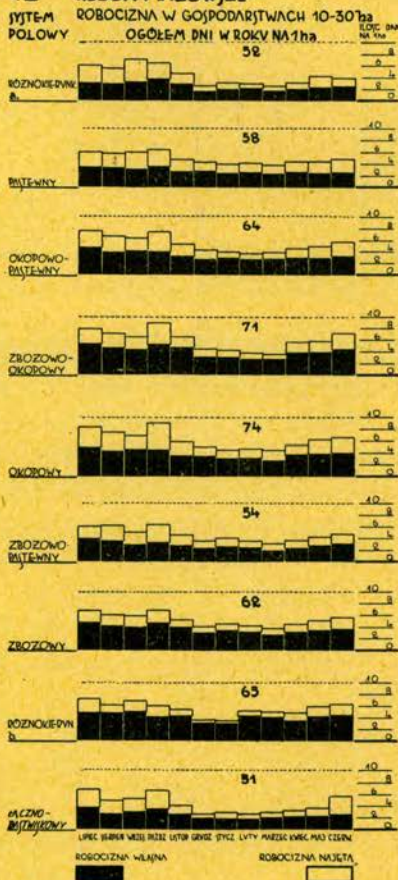
Związek pomiędzy kapitałem, którego wymaga poszczególny system, a wygospodarowanymi rezultatami jest zrozumiałej doniosłości dla rolnika. Jednak związek ten w odniesieniu do systemów gospodarczych jest znacznie ściślejszy, niż przy rolniczych. W tabl. kapitałów należy zauważyć, że gospodarstwa o systemie polowym okopowym są suto wyposażone w kapitał budowlany, zaś w tabl. inwentarzy, że zasobne są także w konie, krowy, świnię—pod względem kierunku odpowiadają one raczej kierunkom gospodarczym hodowlanym.

Wpływ systemu polowego na rozkład i zużycie robocizny jest zapewne wydatniejszy, niż związek między systemem polowym,

a stosunkami kapitałowymi. Wielką nierównomierność w rozkładzie wykazuje na tabl. II' system różnokierunkowy *a* i wszystkie systemy oparte na okopowych. Natomiast pastewne i zbożowe charakteryzuje równomierność rozkładu. Nieoczekiwanie niskie zatrudnienie w okresie zimy i wiosny widzimy w różnokierunkowym *a*; systemy, oparte na okopowych, przedstawiają maksymalne zużycie robocizny w październiku.

Rozpatrując wykresy 2a i 2b obserwujemy wielką i dość wyrównaną skalę wahań w dochodowości prawie wszystkich kierunków w ciągu 3 lat (wykres 2a) przy względnej stałości obu kierunków wielostronnych. Nie komentujemy oznaczeń za 2 lata. W systemach polowych najmniejszą rozpiętość wykazują kombinacje okopowo-pastwnei zbożowo-okopowe, największą — syst. zbożowy. Oparcie gospodarstwa na zbycie produktów jednostronnych było więcej loteryjkowe, niż nastawienie wszechstronne, zarazem należało unikać jednostronnie dużej powierzchni pod zbożami i okopowymi, o ile dążeniem rolnika był pewny dochód: zboże i okopowe dla rynku należało wygospodarować w 3-leciu dobrej konjunktury wysokimi plonami, a nie wielkością obszaru. Stałość kierunków wielostronnych i systemów różnokierunkowych obserwujemy na obu wykresach — wszechstronność gospodarstwa niezależnie od silnie, czy słabo napiętej produkcji, asekuruje opłacalność przed wahaniami. Stałość w swychmiernych rezultatach okazuje grupa łączno-pastwiskowa.

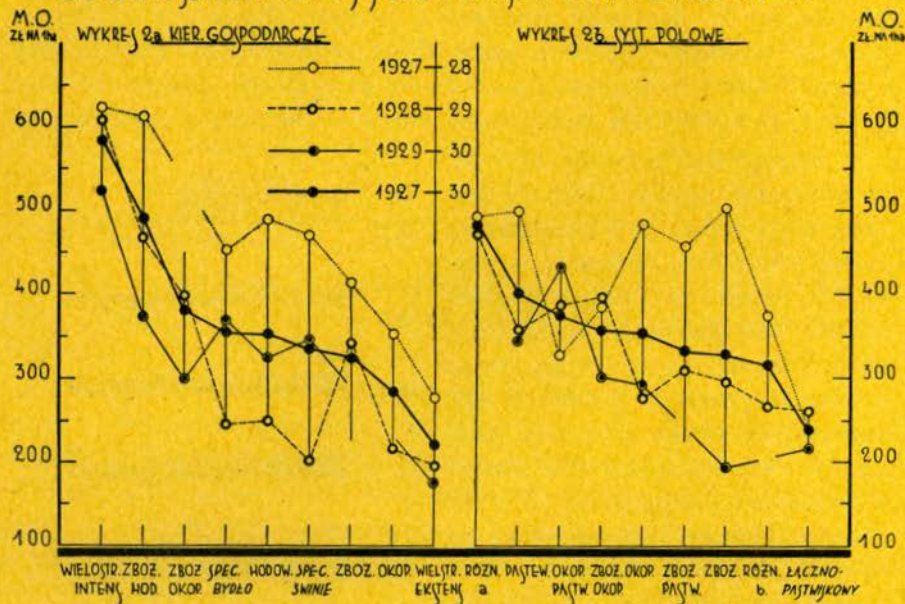
T. II REJON MAZOWSZE

S y s t e m y	Różn. <i>a</i>	Pa- stew.	Ok. past.	Zboż. okop.	Okopowy	Zboż. past.	Zbożowy	Różn. <i>b</i>	Łącz. past.
Spółcz. rozkł. rob.	44	67	57	52	59	61	61	65	46
dni { 1.XII.—31.III	11	16	16	16	19	14	16	17	11
na ha { 1.VII.—31.X	25	24	28	31	32	23	26	26	24

REJON MAZOWIŻE

OPŁACALNOŚĆ KIERWNIKÓW I SYSTEMÓW W GOSP. 10-30 ha W LATACH 1927-30

ROZDZIAŁ III.

REJON KALISKO-KUJAWSKI.

K a t e g o r j a 5 — 25 h a.

Rejon Kalisko-Kujawski obejmuje powiaty: Kutno, Nieszawa, Włocławek, Lipno, Rypin, Koło, Konin, Łęczyca, Turek, Kalisz, Sieradz, Słupca.

Z 98 gospodarstw obszaru 5—25 ha, po odrzuceniu 3 ogrodniczych i 1-go o niedokładnych zapiskach oraz wydzieleniu 4 łącznospastwiskowych, przyjęto do badań nad opłacalnością kierunków i systemów 90. Wzięcie do próby tak obszernej kategorii pod względem wielkości i w konsekwencji różnorodności gospodarstw, jak 5 — 25 ha, jest okolicznością niepożądaną, którą tłumaczy konieczność uczynienia koncesji na rzecz zwiększenia liczebności gospodarstw.

Średnie przychodu surowego, wyznaczające przynależność do kierunków gospodarczych wyniosły w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	346	313	296
Zboża	226	236	137
Okopowe	75	83	80

Charakterystyczną jest dla tego rejonu zbożowego wysoka średnia przychodu ze zbóż w pierwszych latach.

Specjalizacje w chowie bydła i świń były określone następującym udziałem procentowym tych gałęzi w ogólnym przychodzie surowym:

	1927/28	28/29	29/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	40	35	30
Specjalizacja—świnie	25	25	25

Tabl. 3A.

Opłatność kierunków gospodarczych w rejonie Kalisko-

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 9,2	789	483	306	1078	615	595	55	912	137	75	17	21	45	295 27,4	56 5,2	82 7,6	29 2,7	167 15,5
Okop.-hodowlany 12,1	596	362	234	807	526	445	44	685	86	44	11	4	31	176 21,8	23 2,8	114 14,2	5 0,7	142 17,7
Zboż.-okopowy 13,7	549	302	247	800	367	498	48	777	136	83	12	10	33	274 34,3	41 5,1	132 16,6	—	173 21,7
Zboż.-hodowlany 11,6	537	303	234	739	435	436	19	643	111	94	13	2	33	253 34,2	30 4,1	19 2,5	—	49 6,6
Specjaliz.-bydło 11,2	524	260	264	739	423	479	28	744	73	36	22	10	22	163 22,0	29 3,8	32 4,3	4 0,6	65 8,7
Hodowlany 9,7	497	256	241	724	422	468	31	713	46	48	18	5	36	153 21,1	23 3,2	13 1,7	—	36 4,9
Specjaliz.-świnie 11,1	430	195	235	605	372	410	34	628	44	34	4	1	39	122 20,2	20 3,3	43 7,1	1 0,1	64 10,5
Zbożowy 13,7	412	196	216	594	305	398	32	661	100	90	30	6	38	264 44,5	24 4,0	12 2,1	5 0,9	41 7,0
Okopowy 16,4	380	158	222	515	302	357	11	524	26	72	14	—	31	143 27,8	67 12,9	53 10,4	—	120 23,3
Wielostronny-ekst. 12,7	350	141	209	496	281	355	22	554	30	49	11	2	40	132 26,7	30 6,0	5 1,1	4 0,7	39 7,8

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli													Podział na użytki w % całego obszaru				
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 11	18	26	5	9	1	59	13	3	6	22	18	1	.	.	93	2	2	—
Okop.-hodowlany 8	20	25	4	7	—	56	10	3	9	22	15	3	1	3	92	3	2	—
Zboż.-okopowy 9	20	22	3	8	1	54	11	2	9	22	19	3	1	—	91	2	2	—
Zboż.-hodowlany 5	14	32	8	5	1	60	13	4	3	20	14	6	—	—	85	6	3	—
Specjaliz.-bydło 11	12	30	5	8	—	55	12	3	3	18	21	3	—	3	91	6	1	—
Hodowlany 11	10	36	6	7	—	59	14	3	2	19	17	5	—	—	90	3	3	—
Specjaliz.-świnie 8	11	36	4	6	—	57	12	4	4	20	13	4	1	5	82	10	2	1
Zbożowy 13	18	31	7	6	1	63	11	3	3	17	15	3	—	2	91	3	1	1
Okopowy 5	8	42	4	2	2	58	12	1	4	17	13	7	2	3	89	4	1	3
Wielostronny-ekst. 28	9	40	5	6	.	60	14	2	2	18	14	5	—	3	82	9	2	4

Kujawskim wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 25 ha—za 1927/30

użytków w zł i % całego przychodu surowego															Ocena w stopniach			
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla furmanki	świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja	Paszczolę	Razem produkcja zwierzęca	Gleba	łaki i pastwiska	Komuni- kacja	Kierow- niwo
					stosunek			stosunek				stosunek			1—5	1—5	1—5	1—5
6	4	472	17	267	3:7		47	1:4	118	2	57	2:3	6	497	3,9	1,1	4,1	4,0
0,5	0,4	43,8	1,5	24,7			4,5		11,0	0,2	5,3		0,5	46,2				
12	6	336	12	186	1:4		28	3:7	144	—	55	2:3	6	419	3,7	1,5	4,2	4,0
1,5	0,7	41,7	1,5	23,0			3,4		17,8		6,9		0,7	51,8				
9	—	456	22	114	2:3		30	1:4	58	8	38	3:2	—	248	3,9	1,1	3,6	4,0
1,1	—	57,1	2,7	14,3			3,8		7,2	1,0	4,7			31,0				
11	—	313	14	147	2:3		70	1:4	111	—	39	3:2	2	369	3,3	1,3	3,7	3,8
1,5	—	42,3	1,9	20,1			9,5		15,0		5,3		0,1	50,0				
4	—	232	14	293	1:4		22	1:4	84	—	34	3:2		433	3,6	1,4	4,0	3,8
0,6	.	31,3	2,0	39,6			3,0		11,3		4,6		0,1	58,6				
4	.	193	13	225	1:4		40	1:4	132	—	49	3:2	2	448	3,4	1,3	3,3	3,8
0,6	0,1	26,7	1,8	31,1			5,5		18,2		6,7		0,3	61,8				
3	.	189	10	107	1:4		39	2:3	176	1	43	3:2	—	366	3,6	1,2	3,6	3,8
0,5	0,1	31,3	1,7	17,6			6,4		29,1	0,2	7,1			60,4				
6	2	313	10	101	1:4		35	2:3	62		26	3:2	3	227	3,3	1,2	3,4	3,8
0,9	0,3	52,7	1,7	16,9			5,9		10,4	0,1	4,4		0,4	38,1				
10	—	273	8	76	1:4		36	1:4	57	—	18	3:2	6	193	3,7	1,8	3,7	4,0
1,9	—	53,0	1,6	14,7			7,1		11,1		3,6		1,1	37,6				
4	3	178	14	96	1:4		26	1:4	78	1	32	3:2	5	238	3,4	1,6	3,2	3,5
0,9	0,7	36,1	2,7	19,3			5,3		15,7	0,2	6,5		1,1	48,1				

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego						Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.											
						Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna					
Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego		robocze	stadnina	buhalce	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne swinie	Owce i kozy		
5288	3402	1052	396	217		21,7	—	3,3	38,0	16,3	7,6	8,7	35,9	17,4	—		
	64,3	19,9	7,5	4,1		2,0		0,3	3,5	1,5	0,7	0,8	3,3	1,6			
3997	2539	785	344	208		14,0	1,6	4,1	27,3	9,1	7,4	18,2	36,4	9,1	8,3		
	63,5	19,6	8,6	5,2		1,7	0,2	0,5	3,3	1,1	0,9	2,2	4,4	1,1	1,0		
4662	3212	777	295	184		18,2	6,6	0,7	24,8	10,2	11,7	13,9	30,6	5,1	2,9		
	68,9	16,7	6,3	3,9		2,5	0,9	0,1	3,4	1,4	1,6	1,9	4,2	0,7	0,4		
3463	2139	604	288	203		14,6	6,9	1,7	28,4	4,3	0,3	6,0	19,8	25,9	—		
	61,8	17,4	8,3	5,9		1,7	0,8	0,2	3,3	0,5	11,2	0,7	2,3	3,0			
4416	2875	743	417	188		15,2	1,8	3,6	35,7	6,2	13,4	8,0	13,4	25,9	—		
	65,1	16,8	9,4	4,3		1,7	0,2	0,4	4,0	0,7	1,5	0,9	1,5	2,9			
4068	2314	826	397	244		17,5	2,0	2,0	35,0	4,1	11,3	13,4	7,2	25,8	3,1		
	56,9	20,3	9,8	6,0		1,7	0,2	0,2	3,4	0,4	1,1	1,3	0,7	2,5	0,3		
3656	2239	823	283	190		16,2	1,8	—	25,2	6,3	10,8	10,8	27,0	16,2	—		
	61,2	22,5	7,7	5,2		1,8	0,2		2,8	0,7	1,2	1,2	3,0	1,8			
4377	3009	710	300	149		18,2	2,9	1,5	26,3	15,3	7,3	13,1	10,2	24,0	1,5		
	68,8	16,2	6,8	5,7		2,5	0,4	0,2	3,6	2,1	1,0	1,8	1,4	3,3	0,2		
2795	1673	555	258	125		10,4	7,3	1,2	24,4	9,1	13,4	4,9	10,4	4,9	—		
	59,8	19,8	9,2	4,5		1,7	1,2	0,2	4,0	1,5	2,2	0,8	1,7	0,8			
3352	2066	619	262	194		15,0	1,6	2,4	24,4	9,4	8,7	7,0	13,4	12,6	2,4		
	61,6	18,5	7,1	5,8		1,9	0,2	0,3	3,1	1,2	1,1	0,9	1,7	1,6	0,3		

Z roku na rok w celu utworzenia grupy specjalizacji w chowie bydła wypadło obniżać granice procentowego udziału chowu bydła w przychodzie surowym, aby móc otrzymać dla obserwacji liczbę kilku gospodarstw.

Tablica 3A wykazuje dużą rozpiętość opłacalności kierunków od blisko 800 do 350 zł na ha. Piękne rezultaty osiągnięto stosunkowo (porównaj rej. Mazowsze) nienazbyt wielkimi nakładami i kosztami produkcji: te ostatnie dochodzą do 900 zł na ha, szybko spadając do 700 zł i niżej. Gospodarowanie na lepszej ziemi, choćby droższej, było rentowniejsze. Po warsztatach wielostronnych intensywnych, znacznie wysuwających się naprzód, drugie z kolei miejsce przypada tutaj kombinacji okopowo-hodowlanej, a już trzecie kierunkowi bez wybitniejszego udziału hodowli—zbożowo-okopowemu. Kierunki zorjentowane na hodowlę zajmują środkowe miejsca, końcowe zostawiając jednostronnym zbożowemu i okopowemu i wreszcie wielostronnemu ekstensywnemu. Aczkolwiek znaczna waga gałęzi hodowlanych dla drobnego gospodarstwa występuje i w tym rejonie, jednak zdecydowanej przewagi nie obserwujemy: między wynikami kierunków zbożowo-okopowego i zbożowo-hodowlanego, czy specjalizacji w chowie świń i kierunku zbożowego, niema w gruncie rzeczy różnic; przy tych skromnych liczebnościach, na których się opieramy, różnice rentowności 5—10% mogą być dziełem przypadku. Wyłączone gospodarstwa sadowniczo-ogrodnicze o 21% przychodu surowego z tych gałęzi dały w mierniku opłacalności po 490 zł z ha, w czym 205 zł przychodu czystego.

Przychód surowy ze zbóż we wszystkich trzech kierunkach zbożowych przewyższa $\frac{1}{3}$ ogólnego przychodu surowego, a w żadnym wypadku nie spada niżej $\frac{1}{3}$: jesteśmy w rejonie produkcji zbóż i buraków cukrowych. Przychód z okopowych w dwóch kierunkach okopowych przewyższa $\frac{1}{3}$ ogólnego przychodu, w kierunkach hodowlanych i zbożowych spadając do kilku procent. Charakter rejonu zaznacza się w przychodzie z całej produkcji roślinnej—w 3 systemach przekraczającym $\frac{1}{2}$ ogólnego przychodu surowego, a w 3 hodowlanych wynoszącym około $\frac{1}{3}$. Sady dają znikome wyniki.

Przychód z produkcji zwierzęcej w dwóch kierunkach hodowlanych dochodzi do 60%, w zbożowo-okopowym spada do 30% ogólnego przychodu surowego. Głównym źródłem przychodu z chowu koni pozostają i w tym rejonie niezmiennie furmanki. W dziale bydła zwraca uwagę, występujący w lepszych kierunkach poważniejszy udział przychodu z przychówku. Inaczej natomiast, niż zazwyczaj, kształtuje się tutaj przychód z drobiu, pochodzący w większości kierunków, w prze-

ważającym stopniu z hodowli, niż z jaj; najwyższe jednak przychody mają z tego źródła kierunki wielostronny intensywny i okopowo-hodowlany, w których przeważa przychód z jaj.

Procent uprawy zbóż jest identyczny z istniejącym w rejonie Mazowsza, waha się w tych samych, niezbyt szerokich granicach 54—63%, przyczem obydwie te krańcowe wypadki należą do kierunków zbożowych; kierunek zbożowo-okopowy ma niski procent pod zbożami, natomiast korzysta z wysokich zbiorów kłosowych po doskonałych stanowiskach, jakie dają okopowe i to nadaje mu charakter. Wysoka opłacalność naczelnych trzech kierunków pozostaje niewątpliwie w związku z uprawą buraków cukrowych, zajmujących 6—9% roli. Szersza uprawa okopowych jest tutaj cechą rentowniejszych kierunków, przyczem w kombinacjach występuje ona w wyższej mierze (22% roli), niż w jednostronnie oddających się uprawie okopowych (17%). Dość dużą powierzchnię zajmują pastewne — od 14 do 24% roli, ten ostatni w specjalizacji bydłowej.

Rola zajmuje niemal cały obszar użytków. Znikome przestrzenie łąk i pastwisk oraz niewielkie sady i las są bez znaczenia.

Wpływ dobroci gleby na wyniki nie zdaje się tu być wyraźniejszym, niż w innych wypadkach, co potwierdzają również szacunki kapitałowe (ziemia + meljoracje), nie wykazując współzależności z opłacalnością: droższe warsztaty i w lepszej ziemi, ale o odmiennym kierunku, niezawsze okazują się rentowniejsze. Charakterystyczne są dość równe naogół i dobre warunki komunikacyjne w tym rejonie, a przede wszystkim niemal zupełnie wyrównany, i to wysoki, poziom kierownictwa. Możemy w tym wypadku powiedzieć, że wpływ jakości kierownictwa na opłacalność poszczególnych kierunków został bezmała uchylony i pod tym względem osiągnięta duża współmierność.

Stosunki kapitałowe występują w rejonie Kalisko-Kujawskim również w skali szerokiej: gospodarstwa kierunku wielostronnego intensywnego posiadają kapitał czynny dwukrotnie większy od gospodarstw kierunku okopowego, które leżą na glebie o połowę tańszej (także od zbożowo-okopowych). Ciesząc się doskonałym rezultatem okopowo-hodowlane — około 600 zł MO z ha — posiadają kapitał czynny 4000 zł na ha, nie większy, niż gospodarstwa hodowlane, osiągające w mierniku opłacalności o 100 zł mniej z ha. Różnica w kapitale czynnym między zbożowo-hodowlaniami i specjalizującymi się w chowie bydła wynosi 1000 zł na ha przy równej opłacalności. Kierunek zbożowo-hodowlany

w porównaniu z wielostronnym ekstensywnym daje blisko 200 zł z ha więcej przy prawie równym kapitale czynnym. Znajdujemy tu obszerne pole do kalkulacji dla rolnika-przedsiębiorcy.

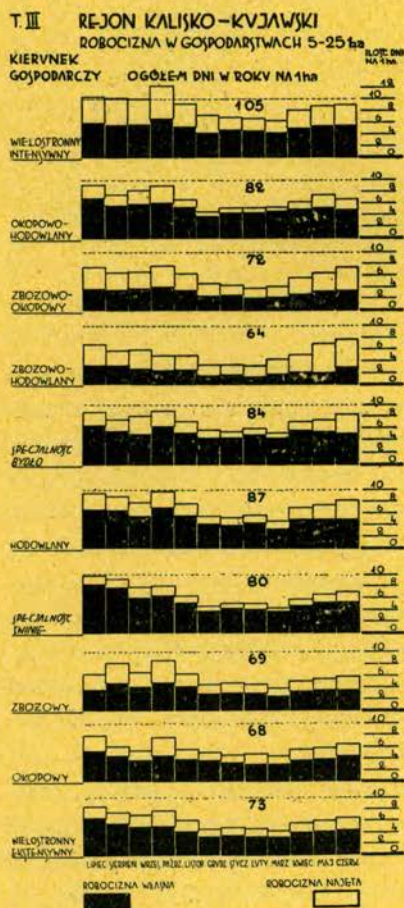
Załoga koni roboczych waha się naogół od 14 do 18 sztuk w stosunku na 100 ha, spadając do 10 przy kierunku okopowym i podnosząc się do 22 przy wielostronnym intensywnym. W kierunku okopowym na

każde gospodarstwo w przecięciu przypada 1 szt. stadniny. W krowy kierunek wielostronny intensywny jest zaopatrzony nawet nieco ściej od specjalizacji w chowie bydła i kierunku hodowlanego (38 i 35), pozostałe kierunki są równomiernie obdzielone ilością 24 do 28 sztuk na 100 ha. Jałownika posiadają więcej gospodarstwa wielostronne intensywne i zbożowe (?). Większe lub mniejsze zaopatrzenie w cielęta, a przede wszystkim w materiał świński, wypada chaotycznie i nie wykazuje dostatecznego związku z kierunkami z powodu, już podniesionego poprzednio; specjalizacja w chowie świń, osiągająca najwyższe przychody z chlewni, nie wyróżnia się liczbą pogłowia świńskiego.

Ogólnie daje się zaobserwować pewną współzależność między opłacalnością i stanem trzody chlewnej (np. przy podziale na 2 klasy), wówczas, gdy np. dla koni związku uchwycić nie można.

Tablica III

rozkładu robocizny wykazuje znaczne różnice

Kierunki	Wiel. int.	Ok. hod.	Zboż. okop.	Zboż. hod.	Sp. byd.	Hod.	Sp. św.	Zbożowy	Okopowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni	63	59	60	56	72	58	54	59	70	58
1.XII—31.III	27	20	17	14	23	21	19	17	19	18
na ha 1.VII—31.X	43	34	28	25	32	36	35	29	27	31

między poszczególnymi kierunkami¹⁾. Kierunki hodowlane z wielostronnym intensywnym włącznie posiadają stan zatrudnienia, wyjąwszy zbożowo-hodowlany, wyższy w letnich, jesiennych i zimowych miesiącach od pozostałych kierunków. W okresie wiosennym zbożowo-okopowy naogół nie ustępuje kierunkom hodowlanym pod względem wysokości robocizny. Zastanawia mała ilość własnej pracy w kierunkach zbożowo-okopowym, zbożowo-hodowlanym, zbożowym i okopowym, zbiegająca się z niższym globalnym zużyciem robocizny. Można by sądzić, że kierunkom tym oddają się celowo gospodarstwa małorodzinne, w przeciwieństwie do specjalizacji w chowie bydła i świń oraz kierunków okopowo-hodowlanego i hodowlanego, uprawianych przez posiadaczy licznych rodzin; szczególnie specjalizacja w chowie świń zużywa obcej robocizny bardzo nieznaczną ilość. W okresie zimy dostarczają większego zatrudnienia kierunki wielostronny intensywny, okopowo-hodowlany, specjalizacja w bydło i hodowlany. Najwyższy współczynnik równomierności rozkładu robocizny między zimą i okresem letnio-jesiennym wykazuje specjalizacja w chowie bydła (72%) i kierunek okopowy (70%).

Klasyfikacja systemów polowych (tabl. 3B) wypadła w rejonie Kalisko-Kujawskim podług następujących procentów pod uprawą:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	58	59	61
Okopowe	19	19	19
Pastewne	21	17	17

Zbyteczne nadmieniać, że jak w innych rejonach, tak i w niniejszym, wpływ systemów polowych na opłacalność warsztatów obraca się w węższych granicach, niż uprzednio rozpatrywane. Systemy okopowe wybijają się tu zdecydowanie na pierwsze miejsca, dla okopowego i okopowo-pastewnego z przychodem czystym 300 zł z ha, dla zbożowo-okopowego z najwyższym nakładem na pracę. Równe przychody czyste mają system zbożowo-okopowy i pastewny, przy

¹⁾ Zaznaczamy, że wrażenia wzrokowe przy rozpatrywaniu wykresów robocizny łatwo mylą, należy się posilkować cyrklem dla porównania wysokości kolumn ze skalą oraz kontrolowaniem obserwacji przez zestawienie z nakładem na pracę. Drobne różnice mogą zachodzić z powodu braków w zapiskach robocizny w poszczególnych tygodniach, co uzupełniano, przyjmując dla danych tygodni zużycie robocizny równe średniemu zużyciu w tychże tygodniach w pozostałych gospodarstwach odpowiedniego kierunku.

Tabl. 3B.

Oplacalność systemów polowych w rejonie Kalisko-Kujawskim

System Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (inier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Faszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okopowy 10,1	555	303	252	787	449	484	35	749	14	27	6	6	—	53
Okop.-pastewny 13,0	545	310	235	779	429	469	39	732	14	26	4	6	1	51
Zboż.-okopowy 11,0	509	247	262	708	428	461	37	712	13	38	5	8	2	66
Pastewny 14,8	426	234	192	587	363	353	21	584	14	31	6	3	—	54
Zboż.-pastewny 13,8	423	201	222	593	308	392	27	618	11	36	9	8	—	64
Zbożowy 13,9	409	183	226	559	309	376	22	576	13	41	5	6	1	66
Różnokierunkowy b 14,8	377	189	188	556	303	367	37	586	11	29	4	9	—	53
Łączno-pastwisk. 13,4	287	102	185	421	186	319	10	484	1	50	1	6	1	59

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okopowy 13	67	67	19	3	43	199 25,3	44 5,6	58 7,4	3 0,4	105 13,4	5 0,7	6 0,7	315 40,1	16 2,1
Okop.-pastewny 16	107	70	10	11	31	229 29,5	27 3,4	89 11,4	24 3,1	140 17,9	4 0,5	2 0,2	375 48,1	9 1,2
Zboż.-okopowy 10	61	71	10	7	52	201 28,4	44 6,2	23 3,2	5 0,7	72 10,1	5 0,8	2 0,3	280 39,6	30 4,2
Pastewny 10	87	39	22	2	38	188 32,0	27 4,7	25 4,2	1 0,2	53 9,1	7 1,2	3 0,6	251 42,9	11 1,8
Zboż.-pastewny 9	68	51	33	3	47	202 34,1	23 3,9	12 2,1	1 0,1	36 6,1	4 0,7	2 0,4	244 41,3	3 0,5
Zbożowy 23	48	65	14	5	35	167 29,9	30 5,3	18 3,3	3 0,5	51 9,1	9 1,6	.	227 40,6	10 1,9
Różnokierunkowy b 5	32	71	15	—	31	149 26,9	22 4,0	27 4,8	—	49 8,8	6 1,0	—	204 36,7	11 1,9
Łączno-pastwisk. 4	4	31	—	4	22	61 14,5	27 6,4	17 4,2	—	44 10,6	4 0,9	8 2,0	117 28,0	14 3,2

wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 25 ha—za 1927/30

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-5	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
18	4	5	27	12	7	—	1	88	3	4	2	3,4	1,5	3,8	3,9
11	3	9	23	25	1	—	—	92	1	3	1	3,9	1,6	4,1	4,0
16	2	4	22	9	3	.	—	84	6	2	3	3,6	1,3	3,2	3,5
11	3	3	17	25	4	—	.	92	3	1	2	3,3	1,0	3,6	3,8
11	3	1	15	18	3	—	—	59	9	1	1	3,2	1,6	3,6	3,1
11	1	2	14	10	5	1	4	82	8	2	1	3,5	1,6	3,1	3,8
12	1	3	16	12	6	2	11	86	10	1	—	3,3	1,1	3,5	3,7
25	2	2	29	6	5	1	—	53	37	1	2	2,7	1,0	3,7	3,5

i % całego przychodu surowego										Kapitały na i ha obsz. użytków w zł i % kapita- tału czynnego			Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gos- podarstwo w szt.				
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jaja	Pszczóły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i meljo- racynny	Konie robocze	Krowy	Maciory
	stosunek			stosunek					stosunek								
137 17,4	1 : 2	34 4,3	3 : 7	135 17,2	2 0,2	38 4,8	5 : 4	4 0,5	350 44,4	4425	2625 59,3	16,8 1,7	30,0 3,0	14,0 1,4			
186 23,8	3 : 7	42 5,3	3 : 7	82 10,5	1 0,3	31 4,0	2 : 1	10 1,2	352 45,1	4378	2802 64,0	15,9 2,1	29,5 3,9	11,4 1,5			
127 17,9	3 : 7	39 5,5	1 : 2	99 14,1	2 0,3	51 7,2	1 : 1	7 0,9	325 45,9	4183	2553 61,0	15,4 1,7	22,7 2,5	1,8 0,			
124 21,1	3 : 7	34 5,8	1 : 2	89 15,3	—	36 6,2	7 : 3	6 1,0	289 49,4	3849	2460 63,9	18,9 2,8	24,3 3,6	10,8 1,6			
136 22,9	3 : 7	41 6,9	1 : 2	90 15,2	—	24 4,0	7 : 3	3 0,6	294 49,6	3771	2403 88,4	18,1 2,5	27,5 3,8	6,5 0,9			
116 20,7	3 : 7	38 6,8	3 : 7	72 12,9	—	33 6,0	2 : 1	2 0,4	261 46,8	3340	2224 66,6	14,4 2,0	25,9 3,6	10,8 1,5			
157 28,4	3 : 7	20 3,7	1 : 2	99 17,7	—	26 4,6	1 : 1	—	302 54,4	3698	2537 68,6	12,2 1,8	23,6 3,5	1,4 0,2			
94 22,3	1 : 4	16 3,9	—	89 21,1	—	33 7,8	1 : 2	5 1,2	237 56,3	2751	1690 61,4	12,7 1,7	23,9 3,2	12,7 1,7			

wyraźnej różnicy w koszcie robocizny: wskazówka dla gospodarzy o więcej lub mniej licznej rodzinie, zdolnej do pracy. Grupa łączno-pastwiskowa przy złych łąkach i pastwiskach (ocena 1 stopień) musi oczywiście zająć ostatnie miejsce.

Procentem roli pod okopowemi wyróżniają się wyżej opłacalne systemy, pomijając grupę łączno-pastwiskową, której bardzo wysoki procent pod okopowemi nie jest w stanie podtrzymać rentowności wobec małej ilości posiadanej roli (w stosunku do innych użytków). Różnokierunkowe b posiadają 11% roli pod ugiem, co nie pozostaje bez wpływu na ich niską opłacalność.

Wpływ gleby na wyniki (czy też związek gleby z systemami) zarysowuje się,—w mniejszym stopniu występuje wpływ komunikacji i kierownictwa.

W przychodach surowych zaznacza się wyraźniej udział przyrostu bydła w stosunku do mleka, hodowli koni — do furmanek i nawet w niektórych systemach przewaga przychodu z hodowli drobiu nad jajami.

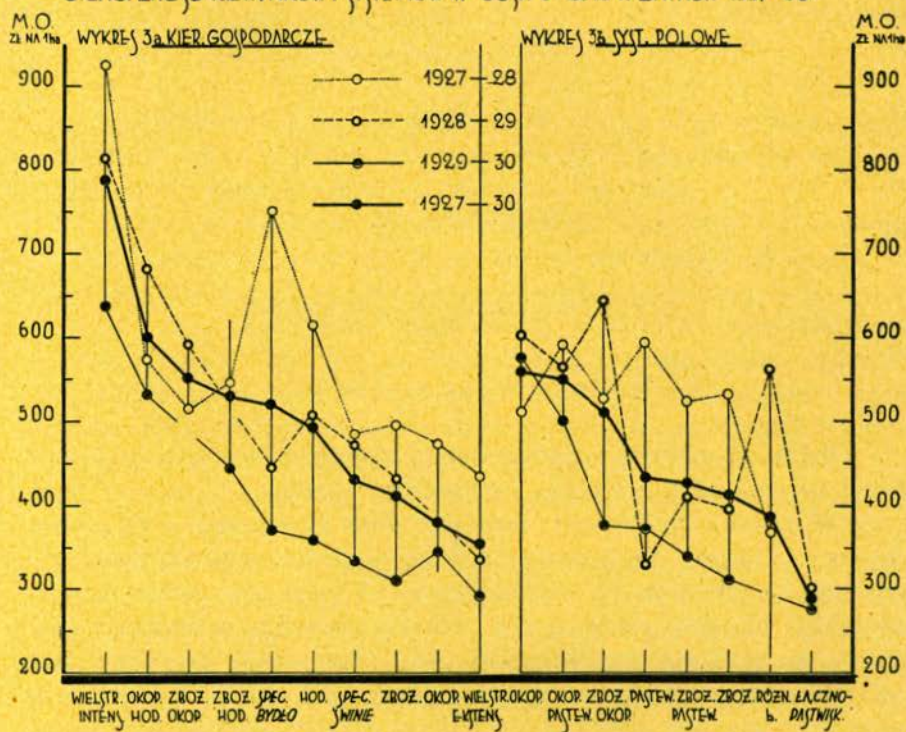
Trzy przodujące systemy okopowe posiadają najlepsze zaopatrzenie w kapitał czynny (powyżej 4000 zł na ha), wyróżniają się także w jego częściach składowych. Załoga inwentarzowa pod względem liczby koni w stosunku na 100 ha nie wykazuje w rozpatrywanym rejonie odrębności, natomiast u mniej rentownych systemów daje się zauważyć częstsze występowanie młodzieży końskiej. Pogłowie krów nie należy tu do najliczniejszych. Licznie występują chudźce i tuczniki, szczególnie związane z systemami okopowo-pastewnym, zbożowo-okopowym i pastewnym.

Tablic z wykresami rozkładu robocizny nie zamieszczamy dla systemów polowych, poza przytoczonymi w poprzednim rozdziale dla rej. Mazowsza.

Wykresy Nr. 3a i 3b ilustrują rozpiętość wyników w poszczególnych latach. Wśród kierunków gospodarczych do więcej stałych należą: okopowo-hodowlany i specjalizacja w świniach, do hazardownych specjalizacja w bydło, do mało stałych, ale zawsze w granicach wysokiej opłacalności kierunek wielostronny intensywny. Na wykresie 3b wśród systemów polowych odznaczają się stałością okopowy i okopowo-pastewny, zaś szczególnie dużymi wahaniami system zbożowo-okopowy i pastewny, nieco mniejszemi zbożowo-pastewny i zbożowy. Pewny i wysoce zyskowny okazał się w rozpatrywanym rejonie system polowy silniej oparty na uprawie okopowych lub okopowych i pastewnych i kierunek gospodarczy—oparty głównie na zbycie okopowych i produktów hodowli, względnie zboża i okopowych.

REJON KALISKO-KWJAWSKI

OPŁACALNOŚĆ KIERUNKÓW I SYSTEMÓW W GOSP. 5-25ha W LATACH 1927-30

ROZDZIAŁ IV.

REJON MIECHOWSKO-SANDOMIERSKI.

Kategoria 4 — 20 ha.

Rejon Miechowsko - Sandomierski obejmuje powiaty: Jędrzejów, Miechów, Pińczów, Stopnica, Sandomierz, Opatów.

W rejonie niniejszym rozporządzamy materiałem z 69 gospodarstw, z czego, po odrzuceniu 2 gospodarstw ogrodniczych, pozostało do kombinacji systemowych 67. Objęcie dolną granicą wielkości również gospodarstw 4-o hektarowych wynikało z potrzeby zwiększenia małolicznej próby. Tłumacząc powyższy fakt, nie stwierdzamy tem samem, że granicę 5 ha należałoby uznać za racjonalniejszą, do czego brak jest dowodów: podnosimy jedynie konieczność odstępstwa z naszej strony od pewnego przedziału klasowego, dotychczas zresztą tylko konwencjonalnego.

Średnie przychodu surowego do klasyfikacji na kierunki gospodarcze wyniosły w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	422	370	367
Zboża	252	181	171
Okopowe	51	45	38

Absolutna wysokość i wzajemne ustosunkowanie się średnich przychodów surowych z różnych gałęzi gospodarczych nasuwają spostrzeżenie o wybitnie hodowlano-zbożowej orientacji gospodarstw tego rejonu dobrych ziem, co jeszcze będziemy mieli sposobność podnieść.

Specjalizacje w chowie bydła i świń wyznacza udział w przychodzie surowym, wynoszący:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	30	35	35
Specjalizacja — świnie	25	25	—

Rozpatrywany rejon nie odznacza się specjalizacją w chowie świń; w ostatnim roku nie udało się nawet wyodrębnić gospodarstw tego kierunku. Punkt ciężkości hodowli spoczywa na bydłe.

Gospodarstwa rejonu Miechowsko-Sandomierskiego, dzięki sprzyjającym warunkom naturalnym, wyróżniają się wysoką opłacalnością (tabl. 4A). Stojące na szarym końcu kierunki odpowiadają pod względem miernika opłacalności najlepszym w rejonach uboższych na prawym brzegu Wisły (np. na Podlasiu). Rozpiętość między najwyżej opłacalnym kierunkiem wielostronnym intensywnym i najmniej opłacalnym wielostronnym ekstensywnym w liczbach absolutnych wysoka, sięgająca trzystu z górą złotych na ha, procentowo ma się, jak 2:1 (w przychodzie czystym 3:1), co odpowiada stosunkom, występującym w innych rejonach.

Oparcie orientacji gospodarstwa na kombinacji przychodu z ziemioplodów i hodowli daje tutaj najwyższe rezultaty. Nawet na tych znakomitych ziemiach, chociaż kierunki par excellence hodowlane zajmują tylko środkowe miejsca, hodowla nie przestaje grać swej pierwszorzędnej roli w organizacji gospodarstwa włościańskiego. Co więcej, przychód surowy z produkcji roślinnej wynosi w przeważnej ilości wypadków zaledwie $\frac{1}{3}$ ogólnego przychodu surowego, wahać się od 20 — 44%.

Kierunki kombinowane ze zbożem jakby górowały nad kombinowanymi z okopowemi: zbożowo-hodowlany nad okopowo-hodowlanym, zbożowy nad okopowym. Przewaga opłacalności specjalizacji w bydło nad taką w świniach jest wyraźna. Charakterowi rejonu odpowiada, mimo uczynionych spostrzeżeń, ustąpienie pierwszeństwa kierunkowi zbożowo-okopowemu przez hodowlany. Przychód czysty i nakład na pracę równoważą się w szeregu kierunków; niski nakład na pracę w stosunku do przychodu czystego występuje w kierunkach zbożowo-hodowlanym i okopowym, wysoki — w wielostronnym ekstensywnym. Przychody surowe ze zboża są znaczne, w szeregu kierunków nawet bardzo znaczne (wyżej 250 zł na ha), podobnie, jak w rejonie poprzednim.

Buraki cukrowe mają podrzędne znaczenie, w zestawieniu według kierunków nie daje się także uchwycić pośredni wpływ ich uprawy na przychód ze zbóż. Przychód z okopowych wynosi

Tabl. 4A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Miechowsko-

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 7,4	724	398	326	1047	584	649	32	1038	125	36	7	10	76	254 24,3	35 3,4	35 3,4	5 0,4	75 7,2
Zboż.-hodowlany 8,3	647	381	266	906	526	525	29	867	172	44	6	1	59	282 31,1	26 2,9	—	2 0,2	28 3,1
Okop.-hodowlany 9,4	579	305	274	869	424	564	23	945	84	37	6	3	27	157 18,1	38 4,3	40 4,7	8 0,9	86 9,9
Specjaliz.-bydło 8,6	561	277	284	815	440	538	18	880	100	33	5	3	45	186 22,9	29 3,5	18 2,2	1 0,2	48 5,9
Zboż.-okopowy 8,9	541	291	250	756	416	465	18	853	116	36	7	15	81	255 33,7	51 6,8	8 1,0	3 0,4	62 8,2
Hodowlany 6,8	487	248	239	714	384	466	13	777	35	29	4	4	43	115 16,1	17 2,4	—	—	17 2,4
Specjaliz.-świnie 7,2	461	241	220	662	327	421	19	736	22	20	4	7	57	110 16,5	20 2,9	—	3 0,5	23 3,4
Zbożowy 9,8	442	226	216	626	380	400	11	758	125	31	10	9	66	241 38,5	20 3,3	3 0,4	—	23 3,7
Okopowy 10,6	407	236	171	573	323	337	22	567	55	36	2	14	44	151 26,3	38 6,6	28 4,9	1 0,2	67 11,7
Wielostronny-ekst. 8,2	352	130	222	549	267	419	16	721	64	22	12	2	45	145 26,4	21 3,8	—	1 0,2	22 4,0

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne paszę	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 6	26	15	7	11	—	59	10	5	2	17	18	3	.	3	87	8	2	—
Zboż.-hodowlany 9	24	16	8	13	1	62	10	6	—	16	19	3	—	—	89	4	3	1
Okop.-hodowlany 8	21	17	8	14	1	61	11	5	5	21	15	3	—	—	76	13	4	1
Specjaliz.-bydło 14	22	17	8	13	1	61	12	6	2	20	18	1	—	—	82	9	2	.
Zboż.-okopowy 7	21	18	8	18	1	66	14	4	2	20	12	—	—	1	85	6	2	2
Hodowlany 7	13	19	7	13	4	56	17	5	—	22	18	2	1	—	83	8	1	4
Specjaliz.-świnie 5	12	19	13	15	5	64	16	7	—	23	12	1	—	—	88	7	.	2
Zbożowy 11	24	18	9	14	1	66	10	4	—	14	15	2	.	.	86	7	3	—
Okopowy 7	13	17	11	18	.	62	12	3	4	19	14	5	—	.	85	5	2	4
Wielostronny-ekst. 12	18	15	13	13	.	59	16	3	—	19	18	4	—	.	83	10	2	2

naogół kilka procent, z sadu — parę procent ogólnego przychodu surowego.

Przychód z bydła dominuje znacznie nad przychodem ze świń. Cztery pierwsze kierunki osiągają bardzo wysoki przychód z bydła w wysokości 300 zł na ha, przeważnie z mleka.

Konie dają okazały przychód pod postacią furmanek, którymi więcej nawet dorabiają gospodarstwa o rentowniejszych kierunkach. Duży przychód, wyższy naogół, niż np. z okopowych, czerpią wszystkie kierunki z chowu drobiu, w czym poważny jest także udział hodowli w porównaniu do przychodu z jaj. Przychód surowy z produkcji zwierzęcej przekracza przeważnie połowę ogólnego przychodu surowego z gospodarstwa, sięgając nawet do 70%, a nie spadając niżej 40%.

Pszenica zajmuje naogół zgorą 20% roli, wyjątek stanowią niektóre kierunki hodowlane, okopowy i wielostronny ekstensywny; nie bez pewnego wpływu występuje tu jakość gleby, obniżająca się w tych ostatnich kierunkach (patrz ocenę w stopniach). Zboża ogółem zajmują stosunkowo niewielką powierzchnię od 56—66% roli. Uprawa okopowych w kierunkach hodowlanych przekracza 20%, w czym zwraca uwagę duży procent okopowych na paszę (6—7%). Zarazem procent ziemi pod innymi paszami przekracza 15% roli. W rejonie zbóż (szczeg. pszenicy) symptomatyczne jest powyższe ustosunkowanie się upraw: mniej ziemi pod zbożami i niewiele pod burakami cukrowymi, dużo pod okopowymi pastewnymi i innymi paszami.

Ocena w stopniach wykazuje wysoką klasę gleby, łąk i pastwisk, (najlepszą mają zbożowe, najstabszą hodowlane), dobre stosunki komunikacyjne (najlepsze wielostronne intensywne, najgorsze zbożowe), dobre kierownictwo (od zbożowo-hodowlanych 4,6 do wielostronnych ekstensywnych 3,4). Warunki gospodarcze wogóle na poziomie wysokim i stosunkowo wyrównanym, tem wyraziściej uwydatnia się na takim tle wpływ kierunków gospodarczych na opłacalność warsztatów.

Rola zajmuje osmdziesiąt kilka procent użytków, łąki i pastwiska poniżej 10%. Sady występują powszechnie, ale są niewielkie, z przychodem surowym 100—300 zł na gospodarstwo. Las jest bez znaczenia.

W kapitały gospodarstwa rejonu Miechowsko-Sandomierskiego są bogato zaopatrzone. Kapitał czynny wynosi naogół 6 tys. zł na ha, obniżając się do 4 tys. zł dla kierunku okopowego. Wartość ziemi i meljoracyj dochodzi do 4½ tys. zł na ha, w jednym tylko wypadku spadając niżej 3 tys. zł. Obciążenie budowlami sięga 1½ tys. zł: lichy wyglądają tutaj wycenione powyżej 500 zł zabudowania kierunku

okopowego, które w innym rejonie zaliczonoby do średnich lub dobrych. Również zaopatrzenie w kapitał inwentarzy żywych i martwych bardzo wysokie. W stanie załogi zwierząt wyróżnia się liczne pogłowie krów — w kilku kierunkach około 40 szt. na 100 ha, do 3,5 szt. na gospodarstwo i to widocznie cennych sztuk.

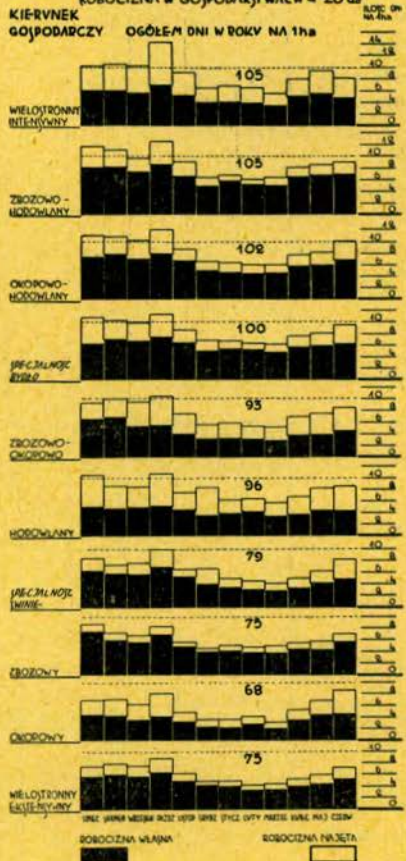
Tablica IV rozkładu robocizny wykazuje we wszystkich kierunkach duży wzrost zużycia pracy w październiku w okresie kopania. Pierwsze 6 kierunków zużywa dużo robocizny w lecie i zimie, najmniej kierunek okopowy. Najętą robocizną posługują się w szerszej mierze wielostronny intensywny, zbożowo-okopowy i hodowlany, do rodzinnej ogranicza się niemal zbożowy, mało posługują się obcą wielostronny ekstensywny i specjalizacja w chowie świń. Wogóle rejon ten należy do zużywających więcej robocizny. Kierunek hodowlany wykazuje najlepsze ustosunkowanie robocizny między zimą i latem, wyrażające się 68%.

Dla określenia systemów polowych oparliśmy się na następującym stosunku procentowym upraw do powierzchni roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	64	62	59
Okopowe	20	18	17
Pastewne	20	16	23

Pewnemu spadkowi średniej pod uprawą zbóż i okopowych w ostatnim roku przeciwstawia się częściowo wzrost powierzchni pod pastwami.

T. IV REJON MIECHOWJSKO-SANDOMIERSKI
ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 4-20 ha

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. hod.	Ok. hod.	Sp. byd.	Zboż. okop.	Hod.	Sp. św.	Zbożowy	Okopowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni	56	56	55	60	56	68	60	59	50	56
na ha { 1.XII—31.III	25	25	24	25	22	26	20	19	14	18
na ha { 1.VII—31.X	45	45	44	42	39	38	33	32	28	32

Tabl. 4B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Miechowsko-

System Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Różnokierunkowy a 8,7	635	403	232	861	584	458	14	803	28	16	10	13	—	67
Okopowy 10,2	568	335	233	792	449	457	34	859	17	19	8	12	1	57
Okop.-pastewny 8,6	547	293	254	797	439	504	14	850	17	15	7	12	1	52
Zboż.-okopowy 9,3	528	281	247	743	417	462	18	880	24	18	13	13	2	70
Zboż.-pastewny 12,3	508	297	211	697	393	400	18	750	24	14	8	20	—	66
Różnokierunkowy b 8,4	486	258	228	643	401	385	11	701	18	17	8	10	—	53
Pastewny 9,2	486	237	249	726	378	489	17	816	21	15	8	13	2	59
Zbożowy 7,3	426	199	227	650	275	451	22	753	18	21	10	18	3	70

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Różnokierunkowy a 4	158	28	4	—	70	260 30,2	33 3,8	—	11 1,3	44 5,1	2 0,2	17 1,9	323 37,4	7 0,9
Okopowy 6	67	49	3	.	32	151 19,0	22 2,8	52 6,6	2 0,3	76 9,7	23 2,9	6 0,7	256 32,3	33 4,1
Okop.-pastewny 12	84	51	7	9	40	191 23,9	43 5,4	5 0,5	3 0,4	51 6,3	7 0,8	11 1,4	260 32,4	32 4,1
Zboż.-okopowy 8	108	22	4	3	66	203 27,3	22 2,9	44 5,9	—	66 8,8	16 2,1	—	285 38,2	16 2,3
Zboż.-pastewny 8	174	23	6	16	50	269 38,5	18 2,6	3 0,4	—	21 3,0	2 0,3	—	292 41,8	28 4,1
Różnokierunkowy b 5	87	49	8	4	28	176 27,4	33 5,0	—	—	33 5,1	6 0,9	5 0,8	220 34,2	34 5,4
Pastewny 10	84	27	7	4	61	183 25,2	26 3,6	5 0,6	1 0,1	32 4,3	12 1,6	—	227 31,1	15 2,1
Zbożowy 14	69	44	11	11	49	184 28,3	36 5,6	16 2,3	—	52 8,0	6 0,9	2 0,4	244 37,6	14 2,1

Sandomierskim wielkość gospodarstw kłg. od 4 do 20 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugóř	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komunikacja 1—5	Kierownictwo 1—5
11	9	—	20	13	—	—	—	83	13	.	1	4,2	1,7	2,5	3,0
14	5	6	25	11	5	—	1	72	14	6	3	4,2	2,5	2,7	3,4
16	7	1	24	20	3	1	—	81	7	2	3	3,8	1,3	3,9	3,9
13	5	4	22	6	—	—	1	79	13	3	—	4,5	2,4	3,2	3,4
8	3	—	11	19	3	—	—	90	4	3	—	4,7	1,9	4,1	3,9
12	3	—	15	14	11	—	6	78	14	2	2	3,5	1,7	3,5	3,7
12	3	—	15	25	1	—	—	86	7	2	1	3,9	1,6	3,7	3,9
11	2	2	15	10	3	—	1	85	7	3	1	3,8	1,5	3,5	3,7

1 % całego przychodu surowego

Bydło	przyrost cieląt	mleko	Konie	hodowla furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gosp. odarstwo w szt.		
	stosunek			stosunek				stosunek			Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Konie robocze	Krowy	Maciory
292 33,8	3 : 7	28 3,3	1 : 5	79 9,3	—	21 2,3	2 : 9	1 0,2	421 48,9	5769	4006 69,4	19,5 1,7	31,0 2,7	5,7 0,5	
191 24,1	1 : 2	53 6,7	1 : 3	101 12,7	12 1,5	69 8,8	1 : 1	3 0,4	429 54,2	6704	4959 74,0	16,7 1,7	28,4 2,9	10,8 1,1	
222 27,8	1 : 6	44 5,5	1 : 5	100 12,5	15 1,9	42 5,2	2 : 3	2 0,3	425 53,2	5763	3632 63,0	20,9 1,8	38,4 3,3	4,6 0,4	
174 23,4	1 : 3	37 5,0	1 : 3	82 11,1	—	60 8,1	1 : 1	5 0,6	358 48,2	6961	4257 61,2	20,4 1,9	29,0 2,7	9,7 0,9	
178 25,4	1 : 3	21 3,1	1 : 9	80 11,5	—	46 6,6	1 : 2	9 1,3	334 47,9	5829	4439 76,1	15,4 1,9	29,3 3,6	4,9 0,6	
172 26,8	1 : 2	23 3,6	1 : 8	77 11,9	2 0,3	43 6,7	1 : 2	4 0,7	321 50,0	5266	4058 77,1	21,4 1,8	33,3 2,8	9,5 0,8	
216 29,7	3 : 7	29 3,9	2 : 7	119 16,4	—	61 8,4	5 : 4	3 0,5	428 58,9	5260	3477 66,1	16,3 1,5	34,8 3,2	8,7 0,8	
139 21,4	3 : 7	42 6,4	1 : 8	93 14,2	—	49 7,6	1 : 2	—	323 49,6	5048	3312 65,6	20,5 1,5	24,7 1,8	15,0 1,1	

Różnice w mierniku opłacalności (tabl. 4B) całej środkowej grupy systemów są bardzo niewielkie, niwelacja następuje skutkiem kolejnego zmniejszania i zwiększania przychodu czystego i nakładu na pracę. Ostatnie miejsce, przypadające gospodarstwom zbożowym, wskazuje, jak dalece nawet w tym rejonie jednostronne przechylenie się w kierunku uprawy zbóż było niecelowe. Podobnie rezultaty systemu, opartego na pastewnych (28% roli pod pastewniami), równe różnokierunkowym *b*, nie okazały się zachęcające. Natomiast wszelkie kombinacje z okopowemi wybijają się na czoło. Ten stosunek między opłacalnością zbożowych i okopowych układu się wręcz odmiennie, niż w kierunkach gospodarczych i pozwala wnioskować, że ogólną wytyczną w rej. Miechowsko-Sandomierskim, jeśli idzie o pewne zróżniczkowanie, winno być nastawienie gospodarstwa na zbyt produktów zwierzęcych i zboża przy szerokiej uprawie okopowych i pastewnych dla potrzeb hodowli i jako dobrych przedplonów dla kłosowych. Ten ostatni wzgląd jaskrawo jest uzasadniony niskim przychodem surowym ze zbóż systemu zbożowego, aczkolwiek poświęca im największy stosunkowo obszar (70% roli), gdy przy równym przychodzie surowym system okopowo-pastewny obraca pod zboża tylko 52% roli.

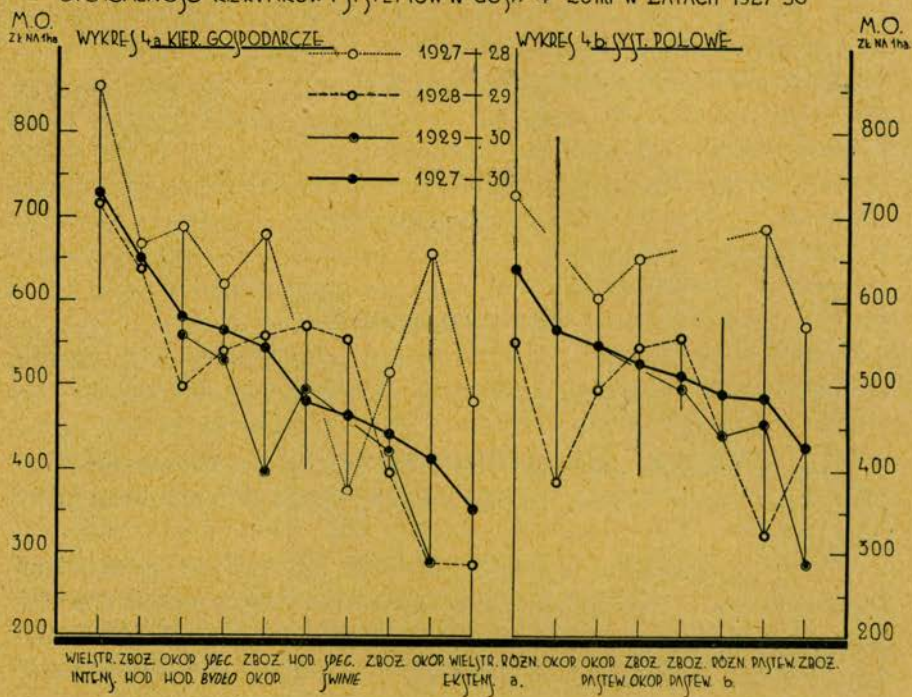
Powodzenie systemu okopowego (25% pod okopowemi) jest także podkreślone przez stosunkowo niską ocenę w stopniach warunków komunikacji i niewyróżniające się kierownictwo. Gleba w systemie okopowym wyceniona jest w punktacji wysoko, zgodnie z bardzo wysokim kapitałem gruntowym i meljoracyjnym; nadto system ten posiada najwyższy kapitał inwentarza żywego i najwyższy nakład na nawozy sztuczne.

Tabela załogi inwentarza wykazuje wyrównany stan koni w stosunku na 1 gospodarstwo i niezbyt duże wahania w ilości krów, jeśli uwzględnić średni obszar gospodarstw; najwięcej macior spotykamy w systemie zbożowym.

Wykres 4a wykazuje dużą stałość w ciągu lat wyników specjalizacji w chowie bydła i kierunku zbożowego, więc gospodarstw z udziałem hodowli i zboża, przeciwnie zaś dużą rozpiętość kierunku zbożowo-okopowego i okopowego—więc kierunków z udziałem okopowych. Na wykresie 4b brak jest przeważnie oznaczeń dla wszystkich lat 3-lecia, stąd trudno jest zaobserwować systemy o większej stałości; dużemi wahaniami odznacza się system pastewny, ewentualnie okopowy i zbożowy.

REJON MIECHOWSKO-SANDOMIERSKI

ODŁĄCZALNOŚĆ KIERUNKÓW I SYSTEMÓW W GOSP. 4-20 ha W LATACH 1927-30

ROZDZIAŁ V.

REJON LUBELSKI.

Kategoria 4 — 20 ha

Rejon Lubelski obejmuje powiaty: Tomaszów, Hrubieszów, Zamość, Krasnystaw, Chełm, Janów, Puławy, Lublin i południową część Lubartowa.

Z 91 gospodarstw wielkości 4 — 20 ha, których materiałami rozporządzamy w rejonie Lubelskim, wyeliminowanych zostało dla różnych przyczyn 5, ogrodnicze 1 oraz wydzielono grupę 5 łączno-pastwiskowych; kombinacje systemowe tworzą z 80 gospodarstw.

Średnie przychodu surowego wyznaczające przynależność do kierunków gospodarczych wyniosły w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	342	308	280
Zboża	181	198	117
Okopowe	32	27	24

Obserwujemy spadek wszystkich średnich w ostatnim roku, stosunkowo i absolutnie największy dla zboża.

Odsetki dla wyprowadzenia specjalizacji w chowie bydła i świń stanowiły w przychodzie surowym z tych gałęzi w procencie całego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	30	30	30
Specjalizacja—świnie	30	30	33

Rejon lubelski, posiadający dobre ziemie, należy do okręgów produkcji zbóż. Rentowność kierunków zbożowych (patrz tabl. 5A) występuje tu silniej, niż w podobnym pod względem wysokiej klasy gleby i charakteru produkcji rejonie Miechowsko-Sandomierskim. Kierunki par excellence hodowlane: obie specjalizacje oraz kierunek hodowlany zajmują środkowe miejsca w mierniku opłacalności, w granicach 400 — 500 zł z ha, zbożowy, okopowy i wielostronny ekstensywny — ostatnie. Naczelne miejsca z miernikiem opłacalności około i powyżej 500 zł przypadają na kierunek wielostronny intensywny, zbożowo-hodowlany i zbożowo-okopowy. Różnica w przychodzie czystym między krańcowymi wielostronnym intensywnym i ekstensywnym jest bardzo znaczna, różnice w nakładzie na pracę są o wiele mniejsze. Gospodarstwa zbożowo-okopowe zajmują wysokie 3-e miejsce w kolejności opłacalności kierunków, rzadko spotykane w następujących rejonach, jednak należy zauważyć, że niżej zaszerzegowana specjalizacja w chowie bydła ma w dochodzie rolniczym przewagę nad kierunkiem zbożowo-okopowym. Przychody surowe ze zboża występują znaczne w kilku kierunkach, przenosząc 200 zł z ha. Buraki cukrowe nie posiadają szerszego bezpośredniego znaczenia, wyjąwszy kierunek wielostronny intensywny, gdzie dostarczają 5% przychodu ogólnego. Sady niewielkie z przychodem 100 do 200 zł na gospodarstwo.

Produkcja roślinna przynosi tylko w kierunku zbożowym wyżej 40% przychodu surowego, produkcja zwierzęca z reguły nie przynosi niżej 40%, a w paru kierunkach przewyższa 60%. Jednostronne nastawienie na chów bydła z poważnym przychodem surowym wyżej 200 zł nie jest jednak w rezultacie najbardziej rentowne; przychody z obory płyną przeważnie z mleka. Chów koni daje swoje niewielkie przychody głównie z rozpowszechnionego furmankowania; świnie, jako specjalizacja, z przychodem wyżej 200 zł z ha dają jeszcze słabsze rezultaty z całości gospodarstwa niż bydło, w każdym razie przychody ze świń wynoszą naogół więcej, niż z pszenicy. Drób znaczy w budżecie o wiele więcej, niż burak cukrowy, plus minus tyleż, co żyto; powszechnie ale na małą skalę występują pszczoły.

Należy zauważyć, że gospodarstwa zbożowo-hodowlane są bardzo zbliżone w składzie przychodu surowego do wielostronnych intensywnych: wszechstronność intensywnej produkcji zdaje się być najbardziej wskazaną dla organizacji gospodarstwa i w tym rejonie. Różnemi jednak drogami dochodzą do tych pięknych wyników obydwie przodujące kierunki: procent roli pod zbożami jest znacznie mniejszy w wielostronnym intensywnym na korzyść okopowych (i to nietylko

Tabl. 5A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Lubelskim

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 8,1	579	309	270	795	435	486	17	775	130	33	8	4	53	228 28,6	30 3,8	40 5,0	1 0,1	71 8,9
Zboż.-hodowlany 10,6	529	298	231	692	426	394	16	678	108	59	9	6	29	211 30,5	12 1,7	—	—	12 1,7
Zboż.-okopowy 12,0	495	267	228	639	368	372	19	638	146	22	3	9	61	241 37,8	24 3,8	28 4,3	—	52 8,1
Specjaliz.-bydło 8,7	486	213	273	676	409	463	20	745	91	20	3	3	35	152 22,5	17 2,5	14 2,0	—	31 4,5
Hodowlany 8,0	427	178	249	611	370	433	22	593	39	27	4	3	36	109 17,8	12 1,9	—	—	12 2,0
Specjaliz.-świnie 8,2	403	175	228	590	324	415	17	667	33	31	4	5	28	101 17,1	16 2,7	—	1 0,2	17 2,9
Zbożowy 10,1	379	155	224	518	318	363	20	595	105	36	8	20	41	210 40,5	12 2,3	1 0,3	—	13 2,6
Okopowy 9,5	335	140	195	440	272	300	13	523	34	35	7	6	28	110 25,1	37 8,3	13 3,0	—	50 11,3
Wielostronny-ekst. 11,9	251	66	185	398	192	332	17	566	44	34	5	7	21	111 27,9	12 3,1	—	—	12 3,2

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli													Podział na użytki w % całego obszaru				
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne paszę	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 8	26	15	9	9	1	60	14	2	6	22	16	2	—	—	74	15	3	4
Zboż.-hodowlany 14	24	24	9	15	2	74	11	1	—	12	8	4	1	1	77	12	5	2
Zboż.-okopowy 8	34	17	7	9	2	69	9	1	6	16	12	3	—	—	78	8	4	3
Specjaliz.-bydło 11	24	18	10	11	3	67	13	2	1	16	12	4	—	1	77	8	4	4
Hodowlany 15	13	24	9	15	6	67	13	1	—	14	11	5	1	2	78	8	3	7
Specjaliz.-świnie 13	10	28	8	15	6	67	15	1	—	16	9	5	1	2	76	8	4	7
Zbożowy 9	22	20	8	15	6	71	10	2	—	12	9	6	—	2	79	10	2	7
Okopowy 8	13	23	10	16	5	67	14	1	1	16	10	3	1	3	82	10	2	3
Wielostronny-ekst. 16	13	25	6	15	5	64	14	2	1	17	10	6	1	2	80	5	3	9

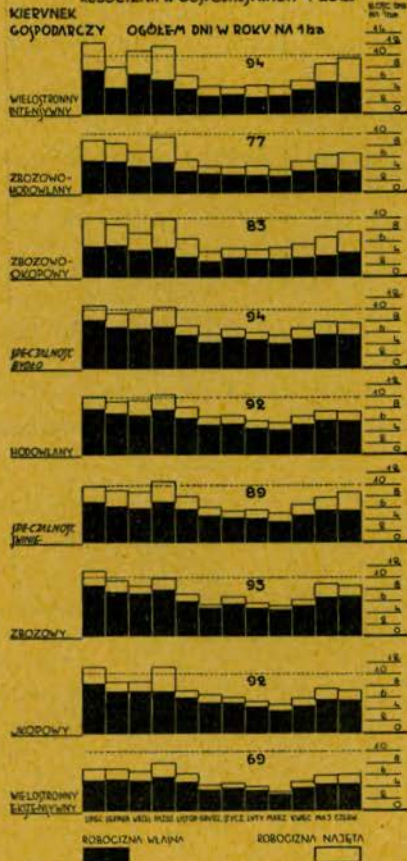
wielkość gospodarstw ktg. od 4 do 20 ha — za 1927/30.

użytków w zi i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach						
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba	Łąki	i pastwiska	Komuni- kacja	Kierow- nictwo
					stosunek			stosunek					stosunek				1—5			
2 0,3	9 1,1	310 38,9	23 2,9	180 22,7	1:3	25 3,1	1:4	107 13,4	—	29 3,7	2:3	26 3,3	367 46,2	4,0	1,6	3,6	4,2			
6 0,9	—	229 33,1	20 2,9	160 23,2	3:7	25 3,6	2:3	158 22,8	1	38 5,5	3:7	7 1,1	389 56,2	4,5	2,0	3,0	4,1			
2 0,4	5 0,7	300 47,0	25 3,9	114 17,9	1:3	25 3,9	2:3	71 11,1	—	23 3,7	2:3	7 1,0	240 37,6	4,5	1,3	3,5	3,6			
6 0,9	6 0,9	195 28,8	18 2,6	246 36,3	1:9	22 3,3	2:3	89 13,1	—	34 5,1	3:7	8 1,2	399 59,0	3,9	1,8	4,1	3,9			
5 0,8	—	126 20,6	13 2,1	162 26,6	1:4	19 3,0	1:3	169 27,7	0,1	43 7,0	3:7	7 1,1	400 65,5	3,3	1,7	3,6	3,4			
4 0,7	1 0,1	123 20,8	18 3,1	113 19,1	3:7	19 3,2	3:7	215 36,4	—	42 7,1	2:3	5 0,9	394 66,7	3,5	1,4	3,6	3,8			
8 1,6	—	231 44,7	8 1,5	77 14,9	3:7	21 4,0	1:9	89 17,2	—	31 5,8	1:3	4 0,8	222 42,7	4,1	1,7	2,9	3,4			
9 2,1	4 0,9	173 39,4	10 2,2	111 25,2	1:4	27 6,1	2:3	59 13,6	—	22 4,9	7:3	2 0,5	221 50,3	4,2	1,2	3,3	3,6			
5 1,3	1 0,3	129 32,7	10 2,3	79 19,9	3:7	22 5,5	1:3	81 20,3	—	26 6,6	1:3	1 0,1	209 52,4	3,4	1,5	3,3	3,7			
Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zi i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.															
					Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy						
Czynny	Gruntowy i meljora- cyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie							
4829	2851 59,0	948 19,6	352 7,3	235 4,9	20,9 1,7	4,9 0,4	—	27,0 2,2	12,3 1,0	3,7 0,3	16,0 1,3	30,7 2,5	9,8 0,8	—						
4733	3031 64,0	770 16,3	350 7,4	236 5,0	17,0 1,8	1,9 0,2	0,9 0,1	34,9 3,7	8,5 0,9	3,8 0,4	6,6 0,7	24,6 2,6	21,7 2,3	1,9 0,2						
4467	3039 68,0	747 16,7	265 5,9	166 3,7	19,2 2,3	3,3 0,4	—	25,9 3,1	5,8 0,7	8,4 0,1	5,0 0,6	7,5 0,9	17,6 2,1	—						
4946	3438 69,5	739 14,9	349 7,1	176 3,6	17,2 1,5	4,6 0,4	1,1 0,1	37,9 3,3	9,2 0,8	5,7 0,5	12,6 1,1	23,0 2,0	11,5 1,0	—						
4174	2697 64,6	685 16,4	322 7,7	150 3,6	13,7 1,1	3,7 0,3	1,2 0,1	37,4 3,0	8,7 0,7	6,2 0,5	11,2 0,9	32,4 2,6	12,5 1,0	—						
4217	2688 63,7	590 14,0	296 7,0	138 3,3	12,2 1,0	1,2 0,1	1,2 0,1	30,5 2,5	8,5 0,7	7,3 0,6	8,5 0,7	52,0 4,3	18,3 1,5	2,4 0,2						
3861	2613 67,7	676 17,5	200 5,2	170 4,4	18,8 1,9	1,0 0,1	3,0 0,3	19,8 2,0	7,9 0,8	7,9 0,8	6,9 0,7	12,9 1,3	8,9 0,9	—						
3732	2589 69,4	460 12,3	290 7,8	189 5,1	17,8 1,7	5,2 0,5	6,3 0,6	28,4 2,7	6,3 0,6	3,1 0,3	4,2 0,4	29,4 2,8	18,9 1,8	—						
3975	2769 69,6	545 13,7	228 5,7	104 2,6	16,0 1,9	0,8 0,1	1,7 0,2	18,5 2,2	5,9 0,7	4,2 0,5	7,6 0,9	22,7 2,7	9,3 1,1	—						

buraków cukrowych) i pastewnych, niż w zbożowo-hodowlanym. Poza przytoczoną różnicą zarówno stosunki w obsiewie roli jak i wzajemne ustosunkowanie użytków są między pozostałymi kierunkami dość wyrównane. Oceny w stopniach gleby, komunikacji i kierownictwa naogół korzystne; zwraca uwagę położenie 3 środkowych kierunków hodowlanych w słabszej glebie i korzystanie przez nie ze średniego kierownictwa (w porównaniu z kierunkiem wielostronnym intensywnym i zbożowo-hodowlanym).

T.V REJON LUBELSKI

ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 4-20 ha

Najwyższego kapitału czynnego wymaga specjalizacja w chowie bydła, nie będąc najrentowniejszą. Stosunki kapitałowe są dość wyrównane przy rozpiętości około 1000 zł na ha w kapitale czynnym między kierunkami krańcowymi w hierarchii opłacalności. Załoga inwentarzowa wykazuje, jak dalece gospodarstwa oparte na kierunku zbożowo-okopowym czy wielostronnym intensywnym wymagają więcej sprzężaju od hodowlanych i specjalizujących się w chowie świń. Kierunki hodowlane utrzymują mniej koni od innych, więcej natomiast posiadają krów. Dane o liczebności trzody chlewnej w poszczególnych kierunkach są, jak to stale podnosimy, pełne przypadkowości, spowodowanych jednorazowo tylko w ciągu roku dokonaniem spisu: np. gospodarstwa specjalizujące się w chowie świń, o wielkim przychodzie ze świń, posiadałyby mniejsze pogłowie trzody od wielu innych kierunków.

W tabl. V robocizny du-
żą nierówno-
mierność roz-
kładu zapo-

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Sp. byd.	Hod.	Sp. św.	Zbożowy	Okopowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkl. rob. dni 1.XII—31.III	42	51	51	60	63	59	59	56	53
na ha 1.VII—31.X	19	18	19	24	24	22	23	23	16
	45	35	37	40	38	37	39	41	30

trzebowania na pracę widzimy w kierunkach wielostronnym intensywnym, zbożowo-hodowlanym i zbożowo-okopowym. Wogóle okresy żniw i kopania wykazują w tym rejonie szczególnie duże zużycie pracy. Dobrego zatrudnienia w ciągu zimy dostarczają specjalizacje w chowie bydła i świń, najsłabszego — gospodarstwa wielostronne ekstensywne. Pierwsze 3 kierunki zużywają najwięcej obcej robocizny, pozostałe mniej, aczkolwiek miesiące lipiec i październik powszechnie charakteryzują się znacznym donajmem. Kierunek hodowlany posiada najlepszy spółczynnik równomierności rozkładu robocizny (63%).

Dla wyznaczenia systemów polowych posłużyliśmy się następującymi udziałami powierzchni ważniejszych kultur w procentach roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	66	71	68
Okopowe	16	14	16
Pastewne	12	11	13

W tabl. 5B uderza nas w uszeregowaniu systemów według opłacalności ich kolejność, wręcz odmienna od najczęściej spotykanej. System zbożowy z 75% roli pod zbożami występuje już na drugim miejscu, środkowe zajmuje grupa łączno-pastwiskowa, na ostatnie spada system okopowy z 23% roli pod okopowami (dane wprawdzie tylko za 2 lata). Oparcie gospodarki polowej w rejonie Lubelskim na zbożach i pastewnych, z pominięciem obracania dużego obszaru pod jednostronną uprawę okopowych, zdaje się być jeneralną wytyczną. System okopowo-pastewny jest najlepszym z pośród kombinacji z okopowami i niewiele ustępuje innym średnio opłacalnym. Różnica w przychodzie czystym systemu pastewnego (21% roli pod pastewnami) w porównaniu z okopowym jest bardzo znaczna i ma się jak 3:1. Przychód surowy początkowych trzech systemów jest równy. Bardzo wyrównane są nakłady i koszty produkcji (wyluczając grupę łączno-pastwiskową); tembardziej zastanawia, jak pracując na tym samym nakładzie można otrzymać różne rezultaty, zależnie od przyjętego systemu. Najwyższy przychód czysty przy najniższym nakładzie na pracę uzyskuje grupa łączno-pastwiskowa, co jest godne uwagi dla gospodarstw małych rodzinnych, znajdujących się w podobnych warunkach. W przychodzie surowym z poszczególnych gałęzi również wyróżniają się, więcej niż zazwyczaj, gospodarstwa łączno-pastwiskowe (buraki cukrowe). Wytlumaczenie tych faktów znajdujemy w wysokiej ocenie gleby, komunikacji i kierownictwa tej grupy, przy średnim stop-

Tabl. 5B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Lubelskim

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszennica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża
Zboż.-pastewny 11,2	507	241	266	633	428	392	6	657	29	21	8	9	3	70
Zbożowy 9,5	482	241	241	627	398	386	15	658	23	23	9	15	5	75
Pastewny 11,0	471	251	220	630	376	379	19	634	20	17	9	14	4	64
Łączno-pastwisk. 9,4	455	258	197	559	399	301	10	518	22	29	11	8	1	71
Okop.-pastewny 10,4	430	200	230	618	323	418	14	691	24	18	7	7	3	59
Zboż.-okopowy 8,6	355	151	204	519	321	368	21	606	14	28	10	16	5	73
Okopowy 11,0	286	87	199	463	237	376	19	643	10	21	6	12	8	57

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszennica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Zboż.-pastewny 5	134	38	3	2	23	200 31,6	27 4,3	—	—	27 4,3	4 0,6	7 1,1	238 37,6	42 6,6
Zbożowy 25	100	36	6	11	48	201 32,1	17 2,7	2 0,4	—	19 3,1	8 1,2	—	228 36,4	15 2,4
Pastewny 15	84	24	9	7	53	177 28,1	22 3,5	1 0,1	—	23 3,6	4 0,6	—	204 32,3	20 3,1
Łączno-pastwisk. 5	76	33	9	.	30	148 26,5	26 4,7	22 3,9	11 1,9	59 10,5	6 1,0	7 1,3	220 39,3	12 2,1
Okop.-pastewny 12	115	33	8	1	27	184 29,9	21 3,4	18 2,9	4 0,7	43 7,0	4 0,6	9 1,4	240 38,9	18 2,8
Zboż.-okopowy 13	44	48	8	7	27	134 25,7	22 4,2	8 1,5	—	30 5,7	2 0,5	2 0,5	168 32,4	10 1,9
Okopowy 6	33	36	2	12	23	106 23,0	15 3,2	7 1,4	—	22 4,6	3 0,8	—	131 28,4	4 0,9

wielkość gospodarstw ktg. 4 do 20 ha — za 1927/30

zaslewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5
9	1	—	10	17	3	—	—	83	7	2	4	3,8	1,6	3,3	3,5
10	1	1	12	8	3	1	1	78	7	4	4	4,0	1,7	3,2	3,8
10	2	.	12	19	4	—	1	78	6	3	4	4,0	2,1	3,1	4,2
11	1	5	17	8	2	—	2	54	38	3	3	3,7	1,7	4,3	4,0
14	3	5	22	15	3	—	1	77	13	3	5	3,8	1,5	3,4	3,9
16	1	1	18	4	1	2	2	78	14	2	5	3,6	1,4	3,5	3,4
20	1	2	23	9	7	—	4	76	13	3	6	3,5	2,4	3,4	3,3

1 % całego przychodu surowego

Bydło	przyrost		Konie	hodowla		Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla		Pszczóły	Razem produkcja zwierzęca	obszaru użyt- ków w zł i % ka- pitału czynnego		inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gos- podarstwo w szt.		
	stosunek	ciężła		stosunek	furmanki				stosunek	jaja			Czynny	Gruntowy i meljo- racynny	Konie robocze	Krowy	Maciorcy
		mleko															
111 17,5	4 : 7	22 3,5	3 : 2	118 18,7	—	30 4,7	2 : 3	—	281 44,4	4427	3168 71,6	17,9 2,0	26,8 3,0	6,3 0,7			
142 22,6	3 : 7	29 4,6	1 : 4	117 18,6	—	30 4,8	3 : 7	6 1,0	324 51,6	4531	3025 66,8	17,9 1,7	30,6 2,9	5,3 0,5			
138 21,8	1 : 4	18 2,9	1 : 9	129 20,4	—	37 5,9	2 : 3	5 0,8	327 51,8	4254	2725 64,1	14,7 1,6	30,2 3,3	8,2 0,9			
124 22,2	1 : 3	20 3,6	1 : 4	87 15,6	—	18 3,3	1 : 1	1 0,1	250 44,8	3632	2654 73,1	18,1 1,7	28,7 2,7	2,1 0,2			
137 22,2	1 : 4	32 5,1	1 : 4	87 14,0	—	32 5,2	3 : 7	13 2,2	301 48,7	4555	2937 64,5	18,2 1,9	25,9 2,7	9,6 1,0			
93 17,9	1 : 3	24 4,6	3 : 7	120 23,2	—	29 5,5	1 : 1	8 1,5	274 52,7	3973	2649 66,7	16,3 1,4	25,7 2,2	9,3 0,8			
122 26,3	3 : 7	15 3,2	3 : 7	105 22,7	—	31 6,6	1 : 4	2 0,5	275 59,3	4181	3011 72,0	16,5 1,8	22,9 2,5	3,7 0,4			

niu dobroci łąk i pastwisk. Gospodarstwa te należą do osiągających z produkcji roślinnej najwięcej (blisko 40%), a ze zwierzęcej najmniej (45%) przychodu surowego. Stosunkowo dużo sadzą buraków cukrowych, dużo sieją zbóż, nie potrzebując poświęcać znaczniejszej części roli pod pastewne (mniej, niż inne). W każdym razie grupa łączno-pastwiskowa, mając nadmiar paszy, nie forsuje produkcji zwierzęcej — może właśnie w celu zaoszczędzenia robocizny?

W rejonie produkcyjnym zbożowym, jaki stanowi rej. Lubelski, udział wytworów hodowli w ogólnym przychodzie surowym przekracza w przeważnej ilości systemów $\frac{1}{2}$, udział zbóż nie sięga w żadnym $\frac{1}{3}$, spadając do $\frac{1}{4}$. Przychód surowy z drobiu przeciętnie nie ustępuje temuż z okopowych, przyczem w niektórych systemach przychody z hodowli drobiu i jaj równoważą się.

Powierzchnia pod uprawą pszenicy zajmuje wyżej 20% roli w systemach polowych na glebach, ocenianych w stopniach od 3,7 wzwyż. Powierzchnia pod zbożami waha się w szerokich granicach 57—75%, zależnie od systemu. Niski procent roli pod okopowemi odpowiada naogół systemom więcej rentownym, natomiast powierzchnia pod paszami w wysokości kilkanaście do 20% roli jest charakterystyczna (wyjawszy s. zbożowy) dla systemów o mierniku opłacalności powyżej 400 zł z ha: grupa łączno-pastwiskowa nie wchodzi tu w rachubę z powodu dużej powierzchni łąk, które czynią bezcelową szerszą uprawę pasz na roli.

Ustosunkowanie wzajemne użytków jest dość równomierne, zapewniając pod tym względem współmierność przy ocenie opłacalności systemów. To samo można powiedzieć o warunkach komunikacyjnych, (zawsze wyłączając z systemów grupę łączno-pastwiskową). Większa rozbieżność panuje w ocenie kwalifikacji kierowników — od 4,2 w pastewnym, należącym do najwyższej opłacalnych, do 3,3 w okopowym — najgorszym.

W stosunkach kapitałowych interesujący jest najmniejszy kapitał czynny w grupie łączno-pastwiskowej o dobrej opłacalności, wpływa tu nisko oszacowana w pieniądzu wartość łąk i pastwisk, których ocena w stopniach wypadła na lepsze, niż średnie. W grupie tej występuje najniższy kapitał inwentarza żywego — co jest chyba niewykorzystaniem sytuacji i najmniejszy kapitał inwentarza martwego, co jest uzasadnione wobec notorycznego braku narzędzi do uprawy łąk i pastwisk.

Załoga w koniach wyrównana, w krowach większe różnice przeciętnie od 3,3 szt. na gospodarstwo w systemie pastewnym, do 2,2 szt.

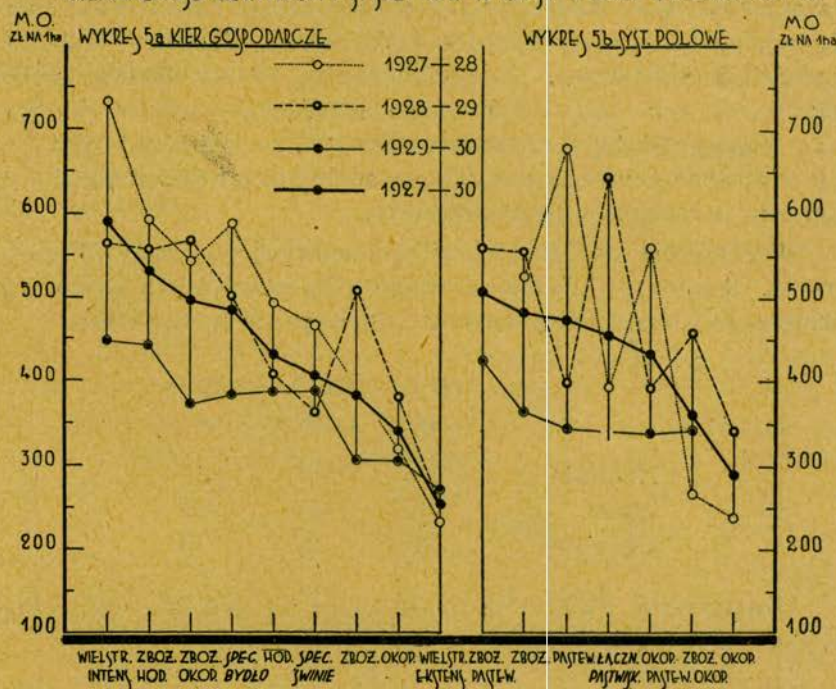
w zbożowo-okopowym. Jałowiznę chowają przede wszystkim w systemie zbożowo-pastewnym i grupie łączno-pastwiskowej — powyżej 1 szt. na gospodarstwo. Maciorę posiada każde gospodarstwo w systemie okopowo-pastewnym.

Wykres 5a unaocznia wielką rozpiętość opłacalności kierunków gospodarczych w roku 1927/28, pośrednią w następnym i najmniejszą w ostatnim 1929/30. W perspektywie 3-lecia stałość w opłacalności wykazują: kierunek hodowlany i specjalizacja w chowie świń oraz okopowy, zaś największe wahania — kierunek wielostronny intensywny.

Wykres 5b sprawia wrażenie, że hierarchja opłacalności 4 systemów środkowych zmieniała się krańcowo w latach 1927/28 i 1928/29, natomiast zupełne wyrównanie przyniósł rok 1929/30: wrażenie to jest jednak tylko pozorne, wywołane przez oznaczenie grupy łączno-pastwiskowej. W przecięciu za trzy lata największe wahania wykazał system pastewny.

REJON LUBELSKI

OPŁACALNOŚĆ KIERUNKÓW I SYSTEMÓW W GOSPR. 4-20 ha W LATACH 1927-30

ROZDZIAŁ VI.

REJON: SŁABE ZIEMIE NA LEWYM BRZEGU WISŁY I W WIDLACH WISŁY I SANU.

K a t e g o r j a 4 — 2 0 h a.

Rejon ten obejmuje powiaty: Kozienice, Iłża, Radom, Kielce, Końskie, Opoczno, Włoszczowa, Radomsko, Wieluń, południowe części powiatu Łaskiego i Piotrkowskiego; Tarnobrzeg, Kolbuszowa, Nisko, Biłgoraj, północna część Łańcuta i Jarosławia, Jaworów, Lubaczów i zachodnia część Rawy. Z ogólnej liczby 89 kompletów rachunkowych, które do badań rozporządzaliśmy, wypadło wyłączyć grupę 8 gospodarstw łączno-pastwiskowych, posiadających tych użytków w stosunku do obszaru roli ponad 50% oraz wyeliminować 7 gospodarstw z różnych innych powodów.

W rezultacie do kombinacji systemowych pozostały 74 gospodarstwa. Średnie przychodu surowego z poszczególnych gałęzi, kwalifikujące do kierunków gospodarczych, wypadły w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	286	267	261
Zboża	147	133	89
Okopowe	61	37	15

Obserwujemy gwałtowne wycofywanie się gospodarstw ze zbytu okopowych (ceny nie spadały w tym stosunku).

Do specjalizacji w chowie bydła i świń zaliczyliśmy gospodarstwa, osiągające z tych źródeł w stosunku do ogólnego przychodu surowego powyżej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	30	30	35
Specjalizacja — świnię	25	20	25

Na lichych lekkich ziemiach rozpatrywanego rejonu dominują w opłacalności kierunki hodowlane: szczególnie wyróżnia się (tabl. 6A) chów świń, przychodem surowym na ha powyżej 100 zł we wszystkich kierunkach, o mierniku opłacalności wyższym, niż 400 zł na ha. Specjalizacji w chowie trzody chlewnej przypada też naczelnie miejsce z najwyższym miernikiem opłacalności, nakładem na pracę, dochodem rolniczym i t. d. Jedynie pod względem przychodu czystego specjalizacja ta ustępuje 2 kierunkom: wielostronnemu intensywnemu i zbożowo-hodowlanemu. Fakt, że kierunek zbożowo-hodowlany wyprzedza w naszym uszeregowaniu według malejącego miernika opłacalności, kierunki hodowlany i specjalizację w chowie bydła, sygnalizuje jednakże pożyteczność tej kombinacji w rejonie piasków. Różnica 200 zł z ha między specjalizacją w chowie świń i bydła na niekorzyść tego ostatniego kierunku, jasno wskazuje na mniej korzystne położenie gospodarstw, specjalizujących się w chowie bydła. Kierunki z przewagą przychodu ze zbóż i okopowych, czy to mieszany zbożowo-okopowy, czy jednostronne zbożowy i okopowy, a także wielostronny ekstensywny, stoją na drugim planie. Szczególnie słabo pod względem przychodu czystego przedstawiają się kierunki okopowy i wielostronny ekstensywny, których rentowność płynie przeważnie z pracy rodziny na swoim warsztacie.

Analiza przychodu surowego również wykazuje niecelowość forsowania zboża, o ile nie idzie w parze z hodowlą, lub też wszechstronną intensywnością gospodarstwa (wielostronny intensywny — buraki cukrowe), wymagającą oczywiście bardzo wytrawnego kierownictwa. Gospodarstwa zorjentowane w kierunku zbożowym daleko wyspecjalizowały się w swoim zakresie, osiągając blisko 200 zł na ha ze zbóż, co stanowi 40% całego przychodu surowego: wysoką produkcję zawdzięczają one bardzo dobremu kierownictwu, którego kwalifikacje techniczne widocznie przewyższają zmysł organizacyjny, nie ustrzegły bowiem przed wyborem kierunku gorzej popłatnego. Mogły także stosunki rodzinne (mała liczba osób pracujących) skłonić kierowników, w celu uniknięcia najmu, do przełożenia kierunku zbożowego, w którym nakład na pracę wynosi 175 zł na ha, nad kierunki hodowlane z nakładem wyżej 200 i 300 zł na ha, oparte w większej mierze na włas-

Tabl. 6A. Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Słabych ziemi na lewym

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (inter. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki Cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Specjaliz.-świnie 6,8	576	235	341	746	512	511	14	747	16	45	8	2	56	127 17,1	24 3,2	—	—	24 3,2
Wielostronny-inten. 7,0	546	255	291	722	469	467	34	705	38	68	6	4	45	161 22,3	52 7,2	16 2,2	—	68 9,4
Zboż.-hodowlany 9,4	508	258	250	704	440	446	33	647	74	64	1	6	38	183 26	24 3,4	—	—	24 3,4
Hodowlany 9,3	408	201	207	576	340	375	21	568	8	28	2	1	47	86 14,9	20 3,5	—	—	20 3,5
Specjaliz.-bydło 10,9	376	182	194	543	295	361	20	570	29	20	3	2	40	94 17,4	19 3,5	—	—	19 3,5
Zboż.-okopowy 8,9	368	132	236	539	269	407	25	524	35	99	19	13	13	179 33,3	72 13,4	—	—	72 13,4
Zbożowy 15,0	345	170	175	481	218	311	18	519	15	79	1	27	70	192 39,9	23 4,8	—	—	23 4,8
Okopowy 7,8	274	91	183	422	212	331	32	554	4	67	5	5	5	86 20,4	48 11,5	30 7,1	—	78 18,6
Wielostronny-ekst. 10,4	261	86	175	374	217	288	12	475	20	30	2	10	26	88 23,4	21 5,6	—	—	21 5,6

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Specjaliz.-świnie 10	9	28	8	20	3	68	12	3	—	15	9	5	—	2	74	10	3	3
Wielostronny-Inten. 8	15	36	5	13	4	73	16	3	—	19	4	4	—	—	70	19	3	1
Zboż.-hodowlany 5	14	28	4	15	1	62	16	1	—	17	13	4	2	2	75	18	2	1
Hodowlany 16	5	36	6	13	2	62	17	3	—	20	13	5	—	—	75	16	1	4
Specjaliz.-bydło 11	10	28	8	15	1	62	16	2	—	18	12	3	1	1	74	18	1	3
Zboż.-okopowy 9	11	33	9	16	1	70	14	2	—	16	6	6	—	2	75	12	1	3
Zbożowy 9	6	41	2	18	—	67	16	1	—	17	8	5	—	3	73	15	2	6
Okopowy 6	3	38	6	13	2	62	19	2	—	21	4	11	—	2	73	14	1	7
Wielostronny-ekst. 19	7	27	7	19	4	64	13	2	—	15	10	6	1	2	76	13	2	3

brzegu Wisły i w widłach Wisły i Sanu wielkość gospodarstw kłg. od 4 do 20 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach				
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja	Pszczółki	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komunik- acja 1-5	Kierow- nictwo 1-5
					stosunek			stosunek				stosunek						
7 0,9	0,1	158 21,3	32 4,2	139 18,6	1:2	23 3,0	2:5	218 29,3	1 0,1	45 6,1	1:1	4 0,6	430 57,7	3,9	1,9	3,6	3,5	
16 2,2	—	245 33,9	28 4,0	153 21,3	1:3	33 4,6	1:5	118 16,3	—	53 7,3	1:2	4 0,5	361 50,0	3	1,4	2,9	4,0	
4 0,6	—	211 30,0	16 2,2	155 22,0	1:2	20 2,9	1:2	155 22,0	—	58 8,2	2:1	5 0,8	393 55,9	2,8	1,1	3,7	3,5	
3 0,5	—	109 18,9	6 0,9	199 34,5	1:2	30 3,4	1:1	115 20,0	2 0,3	47 8,1	2:1	1 0,2	394 68,4	3,4	2	2,7	3,7	
7 1,2	1 0,2	121 22,3	10 1,8	216 39,7	1:3	22 4,0	1:3	83 15,2	1 0,3	28 5,1	1:1	4 0,8	354 65,1	3,2	1,8	3,1	3,5	
10 1,9	10 1,8	271 50,4	12 2,2	104 19,2	2:5	18 3,3	1:4	66 12,2	2 0,4	22 4,1	1:2	2 0,4	214 39,6	2,9	1,5	3,3	3,4	
5 1,0	1 0,1	221 45,8	8 1,7	96 19,9	1:2	22 4,6	2:3	64 13,2	—	17 3,5	1:3	1 0,2	200 41,4	2,9	1,4	3,0	4,3	
15 3,6	1 0,2	180 42,8	2 0,5	89 21,0	2:5	25 5,9	1:2	57 13,6	—	11 2,7	1:1	—	182 43,2	3,1	1,5	2,8	4,0	
10 2,6	2 0,7	121 32,3	8 2,2	89 23,9	1:3	25 6,8	1:5	57 15,2	2 0,4	27 7,1	1:1	1 0,4	201 53,8	3,1	1,7	2,9	3,6	

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.									
					Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
Czynny	Gruntowy i melio- racyjny	Budo- wiany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	robocze	stadne	buhaje	krówy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie	
3978	2029 51,0	834 21,0	364 9,2	199 6,0	25,0 1,7	2,9 0,2	—	38,2 2,6	17,6 1,2	5,9 0,4	11,7 0,8	11,7 0,8	16,2 1,1	10,3 0,7
3954	2278 57,6	1016 25,7	305 7,7	155 3,9	21,4 1,5	—	—	40,0 2,8	5,7 0,4	11,4 0,8	1,4 0,1	17,1 1,2	10,0 0,7	—
3396	1994 58,7	687 20,2	275 8,1	171 5,0	13,8 1,3	8,5 0,8	—	28,7 2,7	7,4 0,7	8,5 0,8	7,4 0,7	10,6 1,0	10,6 1,0	—
3245	1853 57,1	694 21,4	362 11,1	111 3,4	17,2 1,6	3,2 0,3	7,5 0,7	29,0 2,7	11,8 1,1	6,4 0,6	12,9 1,2	5,4 0,5	14,0 1,3	8,6 0,8
3459	2217 64,1	586 16,9	328 9,5	157 4,5	16,5 1,8	2,7 0,3	2,7 0,3	29,3 3,2	12,8 1,4	3,7 0,4	10,0 1,1	4,6 0,5	12,8 1,4	4,6 0,5
4131	2528 61,2	1075 26,0	274 6,6	172 4,2	18,0 1,6	1,1 0,1	2,2 0,2	30,3 2,7	7,8 0,7	6,7 0,6	5,6 0,5	24,7 2,2	14,6 1,3	2,2 0,2
3468	2262 65,2	680 19,6	218 6,3	104 3,0	12,7 1,9	4,6 0,7	—	20,0 3,0	8,0 1,2	6,0 0,9	8,7 1,3	12,7 1,9	6,0 0,9	0,7 0,1
3757	2587 68,8	542 14,4	241 6,4	109 2,9	16,7 1,3	—	—	25,6 2,0	8,9 0,7	3,8 0,3	12,8 1,0	3,8 0,3	—	—
3118	2052 65,8	440 14,0	226 7,3	123 3,9	18,3 1,9	1,9 0,2	1,9 0,2	25,0 2,6	9,6 1,0	4,8 0,5	4,8 0,5	3,8 0,4	7,7 0,8	8,6 0,9

nej sile roboczej. Do tego ostatniego przypuszczenia skłania okoliczność, że gdy w kierunkach hodowlanych średni obszar gospodarstw nie sięgnął 10 ha, to w zbożowym wyniósł 15 ha — jest to przestrzeń, która rodzinną robocizną obrobiona w zasadzie być nie może. Dodajmy, że niskich rezultatów kierunku okopowego i wielostronnego ekstensywnego podniesiona przed chwilą okoliczność tłumaczyć nie może wobec średnich obszarów gospodarstw w tych kierunkach, wynoszących 8 i 10 ha: zachodzi tu poprostu wypadek złej organizacji.

Przychody surowe z okopowych wahają się w granicach kilku procent przychodu surowego, jedynie w kierunkach okopowych wynoszą kilkanaście. Sprzedaż siana w kierunku zbożowo-okopowym pozostaje w zgodzie z brakiem nastawienia na hodowlę u jego kierowników i z niskimi rezultatami z produkcji zwierzęcej — za to z produkcji roślinnej płynie połowa przychodu surowego. Sad i warzywnik są naogół bez większego znaczenia, podobnie, jak w innych rejonach, z przychodem od kilkudziesięciu do dwustu zł na gospodarstwo: górna granica tej marży nie byłaby do pogardzenia i nią właśnie cieszą się gospodarstwa o kierunkach najlepiej przystosowanych do warunków. Przychód surowy z produkcji roślinnej, nie sięgając 300 zł na ha waha się od 20—50% ogólnego przychodu surowego, z produkcji zwierzęcej przekracza naogół 50%, a w dwóch kierunkach nawet 65%, sięgając 400 zł na ha.

Specjalizacja w chowie świń ma powyżej 200 zł przychodu na ha z trzody, a specjalizacja w bydle tyleż z chowu bydła (gospodarstwa kierunku hodowlanego prawie to samo w zł, procentowo nawet więcej). Przewaga przychodu z bydła jest po stronie mleka, jednak udział hodowli, wynosząc naogół $\frac{1}{3}$ jest wcale poważny, wyższy, niż w wielu innych rejonach. Podobnie w przychodzie z chowu koni przewaga, jak zwykle, występuje z furmankowania, jednak i tutaj stosunek przychodu z hodowli zaznacza się wyraźnie, w kierunku hodowlanym nawet się równoważy.

Powierzchnia pod zbożami waha się w granicach sześćdziesięciu kilku %, raz tylko przekraczając 70% (wielostronny intensywny). Okopowe zajmują najmniejszą powierzchnię w obu krańcowych pod względem opłacalności kierunkach: specjalizacji w chowie świń i wielostronnym ekstensywnym; różnicę w opłacalności stanowi dopiero wysokość i zużytkowanie zbiorów, na co wskazuje w gospodarstwach specjalizujących się w świniać czterokrotnie wyższy przychód surowy ze świń, $1\frac{1}{2}$ raza wyższy z bydła i drobiu. Powyższe stanowi zarazem przykład, jak dalece wyjście z rozdziału roli pod uprawą poszczególnych ziemiopłodów daje więcej ograniczoną podstawę do wnioskowania o kierunku, niż

struktura przychodu surowego. Kierunki hodowlane obsiewają paszami wyżej 10% roli, źle rentujący się okopowy przeznacza aż 11% roli pod „inne nasiona“.

Procent ornego w stosunku do ogółu użytków bardzo wyrównany (70—76%); łąki i pastwiska stanowią kilkanaście, ogrody — parę, a las kilka procent: również pod względem i tych użytków warunki zapewniają dostateczną współmierność.

Większa różnorodność panuje w ocenie gleby; zresztą w tym rejonie, jak i w pozostałych nie występuje zjawisko obsadzenia jednych powiatów przez pewne kierunki, drugich — przez inne.

Na powodzenie specjalizacji w chowie świń może wpływać w pewnej mierze dobra gleba i łąka (najlepsza w porównaniu z innemi) i dobre warunki komunikacji, niezłe kierownictwo: pod ostatnim względem kierunek ten jest jednak dystansowany przez 3 inne. Sądząc z dochodu rolniczego specjalizacja w chowie świń jest dobrze przystosowana do rodzinnych stosunków, uprawiających ją rolników.

Na bardzo niskim kapitale czynnym i najniżej wycenionej ziemi pracuje kierunek hodowlany, zaopatrzony jedynie w bardzo wysoki kapitał inwentarza żywego. Najwyższy kapitał czynny posiada kierunek zbożowo-okopowy, mniej rentowny od hodowlanego, przeciążony kapitałem budowlanym, o drogiej ziemi i kosztownych licznych narzędziach.

Nakład na nawozy sztuczne powyżej 30 zł na ha wykazują kierunki wielostronny intensywny i zbożowo-hodowlany oraz okopowy, który posiada kierownictwo (ocena 4) może garnące się do postępu i obznajmione z techniką rolniczą, ale słabo orjentujące swoje warsztaty pod względem kierunku gospodarczego.

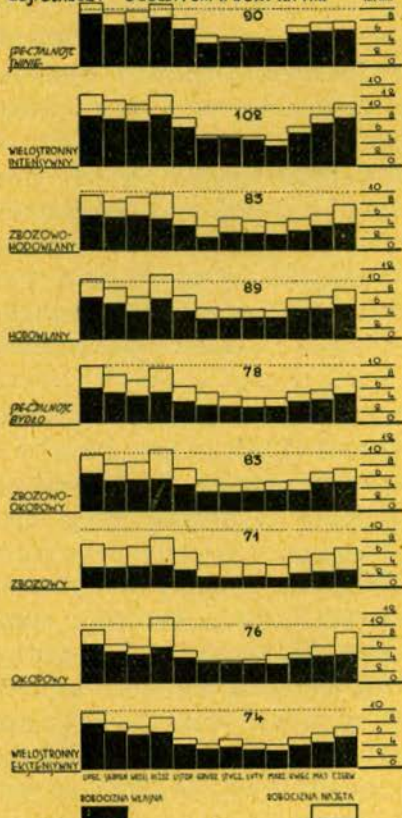
Żałoga inwentarzowa wykazuje, jeśli idzie o konie, dość równomierne zaopatrzenie w stosunku na gospodarstwo, natomiast dużą rozpiętość na ha: wpływa tu nie wybór kierunku, ale wielkość średniego obszaru gospodarstwa w poszczególnych kierunkach. Większa różnorodność panuje w odniesieniu do krów, których ilość waha się od 2 szt. na gospodarstwo w słaboinwentarzowym kierunku okopowym do 3,2 szt. w specjalizacji w chowie bydła, względnie od 20 szt. na 100 ha w kierunku zbożowym do 40 szt. na 100 ha w wielostronnym intensywnym. Specjalizacja w chowie świń należy zarazem do kierunków najlepiej zaopatrzonych w jałownik. Liczebność chlewni układa się, jak zwykle, zupełnie chaotycznie.

Tabl. VI robocizny potwierdza pewne spostrzeżenia z tego zakresu, uczynione wyżej. Specjalizacja w chowie świń jest z reguły

uprawiana powszechnie przez rolników o licznych rodzinach, nie spotykamy jej opartej na robociźnie najętej. Nie ustępuje rzeczzonej specjalizacji pod tym względem kierunek wielostronny intensywny, przewyższając nadto bardzo wysokim nakładem na pracę w okresie lata, jesieni i wiosny. Na własnej robociźnie są także w większym stopniu oparte słabe kierunki okopowy i wielostronny ekstensywny, wyjąwszy w okopowym duży najem do kopania w miesiącu październiku.

T. VI REJON SŁABE ZIEMIE NA LEWYM BRZEGU WIEJŚY I W WIDŁACH WIEJŚY I SANV

KIERUNEK ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 4-20 ha
GOJOPARZCZY OGÓŁEM DNI W ROKU NA 1 ha

Na przeciwnym krańcu znajdujemy kierunek zbożowy, zatrudniający mało własnych rąk roboczych, przynajmniej w przeliczeniu na ha: średni obszar należących tu gospodarstw przewyższa w tym wypadku inne na tyle, że współmierność jest utrudniona i przed wyciąganiem wniosków należy się raczej powstrzymać. Najmniej korzystny (43%) współczynnik równomierności rozkładu robocizny posiada kierunek wielostronny intensywny.

Do systemów polowych (tabl. 6B) zaklasyfikowały się gospodarstwa o stosunku upraw do całości powierzchni ornej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	65	66	67
Okopowe	19	17	17
Pastwne	11	9	10

Widzimy tu rzadko spotykaną w tej mierze stabilizację gospodarki polowej w ciągu trzechlecia.

Wpływ systemu polowego na opłacalność gospodarstw waha się w wąskiej granicy nieco ponad 100 zł na ha, przyczem zdecydowa-

Kierunki	Sp. św.	Wiel. int.	Zboż. hod.	Hod.	Sp. byd.	Zboż. okop.	Zboż. zowy	Oko-powy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkl. rob.	49	43	54	53	51	54	57	48	52
dni 1.XII-31.III	20	20	20	20	18	20	17	16	17
na ha 1.VII-31.X	41	47	37	38	35	37	30	33	33

nie odsuwa się pod względem miernika opłacalności od pozostałych pierwszy, najlepszy system zbożowo-okopowy. Naogół większa powierzchnia pod okopowemi zapewnia wyższy przychód czysty, odwrotnie jest ze zbożami, o ile nie występują w znakomitej kombinacji z okopowemi. Wręcz odmiennie i nieoczekiwanie układa się dochód rolniczy: wyższy w systemie zbożowym (76% roli pod zbożami), niższy w okopowym (24% pod okopowemi); wytłomaczenia możnaby doszukać się tylko w stosunkach rodzinnych: zbożowe posiadają w tym układzie więcej własnej robocizny i rozrzutnie nią się posilkuja, co podnosi nakład na pracę i dochód rolniczy, a obniża przychód czysty. Okopowe, mniej rodzinne, oszczędniej operują robotnikiem i mimo systemu, zużywającego więcej pracy ręcznej gospodarują na niższym nakładzie i mniejszym dochodzie rolniczym, osiągając wyższy przychód czysty. Gdyby posiadać wykresy robocizny dla systemów polowych, analogiczne do reprodukowanych dla kierunków gospodarczych możnaby może zaryzykować twierdzenie, że obie omawiane grupy gospodarzy winny się zamienić na systemy polowe, w celu ściślejszego ich dopasowania do swych stosunków rodzinnych. System zbożowo-pastewny oparty na najwyższych kosztach produkcji i końcowy system pastewny (18% roli pod pastewnemi) na najniższych — są niemal równie opłacalne.

Przychód surowy z pszenicy, ani obszar pod nią nie mają na tych słabych ziemiach związku z rentownością gospodarstwa. Wysokie przychody surowe osiąga ze wszystkich gałęzi system zbożowo-pastewny, jednak końcowe wyniki, uzyskane kosztem najwyższego w tym układzie nakładu gospodarczego, wykazuje tylko średnie.

Gospodarstwa zbożowo-okopowe, siejące dużo zbóż i okopowych, duży zarazem mają z nich przychód surowy, jednocześnie jednak czerpią znaczny przychód z bydła.

Przychód surowy z produkcji roślinnej nie osiąga 40%, gdy z produkcji zwierzęcej wynosi naogół około połowy, dochodząc do 60%. Wysoki przychód z drobiu w systemie okopowo-pastewnym nie może pozostawać w związku funkcyjnym z charakterem tego systemu polowego: stanowi to nowy przykład, jak system polowy niedostatecznie określa nastawienie całości organizacji gospodarstwa.

Powierzchnia pod zasiewem zbóż waha się od 55 do 76% roli, więc w granicach znacznych. O wpływie jej, jak również uprawy pasz na opłacalność niewiele powiedzieć można. Korzystny wpływ wywiera natomiast powierzchnia pod okopowemi, przekraczająca 20% roli w systemach przodujących. Z dwu specjalizacji: o jednostronnej

Tabl. 6B Optycalność systemów polowych w rejonie Stąbnych ziem na lewym brzegu

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł.								Powierzchnia					
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszenna	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Zboż.-okopowy 8,1	450	224	226	656	348	432	45	636	7	47	3	13	1	71
Okop.-pastewny 9,3	370	176	194	522	303	346	24	541	7	32	3	12	1	55
Zbożowy 7,9	369	117	252	518	312	401	15	644	10	32	9	21	4	76
Okopowy 10,4	364	181	183	498	262	317	17	505	4	43	6	8	1	62
Zboż.-pastewny 9,4	356	113	243	560	279	447	17	703	12	29	8	21	2	72
Łącznopastwisk. 9,4	339	119	220	491	258	372	21	606	10	32	5	24	3	74
Pastewny 10,5	331	146	185	436	250	290	11	486	9	24	7	16	2	58

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł												
	Pszenna	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna
Zboż.-okopowy 10	8	65	2	10	54	139 21,3	70 10,7	27 4,0	—	97 14,7	5 0,7	1 0,2	242 36,9
Okop.-pastewny 12	23	50	4	7	28	112 21,5	24 4,7	—	—	24 4,7	3 0,6	3 0,5	142 27,3
Zbożowy 19	27	46	6	10	34	123 23,7	37 7,1	—	—	37 7,1	13 2,5	— 0,1	173 33,4
Okopowy 18	5	57	4	9	56	131 26,3	28 5,5	15 3,1	— 0,1	43 8,7	10 1,9	—	184 36,9
Zboż.-pastewny 8	33	70	20	11	37	171 30,5	26 4,6	—	—	26 4,6	5 0,9	19 3,4	221 39,4
Łączno-pastwisk. 8	18	18	2	19	61	118 24,0	24 4,9	2 0,4	—	26 5,3	14 2,9	10 2,2	168 34,4
Pastewny 14	31	40	5	8	14	98 22,5	24 5,5	—	—	24 5,5	7 1,5	2 0,5	131 30,0

Wisły i w widłach Wisły i Sanu wielkość gospodarstw ktg. od 4 do 20 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na puszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komunikacja 1—5	Kierownictwo 1—5
22	1	—	23	2	3	1	—	69	14	2	4	3,1	1,6	3,2	3,9
19	4	—	23	15	4	.	3	75	16	1	5	3,4	1,8	3,2	3,2
12	1	—	13	4	5	—	2	76	14	1	1	2,8	1,6	3,2	3,8
21	3	—	24	2	10	—	2	72	16	3	5	3,1	1,5	2,8	4,2
11	1	—	12	11	4	—	—	73	16	1	2	2,9	1,6	3,3	3,5
12	1	—	13	4	6	—	3	53	29	1	8	3,1	1,5	3,4	3,5
14	2	—	16	16	7	1	—	77	11	1	4	3,1	2,1	2,9	3,7

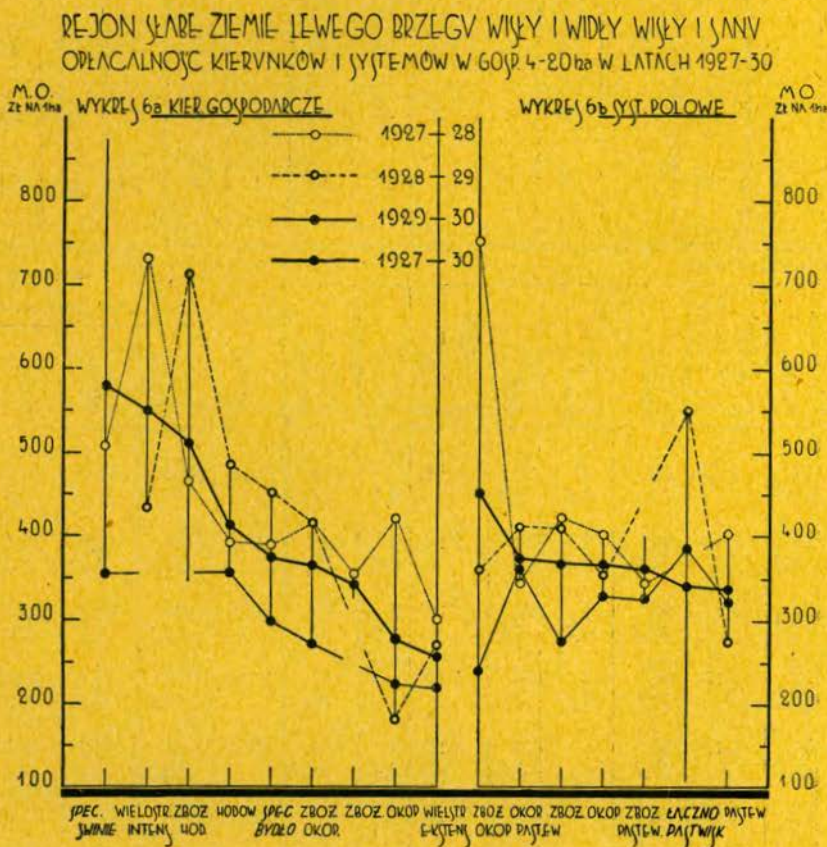
1 % całego przychodu surowego										Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha in a gospodarstwo w szt.		
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla jaja	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Konie robocze	Krowy	Macior
	stosunek			stosunek				stosunek						
151 23,0	1:4	26 3,9	1:2	75 11,4	3	39 6,0	1:1	.	294 44,9	3407	1900 55,8	17,3 1,4	28,4 2,3	12,3 1,0
149 28,5	1:2	24 4,5	1:3	98 18,8	2	52 10,0	2:1	3 0,6	328 62,9	3243	1943 59,9	15,0 1,4	24,7 2,3	16,1 1,5
107 20,7	1:3	24 4,6	1:4	95 18,4	1	36 6,9	1:2	6 1,2	269 51,9	4048	2440 60,3	21,5 1,7	36,7 2,9	10,1 0,8
108 21,7	1:3	27 5,5	1:3	86 17,3	1	25 4,9	1:2	—	247 49,6	3753	2349 62,6	14,4 1,5	26,0 2,7	11,5 1,2
150 26,7	1:3	34 6,0	1:2	62 11,1	—	20 3,7	1:2	8 1,4	274 48,9	4268	2531 59,3	20,2 1,9	33,0 3,1	3,2 0,3
118 —24,0	1:3	21 4,3	1:6	86 17,4	—	26 5,3	1:2	.	251 51,1	3896	2608 66,9	11,7 1,1	21,3 2,0	11,7 1,1
102 23,4	1:3	28 6,3	1:3	87 19,9	—	22 5,0	2:1	.	239 54,8	3244	2114 65,1	19,0 2,0	25,7 2,7	3,8 0,4

przewadze zboża lub okopowych, pierwsza, jak podnosiliśmy, przoduje pod względem dochodu rolniczego, druga — czystego.

Stosunki w zakresie użytków, wyłączając grupę łączno-pastwiskową, wyrównane. Dział oceny w stopniach nie nastęca pola do szerszych rozważań.

W kapitałach uderza różnica w kapitale czynnym między produującym systemem zbożowo-okopowym a systemem zbożowo-pastewnym, posiadającym miernik opłacalności o 100 zł na ha niższy. Wpływa tu przede wszystkim różna cena ziemi (wartość w stopniach jej nie potwierdza) i obciążenie budowlami, przy równym kapitale inwentarza żywego.

Żałoga końska w systemach wyrównana. Dlaczego łączno-pastwiskowe posiadają najmniej krów — nie wyjaśnia dostatecznie ocena jakości ich łąk i kierownictwa. Pastewne trzymają najmniej macior.

Wykres 6a mówi o dużej rozpiętości skali wahań specjalizacji w chowie świń, kierunku zbożowo-hodowlanego i okopowego oraz względnej stałości kierunku wielostronnego ekstensywnego. Na wykresie 6b fantastyczne odchylenia wykazuje system zbożowo-okopowy, dużą stałość system okopowo-pastewny i okopowy.

ROZDZIAŁ VII.

REJON PODLASIE.

Kategoria 5—25 ha.

Rejon Podlasie obejmuje powiaty: Garwolin, Łuków, Radzyń, półn. część Lubartowa, Włodawa, Biała Podlaska, Konstantynów, Siedlce, Sokołów, Węgrów, Radzymin, Mińsk Mazowiecki, Maków, Przasnysz, Mława, Ostrołęka, Kolno, Łomża, Ostrów, Wysokie Mazowieckie i połud. zachodnią część Bielska.

Ze 104 gospodarstw, których rachunkami za 3-lecie w ktg 5—25 ha dysponujemy, wyeliminowane zostało 1 z powodu nadmiernej powierzchni pod lasem, wynoszącej 46% użytków, 3 ogrodnicze, a nadto wyłączono w odrębną grupę 20 łączno-pastwiskowych na podstawach podobnych, jak stosowane w innych rejonach. Do kombinacji systemów pozostało więc 80 gospodarstw.

Za podstawę do klasyfikacji na kierunki gospodarcze wypadło przyjąć następujące średnie przychodu surowego w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	240	206	255
Zboża	104	101	92
Okopowe	31	25	13

Występuje stały spadek średniego przychodu surowego z okopowych.

Do specjalizujących się w zakresie chowu bydła i świń zaliczyliśmy gospodarstwa, posiadające z tych gałęzi w % ogólnego przychodu surowego następujące przychody:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	30	30	35
Specjalizacja — świnie	25	20	33

Opłacalność różnych kierunków gospodarczych w rejonie podlaskim posiada swój specjalny (prześciowo-wschodni) układ. Skala rozpiętości i absolutna wysokość miernika opłacalności w tabl. 7A są wogóle umiarkowane, ale to, co przedewszystkiem skupia uwagę, odnosi się do braku wyraźniejszego zróżniczkowania opłacalności w większości kierunków. Sześć środkowych, poczynając od specjalizacji w chowie bydła, a kończąc na zbożowo-okopowym, wykazuje zupełnie jednakową opłacalność, jeśli idzie o miernik MO. Tem niemniej różnice w przychodzie czystym i nakładzie na pracę w poszczególnych kierunkach dają materiał do przemyślenia rolnikowi-organizatorowi: chodzi o okoliczność już niejednokrotnie podkreślaną, t. j. liczbę własnych rąk roboczych, zdolnych do pracy, co może wpłynąć na decyzję wyboru kierunku. Kierunki wielostronny intensywny i hodowlany, osiągające około 100 zł więcej na ha (wszystko w przychodzie czystym, nic w zarobku z pracy) od powyższej pośredniej grupy 6 kierunków, oraz zbożowy i wielostronny ekstensywny, spadające o dalsze 100 zł w mierniku opłacalności od tych ostatnich — stanowią dwa skrzydła krańcowe. Gospodarstwa specjalnie ogrodnicze, nieuwzględnione w kierunkach, otrzymały z tego źródła 53% przychodu surowego, z wysokim miernikiem opłacalności 773 zł na ha, w czym 507 zł na ha stanowił przychód czysty.

Małe zróżniczkowanie kierunków nasuwa spostrzeżenie o większym zrutynizowaniu gospodarstw podlaskich, niż to ma miejsce w rejonach na zachód od Wisły.

Udział zbóż, okopowych, a w konsekwencji całej produkcji roślinnej jest bardzo skromny w ogólnym przychodzie surowym: waha on się często około 30% (spadając do kilkunastu), a tylko w kierunku zbożowo-okopowym i okopowym dosięga 40%. Odwrotnie produkcja zwierzęca, która w połowie kierunków dostarcza 60% przychodu surowego (dochodząc do 75%), a tylko w trzech słabo hodowlanych spada nieco niżej połowy. Przychody ze zbóż i okopowych absolutnie są bardzo małe, również z sadów; w chowie inwentarza występuje większa przewaga wpływów z mleka nad wpływami z przychówku bydła, oraz pewna przewaga wpływów z jaj nad hodowlą drobiu. Rentowniejsze kierunki mniej trudnią się furmankowaniem.

Tabl. 7A

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Podlasia

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszenica	Zyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 13,3	441	243	198	563	375	320	20	477	68	30	11	5	18	132 23,6	34 6,0	2 0,3	—	36 6,3
Hodowlany 12,8	411	238	173	599	358	361	16	538	23	19	1	1	18	62 10,4	12 2,1	—	1 0,1	13 2,2
Specjaliz.-bydło 13,1	325	144	181	447	288	303	18	444	31	26	4	4	23	88 19,8	26 5,8	—	1 0,2	27 6,0
Zboż.-hodowlany 14,8	322	129	193	477	226	348	32	535	42	34	1	10	25	112 23,4	12 2,5	1 0,2	—	13 2,7
Specjaliz.-świnie 11,9	321	147	174	472	376	325	14	492	24	33	2	4	20	83 17,7	19 3,9	—	—	19 3,9
Okop.-hodowlany 13,4	313	101	212	451	254	350	16	556	15	24	4	3	20	66 14,6	33 7,4	—	—	33 7,4
Okopowy 14,8	312	138	174	419	247	281	15	432	12	49	3	2	12	78 18,7	39 9,1	—	0,1	39 9,2
Zboż.-okopowy 9,9	312	101	211	453	241	352	7	552	30	80	4	3	36	153 33,8	32 7,0	—	—	32 7,0
Zbożowy 13,1	243	92	151	348	211	256	9	384	28	59	4	15	23	129 37,0	14 4,1	—	—	14 4,1
Wielostronny-ekst. 13,2	212	56	156	300	184	244	8	402	15	24	1	4	20	64 21,2	14 4,8	—	—	14 4,8

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszentica	Zyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 10	18	21	7	9	1	56	14	3	—	17	17	5	1	4	77	14	1	3
Hodowlany 7	9	37	6	8	1	61	17	1	—	18	13	6	1	1	70	13	3	10
Specjaliz.-bydło 14	10	30	5	10	5	60	16	2	—	18	14	6	—	2	72	18	1	4
Zboż.-hodowlany 6	9	30	4	12	2	57	17	2	—	19	18	5	—	1	79	12	1	5
Specjaliz.-świnie 16	8	36	5	10	2	61	16	2	—	18	11	5	1	4	71	13	3	8
Okop.-hodowlany 9	5	33	2	17	1	58	14	2	—	16	15	7	2	2	75	10	6	5
Okopowy 7	3	33	4	8	7	55	16	1	—	17	11	6	5	6	77	10	1	9
Zboż.-okopowy 7	6	43	4	6	3	62	17	3	—	20	14	2	—	2	69	18	2	2
Zbożowy 16	9	34	3	13	1	60	12	1	—	13	15	5	1	6	79	11	1	5
Wielostronny-ekst. 18	8	32	3	9	3	55	14	1	—	15	17	7	1	5	73	14	3	5

wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 25 ha — za 1927/30.

obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego															Ocena w stopniach					
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	1—5	Łąki i pastwiska 1—5	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5
					stosunek			stosunek					stosunek							
10	1	179	15	154	3 : 7	33	2 : 3	131	.	20	2 : 3	—	338	3,2	1,5	3,3	3,8			
1,8	0,1	31,8	2,7	27,4		5,9		23,3	0,1	3,5			60,2							
5	—	80	14	187	1 : 1	18	3 : 7	219	3	24	3 : 7	5	456	3,1	1,8	3,6	4,0			
0,9		13,5	2,3	31,2		3,0		36,6	0,5	4,1		0,8	76,2							
7	3	125	7	158	3 : 7	25	2 : 3	68	1	22	2 : 3	1	275	3,0	1,4	3,3	3,9			
1,6	0,7	28,1	1,5	35,5		5,7		15,1	0,2	4,9		0,1	61,5							
20	7	152	8	98	1 : 4	17	1 : 4	130	—	34	3 : 7	10	289	3,1	1,7	3,1	3,6			
4,3	1,4	31,8	1,6	20,4		3,7		27,3		7,1		2,2	60,7							
8	.	110	14	104	3 : 7	19	1 : 5	157	1	25	1 : 3	2	308	3,3	1,7	3,5	3,7			
1,6	0,1	23,3	3,0	22,1		4,1		33,2	0,2	5,2		0,5	65,3							
7	2	108	15	111	1 : 4	20	1 : 4	79	1	45	2 : 3	8	264	2,5	1,6	3,2	3,3			
1,5	0,6	24,1	3,3	24,7		4,4		17,4	0,3	10,1		1,6	58,5							
16	1	134	9	106	1 : 4	12	1 : 6	56	.	24	1 : 1	1	199	3,0	1,1	2,8	3,6			
3,7	0,3	31,9	2,1	25,2		2,9		13,3	0,1	5,8		0,2	47,5							
3	—	188	8	116	1 : 5	27	1 : 9	45	—	21	2 : 3	1	210	2,8	1,2	3,4	3,6			
0,6		41,4	1,8	25,6		6,0		9,9		4,6		0,2	46,3							
4	2	149	4	65	3 : 7	19	1 : 4	52	2	19	2 : 3	.	157	3,0	1,3	3,1	3,4			
1,2	0,4	42,7	1,2	18,8		5,4		15,0	0,5	5,4		0,1	45,2							
5	1	84	9	69	3 : 7	20	1 : 7	57	1	15	1 : 1	2	164	2,9	1,7	3,1	3,4			
1,6	0,4	28,0	3,1	22,9		6,7		18,9	0,5	5,0		0,5	54,5							

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha obszaru użytków i na 1 gospodarstwo w szt.									
					Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
Czynny	Gruntowy i meliora- cyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie	
2625	1742 66,4	438 16,7	243 9,3	115 4,4	15,8 2,1	4,5 0,6	2,2 0,3	26,3 3,5	8,3 1,1	6,0 0,8	6,8 0,9	37,6 5,0	6,8 0,9	—
2962	1498 50,6	606 20,5	365 12,3	138 4,7	10,1 1,3	2,3 0,3	3,1 0,4	27,3 3,5	8,6 1,1	6,2 0,8	17,2 2,2	58,6 7,5	31,2 4,0	9,4 1,2
2378	1424 59,9	415 17,5	238 10,0	105 4,4	14,5 1,9	3,0 0,4	2,3 0,3	25,2 3,3	8,4 1,1	6,1 0,8	6,9 0,9	23,7 3,1	6,1 0,8	3,0 0,4
3103	1926 62,1	484 15,6	315 10,2	113 3,6	14,2 2,1	4,0 0,6	1,3 0,2	39,2 5,8	1,3 0,2	10,1 1,5	4,7 0,7	34,4 5,1	16,9 2,5	—
2759	1563 56,7	596 21,6	268 9,7	124 4,5	12,6 1,5	3,4 0,4	1,7 0,2	26,9 3,2	4,2 0,5	9,2 1,1	13,4 1,6	31,1 3,7	18,5 2,2	3,4 0,4
3564	2190 61,4	574 16,1	261 7,3	166 4,6	11,9 1,6	—	—	26,1 3,5	8,9 1,2	6,0 0,8	3,7 0,5	10,4 1,4	23,9 3,2	3,7 0,5
2509	1409 56,2	606 24,2	212 8,4	113 4,5	11,5 1,7	1,3 0,2	—	21,6 3,2	9,5 1,4	4,7 0,7	6,0 0,9	5,4 0,8	28,4 4,2	2,0 0,3
3329	1958 58,8	744 22,3	274 8,2	163 4,9	17,2 1,7	2,0 0,2	—	34,3 3,4	8,0 0,8	4,0 0,4	17,2 1,7	38,4 3,8	19,2 1,9	—
2322	1398 60,2	479 20,6	165 7,1	125 5,4	14,5 1,9	0,8 0,1	1,5 0,2	17,5 2,3	5,3 0,7	6,1 0,8	5,3 0,7	9,9 1,3	9,9 1,3	13,0 1,7
2624	1543 58,8	616 23,5	191 7,3	112 4,3	14,4 1,9	1,5 0,2	0,7 0,1	20,4 2,7	3,0 0,4	6,0 0,8	8,3 1,1	12,9 1,7	9,8 1,3	16,7 2,2

Stosunki pozostają dość wyrównane również i w ocenie punktowej gleby, komunikacji, kierownictwa: nie spotykamy dużych rozbieżności między kierunkami; indywidualizm, specjalizacja pozostają zamazane gospodarką naturalną „na jedno kopyto”. Nikt i nic zbyt się nie wyróżnia, wyraziste różnice są zastąpione przez odcienie. Jest się skłonny przypuszczać, że o większym lub mniejszym powodzeniu decyduje na Podlasiu, może tylko w ramach badanej próby, raczej większa zręczność techniki, dokładniejsza uprawa, staranność i przezorność, niż szersza myśl organizacyjna.

Zboża zajmują od 55—62% roli, w warunkach tak małej rozpiętości wielkość obszaru pod zbożami w poszczególnych kierunkach nie może wykazać związku z ich opłacalnością. Procent pod okopowemi bardzo wyrównany, wyjąwszy kierunek zbożowo-okopowy i zbożowy. Również dość wyrównane są obszary pod paszami, nasionami, ugorem.

Rola zajmuje mniejszy procent użytków, przeważnie około $\frac{1}{4}$ areалу, znacznie mniej, niż w rejonach zbóż. Natomiast obszar łąk i pastwisk z reguły wynosi kilkanaście procent użytków.

W zakresie stosunków kapitałowych występuje również zjawisko, wyżej zaobserwowane. Różnica między krańcowo wyposażeniami w kapitał czynny kierunkami zaledwie przekracza 1000 zł na ha, i jest daleka od stosunku 1:2, spotykanego w innych rejonach. Godny zauważenia jest fakt, że właśnie te krańcowo różnie zasobne w kapitał czynny kierunki przynoszą równą opłacalność. Cenniejsza gleba lub droższe narzędzia nie są tu niezbędne dla zorganizowania kierunku wyżej opłacalnego, hodowla nie idzie w parze z lepszymi budowlami, nawet zasobność w kapitał inwentarza żywego nie jest w sposób zdecydowany niezbędna dla wygospodarowania wyższego przychodu.

Najliczniejszą załogę krów posiadają kierunki zbożowo-hodowlany i zbożowo-okopowy, zamiast hodowlanego i specjalizacji w bydło, widocznie ciesząc się pokaźną liczbą mało wydajnych „ogonów”, którym braknie paszy lub rasy. Duże różnice zachodzą w ilości świń, np. prosiąt—od 59 szt. (kierunek hodowlany) do 10 szt. (okopowy) na 100 ha, ale wiemy, że jednorazowo ustalana w ciągu roku inwentura w zakresie tych zwierząt, niewiele daje podstawy do rozważań.

Tabl. VII robocizny odpowiada charakterowi rejonu. Występuje naogół duża równomierność w rozkładzie robocizny w ciągu roku, charakterystyczna dla słabo napiętej gospodarki. Specjalizacja w chowie świń, kierunek okopowo-hodowlany, zbożowy i wielostronny ekstenzywny prawie nie posiłkują się najemnikami sezonowym; tylko większe gospodarstwa nastawione w tych kierunkach utrzymują zapewne stałą

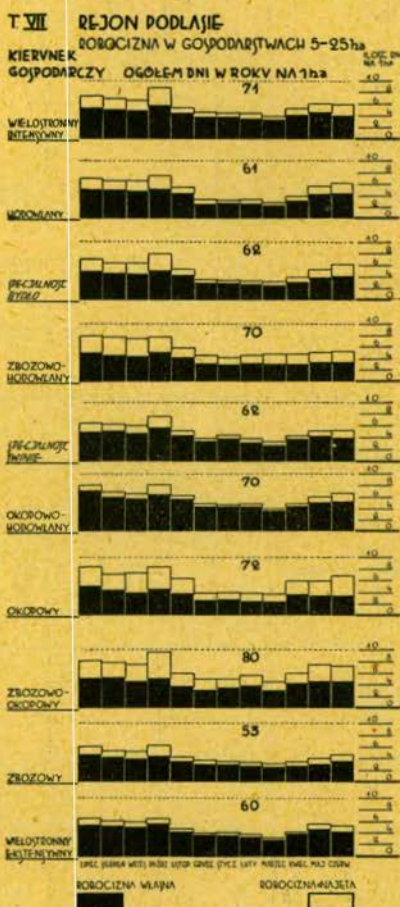
służbę oraz donajmują dzienną w czasie napięcia robót. Kierunki zbożowy, specjalizacja w bydle i hodowlany wykazują niższy stan zatrudnienia w miesiącach zimowych; zbożowy i obydwie wielostronne osiągają najdalej posuniętą jednostajność w zapotrzebowaniu na pracę (60%): w okresie najgorętszych robót, oprócz kopania, wzrost zatrudnienia zaledwie zaznacza się. Podobny współczynnik posiadają także kierunki okopowo-hodowlany i zbożowo-hodowlany, zaś najniższym (45%) wyróżnia się kierunek hodowlany, wskazując na niski poziom hodowli.

Przechodzimy do systemów polowych. Średnie upraw w % roli wyniosły:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	60	57	58
Okopowe	16	16	17
Pastewne	15	17	17

Rozpiętość w opłacalności systemów, uwidocznionych na tabl. 7B sięga zaledwie kilkudziesięciu zł na ha, wyłączając grupę łącznopastwiskową. System zbożowo-okopowy daje przychód czysty dwukrotnie wyższy od okopowego — obserwacja zdająca się potwierdzać słabszy związek między hodowlą i opłacalnością w tym rejonie, niewątpliwie skutkiem nieumiejętności w chowie zwierząt. Użytkowanie roli bladeo charakteryzuje poszczególne systemy: ani procent pod zbożami, ani pod okopowami czy pastewkami, mimo dużej rozpiętości w wielkości powierzchni, nie daje nic wyrazistego, jakiejś określonej tendencji. Ten

sam miejscami rozstrzelony, miejscami „wyrównany“

Kierunki	Wiel. int.	Hod.	Sp. byd.	Zboż. hod.	Sp. św.	Ok. hod.	Okopowy	Zboż. okop.	Zboż. zowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni	60	45	50	58	58	59	52	59	61	60
1. XII—31. III	18	12	14	18	15	17	16	20	14	15
1. VII—31. X	30	27	28	31	26	29	31	34	23	5

Tabl. 7B

Opłacalność systemów polowych w rejonie Podlasia

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mierz. opł.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okop.-pastewny 13,1	322	132	190	452	254	320	12	530	7	30	5	6	2	50
Zboż.-okopowy 11,4	321	151	170	444	275	293	14	453	10	37	4	11	3	65
Zbożowy 10,6	304	108	196	407	273	299	8	442	7	41	5	15	3	71
Różnokierunkowy b 13,9	257	98	159	358	228	260	8	390	12	24	2	11	.	49
Okopowy 11,8	255	72	183	403	216	331	34	462	3	38	4	7	1	53
Pastewny 16,6	250	105	145	350	195	245	10	406	13	21	3	12	1	50
Łączno-pastwisk. 15,8	225	86	139	319	183	233	6	366	9	37	3	11	2	62

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okop.-pastewny 14	35	57	9	4	17	122 27,0	27 6,0	—	—	27 6,0	6 1,2	.	155 34,3	12 2,7
Zboż.-okopowy 16	23	34	1	4	25	87 19,5	19 4,1	—	.	19 4,2	6 1,5	.	112 25,3	10 2,2
Zbożowy 17	20	46	5	6	26	103 25,4	23 5,7	—	—	23 5,7	5 1,2	3 0,7	134 33,0	8 1,8
Różnokierunkowy b 6	37	38	2	4	9	90 25,2	15 4,2	—	—	15 4,2	10 2,9	—	115 32,3	8 2,2
Okopowy 8	9	38	4	7	22	80 19,8	29 7,2	—	—	29 7,2	8 2,1	5 1,2	122 30,3	19 4,7
Pastewny 11	43	22	2	16	22	105 30,1	14 4,0	2 0,5	—	16 4,5	8 2,3	2 0,6	131 37,5	7 1,9
Łączno-pastwisk. 20	27	27	1	4	15	74 23,3	21 6,5	—	—	21 6,5	6 1,9	3 0,9	104 32,6	7 2,3

wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 25 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Oleja	Łąki i pastwiska	Komunikacja	Kierownictwo
17	4	—	21	21	5	1	2	79	14	2	2	2,9	1,6	3,4	3,8
20	2	—	22	9	3	—	1	67	19	2	6	3,0	1,6	3,4	3,5
12	.	—	12	8	4	2	3	72	15	2	5	2,8	1,4	3,0	3,3
10	1	—	11	10	15	3	12	82	11	3	2	3,4	1,7	3,5	3,3
17	2	—	19	11	10	2	5	76	13	1	6	2,8	1,5	3,2	3,7
11	1	.	12	24	7	.	7	84	6	3	3	3,2	2,2	3,0	3,5
15	3	—	18	11	6	.	3	51	37	1	5	3,1	1,3	3,6	3,2

1 % całego przychodu surowego

Bydło	przyrost cieląt i mleko	Konie	hodowla furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla jaja	I szczyły	Razem produkcja zwierzęca	Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha na 1 gospodarstwo w szt.		
										Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Konie robocze	Krowy	Maciory
110 24,3	1 : 4 5,2	24 5,2	1 : 5	74 16,5	—	25 5,6	1 : 1	2 0,4	235 52,0	3501	2245 64,1	13,0 1,7	28,2 3,7	6,9 0,9
115 25,8	3 : 7	22 5,1	3 : 7	112 25,2	1 0,2	22 5,0	2 : 3	2 0,5	274 61,8	2690	1431 53,2	14,0 1,6	26,0 3,0	13,2 1,5
89 21,9	3 : 7	23 5,7	1 : 4	70 17,1	1 0,3	27 6,7	2 : 3	3 0,7	213 52,4	2387	1398 58,6	14,1 1,5	23,6 2,5	7,5 0,8
95 26,5	1 : 4	22 6,2	3 : 7	66 18,5	4 1,2	20 5,5	3 : 7	2 0,5	209 58,4	2174	1290 59,3	18,0 2,5	23,0 3,2	5,0 0,7
90 22,4	3 : 7	16 4,0	1 : 5	85 21,1	—	38 9,5	1 : 1	1 0,2	230 57,2	2158	1171 54,3	12,7 1,5	24,6 2,9	5,9 0,7
76 21,6	3 : 7	18 5,2	1 : 4	64 18,2	2 0,7	17 4,8	2 : 3	2 0,7	179 51,2	2849	1822 64,0	16,3 2,7	19,3 3,2	4,2 0,7
74 23,3	2 : 3	24 7,5	1 : 1	54 17,0	1 0,3	16 4,8	2 : 3	3 1,1	172 54,0	2276	1242 54,6	12,0 1,9	18,3 2,9	3,2 0,5

ROZDZIAŁ VIII.

REJON GRODZIENSKO-NOWOGRODZKI.

Kategoria 5 — 25 ha.

Rejon Grodzieńsko-Nowogrodzki obejmuje powiaty: Suwałki, Augustów, Szczuczyn Biał., Białystok, Sokółka, półn.-wschodnią połowę Bielska, Wołkowysk, Grodno, Szczuczyn Now., połud. połowę Lidy, Nowogródek, Stołpce i południowy skrawek Wołożyna oraz Słonim, Baranowicze, Nieśwież bez południowych części.

Zdajemy sobie sprawę, że badanie kategorii gospodarstw o dużej rozpiętości wielkości w granicach 5—25 ha nie jest wskazane, bowiem może nie uchylić wpływu wielkości gospodarstw na organizację i wyniki. Niestety mała liczebność zbiorowości próbnej, dążenie do jej zwiększenia zmusiły nas do rozszerzenia granic kategorii wielkości badanych gospodarstw. Po wyeliminowaniu ze 106 warsztatów, których rachunki posiadamy, czterech z powodów analogicznych do tychże w innych rejonach, już opisanych i wyodrębnieniu grupy łączno-pastwiskowej z 16 gospodarstw, do tworzenia kombinacyj systemów i kierunków pozostało 86.

Średnie przychodu surowego, kwalifikujące do kierunków gospodarczych, wyniosły w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	197	169	133
Zboża	105	74	50
Okopowe	38	25	15

Obserwujemy gwałtowny spadek przychodów z głównych gałęzi gospodarskich, poczynając od szczytowego roku konjunktury do

Tabl. 8A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Grodzieńsko-

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mter. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszentca	Zyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 11,0	417	199	218	554	338	355	6	516	26	60	6	14	16	122 22,0	50 9,0	—	—	50 9,0
Okop.-hodowlany 10,5	409	217	192	644	336	427	21	619	4	43	1	3	8	59 9,1	73 11,4	—	2 0,3	75 11,7
Specjaliz.-bydło 15,3	297	146	151	429	238	283	11	415	14	28	3	5	13	63 14,8	31 7,4	—	2 0,4	33 7,8
Zboż.-hodowlany 13,5	296	107	189	403	233	296	9	390	11	58	4	33	21	127 31,6	20 5,0	—	1 0,2	21 5,2
Specjaliz.-świnie 14,0	281	125	156	363	238	238	2	345	10	28	4	8	18	68 18,6	16 4,5	—	—	16 4,5
Hodowlany 18,0	237	108	129	316	185	208	3	330	5	23	2	7	20	57 18,0	10 3,3	—	—	10 3,3
Zbożowy 17,1	220	88	132	286	175	198	4	298	13	58	8	10	8	97 34,0	14 4,9	—	—	14 4,9
Zboż.-okopowy 15,4	205	47	158	294	148	247	1	286	5	51	6	22	19	103 34,9	39 13,3	—	3 1,0	42 14,3
Okopowy 18,0	152	42	110	255	99	213	9	307	1	28	4	5	16	54 21,1	33 12,8	—	2 0,9	35 13,7
Wielostronny-ekst. 18,0	149	45	104	218	114	173	3	272	4	29	4	4	9	50 22,7	15 6,9	—	—	15 6,9

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszentca	Zyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 10	7	27	6	17	1	58	15	1	—	16	15	6	2	3	71	17	4	1
Okop.-hodowlany 8	4	23	6	13	1	47	26	6	—	32	14	3	1	3	62	25	2	3
Specjaliz.-bydło 15	5	26	5	13	2	51	15	4	—	19	18	7	1	4	66	19	3	4
Zboż.-hodowlany 6	3	31	16	12	1	63	13	—	—	13	8	11	3	2	80	9	2	4
Specjaliz.-świnie 11	3	28	6	20	2	59	11	1	—	12	11	11	—	7	72	18	2	4
Hodowlany 8	3	33	4	15	1	56	11	—	—	11	22	9	—	2	67	19	2	7
Zbożowy 20	4	32	6	16	3	61	9	1	—	10	7	13	3	6	71	19	2	3
Zboż.-okopowy 4	2	23	3	13	—	41	8	—	—	8	33	2	—	16	68	18	2	—
Okopowy 5	4	28	7	22	2	63	15	2	—	17	13	7	—	—	67	19	4	5
Wielostronny-ekst. 25	3	29	6	13	2	53	9	2	—	11	11	14	3	8	72	18	2	3

Nowogródzkim wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 25 ha—za 1927/30

użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach			
Inne płody	Slano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta mleko	Konie	hodowla furmanki	świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Oleba	Łąki i pastwiska	Komunikacja	Kierownictwo
					stosunek		stosunek				stosunek			1-5	1-5	1-5	1-5
8	12	192	22	143	1:4	32	1:6	70	2	20	1:4	3	270	3,4	1,3	3,2	3,2
1,5	2,1	34,6	3,9	25,8		5,7		12,6	0,3	3,7		0,5	48,6				
6	7	147	25	290	1:6	24	1:1	45	2	28	1:1	—	389	3,2	1,7	3,7	3,8
1,0	1,1	22,9	3,8	45,0		3,7		6,9	0,3	4,4			60,3				
4	4	104	16	214	1:4	13	1:7	32	—	16	1:2	1	276	3,0	1,5	3,1	3,5
1,0	0,9	24,5	3,6	49,8		3,0		7,4		3,7		0,2	64,1				
10	4	162	6	94	1:3	22	1:4	66	6	18	1:2	—	206	3,4	1,5	3,0	3,1
2,5	1,1	40,4	1,3	23,3		5,4		16,5	1,3	4,5			51,0				
7	2	93	12	86	3:7	26	1:2	92	8	15	3:4	2	229	3,0	1,7	3,3	3,4
1,9	0,6	25,6	3,4	23,8		7,2		25,4	2,3	3,9		0,5	63,1				
4	9	80	20	77	3:7	18	1:3	79	3	9	1:2	2	188	2,5	1,4	2,8	3,1
1,2	2,7	25,2	6,4	24,3		5,8		25,1	0,7	3,0		0,6	59,5				
8	3	122	5	63	1:2	15	1:4	32	3	9	1:2	—	122	3,2	1,3	3,2	3,1
2,7	1,0	42,6	1,9	21,9		5,4		11,0	0,9	3,3			42,5				
3	2	150	7	57	1:3	19	0:1	24	3	9	2:1	—	112	2,8	1,8	3,7	2,9
1,0	0,9	51,1	2,3	19,4		6,3		8,0	1,1	3,2			38,0				
5	4	98	14	70	1:4	13	1:4	21	3	9	1:3	2	118	3,4	1,1	4,0	3,0
2,0	1,7	38,5	5,6	27,3		4,8		8,4	1,3	3,4		0,9	46,1				
10	1	76	7	58	1:4	14	1:2	22	2	10	1:2	1	107	3,1	1,5	3,2	3,0
4,7	0,6	34,9	3,2	26,4		6,3		10,4	0,8	4,7		0,6	49,2				

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego						Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.											
						Konie		Bydło rogace				Trzoda chlewna					
Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza marnego		robocze	stadnina	bulaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne	świnie	Owce i kozy	
2677	1416	736	285	114	21,0	0,9	2,7	33,6	3,6	7,3	7,3	20,9	10,0	20,0			
	52,9	27,5	10,6	4,3	2,3	0,1	0,3	3,7	0,4	0,8	0,8	2,3	1,1	2,2			
3195	1494	1083	331	106	13,3	0,9	0,9	26,7	6,7	5,7	6,7	—	22,8	—			
	46,8	33,9	10,3	3,3	1,4	0,1	0,1	2,8	0,7	0,6	0,7		2,4				
2189	1183	553	245	85	12,4	0,7	1,4	23,5	7,8	7,2	7,8	7,8	3,3	4,5			
	54,0	25,2	11,2	3,9	1,9	0,1	0,2	3,6	1,2	1,1	1,2	1,2	0,5	0,7			
1574	745	316	234	146	12,6	1,5	0,7	26,7	8,1	10,4	6,7	27,4	18,5	26,7			
	47,3	20,1	14,8	9,3	1,7	0,2	0,1	3,6	1,1	1,4	0,9	3,7	2,5	3,6			
1786	897	410	225	94	15,7	2,1	0,7	20,7	6,4	8,6	9,3	16,4	2,8	38,6			
	50,2	23,0	12,6	5,3	2,2	0,3	0,1	2,9	0,9	1,2	1,3	2,3	0,4	5,4			
2024	1049	315	204	125	13,9	2,2	1,1	18,9	6,7	9,4	10,5	11,7	3,3	24,4			
	51,8	15,5	10,1	6,2	2,5	0,4	0,2	3,4	1,2	1,7	1,9	2,1	0,6	4,4			
1723	760	370	148	72	12,3	1,2	1,2	15,2	7,6	5,8	2,9	17,5	4,7	14,0			
	44,1	21,5	8,6	4,2	2,1	0,2	0,2	2,6	1,3	1,0	0,5	3,0	0,8	2,4			
2226	1218	598	190	85	14,9	1,3	—	18,2	5,2	9,7	5,2	11,7	13,0	29,2			
	54,7	26,9	8,5	3,8	2,3	0,2		2,8	0,8	1,5	0,8	1,8	2,0	4,5			
1565	924	278	166	75	10,0	1,1	—	18,3	—	4,4	2,7	9,4	12,7	22,2			
	5,9	17,7	10,6	4,8	1,8	0,2		3,3		0,8	0,5	1,7	2,3	4,0			
1713	1090	338	157	64	11,7	2,2	2,2	16,1	6,1	5,5	7,2	4,4	5,0	19,4			
	63,7	19,7	9,2	3,8	2,1	0,4	0,4	2,9	1,1	1,0	1,3	0,8	0,9	3,5			

ostatniego z badanych i to w stopniu bodaj niespotykanym w innych rejonach.

Do specjalizacji w chowie bydła i świń zaliczyliśmy gospodarstwa, osiągające z tych gałęzi w % całego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	35	40	35
Specjalizacja—świnie	25	20	25

Kierunki wielostronny intensywny i okopowo-hodowlany zajmują na tabl. 8A naczelne miejsca z miernikiem opłacalności i dochodem rolniczym o 100 zł wyższym na ha od następnego, środkowego zespołu kierunków. Ów środkowy zespół podzielić można na: rentowniejszy, złożony z specjalizacji w chowie bydła i świń i kierunku zbożowo-hodowlanego, oraz mniej dochodowy — kierunek hodowlany, zbożowy i zbożowo-okopowy. Wreszcie na szarym końcu mamy kierunek okopowy i wielostronny ekstensywny.

Kierunek wielostronny intensywny pracuje na kosztach produkcji o 100 zł mniejszych na ha, niż okopowo-hodowlany i na mniejszym nakładzie gospodarczym: wygospodarowuje też wprawdzie niższy przychód surowy, a nawet nieco niższy przychód czysty (tak niewielkie różnice przy naszej liczebności nie wchodzą w gruncie rzeczy w rachubę), — jednak dochód rolniczy otrzymuje równy kierunkowi okopowo-hodowlanemu i równy miernik opłacalności. Kierunek hodowlany zaliczyliśmy w zespole środkowym do grupy słabszej, bowiem miernik opłacalności spada u niego poniżej 250 zł, utrzymując się wraz z zbożowym i zbożowo-okopowym powyżej 200 zł; dochód rolniczy spada poniżej 200 zł, utrzymując się w tej grupie wyżej 100 zł.

Przychód surowy ze zbóż spada w kierunku okopowo-hodowlanym nawet do 9%, w maksymalnym wypadku dochodząc do 35% ogólnego przychodu surowego. Przychód z okopowych powyżej 10% wykazują raczej słabsze kierunki, wyjąwszy okopowo-hodowlany. We wszystkich kierunkach zbywane są drobne ilości siana. Kierunki więcej rentowne osiągają naogół mniejszy procent przychodów z produkcji roślinnej, zaznaczmy jednak, że obydwa krańcowe wielostronne intensywny i ekstensywny mają jednakowo po 35% z tego źródła i po 49% z produkcji zwierzęcej: różnica leży w intensywności produkcji, w liczbach absolutnych (2,5:1). Jeden tylko kierunek zbożowo-okopowy z produkcji roślinnej otrzymuje 50% przychodu. Produkcja zwierzęca w wyżej opłacalnych kierunkach z reguły przekracza 50%, dochodząc do 63%. Wybitnie wysoki przychód z bydła ma specjalizacja w cho-

wie bydła i szczególnie kierunek okopowo-hodowlany, osiągający również najwięcej z drobiu. W przychodzie z chowu świń celują specjalizacja w chowie świń, kierunek hodowlany i wielostronny intensywny. Konie dają przychód przeważnie pod postacią furmanek. Występuje niespotykany bardziej na zachód przychód z owiec i kóz, dochodzący w niektórych kierunkach do kilkudziesięciu i stu zł na gospodarstwo.

Jakość gleby nie wywiera w tym rejonie poważniejszego wpływu na rezultaty: kierunki o glebie najwyższej ocenionej (3,4) spotykamy rozrzucone po całej hierarchii opłacalności, najniższa punktacja 2,5 zajmuje miejsce środkowe. Podobnie jest z wpływem warunków komunikacyjnych. Wyraźnie natomiast występuje wpływ kierownictwa, wycenionego wyżej w kierunkach więcej rentownych.

Powierzchnia zasiewów pod zbożami waha się w szerokich granicach od 41% do 63%, przyczem obydwie te krańcowe oznaczenia należą do kierunków kombinowanych ze zbożami. Najniższy procent zbóż i okopowych posiada właśnie kierunek zbożowo-okopowy, zbywający z małej powierzchni stosunkowo dużo tych ziemiopłodów, skutkiem ograniczonego przetwarzania ich na produkty hodowlane, na czym dobrze nie wychodzi: możliwe, że szeroka uprawa pasz i znaczna przestrzeń łąk zwalnia na zbyt większą ilość zbóż i okopowych. W okopowo-hodowlanym występuje bardzo wysoki odsetek pod okopowemi, sięgający $\frac{1}{3}$ powierzchni ornej. Tyleż pod paszami posiada kierunek zbożowo-okopowy, co ani nie jest motywowane rozwojem hodowli, ani małą ilością łąk i pastwisk lub złym ich gatunkiem. Kierunek zbożowo-okopowy wyróżnia się ujemnie także dużym ugiorem (16% roli). Bezmyślną organizację tego kierunku, rozporządzającego dobrą łąką i dobrymi warunkami komunikacyjnymi tłumaczy słabe kierownictwo, najniżej ocenione w porównaniu z innymi.

Stosunek roli do całego obszaru wynosi od 62 do 80%. Procent obszaru pod rolą nie wykazuje związku z kierunkami gospodarczemi i nie wpływa na ich wybór. Łąki i pastwiska występują we wszystkich kierunkach w ilości kilkunastu procent obszaru, jedynie w okopowo-hodowlanym wynoszą 25%.

Kapitały, użytkowane w drobnych gospodarstwach rejonu Grodzieńsko-Nowogródzkiego, są znacznie niższe, aniżeli w rejonach położonych bardziej na zachód. Załedwie w jednym kierunku okopowo-hodowlanym kapitał czynny przekracza 3000 zł, przy kapitale gruntowym, sięgającym 1500 zł, budowlanym wyżej 1000 zł i kapitale

inwentarza żywego wyżej 300 zł na ha. W wielu natomiast kierunkach kapitał czynny spada poniżej 2000 zł, gruntowy niżej 1000 zł, budowlany — niżej 500 zł (w kierunku okopowym tylko 278 zł), kapitał inwentarza żywego niżej 200 zł na ha. Kapitał inwentarza martwego tylko w 4 kierunkach przenosi 100 zł na ha.

Zużycie nawozów sztucznych jest naogół wyższe w bardziej rentownych kierunkach.

T. VIII REJON GRODZIENSKO-NOWOGRODZKI

ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 5-25 tys

KIERUNEK GOSPODARSTWA OGÓŁEM DNI W ROKU NA 1 ha

WIELOSTRONNY INTENSYWNY 78

OKOPOWO-HODOWLANY 73

OKOPOWO-HODOWLANY 47

OKOPOWO-HODOWLANY 71

OKOPOWO-HODOWLANY 58

OKOPOWO-HODOWLANY 49

OKOPOWO-HODOWLANY 46

OKOPOWO-HODOWLANY 62

OKOPOWO-HODOWLANY 44

OKOPOWO-HODOWLANY 38

WIELOSTRONNY INTENSYWNY

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

ROBOCIZNA WŁASNA ROBOCIZNA NAJEMNA

Dużą załogę w koniach roboczych posiada kierunek wielostronny intensywny o niewielkim przeciętnym obszarze, — w pozostałych kierunkach stosunki pod tym względem są dość ujednolajnione. Zaopatrzenie w krowy więcej różnorodne, kierunek zbożowy i wielostronny ekstensywny posiadają ich o połowę mniej od wielostronnego intensywnego; wogóle lepsze kierunki mają wyżej 20 szt. na 100 ha, gorsze — niżej.

W zakresie jałowizny kierunki, grupujące większe warsztaty, wyjąwszy kierunek okopowy, posiadają przeciętnie sztukę młodzieży na gospodarstwo. W kierunku hodowlanym przypadają 2 maciory na gospodarstwo. Pozatem statystyka trzody chlewnej, jak i w innych rejonach zupełnie niemiarodajna.

Tabl. VIII robocizny wykazuje dużą zmienność w jej rozkładzie w kierunku okopowym (spółcz. 43%) i zbożowym (spółcz. 48%). W kierunku zbożowo-hodowlanym, mimo „wyskoku“ w

m. październiku, stosunki są najbardziej wyrównane

Kierunki	Wiel. int.	Ok. hod.	Sp. byd.	Zboż. hod.	Sp. św.	Hod.	Zboż. zowy	Zboż. okop.	Okop. powy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni 1.XII—31.III	57	58	32	66	59	59	48	48	43	53
na ha 1.VII—31.X	19	18	11	19	13	13	10	13	9	59
	33	31	21	29	22	22	21	27	21	17

(spółcz. 66%), podobnie, jak wyrównane są, aczkolwiek na niższym poziomie, w kierunku hodowlanym (spółcz. 59%). Tak niskiego zatrudnienia w miesiącach zimowych, zachodzącego aż na marzec, jak w kierunkach zbożowym, okopowym i wielostronnym ekstensywnym nie spotykaliśmy w dotąd rozpatrywanych rejonach. Posługiwanie się najemnikiem, wyjąwszy kierunek wielostronny intensywny, znacznie niższe, niż w innych rejonach.

Systemy polowe (tabl. 8B) wyodrębniliśmy na podstawie następujących powierzchni pod poszczególnymi ziemiopłodami, wyrażonych w procencie roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	58	57	53
Okopowe	15	12	13
Pastewne	12	12	17

Do najbardziej rentownych należą systemy, oparte na uprawie roślin pastewnych w kombinacji ze zbożowymi i okopowymi, a także jednostronny okopowy (24% roli pod okopowymi), zważywszy jego wysoki przychód czysty. System okopowo-pastewny pracuje na najwyższym nakładzie i kosztach produkcji, ustępując znacznie w wynikach zbożowo-pastwnemu. Zauważmy, że najniższy przychód czysty ma system zbożowo-okopowy o wygórowanym nakładzie. System pastewny (25% pod paszami) ustępuje zbożowemu (69% pod zbożami) pod względem nakładu na pracę, a nie przychodu czystego.

Powierzchnia pod zbożami wykazuje znaczne wahania od 44 do 70%, zależnie od systemu; zdaje się, że przeznaczenie pod uprawę zbóż obszaru, niewiele przenoszącego 60% (zbożowo-pastewny i różnokierunkowy a) było dość wskazane. Również procenty ornego pod okopowymi i paszami układają się w szerokich granicach (większe zróżniczkowanie, niż na Podlasiu), co łącznie z poprzednią obserwacją wskazywałoby na dość daleko posuniętą różnorodność w organizowaniu gospodarstwa polowego. Coś bliższego powiedziałaby analiza zmianowań, do której brak nam, jak wiadomo, wiarogodnych materiałów. Okopowe zajmują, zależnie od systemu, od 8 do 24% roli, rośliny pastewne od 5 do 27%. Wydawałoby się, że przeznaczenie pod obie grupy tych roślin znaczniejszej, ale wyrównanej powierzchni (15—20%) bez silnego jednostronnego przechylenia się w jedną ze stron z zaniedbaniem drugiej — odpowiadałoby naogół układowi stosunków w systemach bardziej rentownych (okopowo-pastewny

Tabl. 8B

Opłacalność systemów polowych w rejonie Grodzieńsko-

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Zboż.-pastewny 20,0	333	192	141	427	256	235	6	370	9	23	12	19	1	64
Okop.-pastewny 14,7	278	113	165	421	211	308	8	447	4	23	5	12	—	44
Różnokierunkowy a 14,3	278	112	166	372	230	260	5	363	6	31	5	18	1	61
Okopowy 15,7	256	122	134	387	215	265	16	382	1	32	2	14	1	50
Zbożowy 12,1	234	74	160	310	194	236	3	337	2	38	7	18	4	69
Pastewny 17,0	216	85	131	288	161	203	5	304	3	25	4	12	1	45
Zboż.-okopowy 12,4	201	35	166	320	166	285	6	424	6	35	7	21	1	70
Różnokierunkowy b 15,9	198	69	129	267	158	198	2	309	2	28	4	10	2	46
Łącznie-pastwisk. 10,4	188	43	145	273	159	230	2	326	4	32	11	12	4	63

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne plody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Zboż.-pastewny 7	22	34	7	15	16	94 22,0	28 6,5	—	—	28 6,5	9 2,1	4 1,0	135 31,6	18 4,3
Okop.-pastewny 10	5	29	3	6	19	62 14,7	39 9,2	—	2 0,5	41 9,7	8 1,9	8 1,9	119 28,2	33 7,8
Różnokierunkowy a 8	7	57	4	14	8	90 24,1	36 9,6	—	—	36 9,6	5 1,4	39 10,6	170 45,7	4 1,0
Okopowy 5	2	50	3	13	3	71 18,4	33 8,4	—	—	33 8,4	7 1,8	1 0,3	112 28,9	7 1,8
Zbożowy 15	5	49	8	6	12	80 25,8	18 5,7	—	—	18 5,7	5 1,5	2 0,5	105 33,5	9 3,1
Pastewny 17	11	46	5	13	10	85 29,4	23 8,0	—	—	23 8,0	4 1,3	4 1,6	116 40,3	9 3,1
Zboż.-okopowy 11	18	47	4	7	13	89 27,9	31 9,6	—	—	31 9,6	5 1,5	1 0,5	126 39,5	5 1,5
Różnokierunkowy b 13	6	42	2	5	12	67 25,0	18 6,7	—	—	18 6,7	23 8,5	—	108 40,2	7 2,6
Łącznie-pastwisk. 16	6	29	7	7	14	63 23,0	20 7,3	—	—	20 7,3	8 2,9	6 2,2	97 35,5	4 1,3

Nowogródzkim wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 25 ha —, za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-5	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
8	1	—	9	18	6	—	3	73	17	4	2	3,7	1,5	3,2	3,2
13	6	—	19	21	10	2	4	67	21	3	2	3,2	1,8	3,8	3,5
16	1	—	17	19	3	—	—	66	22	3	6	3,4	1,2	3,1	3,2
21	3	—	24	4	13	6	3	66	25	1	4	3,0	2,0	3,3	3,7
10	—	—	10	5	9	3	4	73	16	3	3	3,1	1,6	3,3	3,0
8	—	—	8	25	9	4	9	71	16	1	5	2,9	1,4	3,2	3,2
18	—	—	18	6	4	—	2	65	21	4	2	3,5	1,3	3,1	3,1
8	1	—	9	4	20	3	18	77	15	2	1	2,9	1,6	2,8	2,9
16	1	—	17	10	6	1	2	50	43	2	1	3,1	1,5	3,1	3,2

i % całego przychodu surowego											Kapitały na i ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.				
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jała	Pszczóły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i melio- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciorzy
	stosunek			stosunek					stosunek								
99 23,1	1:3	25 6,0	1:6	59 13,9	—	14 3,3	1:2	6 1,3	203 47,6	2259	1277 56,5	12,0 2,4	19,5 3,9	3,0 0,6			
162 38,4	1:6	22 5,3	1:1	27 6,5	1 0,2	16 3,6	1:1	—	228 54,0	2310	1164 50,4	12,2 1,8	15,6 2,3	8,8 1,3			
85 23,0	1:2	30 8,0	1:6	36 9,8	1 0,3	9 2,4	1:2	1 0,1	162 43,6	1702	1031 60,5	11,2 1,6	23,0 3,3	4,2 0,6			
136 35,1	1:4	16 4,1	1:2	50 13,0	3 0,9	19 4,8	1:1	1 0,1	225 58,0	1956	928 47,5	10,8 1,7	20,4 3,2	9,5 1,5			
75 24,2	1:5	23 7,4	1:2	43 13,7	5 1,7	13 4,0	1:2	1 0,3	160 51,3	1678	870 51,9	19,8 2,4	16,5 2,0	3,3 0,4			
80 27,6	1:5	13 4,5	1:9	28 9,8	2 0,6	10 3,5	2:1	—	133 46,0	1680	1015 60,4	11,2 1,9	16,5 2,8	4,7 0,8			
86 26,9	3:4	24 7,4	1:3	32 10,1	2 0,6	12 3,8	1:3	—	156 48,8	2326	1336 57,0	16,1 2,0	20,2 2,5	6,4 0,8			
58 21,8	1:3	13 4,9	1:2	35 12,9	5 2,0	11 3,9	1:2	—	122 45,5	1847	1219 66,0	13,8 2,2	18,9 3,0	6,3 1,0			
65 23,7	1:4	18 6,5	1:6	58 21,3	1 0,4	16 6,0	1:2	—	158 57,9	1610	943 58,6	15,4 1,6	22,1 2,3	6,7 0,7			

i różnokierunkowy *a*). Ugór występuje w systemie różnokierunkowym *b* na 18% roli, w pastewnym na 9%.

Mniejszą rozmaitość wykazuje, dzięki eliminacji grupy łączno-pastwiskowej, podział na użytki. Rola zajmuje od 66 do 77% obszaru. Powierzchnia pod łąkami i pastwiskami w 4 wypadkach przekracza 20%, nie obniżając się niżej 15%; względnie duży procent tych użytków jest charakterystyczny dla rejonu i wogóle wzrasta przy posuwaniu się w kierunku wschodnim.

Ocena gleby waha się między 3,7 punktu i 2,9. Wpływ gleby na rentowność istnieje tylko w grubszym zarysie, np. system pastewny z oceną 2,9 wyprzedza zbożowo-okopowy z oceną 3,5 — tu już nie dobroć gleby, ale wybór systemu, nieco lepsze warunki komunikacji i kierownictwa zdecydowały o powodzeniu. Pod względem gleby, komunikacji i kierownictwa najbardziej upośledzony jest system różnokierunkowy *b*, zajmujący zresztą ostatnie miejsce w hierarchji opłacalności.

Zboża przynoszą naogół dwadzieścia kilka procent (wyjawszy system okopowo-pastewny i okopowy) przychodu surowego, okopowe poniżej 10%. Siano zbywane jest dość powszechnie, w większej ilości w systemie różnokierunkowym *a*. Przychód z produkcji roślinnej waha się w granicach od 28 w systemie okopowo-pastewnym do 46% ogólnego przychodu surowego w różnokierunkowym *a*.

W zakresie produkcji zwierzęcej system okopowo-pastewny i okopowy posiadają przychód z bydła znacznie powyżej 100 zł na ha i wyżej $\frac{1}{3}$ ogólnego przychodu surowego. One też otrzymują z całej produkcji zwierzęcej wydatnie powyżej 200 zł na ha. Pod tym względem nie dorównywuje im najlepszy system zbożowo-pastewny, ani też bardzo dobry różnokierunkowy *a*: zbytne przechylenie się w kierunku hodowli, podnosząc nakład, nie zawsze było najbardziej korzystną orientacją, jak to stwierdzają końcowe wyniki.

Bogato zaopatrzony w kapitał czynny jest system zbożowo-okopowy, o rezultatach poślednich. Nietylko posiada najdroższą i, jak wiemy, dobrą ziemię, ale także liczne i stosunkowo wartościowe inwentarze, budynki, narzędzia. Inne systemy, pracując na tym samym kapitale, osiągają znacznie lepsze rezultaty końcowe. Okopowy wyróżnia się dużym pogłowiem macior, co w tym rejonie szczególnie nie popłaca, jak widać ze stanowiska odpowiedniej specjalizacji w tabl. 8A.

Wykres 8a wskazuje, że opłacalność w środkowym 1928/29 roku trzylecia była zbliżona, przy niewielkiej zmianie w uszeregowaniu

ROZDZIAŁ IX

REJON WILEŃSKI.

Kategoria 5 — 25 ha.

Rejon Wileński obejmuje wszystkie powiaty woj. wileńskiego, a nadto północną połowę pow. lidzkiego i niemal cały, wyjąwszy południowy skrawek, pow. wołyński.

Z ogólnej ilości 111 gospodarstw, które liczyła za 3-lecie nasza próba, wyłączyliśmy 32 do grupy łączno-pastwiskowej, osobno traktowanej przy systemach polowych, wyeliminowaliśmy zaś zupełnie dla różnych przyczyn 4. Do tworzenia właściwych kombinacji systemów pozostała stosunkowo niewielka liczba 75 gospodarstw—chęcią zwiększenia jej tłumaczy się rozszerzenie badanej kategorii wielkości do dość znacznych granic 5—25 ha, skutkiem czego wpływ obszaru na wyniki nie zostaje całkowicie uchylony. Odnosi się to szczególnie do porównywalności kierunków o krańcowo różnej przeciętnej wielkości gospodarstwa, jak wielostronny intensywny — 8,7 ha i zbożowo-okopowy — 16,4 ha.

Przynależność do kierunków gospodarczych została określona na podstawie następujących przychodów surowych w złotych na ha z ważniejszych gałęzi gospodarskich w poszczególnych latach:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	144	140	117
Zboże	65	60	34
Okopowe	18	23	11

Spadek średniej przychodów ze wszystkich trzech działów w ostatnim roku jest wyraźny.

Do specjalizacji w zakresie chowu bydła i świń sklasyfikowaliśmy gospodarstwa, osiągające z tych źródeł w % całego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	25	30	33
Specjalizacja—świnie	20	20	20

W rejonie Wileńskim wydzieliliśmy w kierunkach gospodarczych, oprócz zwykłych specjalizacji w bydło i świnie, także specjalizację we łnie, biorąc za podstawę do jej określenia przychód surowy ze łnu powyżej 10% całkowitego przychodu surowego (w granicach od 10,1% do 26,7%—14 gospodarstw), oraz także specjalizację w systemach polowych, przyjmując za podstawę powierzchnię pod łnem, przenoszącą 10% roli (w granicach od 10% do 21,5%—10 gospodarstw).

Wyniki gospodarowania w rejonie Wileńskim według tabl. 9A w liczbach absolutnych należą do najniższych w porównaniu z innymi rejonami, odznaczają się także mniejszą rozpiętością w zestawieniu np. z sąsiednim rejonem grodzieńsko-nowogrodzkim. Wogóle rejon rozpatrywany zdaje się być względnie wyrównanym na poziomie gospodarki dość prymitywnej. W porównaniu z rejonem poprzednim rzuca się w oczy wielka różnica w opłacalności specjalizacji w bydło.

Na pierwszym miejscu pod względem miernika opłacalności, jak i wszystkich innych wielkości — przychodu czystego, surowego, dochodu rolniczego i nakładów oraz kosztów produkcji stoi kierunek wielostronny intensywny; jest on zarazem najbardziej pojemnym dla pracy. Po nim następuje grupa 3 kierunków o dobrych stosunkowo rezultatach z miernikiem opłacalności powyżej 200 zł na ha, mianowicie zbożowo-hodowlany, specjalizacja w chowie świń i we łnie; przynoszą one jednakowe przychody czyste. Obie specjalizacje: w świnie i we łnie posiadają niewiele różniący się nakład na pracę, ustępujący temuż w kierunku zbożowo-hodowlanym. Wszystkie trzy kierunki mają równy nakład na nawozy i pracują na podobnych kosztach produkcji. Z kolei grupa kierunków: okopowy, zbożowo-okopowy i hodowlany nie różni się pod względem miernika opłacalności. Kierunek hodowlany odznacza się wyższym nieco przychodem surowym, kompensowanym przez wyższy nakład i koszty produkcji. Zrównanie w wynikach kierunku zbożowo-okopowego, a szczególnie okopowego z kierunkiem hodowlanym jest charakterystyczne i rzadko spotykane. Na szarym końcu występują specjalizacja w bydło i kierunek wielostronny eks-

Tabl. 9A

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Wileńskim

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha										
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Len
Wielostronny-inten. 8,7	330	135	195	432	314	297	11	425	6	56	15	6	9	92 21,4	36 8,3	—	—	36 8,4	—
Zboż.-hodowlany 11,3	245	72	173	344	223	272	6	351	10	60	7	5	5	87 25,3	12 3,5	—	—	12 3,5	—
Specjaliz.-świnie 12,7	230	66	164	299	208	233	5	331	1	32	5	1	8	47 15,6	24 8,0	—	1 0,2	25 8,2	—
Specjaliz.-len 10,4	218	69	149	284	186	215	6	324	8	35	5	4	2	54 19,0	17 6,0	—	—	17 6,0	44 15,3
Okopowy 13,6	186	54	132	235	155	181	3	255	—	27	2	3	7	39 16,6	22 9,2	—	—	22 9,2	—
Zboż.-okopowy 16,4	184	50	134	231	145	181	5	252	3	46	5	6	4	64 27,9	24 10,1	—	—	24 10,2	—
Hodowlany 15,8	180	60	120	270	126	210	6	284	1	29	3	3	5	41 15,1	11 4,1	—	—	11 4,1	—
Specjaliz.-bydło 12,9	154	30	124	229	107	199	5	276	5	25	4	3	4	41 18,0	13 5,7	—	—	13 5,7	—
Wielostronny-ekst. 15,2	135	18	117	196	99	178	4	263	4	22	2	2	4	34 17,5	11 5,4	—	—	11 5,4	—
Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na w % całego obszaru				
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Len	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 10	2	28	6	16	1	53	13	1	—	14	7	—	10	2	14	78	10	4	3
Zboż.-hodowlany 9	4	29	5	17	—	55	8	—	—	8	4	—	11	—	22	67	22	2	2
Specjaliz.-świnie 14	2	29	8	14	1	54	10	1	—	11	5	—	15	1	14	66	21	3	4
Specjaliz.-len 14	3	24	7	13	—	47	8	—	—	8	7	13	4	1	20	72	19	3	—
Okopowy 9	—	29	8	14	—	51	11	—	—	11	6	—	9	1	22	64	21	2	6
Zboż.-okopowy 6	2	28	6	16	1	53	8	1	—	9	7	—	7	4	20	66	21	2	1
Hodowlany 8	1	29	7	18	—	55	9	—	—	9	4	—	15	3	14	63	19	5	1
Specjaliz.-bydło 16	3	25	6	14	1	49	7	1	—	8	9	—	10	3	21	68	18	3	4
Wielostronny-ekst. 28	2	26	6	14	2	50	7	1	—	8	7	—	11	2	21	62	19	3	4

wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 25 ha — za 1927/30.

obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach				
Inne plody	Slano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta mleko stosunek	Konie	hodowla furmanki stosunek	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja stosunek	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—5	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5	
20 4,5	.	148 34,3	16 3,7	94 21,8	1 : 4	36 8,3	1 : 7	66 15,3	6 1,3	14 3,3	1 : 2	5 1,3	221 51,3	3,0	1,2	3,5	3,4	
20 5,8	6 1,7	125 36,3	4 1,2	73 21,1	1 : 4	49 14,2	1 : 7	38 11,1	6 1,6	10 3,0	1 : 4	—	176 51,0	2,7	1,9	3,0	3,4	
12 4,1	.	84 28,0	9 3,1	64 21,3	1 : 3	24 8,1	1 : 9	66 21,9	3 1,0	9 3,1	1 : 4	—	166 55,4	2,8	1,3	3,0	3,7	
5 1,9	4 1,4	124 43,6	6 2,1	61 21,5	1 : 6	25 8,8	1 : 4	32 11,3	2 0,7	7 2,5	1 : 4	—	127 44,8	2,8	1,4	3,1	3,4	
12 5,1	.	73 31,0	5 2,0	54 23,0	1 : 3	20 8,4	1 : 6	31 13,3	2 1,0	10 4,1	1 : 1	1 0,4	118 50,2	2,7	1,2	2,9	3,4	
13 5,9	2 0,7	103 44,7	7 3,1	46 19,6	1 : 7	22 9,7	1 : 3	17 7,5	4 1,9	6 2,5	1 : 2	—	95 41,3	2,8	1,5	3,0	3,3	
19 6,9	.	71 26,3	13 4,8	63 23,5	1 : 4	31 11,6	1 : 9	41 15,3	4 1,5	16 5,7	7 : 3	—	155 57,6	2,5	1,2	3,6	3,7	
10 4,2	—	64 27,9	5 2,3	78 33,9	1 : 3	15 6,7	1 : 9	26 11,2	2 1,0	7 3,2	3 : 4	2 0,9	130 56,9	2,6	1,3	3,1	3,1	
15 7,6	2 1,2	62 31,7	5 2,6	52 26,5	1 : 3	17 8,5	1 : 9	21 10,9	2 1,2	6 3,0	2 : 3	1 0,3	99 50,4	2,8	1,4	3,1	3,2	
Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha obszaru użytków i na 1 gospodarstwo w szt.													
					Konie		Bydło rогate					Trzoda chlewna						Owce i kozy
Czynny	Gruntowy i meljora- cyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie					
1770	678 38,3	557 31,5	269 15,2	76 4,3	12,6 1,1	3,4 0,3	2,3 0,2	26,4 2,3	12,6 1,1	5,7 0,5	14,9 1,3	28,7 2,5	17,2 1,5	37,9 3,3				
1316	637 48,4	372 28,3	158 12,0	78 5,9	10,3 1,4	3,7 0,5	0,7 0,1	18,4 2,5	5,1 0,7	2,2 0,3	4,4 0,6	7,3 1,0	12,5 1,7	26,5 3,6				
1293	697 42,9	506 31,1	244 15,0	66 4,0	12,6 1,6	2,4 0,3	2,4 0,3	18,9 2,4	7,9 1,0	5,5 0,7	7,9 1,0	10,2 1,3	17,3 2,2	38,6 4,9				
1455	683 47,3	446 30,9	164 11,3	66 4,6	12,5 1,3	2,9 0,3	—	19,2 2,0	3,8 0,4	3,8 0,4	6,7 0,7	12,5 1,3	8,6 0,9	15,4 1,6				
1212	615 50,7	311 25,7	139 11,4	57 4,7	11,8 1,6	2,2 0,3	5,9 0,8	16,9 2,3	2,2 0,3	7,4 1,0	4,4 0,6	12,5 1,7	6,6 0,9	28,7 3,9				
1179	639 54,2	285 24,2	132 11,2	45 3,8	12,2 2,0	6,1 1,0	1,2 0,2	18,3 3,0	3,0 0,5	4,9 0,8	9,1 1,5	6,1 1,0	1,8 0,3	40,9 6,7				
1224	555 45,3	349 28,5	150 12,2	59 4,8	12,0 1,9	1,9 0,3	1,3 0,2	14,6 2,3	3,8 0,6	5,1 0,8	7,6 1,2	2,5 0,4	9,5 1,5	35,4 5,6				
1391	715 51,4	342 24,6	164 11,8	56 4,0	11,6 1,5	2,3 0,3	2,3 0,3	19,4 2,5	6,2 0,8	7,0 0,9	4,6 0,6	13,2 1,7	11,6 1,1	6,2 0,8				
1379	733 53,2	326 23,6	140 10,2	53 3,8	11,2 1,7	1,3 0,2	2,0 0,3	18,4 2,8	5,3 0,8	4,6 0,7	4,6 0,7	9,9 1,5	11,8 1,8	21,0 3,2				

tensywny, przyczem w ostatnim przychód czysty spada do kilkunastu zł na ha, przychód surowy do około 200 zł, a dochód rolniczy do około 100 zł.

Przychody surowe z poszczególnych gałęzi nie nastroczają specjalnych uwag z powodu braku pewnej indywidualizacji. Oczywiście w kierunkach zbożowych występuje wyższy przychód ze zbóż, a w kombinowanych okopowych — z okopowych, bo przecież to stanowiło właśnie podstawę klasyfikacji, ale wszystko obraca się i w liczbach absolutnych i w procentach około pozycji niewielkich, nie wyróżnia się, nie uwypukla różnic szczególnych, można powiedzieć, że nosi charakter „zamazany”. Grupa, specjalizująca się we lninie, otrzymała z tego źródła 44 zł przychodu surowego na ha powierzchni użytków, co stanowiło zgórą 15% całego przychodu surowego z gospodarstwa. Przychody ze lnu w pozostałych kierunkach są zawarte w rubryce „inne płody”. Ogółem produkcja roślinna przynosi od dwudziestu kilku do czterdziestu kilku % przychodu surowego. Sady grają bardzo skromną rolę, z przychodem kilkudziesięciu do stu zł na gospodarstwo.

Przychód z bydła nie sięga w żadnym kierunku 100 zł na ha, spadając w zbożowo-okopowym poniżej 50 zł. Naogół stanowi on nieco powyżej $\frac{1}{3}$ całego przychodu surowego, u słabo rentującej się specjalizacji w bydło podnosząc się do $\frac{1}{2}$. Przychód z koni płynie niemal w całości z furmankowania, hodowla zaledwie zaznacza swoje istnienie. Świnie dostarczają około kilkunastu % przychodu, w specjalizacji w świniami przekraczając 20%. Godnym podkreślenia jest fakt wyraźnej przewagi opłacalności specjalizacji w chowie trzody chlewnej nad specjalizacją w chowie bydła. Naogół jednak świnie przynoszą mniej, niż zboże.

Przychód z owiec i kóz występuje powszechnie, acz w rozmiarach znikomych. Przychód z drobiu bardzo niewielki, w przybliżeniu odpowiada temuż z sadu, przyczem płynie on w rentowniejszych kierunkach głównie z jaj, w mniej rentownych — w równej mierze z hodowli i jaj. Pszczoły są bez znaczenia. Ogółem produkcja zwierzęca stanowi z reguły nieco powyżej 50% całego przychodu surowego, nie sięgając nigdy 60%, spadając natomiast w 2 systemach do czterdziestu kilku: napięcie gospodarki hodowlanej słabsze.

Dział oceny w stopniach gleby, a także łąk i pastwisk, komunikacji i kierownictwa — wykazuje stosunki dosyć wyrównane, bez krańcowych odchyłeń. Stanowi to sprzyjającą okoliczność dla oceny wartości kierunków, jako takich, zapewniając im porównywalność pod względem tych warunków.

Powierzchnia zasiewów wskazuje, że procent roli pod zbożami waha się w wąskich granicach 47 do 55%, również czy to w zakresie poszczególnych zbóż, czy roślin okopowych, pastewnych i innych, a nawet bardzo znacznych ugorów — stosunki występują niezwykle wyrównane, bez godnych podniesienia odchyśleń. Podział na użytki, dzięki wyeliminowaniu grupy łączno-pastwiskowej, przedstawia obraz dość jednostajny, wyjawszы kierunek wielostronny intensywny o wysokim % roli i niskim % łąk i pastwisk.

Zaopatrzenie gospodarstw rejonu Wileńskiego w kapitały również nie przedstawia zbytniego zróżniczkowania. Najsuciej w kapitał czynny wyposażony jest najkosztowniejszy kierunek wielostronny intensywny, nierozporządzający wprawdzie najdroższą ziemią, którą posiadają, pozostające na końcu opłacalności, specjalizacja w bydłe i wielostronny ekstensywny. Natomiast najwyższy kapitał budowlany, inwentarza żywego i martwego (ostatni równy temuż w systemie zbożowo-hodowlanym) posiada kierunek wielostronny intensywny. W liczbach absolutnych kosztowność budynków nie jest bynajmniej tak wielka, ażeby można mówić o przeciążeniu kapitałem budowlanym, jest on raczej tylko dostateczny. Gospodarstwa, specjalizujące się we lninie, rozporządzają średnią glebą, natomiast kierunek hodowlany — słabą (zgodnie z oceną w stopniach). Niska wartość kapitału inwentarza żywego w specjalizacji w bydło może tłumaczyć nikłe rezultaty tego kierunku, który, należąc do dobrze zaopatrzonych w krowy pod względem ilości (patrz dział stanu inwentarza), posiada widocznie bydło liche w gatunku.

Charakter załogi inwentarzowej nie odbiega od ogólnego układu stosunków na jedną modłę. Kierunki zbożowo-okopowy i hodowlany utrzymują średnio dwa konie na gospodarstwo, gdy wielostronny intensywny jednego, ale też przeciętny obszar posiada on w porównaniu z tamtymi o połowę mniejszy. Po 1 sztuce źrebiąt na gospodarstwo wypada w kierunku zbożowo-okopowym. W kierunku okopowym przypada po buhaju prawie na każde gospodarstwo, okoliczność rzadko spotykana w innych rejonach, są to zapewne młode byki bądź oprzęgane, bądź zbywane przed zimą na mięso. Ilość krów wyrównana w poszczególnych kierunkach; w stosunku na 100 ha najwięcej posiada ich wielostronny intensywny, na gospodarstwo najsuciej zaopatrzony jest w krowy kierunek zbożowo-okopowy o najwyższym średnim obszarze. W zakresie trzody chlewnej dane układają się, mimo podnoszonych parokrotnie zastrzeżeń co do wartości tej statystyki, względnie logicznie, zważywszy duże pogłowie w specjalizacji w świniami.

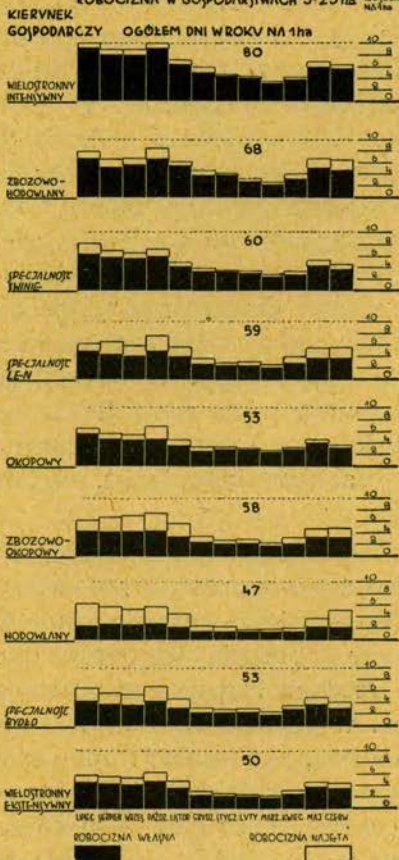
Tablica IX rozkładu robocizny dostarcza pewnego materiału do obserwacji. Przedewszystkiem zaznacza się wielki udział robocizny własnej w kierunku wielostronnym intensywnym w przeciwieństwie do np. kierunku hodowlanego, w którym rodzina, aczkolwiek równomiernie i w pełni wykorzystana w ciągu roku, wykonywuje mniej pracy od wiosny do jesieni, niż najemnik. Zachodzi tu podnoszony już wpływ przeciętnego obszaru w gospodarstwach obu kierunków,

nie tłumaczy on jednak tak niskiego udziału własnej robocizny w kierunku hodowlanym.

W rejonie Grodzieńsko-Nowogrodzkim występowały podobne stosunki w kierunku hodowlanym, o wogóle zmniejszonej pojemności na pracę, czego nie obserwuje się w środkowej i zachodniej części kraju. Prymitywizm hodowli ilustruje najniższy w tym kierunku stan zatrudnienia w okresie zimy, co powoduje najniższy współczynnik równomierności robocizny (35%). Specjalizacja we lnie, unikając przeciążenia pracą w lipcu w żniwa, powoduje jednak nagromadzenie jej w październiku, jak w kierunku okopowym, zapewne z powodu sprzątania bardzo późno dojrzewających odmian lnu na włókno i nasienie jednocześnie. Specjalizacja w świniach — tak w tym rejonie, jak i w innych, odznacza się zawsze dużym udziałem własnej robocizny: nie spotyka się tego kierunku opartego w większej mierze na najemniku, widocznie odpowiada

on typowi pracy rodzinnej i związany jest z licznym stanem własnych rąk,

T. IX REJON WILEŃSZCZYZNA
ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 5-25 ha

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. hod.	Sp. św.	Sp. len	Okopowy	Zboż. okop.	Hod.	Sp. byd.	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni	47	50	45	46	52	43	35	46	43
na ha { 1.XII—31.III	18	15	13	12	13	12	8	11	10
1.VII—31.X	38	30	29	26	25	28	23	24	23

zdolnych do pracy. Natężenie robocizny w kierunku wielostronnym intensywnym dosięga tegoż w rejonach o gospodarce znacznie intensywniejszej. Najlepszy rozkład robocizny między zimą i okresem letnio-jesiennym występuje w kierunku okopowym (spółczynnik 52%). Specjalizacja we lnie ma stosunkowo dobry współczynnik 46%, gdyż cała przeróbka lnu aż do skręcania nici włącznie jest w robociźnie uwzględniona.

Przynależność do systemów polowych (tabl. 9B) została sklasyfikowana powyżej następujących powierzchni pod uprawą ważniejszych grup ziemiopłodów w stosunku do roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	50	52	55
Okopowe	10	9	8
Pastewne	6	6	7

Wpływ systemów polowych na rentowność gospodarstw, z reguły znacznie węższy, niż kierunków gospodarczych, w warunkach dość pierwotnego poziomu rolnictwa rejonu Wileńskiego zaznacza się wyraźnie. Rozpiętość opłacalności w mierniku MO mało ustępuje podawanej przy rozpatrywaniu kierunków gospodarczych. Na pierwszych miejscach stoją system różnokierunkowy *a*, wszechstronny, z przychodem surowym ze wszystkich trzech głównych gałęzi powyżej przeciętnej i zbożowo-okopowy, nieróżniący się właściwie od poprzedniego. System okopowy, grupa łączno-pastwiskowa, specjalizacja we lnie i system zbożowy mają, uwzględniając zachodzący stopień przybliżenia, równe wyniki. System okopowy wyróżnia się wyższym nakładem na pracę, a mniejszym przychodem czystym — wręcz odwrotnie od rezultatów grupy łączno-pastwiskowej. Ściśle biorąc pod względem nakładu na pracę występuje podział na dwie klasy, niewykazujące różnic w swoim obrębie: pierwsze 3 systemy — i wszystkie następne. Ostatnie 4 systemy należą do słabo rentujących się; obecność wśród nich systemów pastewnych stanowi odpowiednik do również zajmującej gorsze miejsce w kierunkach gospodarczych specjalizacji w bydło.

Powierzchnia pod zbożami waha się w tym układzie w szerszych granicach 42 — 61%, okopowych 6 — 16% innych pasz (łącznie z okopowemi na paszę) 1 — 16%, ugoru 7 — 33%. Różnice zachodzą tu duże, dostarczyć one mogą podstawy do szerszych obserwacji.

W ocenie w stopniach wyróżnia się dobrą glebą system róż-

Tabl. 9B.

Oplacalność systemów polowych w rejonie Wileńskim

System Sredni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Uchód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Różnokierunkowy a 13,7	278	110	168	360	250	250	6	380	3	29	7	19	1	59
Zboż.-okopowy 11,8	270	105	165	354	230	249	6	356	1	28	7	22	—	58
Okopowy 10,7	203	49	154	266	192	217	2	292	1	31	5	10	—	47
Łączno-pastwisk. 13,3	195	72	123	252	165	180	6	254	3	33	8	13	1	58
Specjaliz. len 12,0	194	52	142	263	147	211	6	298	3	24	5	12	—	44
Zbożowy 14,7	192	68	124	263	171	195	5	251	3	32	7	18	1	61
Pastewny 16,0	178	44	134	258	112	214	9	289	4	22	6	10	.	42
Zboż.-pastewny 13,9	166	44	122	224	111	180	3	278	2	27	6	20	2	57
Okop.-pastewny 15,2	156	29	127	239	118	210	19	274	1	24	5	16	1	47
Różnokierunkowy b 11,8	140	7	133	206	116	199	3	268	1	26	6	10	2	45

Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł

System Ilość gospodarstw	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Len	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Różnokierunkowy a 9	6	38	9	5	8	66 18,3	28 7,8	—	—	28 7,8	—	21 5,8	1 0,3	116 32,2	10 2,7
Zboż.-okopowy 4	2	33	10	1	4	50 14,1	20 5,7	—	—	20 5,7	—	12 3,4	. 0,1	82 23,3	20 5,6
Okopowy 11	2	37	4	1	11	55 20,5	21 8,0	—	1 0,3	22 8,3	—	22 8,1	1 0,5	100 37,4	7 2,8
Łączno pastwisk. 32	2	28	3	4	9	46 18,2	23 9,1	—	0,1	23 9,2	—	10 4,1	5 1,8	84 33,3	5 2,1
Specjaliz. len 10	7	32	3	1	3	46 17,5	9 3,4	—	.	9 3,1	49 18,6	3 1,2	7 2,6	114 43,4	3 1,1
Zbożowy 14	4	36	5	5	6	56 21,1	14 5,2	—	.	14 5,3	—	7 2,7	3 1,4	80 30,5	21 8,0
Pastewny 13	7	30	3	2	4	46 17,8	12 4,4	—	0,1	12 4,5	—	45 17,4	5 1,9	108 41,6	3 1,2
Zboż.-pastewny 9	3	22	2	4	8	39 17,6	11 4,8	—	0,1	11 4,9	—	12 5,4	—	62 27,9	6 2,6
Okop.-pastewny 4	2	44	8	9	5	68 28,3	24 10,0	—	0,1	24 10,1	—	3 1,4	0,1	95 39,9	3 1,2
Różnokierunkowy b 11	1	30	2	2	2	37 17,8	15 7,1	—	—	15 7,1	—	11 5,5	0,2	63 30,6	4 1,8

wielkość gospodarstw ktg. 5 do 25 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roll									Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Len	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5
11	1	—	12	14	—	4	1	10	68	14	3	7	3,4	1,2	2,9	3,6
16	—	—	16	4	—	15	—	7	70	19	4	2	2,6	1,1	2,7	3,8
13	.	—	13	1	—	12	—	27	66	21	4	2	2,8	1,2	3,1	3,2
11	1	—	12	6	—	10	1	13	49	39	2	4	2,7	1,5	2,7	3,5
6	1	—	7	8	17	5	—	18	71	19	2	—	2,7	1,3	2,9	3,7
7	—	—	7	2	—	8	1	21	58	23	3	4	2,6	1,5	3,2	3,3
5	1	—	6	10	—	17	4	20	68	18	3	1	2,8	1,5	2,9	3,6
4	3	—	7	13	—	15	1	7	63	21	4	7	3,0	1,5	2,8	3,5
9	1	—	10	10	—	8	7	18	72	13	2	4	2,7	1,1	3,8	3,2
5	1	—	6	2	—	13	1	33	64	22	3	2	2,8	1,4	3,4	3,1

1 % całego przychodu surowego

Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla jasła	Pszczoty	Razem produkcja zwierzęca	Kapitały na 1 ha obszaru użyt- ków w zł i % ka- pitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gos- podarstwo w szt.		
	stosunek			stosunek							Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciory
95	1 : 3	29	1 : 4	45	6	12	1 : 2	4	191	1769	722	10,9	23,4	8,0	
26,4		7,8		12,6	1,5	3,4		1,2	52,9		40,8	1,5	3,2	1,1	
69	1 : 6	42	1 : 3	70	6	17	3 : 4	—	204	1339	673	12,7	18,6	18,6	
19,4		11,7		19,8	1,8	4,9			57,6		37,7	1,5	2,2	2,2	
48	1 : 3	31	1 : 7	39	1	7	2 : 1	1	127	1254	608	12,1	16,8	7,4	
18,2		11,7		14,8	0,2	2,8		0,2	47,9		48,5	1,3	1,8	0,8	
65	1 : 4	19	1 : 9	32	3	12	1 : 5	1	132	1214	575	9,7	18,0	4,5	
25,9		7,5		12,5	1,2	4,9		0,3	52,3		47,3	1,3	2,4	0,6	
60	1 : 4	23	1 : 7	24	3	7	1 : 2	—	117	1418	721	13,3	18,3	6,6	
22,8		8,7		9,1	1,1	2,7			44,4		50,9	1,6	2,2	0,8	
47	1 : 3	30	1 : 4	25	6	11	1 : 1	1	120	1230	576	11,6	16,3	4,7	
17,8		11,4		9,6	2,1	4,3		0,3	45,5		46,8	1,7	2,4	0,7	
65	1 : 3	18	1 : 7	28	3	10	2 : 3	.	124	1244	658	11,9	17,5	3,7	
25,2		6,8		10,7	1,2	3,7		0,2	47,8		52,9	1,9	2,8	0,6	
65	1 : 4	18	1 : 9	36	6	6	2 : 3	—	125	1532	962	10,0	18,0	2,9	
28,9		8,2		16,1	0,1	2,4			55,7		62,8	1,4	2,5	0,4	
72	1 : 3	17	1 : 2	24	5	6	1 : 3	4	128	1008	503	13,1	18,4	7,9	
30,1		7,1		10,0	2,1	2,6		1,7	53,6		49,9	2,0	2,8	1,2	
56	1 : 4	18	1 : 9	19	3	8	1 : 2	—	104	1147	544	12,7	22,9	6,8	
27,2		8,9		8,9	1,6	3,9			50,5		47,4	1,5	2,7	0,8	

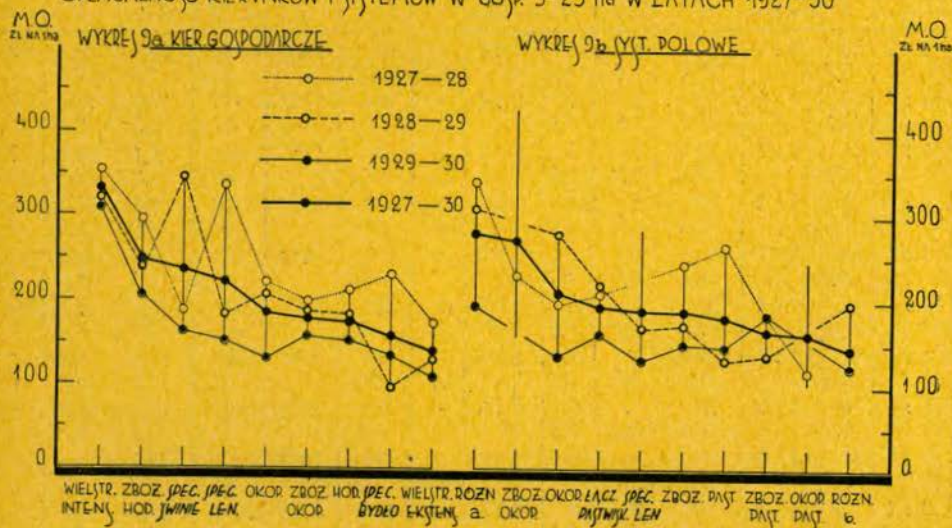
nokierunkowy a, dobrem położeniem okopowo-pastewny, kierownictwem zbożowo-okopowy i specjalizacja we lnie. Gospodarstwa, specjalizujące się w uprawie lnu, zajmują dobre średnie miejsca w hierarchji opłacalności, nie rozporządzają sprzyjającymi warunkami pod względem gleby i komunikacji—posiadają natomiast dobre kierownictwo.

Przychody surowe są naogół mało zróżniczkowane. Zaznacza się wysoki przychód z produkcji roślinnej i zwierzęcej w systemie zbożowo-okopowym. W dalszym ciągu charakterystycznym jest brak związku między przychodem z bydła a opłacalnością systemów, podczas gdy rentowniejsze systemy posiadają naogół wyższy przychód ze świń. Stosunki kapitałowe i załoga inwentarza nie nastroczają specjalnych uwag.

Wykres 9a, ilustrujący rozpiętość wahań w opłacalności kierunków gospodarczych w poszczególnych latach wykazuje, że najlepszy kierunek wielostronny intensywny jest zarazem najstalszym, podobnie do znacznie słabszych kierunków zbożowo-okopowego i hodowlanego oraz najsłabszego wielostronnego ekstensywnego. Średnie ryzyko przedstawiają zbożowo-okopowy i specjalizacja w bydło, stosunkowo najwięcej „loteryjkowemi” są specjalizacje w świnia i we lnie. Naogół jednak w porównaniu z innymi rejonami skala wahań jest dość wąska. Na wykresie 9b widzimy większe wahania wśród pierwszych trzech najlepszych systemów oraz w pastewnym, małe w grupie łączno-pastwiskowej i ewentualnie w systemie zbożowo-pastewnym (dane za 2 lata).

REJON WILEŃSZCZYŻNA

OPŁACALNOŚĆ KIERUNKÓW I SYSTEMÓW W GOSR 5-25 ha W LATACH 1927-30

ROZDZIAŁ X.

REJON POLESIE Z PIŃSZCZYZNĄ.

Kategoria 9—35 ha.

Rejon Polesie z Pińszczyzną obejmuje powiaty: Brześć, Prużana, Kobryń, Kossów, południowe skrawki Słonima i Baranowicz, Drohiczyn, Kamień Koszyrski, Luboml, Kowel, północną połowę Łucka, Kostopol, Sarny, których wschodnia część wraz z Pińskiem, Stolinem, Łunińcem i południowym skrawkiem Nieświeża stanowią Pińszczyznę.

Dla małej ilości gospodarstw w próbie osobne potraktowanie Pińszczyzny było niepodobieństwem, włączyliśmy ją więc do szerszego rejonu Polesia. Ze względu na większą ilość gospodarstw o obszarze 9—10 ha obniżyliśmy dolną granicę badanej kategorii obszarowej o jeden ha. Z rozporządzalnych w tych granicach 104 kompletów rachunków gospodarskich usunęliśmy 2 w celu zwiększenia współmierności materiału. Znaczny powszechnie procent łąk i pastwisk, charakterystycznych dla tego rejonu, uczynił zbędnym i nawet niewykonalnym tworzenie odrębnej grupy łączno-pastwiskowej, co w konsekwencji obniżyło wyniki przeliczane na ha. Do badań systemów oparto się więc na wszystkich pozostałych gospodarstwach w liczbie 102.

Do kierunków gospodarczych weszły warsztaty osiągające z odpowiednich źródeł powyżej następujących średnich przychodu surowego — w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	118	115	148
Zboża	55	52	41
Okopowe	13	17	9

Tabl. 10A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Polesia

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 15,6	269	113	156	383	213	270	11	376	12	38	2	11	15	78 20,3	26 6,8	1 0,2	1 0,3	28 7,3
Zboż.-hodowlany 19,5	225	98	127	295	149	197	8	281	11	56	1	5	4	77 26,2	9 2,9	—	—	9,0 2,9
Specjaliz.-bydło 20,4	190	70	120	288	132	218	8	300	10	28	—	2	4	44 15,2	11 3,9	—	—	11 3,9
Okop.-hodowlany 20,0	179	62	117	277	146	215	4	280	5	16	—	2	3	26 9,4	32 11,4	—	—	32 11,4
Specjaliz.-świnie 20,0	177	67	110	255	144	188	5	268	6	28	2	2	3	41 15,2	10 3,8	—	—	10 3,8
Hodowlany 21,0	174	63	111	245	132	182	4	262	10	22	1	2	2	37 15,3	7 2,9	—	—	7 2,9
Zbożowy 20,5	133	41	92	189	86	148	4	228	13	36	1	5	9	64 33,6	6 3,2	—	—	6 3,2
Okopowy 20,4	123	5	118	188	89	183	3	259	3	29	1	2	2	37 19,7	20 10,5	1 1,0	—	21 11,5
Wielostronny-ekst 25,0	100	22	78	143	67	121	3	187	3	21	1	2	3	30 21,2	7 4,9	—	—	7 4,9
Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli													Podział na użytki w % całego obszaru				
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne paszę	Inne nasiona i wierzwa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 16	6	31	2	15	6	60	16	1	.	17	10	10	—	3	53	32	2	6
Zboż.-hodowlany 9	5	30	4	16	2	57	17	4	—	21	9	4	—	9	65	30	1	2
Specjaliz.-bydło 19	6	30	3	13	4	56	18	1	—	19	6	9	1	8	47	41	2	4
Okop.-hodowlany 8	5	24	4	10	5	48	19	8	—	27	7	11	5	2	48	33	3	9
Specjaliz.-świnie 14	3	28	5	11	2	49	15	1	—	16	14	11	1	9	62	26	2	4
Hodowlany 12	9	27	6	12	5	59	13	2	—	15	5	12	1	8	50	38	2	1
Zbożowy 14	6	37	5	11	4	63	13	1	—	14	7	8	—	8	57	34	2	—
Okopowy 8	4	39	4	11	5	63	10	.	.	10	7	7	2	11	48	38	1	8
Wielostronny-ekst. 32	3	30	3	8	4	48	10	1	—	11	13	12	5	10	44	40	1	12

z Pińszczyzną wielkość gospodarstw ktg. od 9 do 35 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego															Ocena w stopniach				
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla furmanki	świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5	
7 1,8	7 1,8	120 31,2	23 6,0	103 26,8	1:3	23 5,9	1:7	55 14,4	1 0,4	11 2,9	2:5	1 0,3	194 50,7	3,0	1,7	2,8	3,5		
6 1,9	2 0,7	94 31,7	4 1,3	99 33,5	1:3	13 4,2	1:9	54 18,3	—	15 5,2	1:2	1 0,3	182 61,5	3,1	1,4	2,6	3,8		
3 0,9	1 0,3	59 20,3	7 2,3	124 43,1	1:2	14 4,9	1:3	52 18,2	—	9 3,0	3:7	2 0,7	201 69,9	3,0	1,5	2,5	3,6		
5 1,7	1 —	64 22,5	6 2,5	102 36,9	1:1	21 7,5	2:7	45 16,3	—	18 6,4	3:2	—	186 67,1	2,9	1,6	2,3	3,2		
5 2,0	1 0,6	57 22,3	4 1,6	72 28,2	1:3	13 5,2	1:4	86 33,6	1 0,1	9 3,8	2:3	—	181 70,9	2,8	1,4	2,6	3,6		
3 1,2	—	47 19,4	5 2,0	90 36,8	1:2	16 6,8	1:3	59 24,6	1 —	8 3,3	1:3	1	175 71,5	2,8	1,5	2,6	3,2		
4 2,1	3 1,8	77 40,7	8 4,0	48 25,5	3:7	10 5,4	1:9	22 11,3	—	7 3,7	1:2	—	87 45,9	3,2	1,4	3,0	3,3		
5 2,8	1 1,0	64 35,0	6 3,4	49 25,7	3:7	11 5,8	1:3	30 16,0	1 0,5	5 2,8	1:2	—	96 50,8	2,9	1,4	2,9	3,1		
4 2,6	4 2,7	45 31,4	4 3,0	36 25,1	1:3	13 8,5	1:7	23 16,0	1 —	5 4,4	1:2	—	78 54,0	2,9	1,4	2,9	3,5		

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.									
Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rogate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
					robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie	
1760	1025 58,2	360 20,5	183 10,4	80 4,5	12,8 2,0	1,3 0,2	2,6 0,4	19,9 3,1	7,1 1,1	12,8 2,0	3,2 0,5	8,3 1,3	10,9 1,7	51 0,8
1410	870 61,7	255 18,1	162 11,5	74 5,3	9,7 1,9	—	0,5 0,1	21,5 4,2	5,1 1,0	10,2 2,0	4,6 0,9	9,2 1,8	9,2 1,8	—
1389	680 48,9	329 23,7	204 14,7	94 6,7	10,3 2,1	—	2,9 0,6	24,5 5,0	9,3 1,9	11,3 2,3	4,9 1,0	13,7 2,8	8,3 1,7	—
1210	630 52,0	243 20,0	193 15,9	64 5,3	10,0 2,0	2,0 0,4	3,0 0,6	26,5 5,3	7,5 1,5	12,5 2,5	7,0 1,4	9,5 1,9	9,0 1,8	5,0 1,0
1338	744 55,6	248 18,5	153 11,4	81 6,1	10,5 2,1	0,5 0,1	1,5 0,3	18,0 3,6	6,5 1,3	6,5 1,3	4,5 0,9	15,0 3,0	7,5 1,5	2,0 0,4
1352	691 51,1	315 23,3	174 12,9	82 6,1	10,9 2,3	0,5 0,1	3,8 0,8	19,5 4,1	10,9 2,3	5,7 1,2	3,3 0,7	10,9 2,3	9,0 1,9	2,8 0,6
1333	844 63,3	237 17,7	125 9,4	51 3,8	9,8 2,0	0,9 0,2	1,9 0,4	15,1 3,1	5,8 1,2	5,3 1,1	1,9 0,4	7,3 1,5	5,3 1,1	5,3 1,1
1266	753 59,5	197 15,6	129 10,2	57 4,5	9,3 1,9	2,9 0,6	2,9 0,6	15,7 3,2	4,9 1,0	5,9 1,2	4,9 1,0	14,2 2,9	8,8 1,8	8,8 1,8
1099	650 59,1	203 18,5	96 8,8	51 4,6	7,6 1,9	0,8 0,2	2,0 0,5	11,2 2,8	3,6 0,9	4,4 1,1	2,8 0,7	7,2 1,8	6,8 1,7	3,6 0,9

Niezmiernie niski poziom średnich przychodu surowego potwierdza znana ekstensywność rolnictwa poleskiego.

Do specjalizacji w zakresie chowu bydła, względnie świń, zaliczyliśmy gospodarstwa, czerpiące przychodu z tych gałęzi powyżej następujących procentów w stosunku do całkowitego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	33	40	40
Specjalizacja—świnie	20	20	35

Przyjęty szeroki przedział 9—35 ha mógł wpłynąć na dużą różnicę w średnich rozmiarach gospodarstw obu krańcowych kierunków: 15,6 ha i 25 ha, skutkiem obliczania wyników na ha.

Wyniki gospodarowania (tabl. 10A) są najniższe w kraju. Kierunek wielostronny intensywny zajmuje naczelne miejsce, za nim lokują się wszystkie inne kierunki z udziałem hodowli, końcowe miejsca w szeregu opłacalności przypadają kierunkom o jednostronnej przewadze przychodu z produkcji roślinnej, ostatnie — kierunkowi wielostronnemu ekstensywnemu. Obydwie specjalizacje hodowlane wyprzedzają kierunek hodowlany, specjalizacja w bydle wyprzedza takąż w świniach. Przychód czysty w kierunku okopowym (średni obszar 20 ha) spada do 5 zł na ha t. j. do poziomu, nienotowanego w innych rejonach dla gospodarstw tak wysokiej kategorii obszarowej¹⁾. Nakłady na pracę i na nawozy, jak wogóle całość nakładów gospodarczych i kosztów produkcji, są tu najniższe ze spotykanych. Zróżniczkowanie występuje jednak wyraźnie między wysokością tych pozycji w poszczególnych kierunkach, wśród krańcowych zachodzi naogół stosunek 2:1. Pod względem nakładu na pracę przoduje naczelny kierunek wielostronny intensywny, najmniej pojemne są zbożowy i wielostronny ekstensywny.

Przychody ze zbóż grają niewielką rolę, w górnej części szeregu obniżając się do 10% całkowitego przychodu surowego z gospodarstwa, a niewiele przekraczając 25%. W dolnej części szeregu wahają się od 15 do 34%. Okopowe, ściśle biorąc ziemniaki, przynoszą powyżej 10% tylko w 2 kierunkach na nich opartych. Zbyt siana nie stanowi pozycji, już większą rolę gra sad i warzywnik. Ogółem produkcja roślinna daje 20—34% przychodu surowego, w kierunku zbożowym dochodząc do 41%.

¹⁾ Przychód czysty na ha wzrasta naogół z obszarem gospodarstwa w przeciwieństwie do innych końcowych wielkości rachunkowych.

W produkcji zwierzęcej znaczenie przychodu z bydła wybija się na plan pierwszy. W kierunkach rentowniejszych (prócz wielostronnego intensywnego) przychód z obory przewyższa tenże z całej produkcji roślinnej, przyczem w poważnej części płynie z hodowli; w gospodarstwach kierunku okopowo-hodowlanego przychody z hodowli i mleka równoważą się. Konie dostarczają, jak wszędzie, przychodu głównie pod postacią furmankowania. Udział chlewni w przychodzie jest duży, w niektórych kierunkach wyższy, niż zbóż. Drób, zważywszy znaczny obszar gospodarstw, stanowi pewną gałąź pomocniczą, w której przychody z hodowli niewiele ustępują przychodom z jaj. Ogółem produkcja zwierzęca dominuje: w jednym tylko kierunku zbożowym udział jej w całkowitym przychodzie surowym spada poniżej połowy, w pozostałych przekracza ten poziom, dochodząc do 72%.

Tabela ocen w stopniach wskazuje na dość wyrównane stosunki pod względem jakości gleby i łąk oraz warunków komunikacyjnych, a także i kierownictwa. Najwyższą punktację w zakresie gleby i komunikacji widzimy w kierunku zbożowym, rozporządzającym słabszym kierownictwem. Naogół kierunki o lepszym kierownictwie, a częściowo także lepszej glebie zajmują wyższe miejsca w hierarchii opłacalności, nie zaznacza się natomiast związek z położeniem gospodarstw—ale różnice w przyjętej skali są tak nieznaczne, że raczej nie upoważniają do wniosków.

Powierzchnie pod zbożami wahają się od 48 do 63% w różnych kierunkach, okopowych od 10—27%, pastwnych od 7—15%; występuje także ugór, pod którym znajduje się od 2—11% roli. Nie przywiązujemy, jak wiadomo, zbytnej wagi do wpływu wielkości powierzchni pod różnemi ziemiopłodami na opłacalność kierunków gospodarczych — znacznie donioślejszym jest dalszy sposób zużytkowania zbiorów, co wyrażone zostaje w przychodzie surowym. Ale z rozpatrywanej tablicy zasiewów zdaje się być widocznem, że średni obszar pod zbożami, a duży pod okopowemi, odpowiada kierunkom rentowniejszym. Znaczenie powierzchni pod paszami jest neutralizowane znaczną ilością łąk i pastwisk.

W podziale na użytki zwraca przedewszystkiem uwagę niespotykany gdzieindziej odsetek łąk i pastwisk, wynoszący 26 — 41% całego obszaru.

Zaopatrzenie w kapitał czynny, poza krańcowemi kierunkami, jest dość równomierne. Kierunek okopowo-hodowlany ustępuje kierunkowi zbożowemu i okopowemu pod względem kapitału, na którym pracuje

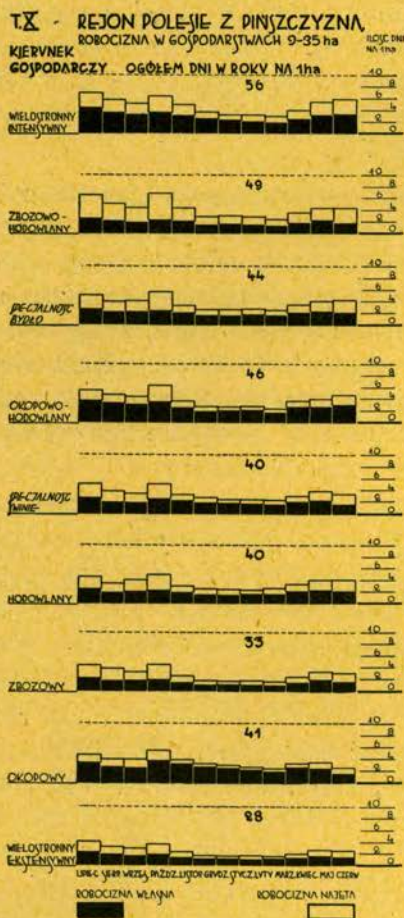
(dzięki tańszej ziemi), będąc mimo to rentowniejszym. Słabsze kierunki mają najniższy kapitał inwentarza żywego.

Załoga inwentarzowa układa się różnie. Stan liczebny koni roboczych jest najbardziej wyrównany, w ilości krów zachodzą większe różnice. Duże obszarem (25 ha) gospodarstwa kierunku wielostronnego ekstensywnego utrzymują zaledwie po 2,8 szt. krów, gdy mniejsze (20 ha) kierunku okopowo-hodowlanego 5,3 szt. W przodującym

kierunku wielostronnym intensywnym spotykamy średnią (zważywszy średni obszar, patrz obliczenie na 100 ha) ilość sztuk. Jałowizna i cielęta są powszechnie chowane. Macior utrzymują najczęściej gospodarstwa zorientowane w kierunku okopowo-hodowlanym, na 2 gospodarstwa przypada 3 sztuki; najmniej macior spotykamy w kierunku zbożowym i wielostronnym intensywnym, w których wypada 1 sztuka na 2 dwa gospodarstwa.

Tablica X robocizny przedstawia nam w dniach pojemność na pracę różnych kierunków i rozkład jej w ciągu roku. Własne ręce robocze znajdują w tej kategorii dużych gospodarstw włościańskich dostateczne zatrudnienie, powszechnie występuje nawet stały najem (patrz robociznę najętą w miesiącach zimowych). Najwięcej posiłkuje się najmem kierunek zbożowo-hodowlany, uprawiany widocznie przez zasobniejszych gospodarzy, których stać na względnej intensywności. Kierunkowi wielostronnemu intensywnemu od-
dają się liczne

i zamożniejsze rodziny, liczne ale mniej zamożne przekładają

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. hod.	Sp. byd.	Ok. hod.	Sp. św.	Hod.	Zbożowy	Okopowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni	52	50	53	48	59	53	44	61	46
1.XII.—31.III	19	11	10	10	10	9	7	11	6
na ha 1.VII.—31.X	23	22	19	21	17	17	16	18	13

zapewne kierunek okopowo-hodowlany, lub okopowy, jeśli inne przyczyny nie wpływają na jego wybór. W okresie zimy kierunki z udziałem hodowli dostarczają nieco więcej zatrudnienia od innych, jednak najlepszy współczynnik rozkładu robocizny ma kierunek okopowy (61%), zaś najgorszy zbożowy (44%).

Systemy polowe określone zostały powyżej następujących średnich odsetek pod uprawą ważniejszych grup ziemiopłodów — w stosunku do roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	51	56	57
Okopowe	16	14	13
Pastewne	15	9	9

Systemy polowe (tabl. 10B), uszeregowane jak zwykle w porządku malejącego miernika opłacalności, można podzielić na 2 grupy. Do grupy więcej rentownych wypadaloby zaliczyć pierwsze 3 systemy o mierniku około 200 zł, przychodzie czystym 100 zł, surowym 300 zł, nakładzie gospodarczym 200 zł. Pozostałe systemy należałyby do grupy drugiej, mniej rentownej. System różnokierunkowy *a* i obydwie kombinacje z okopowami należą więc do przodujących. Systemy: zbożowy (69% roli pod zbożami) i okopowy (27% pod okopowami) zajmują dalsze stanowisko, ostatnie przypada systemowi pastewnemu (23% pod pastewnymi), co tłumaczy się nieopłacalnością obracania dużej powierzchni roli pod pastewne, wobec znacznych obszarów łąk i pastwisk. Wpływ łąk i pastwisk na uszeregowanie opłacalności systemów polowych występuje dobitniej w rejonie poleskim, niż w innych skutkiem niewydzielenia osobnej grupy łączno-pastwiskowej.

Najkorzystniej układają się stosunki przy obróceniu dużych przestrzeni pod zasiew zbóż i okopowych przy średnim lub małym obszarze pod uprawą pasz (różnokierunkowy *a* i zbożowo-okopowy). Dobry jeszcze rezultat może dać mała powierzchnia pod zbożami przy dużej pod okopowami i średniej pod pastewnymi — co widzimy w systemie okopowo-pastewnym.

Systemy zbożowy i zbożowo-pastewny, z których drugi różni się większą ilością pastwennych, posiadające mało okopowych, są jednakowo rentowne. W porównaniu z systemem okopowym, który posiada mało zboża i pastwennych, a przynosi większy przychód czysty — system zbożowy w gruncie rzeczy nie góruje: niższy nakład na pracę w systemie okopowym pochodzi z większej powierzchni pod lasem,

Tabl. 10B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Polesia z Pińszczyzną

System Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Różnokierunkowy a 19,8	225	104	121	301	148	197	8	275	7	29	3	19	3	61
Zboż.-okopowy 20,1	202	83	119	280	153	197	4	279	6	31	5	16	9	67
Okop.-pastewny 21,2	187	81	106	287	136	206	11	292	6	19	3	10	2	40
Zbożowy 20,0	160	35	125	232	109	197	5	284	7	39	3	14	6	69
Zboż.-pastewny 18,8	155	41	114	203	134	162	5	232	4	38	3	12	8	65
Okopowy 21,3	146	63	83	230	118	167	4	263	.	35	1	5	5	46
Różnokierunkowy b 19,2	140	32	108	191	126	159	3	234	1	28	2	9	2	42
Pastewny 21,3	133	53	80	175	102	122	2	189	2	31	5	5	2	45

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Różnokierunkowy a 9	10	53	1	4	2	70 23,4	17 5,6	—	1 0,3	18 5,9	3 0,8	7 2,6	98 32,7	9 3,0
Zboż.-okopowy 16	7	30	1	4	16	58 20,6	17 6,2	—	1	18 6,2	8 2,7	4 1,7	88 31,2	19 6,8
Okop.-pastewny 12	13	18	1	4	2	38 13,3	12 4,1	2 0,6	—	14 4,7	7 2,4	5 1,9	64 22,3	6 1,9
Zbożowy 22	11	34	1	3	10	59 25,3	10 4,3	—	—	10 4,3	4 1,9	2 0,9	75 32,4	11 4,8
Zboż.-pastewny 7	3	30	1	6	16	56 27,8	11 5,3	—	—	11 5,3	2 1,2	—	69 34,3	4 1,8
Okopowy 5	—	34	—	—	3	37 16,2	30 13,2	—	1	31 13,2	3 1,3	3 1,2	74 31,9	9 3,9
Różnokierunkowy b 12	3	21	1	9	5	39 20,4	7 3,7	—	—	7 3,7	4 2,3	2 1,0	52 27,4	3 1,2
Pastewny 19	6	28	2	3	4	43 24,7	9 4,9	—	—	9 4,9	6 3,2	3 1,9	61 34,7	4 2,1

wielkość gospodarstw kłg. od 9 do 35 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—5	Komunikacja 1—5	Kierownictwo 1—5
21	4	—	25	10	3	1	—	44	47	1	2	3,2	1,8	2,7	3,7
19	—	—	19	3	6	1	4	46	37	2	4	2,9	1,6	2,8	3,5
17	6	1	24	13	11	3	9	50	32	2	7	3,1	1,5	2,7	3,4
10	—	—	10	3	10	—	8	51	33	3	7	3,2	1,5	2,6	3,4
9	3	—	12	13	8	—	2	57	34	1	6	2,8	1,5	2,1	3,1
22	5	—	27	2	16	5	4	44	29	1	18	2,9	1,9	2,1	3,7
7	—	—	7	4	11	6	24	57	34	1	1	3,0	1,7	2,9	3,3
8	1	—	9	22	10	4	9	50	28	—	7	2,6	1,3	3,3	3,2

1 % całego przychodu surowego

Bydło	przyrost cielęta		mleko	Konie	hodowla furmanki		Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla jaja		Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	obsz. użytkow w zł i % kapi- tału czynnego		100 ha i na 1 gos- podarstwo w szt.		
	stosunek				stosunek					Czynny	Gruntowy i melio- racyny			Konie robocze	Krowy	Maciory		
99 32,8	2 : 5	16 5,3	1 : 4	40 13,4	—	10 3,2	1 : 2	1 0,3	166 55,0	1290	712 55,2	10,1 2,0	18,7 3,7	2,0 0,4				
79 28,2	1 : 2	17 6,2	1 : 4	47 16,6	—	8 2,8	1 : 2	1 0,3	152 54,1	1370	742 54,2	11,4 2,3	22,9 4,6	5,5 1,1				
94 32,8	1 : 3	17 5,9	1 : 5	63 21,9	—	17 5,8	1 : 4	—	191 66,4	1446	861 59,5	8,9 1,9	17,4 3,7	4,2 0,9				
70 30,0	3 : 7	14 5,9	1 : 4	29 12,6	1 0,6	6 2,4	1 : 2	1 0,6	121 52,1	1442	812 56,3	9,5 1,9	17,5 3,5	3,5 0,7				
52 25,8	3 : 7	12 5,8	1 : 9	27 13,5	—	11 5,4	1 : 1	—	102 50,5	1155	723 62,6	10,1 1,9	14,4 2,7	5,8 1,1				
73 31,8	3 : 7	13 5,5	1 : 9	21 9,1	—	8 3,6	1 : 1	—	115 50,0	1588	809 50,9	8,4 1,8	21,6 4,6	4,7 1,0				
48 25,3	2 : 5	17 8,6	1 : 4	37 19,3	2 1,0	7 3,9	3 : 2	1 0,5	112 58,6	1245	768 61,7	9,9 1,9	13,5 2,6	4,7 0,9				
48 27,3	3 : 7	11 6,1	1 : 4	33 19,0	—	7 3,8	1 : 2	—	99 56,2	1105	692 62,6	8,0 1,7	11,3 2,4	1,9 0,4				

uwzględnionej przy przeliczaniu wyników na ha; pozatem gospodarstwa systemu zbożowego rozporządzają lepszą glebą i dogodniejszym położeniem. System różnokierunkowy *b* z 24% roli pod ugiem nie może należeć do rentownych. Charakterystyczne jest, że system pastewny nawet w tym rejonie łąk i pastwisk (zresztą gospodarstwa, oddające się temu systemowi, mają ich mniej od innych) nie spada najniżej w przychodzie czystym i to mimo słabej gleby; możliwe, że do stosowania tego systemu zmuszone są rodziny małoliczne, stąd występuje w nim tak niski nakład na pracę.

Procent roli w stosunku do całego obszaru jest niski, waha się między 44 a 57%, procent łąk i pastwisk wysoki — wynosi od 28 do 47%. Wszędzie występuje las.

Ocena gleby waha się między 3,2 i 2,6 stopnia, łąk 1,9 — 1,3, warunków komunikacyjnych 2,1 — 3,3, kierownictwa 3,7 — 3,1. Na ogół rozpiętość i w płaszczyźnie systemów polowych nie jest duża, ale nie można nazwać tu stosunków wyrównanymi.

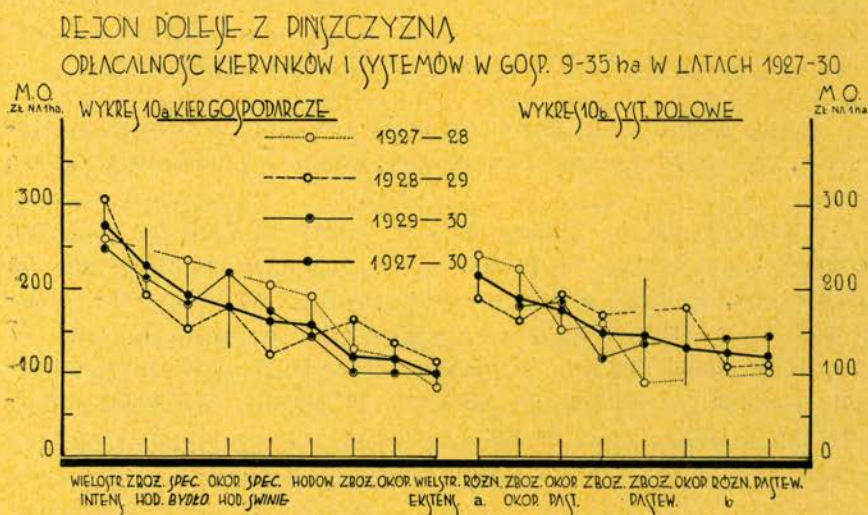
Natomiast przychody surowe różnych systemów polowych są mało zróżniczkowane. Produkcja roślinna przynosi około $\frac{1}{3}$ całego przychodu surowego w granicach 22 — 35%, zwierzęca — wyżej $\frac{1}{2}$, w granicach 50 — 66%. Znaczna różnica występuje tylko w przychodzie z bydła między krańcowymi systemami, zachodzi tu stosunek 2:1. System okopowo-pastewny osiąga najwięcej ze zwierząt, a najmniej z ziemiopłodów; większa równowaga, wywołana intensywniejszą gospodarką polową, dawała w okresie dobrej konjunktury lepsze wyniki.

Różnice w zaopatrzeniu w kapitał czynny różnych systemów są nieznaczne. Tem niemniej zwraca uwagę najwyższy kapitał w gospodarstwach systemu okopowego, ustępującego wielu innym pod względem opłacalności. System pastewny, posiadający najniżej wyznaczoną i istotnie gorszą glebę od innych, posiada także najniższy kapitał czynny.

Załoga końska dość wyrównana, więcej koni spotyka się w gospodarstwach systemu zbożowo-okopowego, najmniej — w systemie pastewnym. Stan krów waha się od 4,6 do 2,4 szt. na gospodarstwo, ilość macior od 1,1 do 0,4 szt. Godne uwagi, że system okopowy należy do najlepiej zaopatrzonych w krowy i dobrze w maciory, zaś system różnokierunkowy *a* jest w krowy zaopatrzony tylko dobrze, a w maciory najslabiej — obok różnokierunkowego *b*. Ogółem jednak systemy suciej wyposażone w inwentarz dochodowy są rentowniejsze.

Wykres 10_a ilustruje stopień rozpiętości wahań opłacalności kierunków gospodarczych w poszczególnych latach rozpatrywanego

okresu dobrej konjunktury. Do więcej stałych należał kierunek wielostronny intensywny, do więcej ryzykownych obydwie specjalizacje zwierzęce. Dla kierunków zbożowo-hodowlanego i okopowo-hodowlanego rozporządzamy danymi za 2 lata, dane za 3-ci rok odnosiły się tylko do pojedynczych gospodarstw, więc nie są oznaczone kółkami (do wyprowadzenia średniej za cały okres uwzględniono je, jak wszędzie, patrz. Rozdz. I). Wykres 10b obrazuje ten sam zakres stosunków dla systemów polowych. Największą stałość wykazują systemy okopowo-pastewny, różnokierunkowy *b* i pastewny, mniejszą — zbożowo-okopowy i zbożowy. Większe wahania można przypuszczać w systemie zbożowo-pastewnym.

ROZDZIAŁ XI.

REJON WOŁYŃ POŁUDNIOWY.

Kategoria 9 — 30 ha.

Rejon Wołyń południowy obejmuje powiaty: Włodzimierz, Horochów, Dubno, Krzemieniec, Zdołbunów, Równe i południową połowę Łucka.

Obniżenie dolnej granicy badanej kategorii do 9 ha wpłynęło na zwiększenie liczebności próby. Z 87 gospodarstw, przyjętych do opracowania, wypadło wyłączyć 10 w osobną grupę łączno-pastwiskową. Do tworzenia kombinacji systemowych pozostało więc 77 kompletów rachunkowych. Systemy gospodarcze zostały wyodrębnione powyżej następujących średnich przychodu surowego z ważniejszych źródeł — w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	176	209	214
Zboża	168	154	94
Okopowe	36	21	8

Średnie z biegiem lat przesuwają się w tym rejonie zbożowym wyraźnie na korzyść hodowli z ujmą dla innych źródeł przychodu. Nie należy sądzić, żeby w rejonach Kresów wschodnich na powyższą tendencję wpływała wyłącznie konjunktura. Powodował ją także w tej części kraju wzrost zagospodarowania osadników, którzy pod wpływem propagandy i dobrze pojętego interesu własnego zwiększali поголовіе bydła i świń z roku na rok i lepiej żywili inwentarz. Udział gospodarstw osadniczych w zespole rachunkowiczów Wydziału Ekonomiki był w rozpatrywanym okresie czasu znaczny.

Specjalizacje w zakresie bydła i świń określono powyżej następującego udziału przychodu z tych gałęzi — w procencie całkowitego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja-bydło	20	25	32
Specjalizacja-świnie	20	25	35

W rozpatrywanym rejonie w silniejszym stopniu, niż w innych, występują (tabl. 11A) pewne rozbieżności między miernikiem opłacalności, przychodem czystym i dochodem rolniczym w rozmaitych kierunkach. Przedewszystkiem zwraca uwagę stosunek kierunku hodowlanego do zbożowo-okopowego, a następnie okopowo-hodowlanego do zbożowego: obydwie kierunki hodowlane, górując nieznacznie w mierniku opłacalności, ustępują nieco sąsiednim kierunkom nie-hodowlanym w przychodzie czystym, częściowo w dochodzie rolniczym. Sumarycznie możnaby uznać za wyrównane rezultaty gospodarowania w obu parach powyższych kierunków. Bardzo niskie miejsce w szeregu przypadło specjalizacji w bydło, wyprzedzanej przez kierunek zbożowo-okopowy i zbożowy, którym znacznie ustępuje w przychodzie czystym: wyższy przychód surowy nie był w stanie skompensować wygórowanego nakładu gospodarczego. Kierunek zbożowo-okopowy równa się w przychodzie czystym kierunkowi wielostronnemu intensywnemu, zajmującemu drugie miejsce. Zwiększenie udziału zbóż i świń w przychodzie wydaje się być ogólnie rentowniejszem dla gospodarstwa, niż nastawienie na okopowe i bydło, o ile wysokie przychody nie płyną ze wszystkich źródeł jednocześnie (kierunek wielostronny intensywny). Silnie akcentujący się wpływ zbóż na opłacalność wyraził się w udziale ich w kierunku zbożowo-hodowlanym i wielostronnym intensywnym, które zajmują naczelne miejsca. Ale wpływ hodowli, szczególnie świń na opłacalność nie jest słabszy, niż zbóż: w pierwszych czterech kierunkach występuje hodowla. Następnie cechą charakterystyczną w rejonie Wołynia południowego jest duża rozpiętość w oznaczeniach miernika opłacalności, przychodu czystego i surowego i dochodu rolniczego, a natomiast duże wyrównanie w zakresie nakładu gospodarczego i kosztów produkcji między kierunkami krańcowymi.

Przychód surowy ze zbóż gra bardzo dużą rolę, przewyższając we wszystkich kierunkach przychód z obory, a dorównyując mu w specjalizacji w bydło: wypadek w innych rejonach rzadko spotykany (rejon Wileński), a w tym stopniu bodaj nigdzie. Przychód ze zbóż

Tabl. 11A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Wołynia

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mlr. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszentnica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Zboż.-hodowlany 11,6	453	256	197	571	329	315	11	483	69	70	29	11	10	189 33,1	11 1,9	—	4 0,7	15 2,6
Wielostronny-inten. 12,4	450	227	223	639	263	412	15	598	94	56	14	8	13	185 28,9	31 4,8	14 2,2	.	45 7,0
Specjaliz.-świnie 11,4	419	219	200	583	318	364	18	539	65	35	10	12	16	138 23,6	28 4,8	—	—	28 4,8
Hodowlany 11,6	394	216	178	502	294	286	8	446	53	37	10	4	10	114 22,8	10 2,1	—	—	10 2,1
Zboż.-okopowy 14,6	385	224	161	511	293	287	19	461	91	66	33	30	15	235 45,9	34 6,5	—	.	34 6,5
Okop.-hodowlany 12,6	345	169	176	443	247	274	5	424	30	42	16	1	11	100 22,6	20 4,6	3 0,7	11 2,3	34 7,6
Zbożowy 15,1	338	190	148	426	256	236	6	392	62	50	18	16	17	163 38,4	9 2,1	—	.	9 2,1
Specjaliz.-bydło 13,9	333	154	179	465	217	311	8	478	59	38	9	4	19	129 27,7	17 3,6	3 0,6	2 0,4	22 4,6
Wielostronny-ekst. 15,6	229	80	149	328	155	248	4	389	20	46	5	10	5	86 26,3	9 2,7	—	.	9 2,7
Okopowy 15,5	182	39	143	291	97	252	14	402	29	28	6	6	18	87 29,9	10 3,4	15 5,1	4 1,7	30 10,2
Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli													Podział na użytki w % całego obszaru				
	Pszentnica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne paszę	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Zboż.-hodowlany 6	17	22	10	8	2	59	13	2	—	15	16	8	—	—	87	7	2	.
Wielostronny-inten. 10	22	15	12	10	3	62	15	3	1	19	15	1	—	—	84	9	2	.
Specjaliz.-świnie 9	18	16	11	16	4	65	14	3	—	17	15	3	—	—	82	9	3	1
Hodowlany 14	16	18	11	14	6	65	11	4	—	15	13	7	.	.	78	15	4	—
Zboż.-okopowy 9	15	19	12	15	6	67	12	2	1	15	10	8	—	—	86	4	3	1
Okop.-hodowlany 5	9	24	9	11	2	55	14	5	1	20	13	9	2	—	83	9	4	—
Zbożowy 8	14	22	9	15	8	68	8	2	—	10	11	7	—	4	85	7	2	1
Specjaliz.-bydło 16	15	17	11	11	7	61	12	2	1	15	13	8	—	2	82	9	3	1
Wielostronny-ekst. 18	7	23	6	16	9	61	10	2	—	12	12	9	.	6	84	8	2	1
Okopowy 7	6	23	8	12	11	60	6	2	7	15	13	5	—	7	88	6	3	—

południowego wielkość gospodarstw ktg. od 9 do 30 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego															Ocena w stopniach				
Inne plody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba	Łąki i	Komuni- kacja	Kierow- nictwo
					cielęta			stosunek					stosunek				jaja		
46 8,0	.	250 43,7	12 2,2	93 16,2	1:2	40 7,1	1:2	96 16,8	.	20 3,6	2:3	—	249 43,7	4,2	2,0	2,6	3,4		
20 3,1	10 1,6	260 40,6	10 1,5	158 24,7	2:7	27 4,2	1:6	117 18,3	—	16 2,6	1:3	—	318 49,8	4,1	1,5	3,3	4,1		
24 4,1	11 1,9	201 34,4	8 1,4	104 17,9	1:4	31 5,3	1:4	168 28,8	—	14 2,5	1:2	2 0,3	319 54,8	4,4	1,1	2,9	4,1		
56 11,2	4 0,7	184 36,8	9 1,8	108 21,6	2:7	40 8,0	1:2	104 20,8	2 0,3	17 3,4	2:5	1 0,2	272 54,3	4,1	2,3	2,8	4,5		
17 3,3	27 5,3	313 61,0	6 1,3	75 14,7	1:3	12 2,3	0:1	33 6,5	—	22 4,4	1:2	1 0,1	143 28,0	3,9	2,0	2,6	3,3		
21 4,7	24 5,5	179 40,4	5 1,0	101 22,8	1:3	41 9,3	3:2	54 12,3	1 0,2	31 7,0	2:3	—	228 51,6	4,1	2,1	2,8	3,8		
41 9,5	8 1,9	221 51,9	6 1,3	69 16,2	1:2	24 5,6	1:3	38 8,8	1 0,2	17 4,1	1:2	—	149 34,9	3,6	1,8	3,1	3,6		
15 3,4	10 2,1	176 37,8	9 2,0	134 28,8	1:3	27 5,7	1:3	72 22,7	—	20 4,2	1:2	1 0,2	254 61,6	4,1	2,4	3,5	3,8		
22 6,8	21 6,3	138 42,1	9 2,6	66 20,1	1:3	22 6,7	1:4	46 14,0	—	14 4,2	1:2	—	148 45,1	3,5	1,7	3,7	3,5		
34 11,7	9 3,3	160 55,1	3 0,8	52 17,9	1:4	22 7,4	1:3	18 6,2	—	18 6,4	2:7	—	110 37,9	3,8	1,7	2,7	3,6		
Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.														
					Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna								
Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciorcy	prosięta	inne świnie	Owce i kozy					
2799	1754 62,7	538 19,2	223 7,9	157 5,6	18,1 2,1	6,9 0,8	3,4 0,4	15,5 1,8	6,9 0,8	8,6 1,0	11,2 1,3	25,0 2,9	16,4 1,9	8,6 1,0					
3103	1889 60,9	624 20,1	255 8,2	192 6,2	16,9 2,1	4,0 0,5	—	28,2 3,5	9,7 1,2	9,7 1,2	8,9 1,1	25,8 3,2	14,5 1,8	—					
2921	1879 64,3	542 18,6	263 9,0	140 4,8	19,3 2,2	1,7 0,2	—	23,7 2,7	7,0 0,8	7,0 0,8	10,5 1,2	36,8 4,2	24,6 2,8	—					
2658	1752 65,9	478 17,9	223 8,4	112 4,2	22,4 2,6	0,7 0,1	3,4 0,4	21,5 2,5	4,3 0,5	9,5 1,1	6,0 0,7	12,1 1,4	24,1 2,8	—					
2887	2062 71,4	433 15,0	121 4,2	169 5,9	12,3 1,8	—	0,7 0,1	13,7 2,0	6,8 1,0	4,8 0,7	5,5 0,8	7,5 1,1	2,7 0,4	—					
2508	1756 70,0	359 14,3	191 7,6	148 5,9	16,7 2,1	7,1 0,9	—	15,1 1,9	12,7 1,6	7,9 1,0	1,6 0,2	1,6 0,2	15,1 1,9	—					
2604	1767 67,8	470 18,0	143 5,5	124 4,8	15,9 2,4	2,6 0,4	0,7 0,1	10,6 1,6	7,3 1,1	3,3 0,5	8,6 1,3	10,6 1,6	1,3 0,2	—					
2783	1823 65,5	493 17,7	224 8,0	139 4,9	17,3 2,4	4,3 0,6	0,7 0,1	21,6 3,0	8,6 1,2	10,8 1,5	8,6 1,2	8,6 1,2	9,3 1,3	—					
2358	1599 67,8	406 17,2	158 6,7	114 4,8	14,7 2,3	3,8 0,6	0,6 0,1	16,0 2,5	7,0 1,1	7,0 1,1	5,7 0,9	16,0 2,5	5,1 0,8	—					
2504	1842 73,6	384 15,3	122 4,9	122 4,9	20,0 3,1	2,6 0,4	—	12,2 1,9	2,6 0,4	5,8 0,9	3,9 0,6	3,9 0,6	3,9 0,6	—					

wynosi od 23 do 46% całego przychodu surowego. Okopowe, wyjąwszy gospodarstwa z uprawą buraków cukrowych oraz kierunek zbożowo-okopowy, mają małe znaczenie w przychodzie. Powszechnie zbywane jest siano. Ogółem produkcja roślinna daje zależnie od kierunku od 34 do 61% przychodu surowego, jest to udział bardzo duży.

Przychód z bydła jest niewielki, waha się między 15 a 29% przychodu surowego z gospodarstwa, przychód ze świń jest duży, wynosi 6—29%. Drób przynosi mniej, niż konie. Razem produkcja zwierzęca dostarcza od 28 do 62% całkowitego przychodu surowego.

W tabeli oceny w stopniach występuje dość widocznie wpływ dobroci gleby na rentowność kierunków w tym rejonie ekstensywnym. Warunki komunikacyjne nie wywierają wpływu, przynajmniej w naszym układzie; położenie gospodarstwa posiada większe znaczenie w rejonach intensywnych. Wpływ kierownictwa nie zaznacza się z taką wyrazistością, jak gleby, ale przy poziomym podziale szeregu na 2 części, w górnej znajdzie się przewaga kierunków o lepszym kierownictwie.

Powierzchnia pod zasiewem zbóż waha się między 55 a 68% roli, pod okopowemi 10 — 20%, pastwunami 12 — 18%. Trudno doszukać się wyraźniejszego związku między opłacalnością kierunków gospodarczych, a rozdziałem powierzchni pod uprawami.

W podziale na użytki kierunek hodowlany odznacza się mniejszym obszarem roli, a większym łąk i pastwisk.

Najwyższy kapitał czynny posiada kierunek wielostronny intensywny, najniższy — ekstensywny. Najdrożej oszacowana ziemia występuje w kierunku zbożowo-okopowym. Najniższym kapitałem inwentarza żywego wyróżnia się kierunek okopowy, zajmujący ostatnie miejsce.

W załodze końskiej zastanawia wysoki stan koni w gospodarstwach kierunku hodowlanego o małym średnim obszarze i małej procentowo ilości roli w porównaniu z niskim stanem koni w kierunku zbożowo-okopowym o gospodarstwach z większym obszarem i większej powierzchni roli. Zaopatrzenie różnych kierunków w krowy bardzo rozmaite. Kierunek wielostronny intensywny utrzymuje ich dwa razy więcej, niż równie rentowny zbożowo-hodowlany; naogół jednak lepsze kierunki raczej utrzymują krów więcej (wyjąwszy przytoczony zbożowo-hodowlany z małą ilością i nierentowną specjalizacją w bydło — z dużą). Maciory są utrzymywane, poza specjalizacją w świniach, przede wszystkim przez gospodarstwa kierunku zbożowo-hodowlanego i zbożowego, także przez specjalizację w bydło i kierunek wielostronny in-

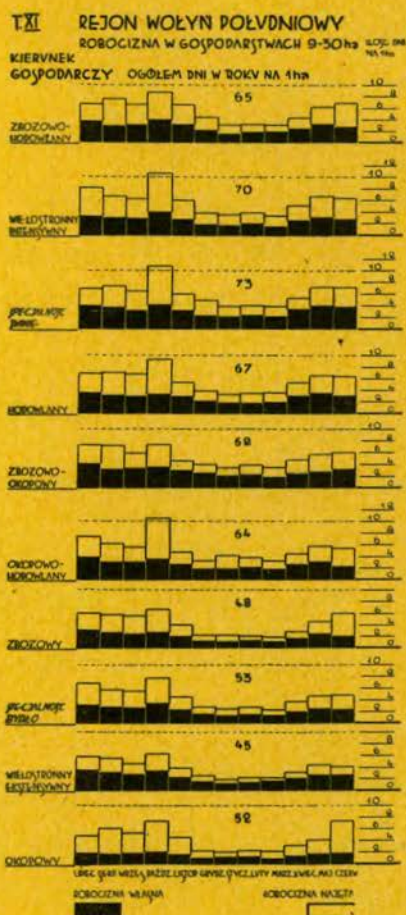
tensywny; w kierunku okopowo-hodowlanym występuje zaledwie 1 szt. na 5 gospodarstw.

Tabl. XI robocizny wskazuje na całkowite zatrudnienie własnych rąk roboczych w pierwszych 6-u kierunkach i znaczny donajem obcych, szczególnie w okresie kopania. W ostatnich 4-ch kierunkach robocizna rodzinna nie znajduje dostatecznego zatrudnienia w miesiącach zimowych. Najgorszy współczynnik równomierności zatrudnienia dają kierunki: zbożowy (33) i okopowy (37), najkorzystniejszy — specjalizacja w świiniach i zbożowo-okopowy (52).

Do systemów polowych zaliczono gospodarstwa o powierzchni zasiewów pod ważniejszymi ziemioplodami powyżej następujących średnich — w procencie roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	68	60	64
Okopowe	16	15	11
Pastewne	11	17	17

Systemy zbożowo-okopowy i zbożowo-pastewny (tabl. 11B) wykazują przychód czysty wyższy od systemu różnokierunkowego a, zajmującego drugie miejsce. Pochodzi to stąd, że kombinacje z udziałem większej powierzchni pod zbożami mają mniejszy nakład gospodarczy, w czym także mniejszy nakład na pracę, od systemów sąsiednich. System okopowy (25% roli pod okopowemi) zajmuje naczelnie miejsce pod względem miernika opłacalności i przychodu czystego, odznaczając się niższym nakładem od czterech następnych sys-

Kierunki	Zboż. hod.	Włel. int.	Sp. Sw.	Hod.	Zboż. okop.	Ok. hod.	Zbożowy	Sp. byd.	Włel. eks.	Okopowy
Spółcz. rozkl. rob. dni I.XII—31.III	45	47	52	47	52	47	33	38	36	37
na ha I.VII—31.X	13	15	16	14	14	14	8	10	8	9
	29	32	31	30	27	30	24	26	22	24

Tabl. 11B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Wołynia

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mter. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża
Okopowy 15,2	406	225	181	513	277	288	10	413	10	20	14	6	8	58
Różnokierunkowy a 9,2	393	176	217	573	278	397	24	575	21	20	12	13	3	69
Zboż.-okopowy 11,2	382	201	181	512	292	311	15	477	23	19	8	18	4	72
Zboż.-pastewny 15,9	375	212	163	504	257	292	11	464	14	20	13	16	5	68
Okop.-pastewny 13,5	362	166	196	505	244	339	11	518	11	16	10	12	4	53
Zbożowy 13,6	308	150	158	408	246	258	7	423	13	25	8	18	10	74
Pastewny 13,4	247	100	147	347	155	247	5	403	5	22	7	12	10	56
Łącznie-pastwisk. 19,9	222	91	131	305	165	214	2	312	16	40	6	13	4	79

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okopowy 4	65	64	26	5	23	183 35,8	29 5,8	11 2,1	—	40 7,9	47 9,2	19 3,6	289 56,5	4 0,8
Różnokierunkowy a 6	82	45	11	15	9	162 28,3	16 2,9	—	32 5,5	48 8,4	22 3,8	21 3,6	253 44,1	13 2,2
Zboż.-okopowy 7	81	49	18	29	11	188 36,6	22 4,4	6 1,2	2 0,4	30 6,0	10 2,0	5 1,0	233 45,6	4 0,8
Zboż.-pastewny 7	54	45	37	18	10	164 32,6	16 3,1	—	—	16 3,1	31 6,1	2 0,3	213 42,1	9 1,8
Okop.-pastewny 17	50	42	12	7	14	125 24,8	15 3,1	8 1,5	5 0,9	28 5,5	43 8,4	10 1,9	206 40,6	9 1,8
Zbożowy 21	45	60	16	10	12	143 35,0	12 3,0	—	—	12 3,0	27 6,5	12 2,8	194 47,3	4 0,9
Pastewny 9	22	42	7	4	16	91 26,1	10 2,8	—	5 1,5	15 4,3	18 5,1	32 9,3	156 44,8	4 1,2
Łącznie-pastwisk. 10	30	41	4	7	7	89 29,2	13 4,2	—	—	13 4,2	16 5,3	3 1,1	121 39,8	6 2,0

południowego wielkość gospodarstw ktg. od 9 do 30 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komunikacja 1—5	Kierownictwo 1—5
16	2	7	25	2	7	—	8	87	5	6	—	4,0	2,3	2,8	3,3
9	8	—	17	11	2	—	1	77	14	3	2	4,1	1,6	3,9	3,5
16	1	1	18	5	4	—	—	83	10	3	.	3,9	1,6	2,7	3,7
8	4	—	12	18	2	—	—	90	3	2	2	4,4	3,0	3,3	4,1
13	5	3	21	18	7	—	1	78	14	4	—	4,2	1,8	2,8	4,3
8	1	—	9	8	6	—	3	85	8	3	1	3,7	1,8	3,1	3,7
7	3	—	10	22	9	—	3	89	4	3	.	3,8	2,1	4,0	3,5
10	1	1	12	4	3	—	2	52	37	2	6	3,4	1,8	3,1	3,1

i % całego przychodu surowego

Bydło	przyrost cielęta mleko		Konie	hodowla furmanki		Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla jaja		Pszczóły	Razem produkcja zwierzęca	Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.		
	stosunek	stosunek		stosunek	stosunek				stosunek	stosunek			Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Konie robocze	Krowy	Maciory
90 17,5	1 : 3	12 2,4		0 : 1	49 9,4	—	19 3,8	1 : 2	1	171 33,1	2088	1350 64,6	13,2 2,0	16,4 2,5	2,0	0,3	
121 21,1	1 : 3	20 3,6		1 : 5	90 15,8	—	19 3,3	4 : 3	—	250 43,8	2968	1813 61,1	26,1 2,4	33,7 3,1	8,7	0,8	
86 16,8	1 : 4	22 4,3		1 : 9	101 19,7	—	15 2,9	1 : 3	—	224 43,7	2756	1800 65,3	17,9 2,0	19,6 2,2	11,6	1,3	
85 16,7	1 : 3	24 4,7		1 : 3	17 14,1	—	18 3,6	2 : 5	—	198 39,1	2846	1809 63,5	16,4 2,6	15,1 2,4	5,7	0,9	
110 21,9	1 : 3	37 7,3		1 : 5	90 17,8	—	18 3,6	1 : 5	1	256 50,8	2959	1951 65,9	18,5 2,5	20,0 2,7	8,9	1,2	
71 17,3	1 : 3	31 7,6		1 : 6	49 12,0	0,1	19 4,6	1 : 2	0,1	170 41,7	2734	1928 70,5	15,4 2,1	16,2 2,2	3,7	0,5	
79 22,9	1 : 2	23 6,5		1 : 3	44 12,6	0,1	17 5,0	1 : 3	1	164 47,3	2582	1859 71,9	17,2 2,3	14,9 2,0	5,2	0,7	
77 25,1	1 : 2	14 4,6		1 : 3	50 16,5	2 0,4	11 3,7	1 : 2	3	157 51,3	1632	972 59,6	10,1 2,0	16,6 3,3	5,5	1,1	

temów. Odwrotnie system okopowo-pastewny: aczkolwiek w hierarchii opłacalności zajmujący tylko środkowe miejsce, jednak wyróżnia się wysokim nakładem na pracę i nakładem gospodarczym (drugi z kolei po systemie różnokierunkowym *a*); system zbożowy (74% pod zbożami) pracuje na niskim nakładzie i odrzuca niezły jeszcze przychód czysty. Ostatnie miejsce przypada systemowi pastwnemu (25% pod pastwnymi). Grupa łączno-pastwiskowa z 37% obszaru pod temi użytkami zamyka szereg z najniższymi rezultatami.

Naogół w rejonie Wołynia nadmiernie duża powierzchnia pod paszami nie rentuje się. Należy ją ograniczać, kompensując okopowemi, względnie zbożami i okopowemi; zastępowanie samemi zbożami nie jest celowe.

Podział na użytki wykazuje dużą analogię między systemami różnokierunkowym *a* i okopowo-pastwnym: przewaga pierwszego płynie z wyboru lepszego systemu, przy udziale większego zasiewu zbóż; może wywierają pewien wpływ lepsze warunki komunikacyjne (ocena gleby i łąk jest jednakowa, a kierownictwo nawet gorsze).

W klasyfikacji gleb wyróżniają się wysoką oceną gospodarstwa systemu zbożowo-pastwnego (4,4), zajmujące, jak podnosiliśmy, wysokie miejsce pod względem przychodu czystego. Ocena kierownictwa jest uszeregowana w początkowych 5 systemach odwrotnie, niż ich opłacalność, co jest rzadkością. Kwalifikacje kierownictwa wyrażały się zapewne silniej w nastawieniu całokształtu orientacji gospodarstwa, osiągnięciu wyższych plonów, zużytkowaniu zbiorów, w przetwórstwie i zbycie, niż w rozplanowaniu powierzchni zasiewów pod poszczególnymi ziemiopłodami. Jakkolwiek bądź jest, wypada osądzić, że światlejsi kierownicy gospodarstw nie doceniali dostatecznie wpływu wyboru systemu polowego na rentowność, lub też zniewalały ich do takiej a nie innej decyzji silniejsze okoliczności uboczne.

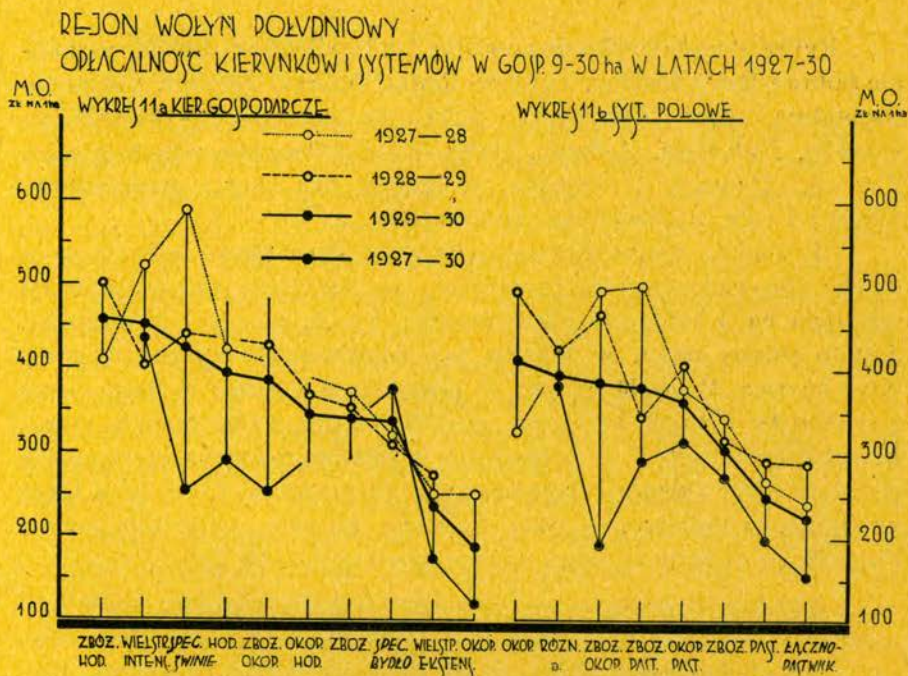
Przy rozpatrywaniu przychodów surowych nastęrcza się uwaga, którą podnieśliśmy przy kierunkach gospodarczych: dysproporcja między wysokością znacznych przychodów ze zbóż, a stosunkowo niedużych z bydła. Najlepsze systemy osiągają więcej z produkcji roślinnej, niż zwierzęcej; tylko system okopowo-pastewny, przodujący w przychodzie z produkcji zwierzęcej i najłabszy system pastewny otrzymują z hodowli więcej przychodu surowego, niż z ziemiopłodów.

Kapitał czynny, na którym pracują gospodarstwa naczelnego systemu okopowego, jest najniższy w porównaniu z innymi i to nie tylko skutkiem nisko oszacowanej ziemi; wypadek taki nie zaszedł

w żadnym rejonie i stanowi okoliczność tem silniej przemawiającą na korzyść systemu okopowego.

Załoga końska nie następuje spostrzeżeń, prócz zaznaczenia dużego stanu koni, wymaganego w systemie różnokierunkowym *a*. Podobnie jest i z zaopatrzeniem w krowy, dość równomiernie poza gospodarstwami systemu różnokierunkowego *a*, które mimo najniższego w danej kategorii 9—30 ha średniego obszaru 9 ha utrzymują największą ilość krow. Macior utrzymywały najwięcej gospodarstwa systemów zbożowo-okopowego i zbożowo-pastewnego.

Wykres 11a obrazuje wielką rozpiętość wahań opłacalności dla specjalizacji w świniach. Bardzo stałą była specjalizacja w bydłe,

pośrednie miejsca przypadają kierunkowi wielostronnemu intensywnemu i ekstensywnemu. Dla pozostałych kierunków brak oznaczeń dla 3 lat w dostatecznej liczebności. Wykres 11b przedstawia wielkie wahania dla systemu zbożowo-okopowego, duże dla zbożowo-pastewnego. Do stałszych należy zaliczyć pozostałe systemy o danych za wszystkie lata 3-ch lecia, przede wszystkim system zbożowy.

ROZDZIAŁ XII.

REJON PODOLE.

Rejon Podole obejmuje powiaty: Lwów, Żółkiew, Sokal, wschodnią połowę Rawy Ruśkiej, Gródek, Rudki, Bóbrka, Sambor, północno-wschodnią część Drohobycza, Stryj bez południowo-zachodniego skrawka, Żydaczów, Rohatyn, Stanisławów, północno-wschodnią część Kałusza, Tłumacz, Horodenka, Kołomyja bez części południowej, Śniatyn i całe województwo tarnopolskie.

Na Podolu rozporządzamy największą stosunkowo ilością gospodarstw, prowadzących rachunkowość, co zachęciło nas do podziału materiału na 3 kategorie wielkościowe: 2—5, 5—10 i 10—25 ha. Jest to jedyny rejon, w którym tak daleko posunięty podział mógł mieć miejsce. Pozwala on na: 1) prześledzenie różnic w nastawieniu gospodarstw różnych kategorii wielkościowych, położonych w jednakowych warunkach i 2) porównanie wyników charakterystycznej dla południa kraju kategorii najmniejszych gospodarstw 2—5 ha z taką kategorią, wyodrębnioną poza Podolem tylko w sąsiednim rejonie Pogórza (w innych rejonach rozważamy ktg 2—10 ha).

Kategoria 2—5 ha.

Z 81 gospodarstw próby w tej kategorii wyłączyliśmy na podstawie znanych przesłanek w osobną grupę 6 łącznie-pastwiskowych, wyeliminowaliśmy zaś zupełnie 3, w tem 1 pszczelnicze, a 2 dla innych przyczyn—w stałym dążeniu do zapewnienia materiałowi współmierności. Pozostałe 72 gospodarstwa użyliśmy do tworzenia kombinacji systemowych.

Do kierunków gospodarczych weszły warsztaty, osiągające z głównych gałęzi gospodarskich powyżej następujących średnich przychodu surowego w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	400	370	345
Zboża	192	165	123
Okopowe	31	42	22

Spadek średnich przychodu występuje we wszystkich działach gospodarskich w ciągu 3-lecia, procentowo najmniej w hodowli. Specjalizacje w chowie bydła i świń określiliśmy na podstawie następującego procentowego udziału przychodu z tych źródeł w całkowitym przychodzie surowym:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	30	30	35
Specjalizacja—świnie	20	25	30

Uszeregowanie kierunków gospodarczych według malejącego miernika opłacalności wysuwa na pierwsze miejsce kierunek okopowo-hodowlany. Pod względem przychodu czystego dorównywuje mu specjalizacja w chowie świń — różniąc się natomiast krańcowo nakładem na pracę, nakładem gospodarczym i kosztami produkcji. Wielostronny intensywny zajmuje 3-cie miejsce, a kierunek hodowlany następuje po obu specjalizacjach. Zachodzi duża różnica w przychodzie czystym między obu specjalizacjami na niekorzyść bydłowej, podobnie jak na Wołyniu. Dochód rolniczy w gospodarstwach kierunku zbożowo-okopowego jest równy temuż w specjalizujących się w chowie bydła. Kierunki zbożowy i wielostronny ekstensywny mają wyniki niskie i bardzo zbliżone. Końcowe miejsce z ujemnym przychodem czystym zajmuje kierunek okopowy. Uogólniając ten przegląd możemy określić, że w gospodarstwach obszaru 2 — 5 ha na Podolu opłacały się przede wszystkim kombinacje hodowli z innymi gałęziami, a dla rodzin nielicznych specjalizacja w chowie świń. Jednostronne przechylenie się w którymkolwiek kierunku dawało słabsze rezultaty, a w wypadku względnego oparcia gospodarstwa na okopowych (nawet przy dużym udziale zbóż) — zupełnie złe.

Szczególną uwagę zwracają tutaj jeszcze wyższe, niż w analogicznej kategorii 2 — 5 ha na Pogórzu, nakłady na pracę. W jakim stopniu użyta w takiej ilości robocizna została celowo wykorzystana — brak nam na to pytanie odpowiedzi. Ile pozostało robocizny jeszcze nieużytej — przedstawi w pewnej mierze tablica z wykresami

Tabl. 12A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Podola

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Zyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki Cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Okop.-hodowlany 4,0	745	324	421	1049	642	725	14	1118	67	35	6	—	13	121 11,6	22 2,1	—	42 3,9	64 6,0
Zboż.-hodowlany 4,2	651	301	350	901	484	600	16	933	96	92	5	4	17	214 23,7	14 1,5	—	—	14 1,5
Wielostronny-inten. 3,6	628	224	404	938	537	714	7	1078	86	79	10	5	43	223 23,8	59 6,3	—	—	59 6,3
Specjaliz.-świnie 4,2	547	322	225	748	496	426	10	733	55	42	11	2	16	126 16,9	17 2,3	—	4 0,5	21 2,8
Specjaliz.-bydło 3,9	516	128	388	778	410	650	11	987	68	65	6	3	14	156 20,0	28 3,5	—	—	28 3,5
Hodowlany 4,3	514	233	281	746	454	513	9	848	43	39	10	—	15	107 14,3	14 1,9	—	—	14 1,9
Zboż.-okopowy 3,6	428	89	339	626	403	537	2	790	72	89	13	2	19	195 31,1	40 6,4	—	6 1,0	46 7,4
Zbożowy 4,0	335	42	293	562	306	520	8	813	80	75	15	12	20	202 35,9	17 3,1	—	—	17 3,1
Wielostronny-ekst. 4,3	327	46	281	525	270	479	4	808	36	42	7	1	19	105 20,0	21 3,9	—	1 0,2	22 4,1
Okopowy 3,9	284	-29	313	518	237	547	5	843	47	54	8	7	16	132 25,6	40 7,8	—	1 0,1	41 7,9

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Zyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Okop.-hodowlany 3	12	11	12	14	8	57	17	5	—	22	13	8	—	—	76	11	4	—
Zboż.-hodowlany 7	20	20	10	13	7	70	15	3	—	18	10	2	—	—	84	6	4	—
Wielostronny-inten. 10	24	20	7	8	4	63	15	1	—	16	11	9	—	—	88	2	2	3
Specjaliz.-świnie 10	17	17	13	11	8	66	15	3	—	18	11	5	—	—	82	11	1	1
Specjaliz.-bydło 10	21	21	6	12	4	64	17	3	—	20	11	4	—	1	79	8	4	4
Hodowlany 8	13	21	10	14	5	63	16	2	—	18	13	4	—	2	80	9	2	3
Zboż.-okopowy 7	18	24	17	5	4	68	17	2	—	19	5	6	—	2	85	8	2	—
Zbożowy 11	21	19	10	7	9	66	11	1	—	12	10	11	1	—	88	4	3	2
Wielostronny-ekst. 14	17	22	10	8	8	65	13	1	—	14	17	3	1	—	83	3	5	5
Okopowy 12	18	23	8	11	8	68	23	1	—	24	5	2	—	1	76	14	3	4

wielkość gospodarstw ktg. od 2 do 5 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego																	Ocena w stopniach				
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba	Łąki	i pastwiska	Komuni- kacja	Kierow- nictwo
					stosunek			stosunek					1—5					1—5			
9 0,9	1 0,1	195 18,6	20 1,9	293 27,8	1:2	51 4,9	2:3	253 24,2	4 0,4	62 5,9	1:3	86 8,2	749 71,4	4,0	2,5	2,7	3,7				
40 4,4	—	268 29,6	18 2,1	259 28,7	1:2	30 3,4	1:9	148 16,4	0,1	114 12,6	2:1	10 1,1	561 62,3	3,4	1,3	3,3	3,4				
69 7,4	—	351 37,5	28 3,0	264 28,1	1:3	54 5,8	1:4	107 11,4	4 0,4	45 4,8	1:2	28 3,0	502 53,5	4,0	1,8	4,0	3,5				
17 2,3	5 0,7	169 22,7	14 1,8	156 20,8	1:4	21 2,8	1:4	240 32,1	1 0,2	47 6,3	1:3	24 3,2	489 65,4	4,1	2,5	3,8	3,5				
21 2,7	1 0,1	206 26,3	20 2,7	293 37,6	1:3	24 3,1	0:1	85 10,9	2 0,2	70 9,0	3:7	17 2,2	491 63,0	3,6	1,8	3,7	3,2				
23 3,1	3 0,4	147 19,7	14 1,8	203 27,2	1:3	55 7,4	0:1	170 22,8	—	42 5,6	3:7	32 4,3	502 67,3	3,6	2,3	3,6	3,5				
41 6,5	7 1,2	289 46,2	22 3,4	105 16,9	1:4	44 7,0	1:4	71 11,3	—	42 6,6	3:4	—	262 41,8	3,8	2,2	3,7	3,0				
50 8,8	1 0,1	270 47,9	11 2,1	109 19,4	1:3	34 6,0	0:1	46 8,2	—	43 7,6	1:2	3 0,6	235 41,8	4,2	1,8	3,7	3,2				
29 5,5	3 0,7	159 30,3	14 2,7	112 21,3	1:3	57 10,9	1:7	67 12,7	—	54 10,2	1:3	3 0,7	293 55,8	3,9	2,5	3,3	3,1				
24 4,6	12 2,4	209 40,5	16 3,0	102 19,8	1:5	21 4,0	0:1	52 10,1	1 0,1	45 8,7	1:2	—	221 42,7	3,5	2,2	3,2	3,0				
Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.																
Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy							
					robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie								
6551	3403 51,9	1859 28,4	716 10,9	279 4,2	32,5 1,3	—	—	82,5 3,3	—	25,0 1,0	7,5 0,3	75,0 3,0	—	—							
5571	3599 64,6	1261 22,6	440 7,9	133 2,4	30,9 1,3	—	—	45,2 1,9	28,6 1,2	11,9 0,5	19,0 0,8	47,6 2,0	—	—							
6154	4365 70,9	976 15,8	410 6,7	229 3,7	30,6 1,1	2,8 0,1	—	49,9 1,8	11,1 0,4	16,7 0,6	19,4 0,7	22,2 0,8	—	22,2 0,8							
5203	3152 60,6	1398 26,9	364 7,0	170 3,3	23,8 1,0	—	—	42,8 1,8	16,7 0,7	14,3 0,6	28,6 1,2	42,8 1,8	4,8 0,2	—							
5607	3348 59,7	1122 20,0	457 8,2	213 3,8	23,1 0,9	—	—	53,8 2,1	28,2 1,1	7,7 0,3	7,7 0,3	33,3 1,3	2,6 0,1	—							
5586	3380 60,5	1461 26,2	411 7,4	196 3,5	27,9 1,2	—	—	51,2 2,2	16,3 0,7	9,3 0,4	9,3 0,4	16,3 0,7	11,6 0,5	—							
4217	3006 71,3	779 18,5	213 5,1	123 2,9	24,9 0,9	13,9 0,5	—	36,1 1,3	2,8 0,1	5,6 0,2	5,6 0,2	5,6 0,2	—	—							
4899	3227 65,9	1092 22,3	262 5,3	184 3,8	22,5 0,9	7,5 0,3	—	32,5 1,3	12,5 0,5	10,0 0,4	7,5 0,3	42,5 1,7	—	—							
5481	3722 67,9	963 17,6	295 5,4	153 2,8	27,9 1,2	2,3 0,1	—	25,5 1,1	20,9 0,9	6,9 0,3	9,3 0,4	27,9 1,2	58,1 2,5	—							
4942	3302 66,8	817 16,5	229 4,6	126 2,5	23,1 0,9	—	—	30,8 1,2	7,7 0,3	10,2 0,4	2,6 0,1	17,9 0,7	2,6 0,1	—							

rozkładu robocizny, jeśli założymy jak zawsze, że zapiski, na których je oparto, są dostatecznie prawdziwe. Kierunek zbożowo-okopowy zużywa więcej robocizny od hodowlanego, a specjalizacja w świniach mniej od wszystkich pozostałych: są to stosunki rzadko występujące w innych rejonach.

Porównyując dochód rolniczy z przychodem czystym widzimy, że tylko w przodującym kierunku okopowo-hodowlanym równoważy się dochód z obu źródeł: z kapitału i pracy. W innych kierunkach dochód z pracy znacznie góruje (patrz specjalizacja w świniach), a w kierunkach słabiej rentownych, pozbawionych większego udziału hodowli, kilkakrotnie przewyższa przychód z kapitału. W ostatnim kierunku okopowym skromny dochód gospodarstwa płynie nawet wyłącznie z pracy.

Nakłady na nawozy są nieznaczne, co tłumaczy zarówno drobny obszar gospodarstw, rozporządzających stosunkowo dużą ilością obornika, jak i mało postępowy charakter rolnictwa podolskiego.

W kosztach produkcji i nakładzie gospodarczym najniższe dane wykazuje specjalizacja w świniach.

Przychody surowe ze zbóż stanowią, uwzględniając nisko-obszarową kategorię gospodarstw, pokaźną pozycję. Wpływ okręgu produkcji zboża wyciska swe piętno nawet na tak drobnych gospodarstwach. W kierunku wielostronnym intensywnym zboża przynoszą prawie tyleż, co bydło, a w czterech ostatnich niehodowlanych kierunkach przychód ze zbóż przewyższa tenże z obory. W dziale zbóż w kolumnie „różne“ może występować kukurydza.

Wobec nikłej roli okopowych przychód z produkcji roślinnej nie sięga jednak połowy całego przychodu surowego, w lepszych kierunkach wahając się od 19 do 37%, w gorszych od 30 do 48%. Natomiast produkcja zwierzęca i tutaj ma przewagę: wprawdzie w gorszych kierunkach spada z reguły niżej 50% całego przychodu surowego, a w niektórych nie dorównuje [nawet przychodom z produkcji roślinnej, w lepszych kierunkach przekracza przeważnie 60%, dochodząc do 71% całkowitego przychodu z gospodarstwa. Najwybitniejszą pozycję stanowi, jak zwykle, obora, ale przychód z chlewni w szeregu kierunków niewiele jej ustępuje, przewyższając w specjalizacji w świniach. Przychód z drobiu przewyższa znacznie tenże z koni (furmanek), w jednym z kierunków dostarczając około 500 zł na gospodarstwo. Powszechnie występują pszczoły, czasem z pokaźnym przychodem.

Ocena gleby, łąk, komunikacji i kierownictwa przedstawia obraz stosunków naogół wyrównanych na dosyć dobrym poziomie. Gorsze wa-

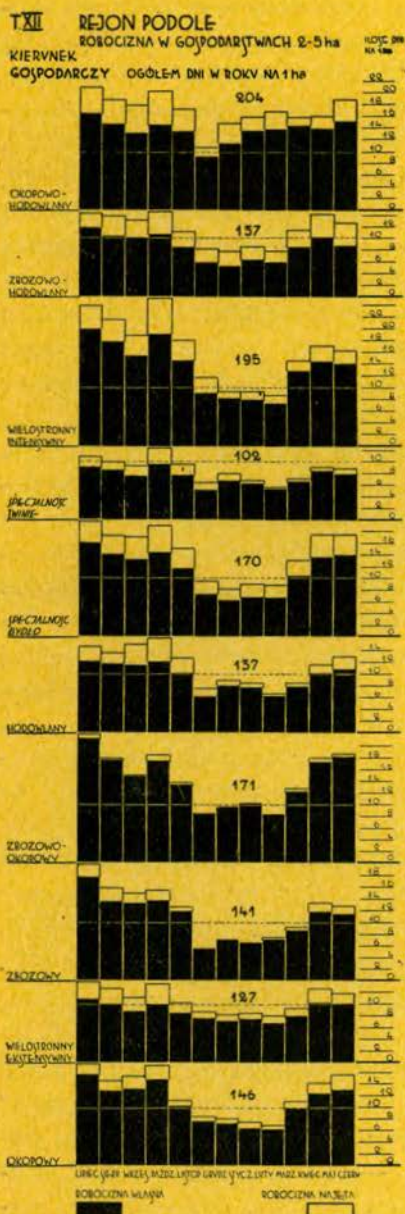
runki komunikacyjne nie przeszkadzają gospodarstwom kierunku okopowo-hodowlanego zajmować przodującego miejsca, rozporządzają zresztą one najlepszym kierownictwem. Słabszymi warunkami pod względem gleby, położenia i kierownictwa odznaczają się gospodarstwa kierunku okopowego, co nie pozostaje bez wpływu na jego fatalne rezultaty.

Powierzchnia zasiewów pod zbożami waha się między 57 a 70%, które to krańcowe stosunki zachodzą między obu naczelnymi kierunkami: u pozostałych różnice, praktycznie biorąc, nie występują. Większe zróżniczkowanie istnieje w uprawie okopowych — od 12% w kierunku zbożowym do 24% w okopowym, przyczem u przodujących kierunków powierzchnia pod okopowymi waha się od 16 do 22%, w tem część okopowych pastewnych. „Inne pasze“ zajmują od 5 do 17% roli, jednak powierzchnie pod nimi są mało zróżnicowane.

Rozdział areалу na użytki nie nasuwa specjalnych spostrzeżeń. Tabela kapitałów wykazuje większą rozmaitość w kapitale budowlanym i dużą w kapitale inwentarza żywego, wahającego się od 700 zł na ha w gospodarstwach kierunku okopowo-hodowlanego do 200 zł w kierunku zbożowo-okopowym. Ten ostatni posiada najniższy kapitał czynny, będąc rentowniejszym od trzech następnych kierunków. Gospodarstwa, zorjentowane w kierunku zbożowo-hodowlanym, posiadają również niższy kapitał czynny od następnego wielostronnego intensywnego — są to okoliczności warte uwagi.

Zaopatrzenie w konie wykazuje bardzo duże podobieństwo między kierunkami. W krowach występują duże różnice — od 82 do 25 szt. na 100 ha, lub 3,3—1,1 na gospodarstwo, przyczem stan krów w rentowniejszych systemach jest wyższy. Ilość macior, pominawszy lepiej zaopatrzoną specjalizację w świniach, dość ujednolajniona, najmniej utrzymują macior w kierunku okopowym i zbożowo-okopowym, w lepszych kierunkach (prócz okopowo-hodowlanego) jest ich więcej.

Na tabl. XII robocizny gospodarstwa kierunku okopowo-hodowlanego wykazują niezmiernie wysoki stan zatrudnienia w okresie zimowym i najbardziej równomierny rozkład w poszczególnych miesiącach roku (spółcz. 75%). Obok powyższego kierunku najwyższą pojemność na pracę widzimy w wielostronnym intensywnym, specjalizacji w bydło i kierunku zbożowo-okopowym — we wszystkich przy nierównomiernem rozłożeniu pracy w ciągu roku. Stosunkowo niewielkim zatrudnieniem wyróżniają się kierunki: zbożowo-okopowy, specjalizacja w świniach i wielostronny ekstensywny. Kierunki zbożowo-okopowy i zbożowy (spółcz. rozkładu rob. 50 i 40) obywają się bez stałej robocizny najmniejszej, podobnie większość gospodarstw w specjali-

zacji w świniach. Najbardziej celowym dla licznych rodzin, zdolnych do pracy zdaje się być kierunek okopowo-hodowlany, dla mało — licznych — zbożowo-hodowlany. Mniej liczne rodziny, rozporządzające środkami na najem sezonowy, mogą oddawać się kierunkowi wielostronnemu intensywnemu, nierozporządzające zaś temi środkami — specjalizacji w trzodzie chlewnej. Gospodarstwa kierunku zbożowo-okopowego są zapewne w posiadaniu wieloosobowych rodzin, zarazem są ubogie w kapitały i rozporządzają słabszym kierownictwem (analiza zgodna z tabelką ocen i tabelką kapitałów). Zauważmy, że kierunek zbożowo-hodowlany przewyższa w nakładzie pieniężnym na pracę kierunek zbożowo-okopowy, gdy w ilości dni mu ustępuje: pochodzi to z większego udziału droższej robocizny najemnej w kierunku zbożowo-hodowlanym.

Systemy polowe wyodrębni-
no powyżej następujących średnich
stosunków obszarowych pod upra-
wami ważniejszych ziemiopłodów —
w % roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	69	65	65
Okopowe	16	20	16
Pastewne	10	10	14

Wpływ systemów polowych na

Kierunki	Ok. hod.	Zboż. hod.	Wiel. int.	Sp. św.	Sp. byd.	Hod.	Zboż. okop.	Zbo- żowy	Wiel. eks.	Oko- powy
Spółcz. rozkł. rob.	75	57	43	62	48	53	50	40	65	48
dni 1.XII—31.III	58	32	39	26	35	32	36	27	33	31
na ha 1.VII—31.X	78	56	90	42	73	60	72	66	51	64

opłacalność
(tabl. 12B)
i w tym rejo-
nie występuje

w węższych granicach, niż u kierunków gospodarczych. Dzięki najwyższemu nakładowi na pracę system zbożowo-okopowy uszeregował się na drugim miejscu z bardzo niskim przychodem czystym. System okopowy z 29% roli pod okopowemi zajmuje środkowe miejsce, system pastewny (20% pod pastewnemi) i zbożowy (78% pod zbożami) ostatnie. Do najwięcej korzystnych kombinacji należy zaliczyć małą powierzchnię pod zbożami i dużą pod okopowemi i paszami oraz dużą powierzchnię pod zbożami i dużą pod okopowemi, a małą pod paszami; do najmniej korzystnych: małą powierzchnię pod zbożami i okopowemi, a dużą pod paszami — oraz dużą pod zbożami, a małą pod okopowemi i paszami.

Nieźle miejsce pod względem miernika opłacalności zajmuje grupa łączno-pastwiskowa, zresztą o bardzo niskim przychodzie czystym.

Podział na użytki wykazuje wyższy odsetek łąk i pastwisk, tabela ocen — słabszą glebę w systemach rentowniejszych; pozatem stosunki wyrównane.

W tabeli przychodów surowych jedynie struktura przychodów naczelnego systemu okopowo-pastewnego nastrocza pewne spostrzeżenia. Osiąga on, jeśli pominąć grupę gospodarstw łączno-pastwiskowych, najniższe przychody ze zbóż i całej produkcji roślinnej, natomiast z bydła, świń i z produkcji zwierzęcej — najwyższe. Z samego bydła otrzymuje ten system dwukrotnie więcej, niż ze zbóż, a z produkcji zwierzęcej trzykrotnie więcej, niż z roślinnej. Charakterystyczne, że w przychodzie ze świń ustępuje grupie łączno-pastwiskowej, a w przychodzie z drobiu dwóm innym systemom.

Stosunki kapitałowe zastajemy wyrównane. W załodze inwentarzowej stan koni, pominąwszy grupę łączno-pastwiskową, ujednastajnia, stan krów więcej urozmaicony (I-szy system 2,3 sztuk na gospodarstwo, II-gi system 1,2 sztuk), maciory są utrzymywane jedna co drugie lub co piąte gospodarstwo, zależnie od systemu.

Wykres 12a ilustruje pośrednią stałość opłacalności specjalizacji w bydło. Dla naczelnego kierunku okopowo-hodowlanego nie zamieszczamy dat za poszczególne lata, gdyż w każdym roku jest on reprezentowany tylko przez 1 gospodarstwo: dla kierunku tego wprowadzono średnią i rozważano go dzięki tej tylko okoliczności, że w każdym roku gospodarstwo tego kierunku i za każdym razem inne zajmowało najwyższe miejsce. Inne kierunki, o szerszej amplitudzie wahań, są bardziej ryzykowne.

Na wykresie 12b czynnik ryzyka w dużym stopniu przedstawiają systemy polowe: zbożowo-okopowy i pastewny, natomiast ele-

Tabl. 12B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Podola

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opi.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okop.-pastewny 4,0	556	197	359	827	489	630	7	990	15	19	9	8	7	58
Zboż.-okopowy 4,2	484	87	397	701	353	614	10	937	25	22	7	17	3	74
Okopowy 3,7	475	141	334	694	407	553	1	836	13	27	7	8	4	59
Zboż.-pastewny 4,0	439	129	310	674	396	545	10	857	20	24	13	8	7	72
Łączno-pastwisk. 4,1	414	57	357	676	331	619	2	913	19	28	6	9	6	68
Pastewny 4,0	413	107	306	622	371	515	7	804	14	18	10	7	8	57
Zbożowy 4,1	361	83	278	594	311	511	10	828	21	21	15	12	9	78

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Baraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okop.-pastewny 11	63	50	7	—	14	134 16,1	27 3,2	.	2 0,3	29 3,5	18 2,3	1 0,2	182 22,1	24 2,8
Zboż.-okopowy 9	78	75	11	17	17	198 28,3	41 5,8	—	3 0,4	44 6,2	11 1,6	6 0,8	259 36,9	23 3,2
Okopowy 9	52	65	7	4	18	146 21,1	38 5,5	—	—	38 5,5	50 7,2	7 1,0	241 34,8	23 3,3
Zboż.-pastewny 7	81	60	9	1	11	162 24,1	24 3,5	—	1 0,1	25 3,6	56 8,3	—	243 36,0	12 1,8
Łączno-pastwisk. 6	46	56	6	2	16	126 18,6	40 6,0	—	—	40 6,0	8 1,2	3 0,4	177 26,2	44 6,6
Pastewny 17	49	54	12	1	27	143 23,0	22 3,5	—	5 0,9	27 4,4	40 6,4	3 0,4	213 34,2	16 2,6
Zbożowy 17	59	70	12	9	17	167 28,1	26 4,4	1 0,1	.	27 4,5	35 5,8	4 0,7	233 39,1	9 1,6

wielkość gospodarstw ktg. od 2 do 5 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
19	4	—	23	15	4	—	.	76	10	3	5	3,7	1,9	3,2	3,3
19	3	—	22	2	2	—	—	77	14	3	2	3,3	2,1	3,3	3,3
27	2	—	29	2	7	—	3	76	15	3	3	3,1	1,3	3,2	3,1
10	2	—	12	13	3	—	—	88	1	3	5	4,4	2,5	3,8	3,2
24	2	—	26	3	3	—	—	49	45	3	—	3,1	1,9	3,6	3,4
12	1	—	13	19	10	1	—	87	4	3	3	4,0	1,6	3,5	3,2
12	.	—	12	5	4	—	1	88	6	2	—	4,0	2,4	3,6	3,2

1 % całego przychodu surowego										Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.					
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jaja	Pszczóły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i melio- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciorcy
	stosunek			stosunek					stosunek								
265 32,0	1:6	29 3,5	3:2	144 17,4	1 0,1	51 6,1	1:4	57 6,9	547 66,0	5999	3447 57,4	22,5 0,9	57,5 2,3	5,0 0,2			
179 25,5	1:2	40 5,7	1:3	67 9,6	—	74 10,5	7:3	—	360 51,3	5378	3683 68,5	28,6 1,2	28,6 1,2	9,5 0,4			
156 22,5	1:5	38 5,5	0:1	102 14,6	1 0,1	50 7,2	1:2	—	347 49,9	4708	2781 59,0	32,4 1,2	48,6 1,8	2,7 0,1			
152 22,5	1:5	66 9,7	0:1	66 9,8	2 0,3	61 9,1	1:4	13 1,9	360 53,3	5203	3590 68,9	27,5 1,1	42,5 1,7	5,0 0,2			
158 23,4	1:5	54 8,0	1:3	159 23,5	2 0,2	22 3,2	1:1	—	395 58,3	4893	3204 65,4	48,8 2,0	39,0 1,6	2,4 0,1			
135 21,7	1:5	49 7,8	1:4	98 15,8	1 0,2	47 7,5	1:2	13 2,1	343 55,1	5172	3671 70,9	25,0 1,0	37,5 1,5	12,5 0,5			
119 19,9	3:7	35 6,0	1:7	93 15,6	—	49 8,2	3:7	1 0,2	297 49,9	5317	3509 66,0	26,8 1,1	29,3 1,2	17,1 0,7			

Kierunki gospodarcze utworzono na podstawie średnich przychodu surowego z ważniejszych źródeł — w zł na ha :

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	351	289	253
Zboża	186	153	120
Okopowe	32	40	35

Do specjalizacji hodowlanych weszły gospodarstwa o przychodzie surowym z chowu bydła, względnie świń, powyżej następujących odsetków w stosunku do całości przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	40	35	35
Specjalizacja — świnię	20	23	30

Uszeregowanie kierunków według opłacalności (tabl. 13A) zachowuje kolejność bardzo zbliżoną do ustalonej w ktg 2 — 5 ha. Niższe nakłady na pracę obniżają wartość mierników opłacalności. Kierunek zbożowo-hodowlany i specjalizacja w świnich przodują także pod względem przychodu czystego. Najwyższy nakład na robociznę wykazuje kierunek wielostronny intensywny, a następnie okopowo-hodowlany i hodowlany. Obydwie specjalizacje zajmują w hierarchii opłacalności wyższe miejsca od kierunku hodowlanego, którego przychód czysty niewiele różni się od przychodu kierunku zbożowo-okopowego, a nawet zbożowego. Nakład na nawozy wyraźnie odcina się swoją wysokością w pierwszych 3-ch kierunkach.

Przychody surowe ze zbóż grają dużą rolę, przewyższając w 2-ch naczelnym kierunkach i w 4-ch końcowych przychody z bydła. Przychody z okopowych stanowią poważniejsze pozycje tylko przy udziale buraków cukrowych, więc w kierunku okopowo-hodowlanym, zbożowo-okopowym i okopowym. Ogółem przychód z produkcji roślinnej w jednym tylko kierunku zbożowo-okopowym sięga 50% całego przychodu surowego, w kierunku zbożowym i okopowym przekraczając 40%.

Przychód ze świń w kierunkach rentowniejszych jest poważny i przekracza 20% całkowitego przychodu surowego. Drób przynosi więcej, niż konie, wyjąwszy 2 ostatnie kierunki. Sad daje jeszcze mniej, niż konie, a pszczoły nie stanowią żadnej pozycji, aczkolwiek występują powszechnie. Przychód z produkcji zwierzęcej w trzech kierunkach spada poniżej 50%, we wszystkich rentowniejszych sięga 60% całkowitego przychodu.

Tabl. 13A.

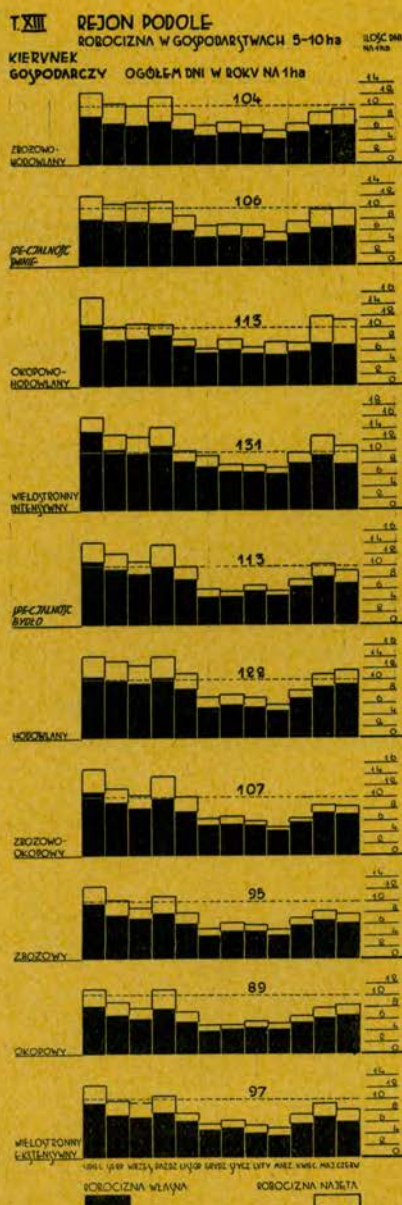
Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Podola

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł										Przychód surowy na 1 ha							
	MO (mierz. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Zboż.-hodowlany 6,4	584	351	233	870	487	519	23	897	142	77	3	16	17	255 29,3	12 1,4	—	—	12 1,4
Specjaliz.-świnie 6,7	553	313	240	799	476	486	15	795	99	65	6	9	22	201 25,1	11 1,4	6 0,7	—	17 2,1
Okop.-hodowlany 6,8	542	276	266	757	451	481	23	766	79	30	6	7	10	132 17,4	40 5,3	33 4,4	—	73 9,7
Wielostronny-Inten. 6,7	528	207	321	772	448	565	8	885	114	70	6	13	14	217 28,1	49 6,3	9 1,2	—	58 7,5
Specjaliz.-bydło 6,9	457	210	247	647	390	437	8	695	49	44	3	7	12	115 17,8	26 4,1	1 0,2	1 0,1	28 4,4
Hodowlany 6,9	442	178	264	639	398	461	9	742	43	41	5	6	14	109 17,0	19 2,9	—	—	19 2,9
Zboż.-okopowy 7,2	382	166	216	605	298	439	7	698	54	102	8	18	16	198 32,8	39 6,5	46 7,6	9 1,4	94 15,5
Zbożowy 7,6	379	162	217	541	315	379	10	681	77	77	14	8	23	199 36,8	21 3,8	—	—	21 3,8
Okopowy 7,8	335	129	206	489	263	360	10	602	52	34	6	3	9	104 21,2	26 5,3	53 10,8	1 0,3	80 16,4
Wielostronny-ekst. 7,3	263	43	220	423	198	380	8	634	43	39	8	10	10	110 26,0	16 3,8	—	1 0,2	17 4,0

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Zboż.-hodowlany 12	23	20	6	13	6	68	14	2	—	16	14	2	—	—	88	6	2	—
Specjaliz.-świnie 11	20	20	8	16	7	71	12	1	1	14	10	5	—	—	85	8	4	—
Okop.-hodowlany 6	22	15	6	10	5	58	14	2	5	21	13	8	—	—	81	11	1	2
Wielostronny-Inten. 8	24	21	9	13	4	71	15	1	3	19	8	2	—	—	77	15	3	3
Specjaliz.-bydło 13	15	22	5	16	4	62	14	3	—	17	15	6	—	—	75	16	2	1
Hodowlany 21	16	19	8	17	6	66	12	3	—	15	14	2	—	3	80	10	3	3
Zboż.-okopowy 9	17	26	4	18	4	69	14	2	3	19	10	2	—	—	82	9	2	3
Zbożowy 18	19	24	12	9	8	72	9	2	—	11	12	3	—	2	87	4	3	2
Okopowy 15	15	18	8	10	5	56	13	2	9	24	11	8	—	1	84	9	3	1
Wielostronny-ekst. 20	16	22	9	16	4	67	13	1	—	14	12	4	—	3	79	11	3	4

wielkość gospodarstw ktg. od 5 do 10 ha — za 1927/30.

obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego																Ocena w stopniach				
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla furmanki	świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba	Łąki i pastwiska	Komuni- kacja	Kierow- nictwo	
					stosunek			stosunek				stosunek					1-5			1-5
12 1,4 0,2	2 — —	281 32,3 2,1	18 25,5 2,1	222 25,5 2,1	3 : 7 3,9 —	34 3,9 —	1 : 3 — —	190 21,8 —	— — —	50 5,7 —	1 : 2 — —	14 1,6 —	510 58,5 —	3,8 4,1 4,2	1,9 2,1 2,2	3,8 4,2 3,7	3,9 3,7 3,6	— — —	— — —	
23 2,9	— —	241 30,1 3,4	27 21,4 3,4	171 21,4 3,4	1 : 3 —	33 4,1 —	1 : 3 —	240 30,0 —	— — —	41 5,1 —	1 : 2 —	11 1,4 —	496 62,0 —	4,1 4,2 4,3	2,1 2,2 2,1	4,2 3,7 3,6	— — —	— — —	— — —	
12 1,6 0,5	5 22,2 1,2	222 29,2 1,2	8 24,7 1,2	247 32,7 1,2	1 : 4 —	14 1,8 —	1 : 1 —	155 20,5 —	— — —	72 9,5 —	1 : 4 —	2 0,3 —	490 64,8 —	4,2 4,3 4,4	2,2 2,1 2,1	3,7 3,6 3,4	3,6 3,4 3,4	— — —	— — —	
21 2,7 0,2	2 38,5 1,8	298 38,5 1,8	13 22,5 1,8	173 22,5 1,8	1 : 4 —	61 7,8 —	1 : 3 —	114 14,8 —	2 0,3 —	39 5,0 —	3 : 7 —	1 0,1 —	390 50,5 —	3,3 3,4 3,5	2,1 1,8 1,7	3,6 3,2 3,2	3,4 3,5 3,5	— — —	— — —	
9 1,2 0,4	2 23,8 2,2	154 23,8 2,2	15 45,5 2,2	294 45,5 2,2	1 : 6 —	22 3,4 —	1 : 6 —	76 11,7 —	— — —	39 6,0 —	3 : 7 —	3 0,4 —	434 67,0 —	3,4 3,5 3,6	1,8 1,7 2,0	3,2 3,2 3,3	3,2 3,5 3,5	— — —	— — —	
17 2,7 0,7	4 23,3 2,4	149 23,3 2,4	16 34,7 2,4	222 34,7 2,4	1 : 3 —	41 6,5 —	1 : 7 —	101 15,7 —	2 0,2 —	46 7,2 —	3 : 7 —	11 1,8 —	423 66,1 —	3,4 3,5 3,6	1,7 2,0 2,0	3,2 3,3 3,3	3,5 3,5 3,6	— — —	— — —	
12 1,9	— —	304 50,2 2,4	15 22,4 2,4	136 22,4 2,4	1 : 5 —	19 3,2 —	2 : 5 —	33 5,4 —	— — —	49 8,1 —	2 : 5 —	4 0,7 —	241 39,8 —	3,3 3,4 3,5	1,7 2,1 2,1	3,3 3,3 3,3	3,2 3,6 3,6	— — —	— — —	
24 4,3 0,3	2 45,3 2,7	246 45,3 2,7	14 20,4 2,7	110 20,4 2,7	1 : 2 —	36 6,7 —	1 : 3 —	46 8,2 —	3 0,6 —	44 8,3 —	1 : 3 —	2 0,2 —	241 44,4 —	3,7 3,5 3,5	2,1 2,0 2,0	3,3 3,3 3,3	3,6 3,5 3,5	— — —	— — —	
13 2,6 0,2	1 40,4 2,2	198 40,4 2,2	11 21,2 2,2	104 21,2 2,2	1 : 3 —	36 7,4 —	1 : 7 —	54 11,1 —	29 0,1 —	5,9 — —	1 : 2 —	5 0,9 —	228 46,6 —	3,5 3,5 3,5	2,0 2,0 2,0	3,3 3,3 3,3	3,5 3,5 3,5	— — —	— — —	
18 4,1 0,1	— 34,2 4,4	145 34,2 4,4	19 23,7 4,4	101 23,7 4,4	3 : 7 —	29 6,8 —	1 : 4 —	52 12,4 —	1 0,2 —	26 6,1 —	2 : 3 —	3 0,9 —	212 50,1 —	3,5 3,5 3,5	1,8 1,8 1,8	3,5 3,3 3,3	3,3 3,6 3,6	— — —	— — —	
Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego						Inwentarz żywy na 100 ha obszaru użytków i na 1 gospodarstwo w szt.														
						Konie		Bydło rогate					Trzoda chlewna					Owce i kozy		
Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	robocze	stadnina	bułaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie							
6238	4352 69,8	1174 18,8	399 6,4	204 3,3	21,9 1,4	—	3,1 0,2	40,6 2,6	12,5 0,8	14,1 0,9	10,9 0,7	89,1 5,7	7,8 0,5	—	—	—				
5146	3545 68,9	911 17,7	381 7,4	187 3,6	25,4 1,7	4,5 0,3	1,5 0,1	34,3 2,3	13,4 0,9	9,0 0,6	13,4 0,9	56,7 3,8	10,4 0,7	—	—	—				
4743	3141 66,2	795 16,8	259 5,5	214 4,5	16,2 1,1	—	1,5 0,1	30,9 2,1	10,3 0,7	8,8 0,6	7,4 0,5	45,6 3,1	4,4 0,3	—	—	—				
5352	3255 60,8	1459 27,2	302 5,6	182 3,4	28,4 1,9	—	—	40,3 2,7	11,9 0,8	4,5 0,3	20,9 1,4	10,4 0,7	—	—	—	—				
4291	2856 66,6	754 17,6	327 7,6	155 3,6	21,7 1,5	—	—	36,2 2,5	15,9 1,1	14,5 1,0	5,8 0,4	29,0 2,0	4,3 0,3	—	—	—				
4689	3108 66,3	848 18,1	362 7,7	177 3,8	26,1 1,8	2,9 0,2	1,4 0,1	34,8 2,4	17,4 1,2	8,7 0,6	11,6 0,8	30,4 2,1	4,3 0,3	—	—	—				
4397	3075 69,9	749 17,0	261 5,9	169 3,8	25,0 1,8	—	5,6 0,4	29,2 2,1	19,4 1,4	1,4 0,1	9,7 0,7	23,6 1,7	1,4 0,1	2,8 0,2	—	—				
5036	3593 71,3	1264 25,1	240 4,8	144 2,8	22,4 1,7	2,6 0,2	1,3 0,1	23,7 1,8	11,8 0,9	6,6 0,5	6,6 0,5	21,1 1,6	1,3 1,0	—	—	—				
4035	2973 73,7	615 15,2	229 5,7	132 3,3	25,6 2,0	1,3 0,1	—	23,1 1,8	9,0 0,7	2,6 0,2	5,1 0,4	25,6 2,0	2,6 0,2	—	—	—				
4228	2987 70,6	710 16,8	233 5,5	130 3,1	26,0 1,9	—	5,5 0,4	20,5 1,5	9,6 0,7	6,8 0,5	11,0 0,8	21,9 1,6	2,7 0,2	9,6 0,7	—	—				

Gleba, komunikacja i kierownictwo w tabeli ocen układają się równomiernie poza 3-ma pierwszymi kierunkami, które mają stopnie wyższe od innych.

Kierunki zbożowy, wielostronny intensywny i specjalizacja w świńniach sięgają dużo zboża (71% roli), zaś okopowo-hodowlany i okopowy najmniej (56%). Wielkość powierzchni pod zasiewami ziemiopłodów nie wykazuje żadnego związku z opłacalnością kierunków gospodarczych — podnosiliśmy już, że wpływ na opłacalność ma dopiero takie czy inne postępowanie ze zbiorami i wysokość plonów. Gospodarstwa kierunków okopowo-hodowlanego i okopowego mają prawie identyczne powierzchnie pod uprawą ważniejszych ziemiopłodów, z produkcji roślinnej osiągają ten sam przychód surowy, w kapitałach i inwentarzu różnice są bez znaczenia, natomiast znaczna różnica w opłacalności pochodzi z dwukrotnie wyższego przychodu ze zwierząt w kierunku okopowo-hodowlanym. Wyższe zbiory (lepsza gleba) i bardziej nakładowa gospodarka pozwalają gospodarstwom tego kierunku lepiej żywić krowy i więcej wychowywać świń i drobiu — stąd płynnie ich przewaga w rentowności.

Kierunek okopowo-hodowlany zwraca uwagę swoim niskim kapitałem czynnym, a szczególnie kapitałem inwenta-

Kierunki	Zboż. hod.	Sp. św.	Ok. hod.	Wiel. int.	Sp. byd.	Hod.	Zboż. okop.	Zboż. żowy	Okopowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni	59	59	61	57	47	51	48	52	55	55
na ha { 1.XII—31.III	26	26	28	32	24	27	24	22	21	23
1.VII—31.X	44	44	46	56	51	53	50	42	38	42

tałem czynnym, a szczególnie kapitałem inwenta-

rza żywego, posiada zaś najwyższy kapitał inwentarza martwego.

Duża różnica zachodzi w załodze końskiej między kierunkami okopowo-hodowlanym z 1,1 szt. na gospodarstwo i wielostronnym intensywnym z 1,9 szt. przy jednakowym średnim obszarze. Kierunek wielostronny intensywny posiada najwięcej krów (obok zbożowo-hodowlanego) i macior. Okopowo-hodowlany nie wyróżnia się pod tym względem: ilość i cena jego zwierząt użytkowych są przeciętne, ale sądząc z przychodów z obory i chlewni, inwentarz musi być dobrze wyeksploatowany.

Trudno jest wyjaśnić pochodzenie znacznego natężenia robocizny (tabl. XIII robocizny) w okresie żniw w kierunku okopowo-hodowlanym, siejącym mało zboża, — może jest to spóźniona obróbka okopowych. W gospodarstwach ktg 5 — 10 ha praca rodzinna znajduje szersze możliwości zatrudnienia, niż w poprzedniej; w 3 kierunkach naczelnych o średniej pojemności na pracę, uprawianych przez mniej liczne rodziny, własne ręce robocze są dość równomiernie, a więc niemal całkowicie zatrudnione przez cały rok. Kierunek wielostronny intensywny pochłania najwięcej robocizny wogóle, w tem także rodziny, uciekały się do niego widocznie liczne rodziny, on też, obok okopowo-hodowlanego (spółcz. rozkładu 61) daje największy stopień zatrudnienia w miesiącach zimowych. Najniższy współczynnik rozkładu robocizny 47 wykazuje specjalizacja w bydło.

Systemy polowe wyodrębniliśmy na podstawie następującego stosunku zasiewów w procencie roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	67	66	66
Okopowe	15	16	17
Pastewne	13	13	14

Wpływ ich na opłacalność (tabl. 13B) waha się w wąskich granicach. System pastewny (23% pod pastewnymi) ma równy przychód czysty z naczelnym zbożowo-pastewnym. System zbożowo-okopowy ustępuje nieco okopowemu (27% pod okopowymi) pod względem przychodu czystego, przewyższając zaś nakładem na pracę system zbożowy (76% pod zbożami), który zajmuje ostatnie miejsce, za grupą łączno-pastwiskową. Nakłady gospodarcze nie różnią się między sobą, wyjąwszy niższy w systemie okopowym. Wpływ systemu polowego na opłacalność

Tabl. 13B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Podola

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszensica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Zboż.-pastewny 6,6	455	214	241	656	423	442	16	746	18	22	11	16	6	73
Pastewny 7,3	454	215	239	646	373	431	13	761	18	18	4	14	5	59
Zboż.-okopowy 6,4	450	190	260	638	350	448	9	691	23	21	9	18	5	76
Okopowy 7,3	425	219	206	586	367	367	11	618	18	18	8	9	4	57
Okop.-pastewny 7,4	393	157	236	595	324	438	14	699	16	19	5	15	2	57
Łączno-pastwisk. 7,1	370	148	222	527	313	379	2	590	18	23	5	14	4	64
Zbożowy 7,0	368	113	255	568	305	455	10	752	18	24	12	14	8	76

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszensica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Zboż.-pastewny 10	85	67	8	6	13	179 27,3	14 2,1	—	—	14 2,1	19 2,9	6 0,9	218 33,2	16 2,4
Pastewny 14	76	46	8	8	10	148 22,9	23 3,6	—	1 0,1	24 3,7	25 3,9	3 0,5	200 31,0	21 3,2
Zboż.-okopowy 11	83	50	2	3	16	154 24,2	28 4,4	—	1 0,2	29 4,6	10 1,5	1 0,1	194 30,4	21 3,3
Okopowy 12	62	45	7	4	10	128 21,9	24 4,1	62 10,6	2 0,3	88 15,0	20 3,3	1 0,2	237 40,4	13 2,2
Okop.-pastewny 23	60	44	4	11	10	129 21,6	25 4,2	17 2,8	—	42 7,0	9 1,5	2 0,4	182 30,5	10 1,7
Łączno-pastwisk. 12	43	37	3	2	7	92 17,4	24 4,6	4 0,8	—	28 5,4	22 4,2	6 1,1	148 28,1	11 2,0
Zbożowy 34	66	61	11	12	20	170 29,9	23 4,1	—	2 0,3	25 4,4	23 4,1	1 0,2	219 38,6	12 2,0

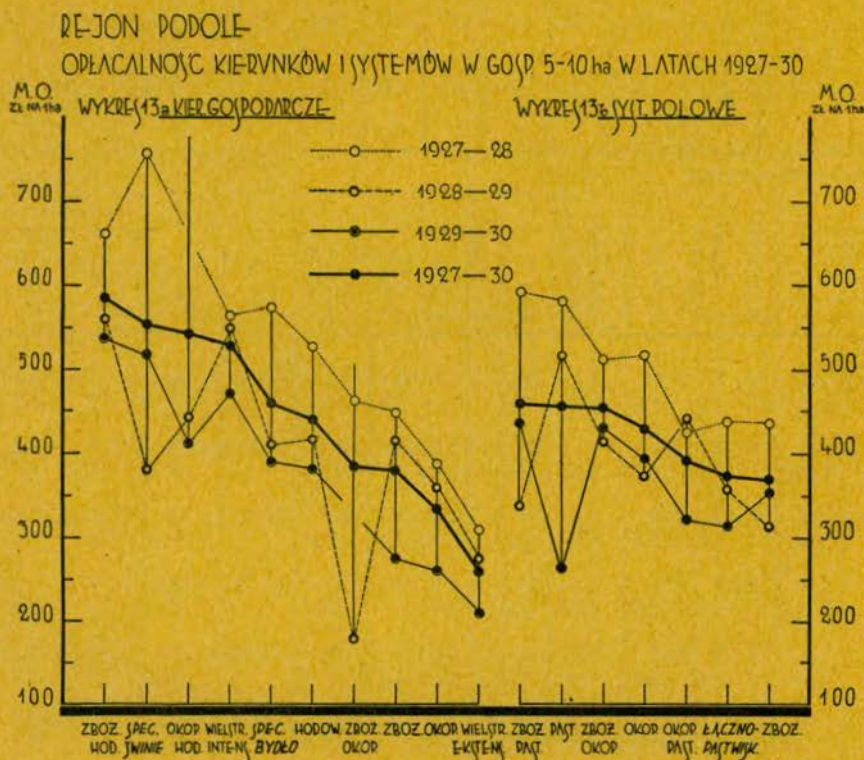
wielkość gospodarstw ktg. od 5 do 10 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komunikacja 1—5	Kierownictwo 1—5
10	1	—	11	15	1	—	—	85	4	4	2	3,5	2,8	3,5	3,5
9	2	—	11	21	7	—	2	90	3	2	2	3,7	1,9	3,2	3,5
16	1	—	17	5	2	—	—	77	15	3	2	3,5	1,7	3,2	3,3
14	2	11	27	6	10	—	—	82	12	2	1	4,0	2,1	3,5	3,5
16	3	3	22	18	1	—	2	77	15	2	2	3,4	1,8	3,2	3,2
19	3	2	24	7	2	—	1	47	44	2	4	3,1	1,6	3,3	3,6
11	1	—	12	8	4	—	—	84	8	3	3	3,5	1,8	3,5	3,6

i % całego przychodu surowego										Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego			Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.		
Bydło	przyrost cieleń	mleko	Konie	hodowla furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drob	hodowla jaja	Paczcoły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Konie robocze	Krowy	Maciorzy
	stosunek			stosunek				stosunek							
179 27,3	1 : 2	37 5,7	1 : 6	122 18,5	4 0,7	43 6,5	1 : 5	4 0,6	389 59,3	5049	3622 71,7	19,7 1,3	25,8 1,7	12,1 0,8	
191 29,6	1 : 3	45 7,0	1 : 3	78 12,1	1 0,2	43 6,6	1 : 3	12 1,7	370 57,2	5495	3808 69,3	24,7 1,8	31,5 2,3	8,2 0,6	
127 19,8	1 : 3	43 6,7	1 : 4	128 20,0	1 0,2	54 8,6	1 : 2	6 1,0	359 56,3	4044	2624 64,9	31,3 2,0	32,8 2,1	14,1 0,9	
147 25,1	1 : 5	30 5,0	1 : 7	75 12,7	— 0,1	44 7,6	1 : 3	—	296 50,5	4177	3059 73,2	21,9 1,6	24,7 1,8	4,1 0,3	
186 31,2	3 : 7	28 4,6	1 : 3	91 15,3	—	32 5,4	3 : 7	4 0,7	341 57,2	4343	2823 65,0	24,3 1,8	31,1 2,3	9,5 0,7	
150 28,4	1 : 3	19 3,6	0 : 1	121 23,0	—	38 7,2	3 : 7	—	328 62,2	3491	2224 63,7	19,7 1,4	33,8 2,4	9,9 0,7	
128 22,6	1 : 3	40 7,0	1 : 4	78 13,8	—	40 7,0	1 : 3	8 1,3	294 51,7	4927	3413 69,2	25,7 1,8	27,1 1,9	10,0 0,7	

ilustruje np. porównanie obydwóch krańcowych systemów zbożowo-pastewnego i zbożowego. Zasiewają niemal jednakowe powierzchnie zbożem i okopowemi, posiadają jednakowy procent roli w obszarze użytków, równą ocenę dobroci gleby, warunków komunikacyjnych i kierownictwa, otrzymują takie same przychody ze zbóż i z produkcji roślinnej, z koni i z drobiu, mają ten sam kapitał czynny i jednakowy inwentarz. Ale system zbożowo-pastewny zasiewa o 0,4 ha więcej pastewnych od zbożowego, co na 6,6 ha roli stanowi dużą różnicę, z okopowych osiąga niższy przychód, bo je skarmia, z obory i ze świń ma półtora raza większy przychód, co w rezultacie daje z produkcji zwierzęcej około 100 zł różnicy na ha, stanowiących o 100 zł różnicy w przychodzie czystym.

Na wykresie 13a większą stałość w opłacalności wykazują kierunki gospodarcze: zbożowo-hodowlany, wielostronny intensywny i ekstensywny, największe wahania przypadają specjalizacji w świńniach, kierunkowi okopowo-hodowlanemu i zbożowo-okopowemu

(wprawdzie dane za 2 lata). Na wykresie 13b najmniej stałą jest rentowność systemu polowego pastewnego, a następnie zbożowo-pastewnego; pozostałe systemy przedstawiają jednakową rozpiętość w wahaniach opłacalności.

Kategoria 10—25 ha.

Ze 106 gospodarstw wyłączono 7 w grupę łączno-pastwiskową, pozatem wyeliminowano 5, w czym 1 specjalizujące się w pszczołach. Kombinacje są tworzone na podstawie 94 gospodarstw.

Kierunki gospodarcze zostały określone powyżej następujących średnich przychodu surowego ze stosownych gałęzi gospodarskich w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	235	222	242
Zboża	175	153	113
Okopowe	28	42	21

Specjalizacje w chowie bydła i świń zostały wyznaczone powyżej następujących procentów w stosunku do całkowitego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	30	30	35
Specjalizacja—świnie	20	—	30

Ze wzrostem kategorii wielkości gospodarstw wzrasta znaczenie produkcji roślinnej na niekorzyść zwierzęcej. Dla ktg 10—25 ha nie udało się wyodrębnić w r. 1928/29 grupy gospodarstw, oddających się specjalizacji w chowie świń.

Tabl. 14A, porównywana z analogicznymi dla poprzednich dwóch mniejszych kategorii w tymże rejonie, wykazuje dalszą zniżkę wszystkich wielkości końcowych. Ze wzrostem kategorii wielkościowej gospodarstw rezultaty obniżają się. Wyjątek stanowi do pewnego stopnia przychód czysty, gwałtownie spadający w ktg 2—5 ha przy przejściu do kierunków niehodowlanych, gdy w obu wyższych kategoriach przejście to jest łagodne. Przychody czyste wielu kierunków w poszczególnych kategoriach wykazują dużą zbieżność — nastawienie gospodarstwa kapitalistycznego (oprocentowanie kapitału) daje często wyniki zbliżone bez względu na obszar.

Tabl. 14A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Podola

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 12,7	477	225	252	748	307	523	42	795	97	90	2	7	7	203 27,1	53 7,1	13 1,6	5 0,7	71 9,4
Zboż.-hodowlany 14,3	395	203	192	577	300	374	19	620	123	58	8	14	12	215 37,2	17 2,9	—	—	17 2,9
Zboż.-okopowy 14,4	371	211	160	509	272	298	19	539	94	75	7	14	14	204 40,0	25 4,9	46 9,0	—	71 13,9
Hodowlany 14,7	365	175	190	504	277	329	7	553	43	38	4	7	12	104 20,6	14 2,7	—	1 0,3	15 3,0
Specjaliz.-świnie 15,8	349	168	181	544	243	376	15	609	52	64	3	2	6	127 23,4	16 3,0	—	1 0,2	17 3,2
Okopowy 12,8	325	135	190	458	268	323	15	566	59	42	5	5	8	119 26,0	27 6,0	63 13,7	—	90 19,7
Specjaliz.-bydło 14,9	308	124	184	448	256	324	4	581	49	30	2	13	11	105 23,3	16 3,6	—	0,1	16 3,7
Zbożowy 13,1	288	127	161	454	224	327	16	612	95	52	9	6	18	180 39,6	10 2,3	—	1 0,1	11 2,4
Wielostronny-ekst. 15,0	217	39	178	338	155	299	5	542	38	36	5	3	8	90 26,6	13 3,8	2 0,5	—	15 4,3

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli													Podział na użytki w % całego obszaru				
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 8	20	22	5	10	2	59	15	1	2	18	18	4	1	—	84	9	4	1
Zboż.-hodowlany 12	24	20	8	13	3	68	10	2	—	12	15	3	1	1	88	5	2	1
Zboż.-okopowy 9	21	24	6	15	4	70	11	2	4	17	9	3	—	1	85	11	1	—
Hodowlany 18	18	23	8	18	5	72	10	2	—	12	10	4	—	1	79	8	2	5
Specjaliz.-świnie 6	17	22	6	12	1	58	12	3	—	15	17	7	2	—	78	11	2	5
Okopowy 6	22	18	11	13	9	73	10	2	4	16	10	1	—	—	81	14	1	1
Specjaliz.-bydło 11	20	20	5	20	4	69	12	1	—	13	11	3	—	1	77	13	2	4
Zbożowy 14	21	17	10	14	9	71	9	1	—	10	14	2	1	2	88	4	3	3
Wielostronny-ekst. 25	19	19	10	13	6	67	12	2	—	14	12	3	—	1	77	16	3	3

wielkość gospodarstw kłg. od 10 do 25 ha—za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach					
Inne płody	Slano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	pszczoly	Razem produkcja zwierzęca	Gleba	Łąki i pastwiska	Komuni- kacja	Kierow- nictwo
					stosunek			stosunek					stosunek				stosunek		
20 2,6	7 1,0	301 40,1	8 1,2	151 20,1	1:3	30 4,0	1:9	149 20,1	43 5,7	2:3	5 0,7	378 50,6	3,8	1,6	4,0	4,3			
29 5,1	1 0,2	262 45,4	8 1,3	126 21,9	1:2	42 7,3	1:4	72 12,5	33 5,7	1:2	4 0,6	277 48,0	3,5	1,9	3,6	3,7			
13 2,6	6 1,1	294 57,6	4 0,8	95 18,5	3:7	12 2,4	1:3	56 11,0	22 4,3	1:3	1 0,3	186 36,5	3,7	1,9	4,1	3,7			
16 3,2	4 0,9	139 27,7	14 2,7	130 25,8	3:7	43 8,5	1:3	75 14,9	32 6,4	1:2	8 1,6	288 57,2	3,4	1,9	3,1	3,7			
12 2,1	11 1,9	167 30,6	8 1,5	122 22,4	3:7	36 6,6	1:2	140 25,8	32 5,8	1:2	3 0,6	333 61,3	3,1	2,0	3,8	4,3			
7 1,4	5 1,2	221 48,3	7 1,4	114 24,9	1:2	16 3,4	1:5	31 6,8	2 0,4	23 5,2	1:3	1 0,1	187 40,8	3,9	2,0	4,1	4,1		
11 2,5	5 1,1	137 30,6	8 1,7	170 38,1	3:7	25 5,6	4:3	43 9,6	17 3,7	3:7	1 0,1	256 57,1	3,6	1,6	3,2	3,5			
12 2,6	3 0,6	206 45,2	8 1,9	88 19,5	3:7	19 4,1	1:3	53 11,6	1 0,1	28 6,2	1:2	2 0,6	191 42,1	3,8	1,8	3,7	3,3		
14 4,2	2 0,6	121 35,7	6 1,9	88 26,1	1:2	21 6,1	1:3	37 11,0	19 5,5	3:7	1 0,4	166 49,2	3,4	1,5	3,3	3,5			

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.									
Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
					robocze	stadnina	buholę	krowy	jałówki	cielęta	maciorcy	prosięta	inne świnie	
4544	2720 59,8	1048 23,1	272 5,9	306 6,7	16,5 2,1	0,8 0,1	2,4 0,3	29,1 3,7	14,2 1,8	7,9 1,0	16,5 2,1	26,8 3,4	3,9 0,5	—
4102	2831 69,0	701 17,1	260 6,3	186 4,5	19,6 2,8	2,1 0,3	0,7 0,1	25,2 3,6	11,9 1,7	7,0 1,0	3,5 0,5	19,6 2,8	2,1 0,3	11,9 1,7
4144	3019 72,8	669 16,1	196 4,7	148 3,6	16,7 2,4	0,7 0,1	—	17,4 2,5	9,7 1,4	4,9 0,7	4,2 0,6	11,8 1,7	7,6 1,1	—
3726	2594 69,6	547 14,7	301 8,1	157 4,2	16,3 2,4	3,4 0,5	2,0 0,3	26,5 3,9	10,9 1,6	12,9 1,9	12,2 1,8	9,5 1,4	3,4 0,5	—
3899	2750 70,5	520 13,3	285 7,3	160 4,1	17,7 2,8	2,5 0,4	3,2 0,5	27,2 4,3	12,7 2,0	7,0 1,1	6,3 1,0	26,6 4,2	6,3 1,0	—
4052	2711 66,9	839 20,7	189 4,7	165 4,1	14,1 1,8	—	0,8 0,1	21,9 2,8	7,0 0,9	5,5 0,7	4,7 0,6	10,9 1,4	—	14,1 1,8
4268	2845 66,6	739 17,3	274 6,4	160 3,7	17,4 2,6	—	0,7 0,1	32,9 4,9	6,0 0,9	14,1 2,1	8,1 1,2	11,4 1,7	4,0 0,6	—
4759	3422 71,9	769 16,2	238 5,0	182 3,8	16,8 2,2	0,8 0,1	1,5 0,2	20,6 2,7	3,8 0,5	6,1 0,8	4,6 0,6	16,8 2,2	6,1 0,8	13,7 1,8
4165	2970 71,3	703 16,9	227 5,5	171 4,1	19,3 2,9	2,7 0,4	4,0 0,6	23,3 3,5	8,0 1,2	6,7 1,0	6,0 0,9	12,7 1,9	6,7 1,0	3,3 0,5

Przychód czysty na ha

Kierunek	2—5 ha zł	5—10 ha zł	10—25 ha zł
Zbożowo-hodowlany	301	351	
Specjalizacja—świnie	322	313	
Wielostronny intens.	224	201	225
Zbożowy		162	127
Okopowy		129	135
Hodowlany		178	175
Specjalizacja—bydło	128		124
Wielostronny ekstens.	46	43	39

Liczby środkowej kategorii, są bądź zbliżone do wyższej, bądź do niższej kategorii; dla wszystkich trzech są podobne wyniki obu kierunków wielostronnych: intensywnego i ekstensywnego.

Natomiast zdecydowany wzrost przychodu czystego wykazuje odpowiednio ze wzrostem wielkości kategorii gospodarstw kierunek zbożowo-okopowy: 89, 166, 211 zł na ha. Razem z obszarem gospodarstw wzrasta użycie nawozów sztucznych.

A jakie różnice zachodzą z uszeregowaniem kierunków według ich opłacalności w różnych kategoriach wielkościowych?

Między kategorią 2—5 i 5—10 ha nie ma różnic zasadniczych: wszystkie kierunki z udziałem hodowli znajdują się w górnej połowie szeregu, specjalizacje zajmują miejsca przed kierunkiem hodowlanym, świnie wyprzedzają bydło; pozostałe kierunki mieszczą się bez wyjątku w dolnej połowie szeregu. W kategorii 10—25 ha w porównaniu z poprzednimi zachodzą znaczne przesunięcia: kierunki z udziałem hodowli są rozrzucone po różnych miejscach szeregu opłacalności, kierunek hodowlany wyprzedza obydwie specjalizacje, przyczem świnie wyprzedzają bydło; kierunek zbożowo-okopowy góruje nad hodowlanym i jego specjalizacjami, kierunek okopowy — nad specjalizacją w bydle, znaczenie świń obniżyło się.

W rozpatrywanej kategorii wielkościowej przychód surowy ze zbóż gra dominującą rolę, nie spada poniżej 20% całkowitego przychodu, a dochodzi do 40%. W większości kierunków, wyjąwszy hodowlany i specjalizację w bydle, przewyższa on przychód z obory. Okopowe grają rolę w przychodzie tylko w wypadku uprawy buraków cukrowych i wówczas przynoszą więcej, niż trzoda. Przychód z koni nie płynie wyłącznie z furmanek, a w jednym kierunku zaznacza się przewaga po stronie hodowli. Przychód ze świń w dwóch kierunkach

dorównywuje, względnie przewyższa tenże z obory. Konie i drób stanowią poważne pozycje. Ogółem przychody z produkcji roślinnej i zwierzęcej często równoważą się, przechylając szalę na korzyść jednej lub drugiej strony w gospodarstwach wybitnie nastawionych w kierunku roślinnym lub hodowlanym.

W tabeli ocen gleby sąsiadują ze sobą dwa kierunki o krańcowej bonitacji: specjalizacja w świnich (3,1) i okopowy (3,9). Kierunkom hodowlanym oddają się gospodarstwa o gorszych warunkach komunikacyjnych. Specjalizacja w świnich rozporządza lepszym kierownictwem, niż specjalizacja w bydło, najsłabszą ocenę ma kierownictwo gospodarstw o kierunku zbożowym, najlepszą — o kierunku wielostronnym intensywnym i wzmiankowanej specjalizacji w świnich.

W powierzchni zasiewów kierunek hodowlany posiada duży obszar pod zbożami, a mały pod okopowemi i pastwnymi, specjalizacja w świnich więcej zasiewa pastwnych od specjalizacji w bydło—stosunki pozornie niewytłumaczalne, a w rzeczywistości jeszcze raz wskazujące na to, że końcowe rezultaty gospodarowania mniej zależą od niewielkich przesunięć w powierzchni obsiewów poszczególnymi roślinami, a więcej od sposobu zużytkowania w gospodarstwie wyższych, czy niższych zbiorów.

Pomijając podział na użytki, nieprzedstawiający nic charakterystycznego, przechodzimy do omówienia kapitałów. Tu zwraca uwagę porównanie niewątpliwie zyskowniejszego kierunku hodowlanego o kapitale czynnym 3700 zł na ha z kierunkiem zbożowym o kapitale 4700 zł. Drugi posiada znacznie drożej oszacowaną ziemię i budynki i nieco drożej inwentarz martwy, natomiast niższy posiada kapitał inwentarza żywego. Wogóle wysokość kapitału inwentarza żywego nie układa się w rozpatrywanej kategorii współzależnie z rentownością kierunków, jak przeważnie ma miejsce w innych rejonach i mniejszych kategoriach obszarowych.

W załodze końskiej na tle stosunków dość wyrównanych wyróżnia się kierunek okopowy mniejszym sprzężajem. Ilość krów jest niższa w kierunkach niehodowlanych. Szczególnie dużo macior utrzymują gospodarstwa kierunku wielostronnego intensywnego i hodowlanego.

Tabl. XIV wykazuje całkowite zużytkowanie pracy rodzinnej w ktg 10—25 ha. W kierunku wielostronnym intensywnym przeważa robocizna najemna, stosowanie tego kierunku nadaje się dla gospodarstw zasobnych w kapitał obrotowy. Dużo najemnej pracy występuje także w specjalizacji w świnich. Równomierniej rozłożoną robocizną w ciągu

Tabl. 14B.

Oplacalność systemów polowych w rejonie Podola

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okopowy 13,9	373	152	221	523	300	371	17	589	16	25	7	12	3	63
Zboż.-pastewny 14,7	371	185	186	538	262	353	7	604	23	18	8	17	8	74
Okop.-pastewny 12,7	360	166	194	555	253	389	20	661	18	20	7	13	2	60
Zbożowy 14,3	327	145	182	455	269	310	9	565	22	21	10	16	8	77
Zboż.-okopowy 12,9	314	119	195	462	225	343	18	571	20	24	10	13	7	74
Pastewny 13,7	301	141	150	448	230	307	15	573	18	18	12	8	4	60
Łącznie-pastwisk. 15,1	215	61	154	362	130	301	13	560	10	23	4	16	3	56

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okopowy 7	57	59	7	9	10	142 27,1	24 4,5	10 1,8	5 1,1	39 7,4	16 3,0	14 2,7	211 40,2	11 2,2
Zboż.-pastewny 10	93	66	7	17	16	199 36,9	16 2,9	—	—	16 2,9	35 6,6	2 0,4	252 46,8	8 1,5
Okop.-pastewny 22	64	57	5	8	11	145 26,0	31 5,6	9 1,7	3 0,5	43 7,8	14 2,6	7 1,3	209 37,7	8 1,3
Zbożowy 21	61	39	6	4	9	119 26,2	18 3,9	—	9 2,1	27 6,0	18 3,9	4 0,8	168 36,9	13 2,9
Zboż.-okopowy 17	77	58	8	3	11	157 33,9	17 3,7	12 2,5	11 2,4	40 8,6	9 2,1	2 0,4	208 45,0	5 1,1
Pastewny 10	89	44	5	8	12	158 35,2	12 2,7	—	—	12 2,7	26 5,7	3 0,6	199 44,2	4 1,0
Łącznie-pastwisk. 7	28	27	2	2	9	68 18,7	27 7,6	2 0,5	—	29 8,1	6 1,8	19 5,3	122 33,9	18 4,9

wielkość gospodarstw ktg. od 10 do 25 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roll								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-5	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
15	1	2	18	9	7	—	.	80	15	3	—	3,8	1,7	3,0	3,4
8	2	—	10	15	1	—	—	85	8	2	3	3,6	2,2	3,4	3,6
14	3	1	18	18	2	1	1	82	9	2	4	3,7	1,9	3,9	3,9
9	1	—	10	10	3	—	.	82	11	3	2	3,6	1,6	3,5	3,7
12	2	3	6	6	3	—	—	80	11	2	3	3,7	1,6	3,7	3,9
8	2	—	10	19	7	1	3	90	3	5	.	3,5	1,9	3,5	3,3
14	2	1	17	7	5	—	13	50	34	1	9	2,8	1,4	3,9	3,5

i % całego przychodu surowego

I % całego przychodu surowego											Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapita- tału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.		
Bydło	przyrost cieląt	mleko	Konie	hodowla	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciorzy
	stosunek			stosunek				stosunek							
131 25,2	2:3	21 4,0	1:3	83 15,9	1 0,2	24 4,5	1:3	1 0,2	261 50,0	3624	2432 67,3	14,4 2,0	30,9 4,3	14,5 2,0	
110 20,5	1:3	23 4,3	1:3	54 10,0	—	37 6,8	1:3	4 0,8	228 42,4	4176	2629 62,9	17,0 2,5	31,3 4,6	6,1 0,9	
122 21,9	1:2	29 5,1	1:6	100 18,1	—	31 5,6	3:7	3 0,6	285 51,3	4525	2965 65,5	16,5 2,1	26,0 3,3	12,6 1,6	
107 23,6	1:2	34 7,6	3:7	51 11,2	1 0,1	27 6,0	3:7	4 0,7	224 49,3	4239	3214 75,8	17,5 2,5	25,2 3,6	5,6 0,8	
98 21,1	3:7	22 4,8	1:7	59 12,7	1 0,2	23 5,0	2:3	3 0,8	206 44,6	3992	2883 72,2	18,6 2,4	20,9 2,7	3,9 0,5	
96 21,3	1:4	28 6,3	1:3	66 14,7	—	24 5,6	3:7	1 0,1	215 48,0	4427	3417 72,2	21,2 2,9	20,0 2,6	2,2 0,3	
84 23,4	1:3	15 4,1	1:4	53 14,6	—	21 5,7	1:2	1 0,4	174 48,2	4320	3064 70,9	13,2 2,0	18,5 2,8	7,3 1,1	

roku posiada specjalizacja w bydle (spółcz. 58), oraz kierunek wielostronny ekstensywny. Najgorszy współczynnik rozkładu robocizny (44) posiada kierunek zbożowo-okopowy.

Systemy polowe określiliśmy powyżej następującego ustosunkowania się średniej powierzchni pod ważniejszymi ziemiopłodami w procencie roli:

T.XIV REJON PODOLE

ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 10-25 ha

KIERUNEK WIELOSTRONNY BIEŻĄCY

ZBOŻOWO-MORCOWY

ZBOŻOWO-OKOPOWY

MORCOWY

PRACOWNI DWA

OKOPOWY

PRACOWNI BYDŁO

ZBOŻOWY

WIELOSTRONNY BIEŻĄCY

ROBOCIZNA WŁAŚNY ROBOCIZNA NAJZŁY

1927/28 1928/29 1929/30

% % %

Zboża	69	69	68
Okopowe	14	14	13
Pastewne	15	13	16

Występuje niewielka rozpiętość opłacalności między systemami (tabl. 14B) jeśli nie wliczać grupy łączno-pastwiskowej. System okopowy (18% pod okopowami), aczkolwiek ustępuje dwum następnym pod względem przychodu czystego, jednak wyprzedza je w dochodzie rolniczym i nakładzie na pracę oraz prawie równy jest w mierniku opłacalności. W przychodzie surowym i nakładzie gospodarczym góruje system okopowo-pastewny. Naogół pierwsze 3 systemy możemy zaliczyć do przodującej grupy, następne 3 systemy ze zbożowym (77% roli pod zbożami) i pastewnym (21% pod pastwami) do drugiej, mniej rentownej grupy. Gospodarstwa łączno-pastwiskowe zajmują ostatnie miejsce.

Porównyując dane dla systemów polowych ze wszystkich trzech kategorii wielkościowych można zauważyć, że na wybór systemu wybierał

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Hod.	Sp. św.	Okopowy	Sp. byd.	Zbożowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkl. rob. dni 1.XII-31.III	49	51	44	51	53	46	58	53	56
na ha 1.VII-31.X	18	18	13	19	17	19	18	16	18
	37	35	30	37	32	41	31	30	32

wpływ obszar łąk i pastwisk: tam, gdzie występują one na większej przestrzeni, gospodarstwa przechylają się do systemów okopowych, zbożowo-okopowych, nawet zbożowych, z pominięciem pastewnych i ich kombinacji. Pod tym względem nie udało się zapewnić całkowitej współmierności materiału dla badania opłacalności systemów polowych. System zbożowo-okopowy zajmuje we wszystkich 3 kategoriach środkowe miejsce (w ktg 2 — 5 ha dzięki wielkiemu nakładowi na pracę), systemowi okopowemu podobnie przypada środkowe miejsce (w ktg 10 — 25 ha również dzięki najwyższemu nakładowi na pracę). Systemy okopowo-pastewny i zbożowo-pastewny należy zaliczyć raczej do lepszych, pastewny i zbożowy do gorszych. Opłacalność grupy łączno-pastwiskowej obniża się ze wzrostem kategorii wielkości gospodarstw.

Powracając do ktg 10—25 ha zauważmy, że system okopowy z mniejszą powierzchnią pod zbożami i pastwami rozporządza większym obszarem łąk, dobrą glebą i uprawia buraki cukrowe. W tych warunkach stosowanie go zapewnia przodujące miejsce. Przy mniejszym obszarze łąk i bez warunków dla buraka cukrowego występuje zasiew bądź większej ilości zbóż i pastewnych, a mniejszej okopowych, bądź mniejszej ilości zbóż, a większej okopowych i pastewnych (z uprawą okopowych pastewnych). Gorsze są kombinacje z dużą powierzchnią pod zbożami, a małą pod innymi ziemiopłodami, lub nawet dużą pod zbożami i okopowami, a małą pod pastwami. Nie kalkuluje się także tutaj mały obszar zbóż i okopowych przy dużym zasiewie pastewnych nawet w wypadku braku łąk.

Łąki i pastwiska zajmują od 3 do 15% całego obszaru.

Oceny gleby, komunikacji i kierownictwa są dość wyrównane.

W dziale przychodów zwraca uwagę najniższy przychód ze zbóż właśnie w systemie zbożowym, a następnie wogóle wyrównany poziom przychodów z poszczególnych gałęzi, nawet z bydła.

Ogółem przychód z produkcji roślinnej często niewiele ustępuje przy chodowi ze zwierzęcej, czasami nawet ją przewyższając.

W kapitałach, na tle dość ujednoliconych stosunków, występuje niespotykany objaw: przodujący system okopowy rozporządza najniższym kapitałem czynnym i najniżej oszacowaną glebą, która w punktacji otrzymała najwyższą ocenę. Przyczyną musi być gorsze położenie gospodarstw tego systemu, ewentualnie ciężki do uprawy, chociaż dobry grunt.

Stanem koni różnią się szczególnie krańcowe systemy — okopowy z 2 szt. na gospodarstwo i pastewny, posiadający więcej roli

ROZDZIAŁ XIII.

REJON POGÓRZE.

Rejon Pogórze obejmuje powiaty: Bochnia, Brzesko, Dąbrowa, Tarnów, Pilzno, Mielec, Ropczyce, Strzyżów, Rzeszów, Brzozów, Dobromil, Przemyśl, Mościska, Jarosław bez części półn.-wschodniej, Przeworsk i południową połowę Łańcuta.

Pragnąc uwzględnić w rejonie Pogórza podobnie, jak to robimy na Podolu, charakterystyczne najdrobniejsze gospodarstwa obszaru 2—5 ha, traktujemy tę kategorię osobno, obok ktg 5—15 ha. Liczebność materiału nie jest wprawdzie duża, ale w każdym razie lepsza niż w rejonie Przemysłowym, gdzie będziemy zmuszeni objąć wspólnym badaniem ktg 2—10 ha.

Kategoria 2 — 5 h a.

Po odrzuceniu 2 gospodarstw z rozporządzalnych 76—pozostało do tworzenia kombinacji systemowych 74.

Do odnośnych kierunków gospodarczych weszły gospodarstwa, osiągające przychodu surowego z odpowiednich źródeł na ha powyżej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	552	509	489
Zboża	146	169	131
Okopowe	50	42	30

Do specjalizacji w bydle i świniach zaliczono gospodarstwa o przychodzie surowym z tych gałęzi w stosunku do całego przychodu surowego powyżej:

Tabl. 15A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Pogórza

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszentica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 3,7	754	436	318	1112	681	676	25	1176	114	60	8	3	7	192 17,2	62 5,6	5 0,5	5 0,4	72 6,5
Zboż.-hodowlany 3,3	706	339	367	997	661	658	22	1062	85	73	3	9	6	176 17,7	26 2,6	—	—	26 2,6
Specjaliz.-bydło 3,2	699	314	385	1015	628	701	29	1122	85	55	4	6	2	152 14,9	47 4,6	—	—	47 4,6
Specjaliz.-świnie 3,9	615	306	309	935	585	629	28	1015	50	74	1	12	5	142 15,2	30 3,2	—	—	30 3,2
Hodowlany 3,9	600	235	365	908	541	673	33	1075	56	52	4	3	2	117 12,9	24 2,7	—	—	24 2,7
Zboż.-okopowy 3,6	520	225	295	729	478	504	17	889	92	73	5	8	6	184 25,2	84 11,5	—	2 0,3	86 11,8
Zbożowy 3,8	495	184	311	752	421	568	22	957	69	74	7	12	11	173 23,0	27 3,6	—	1 0,1	28 3,7
Wielostronny-ekst. 3,8	394	91	303	643	318	552	28	872	34	57	7	2	4	104 16,2	30 4,7	—	—	30 4,7
Okopowy 3,8	373	33	340	626	303	593	28	895	51	49	3	8	3	114 18,3	47 7,5	13 2,1	—	60 9,6

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli												Podział na użytki w % całego obszaru					
	Pszentica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 11	23	16	3	11	1	54	21	5	—	26	17	3	—	—	84	7	3	1
Zboż.-hodowlany 12	19	24	6	15	1	65	13	3	—	16	16	3	—	—	85	6	2	2
Specjaliz.-bydło 12	17	23	4	11	—	55	22	4	—	26	16	3	—	—	78	9	4	2
Specjaliz.-świnie 5	14	26	8	13	1	62	14	3	—	17	14	2	—	3	72	9	5	4
Hodowlany 11	16	26	6	16	—	64	15	3	—	18	15	1	—	—	73	12	5	3
Zboż.-okopowy 5	20	23	7	13	—	63	21	2	—	23	10	4	—	—	92	1	3	—
Zbożowy 11	18	26	6	14	2	66	15	2	—	17	9	5	1	—	82	8	5	2
Wielostronny-ekst. 16	12	27	7	16	1	63	17	1	—	18	12	3	—	2	74	9	2	8
Okopowy 8	20	23	3	13	1	60	18	3	—	21	12	5	—	2	84	6	5	3

wielkość gospodarstw kłg. od 2 do 5 ha — za 1927/30.

obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach					
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost	mleko	Konie	hodowla	turmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Głeba	Łąki	Komuni- kacja	Kierow- nictwo
					stosunek			stosunek					stosunek				stosunek		
4 0,4	3 0,2	271 24,3	17 1,6	512 46,0	1 : 4	54 4,8	1 : 9	70 6,3	2 0,2	62 5,6	3 : 5	.	700 62,9	3,3	1,8	3,7	3,7		
8 0,8	4 0,4	214 21,5	39 3,9	398 40,0	1 : 5	42 4,2	1 : 4	136 13,6	6 0,5	77 7,8	1 : 1	6 0,6	665 66,7	3,0	1,7	3,6	3,6		
4 0,4	—	203 19,9	20 2,0	550 54,1	1 : 6	24 2,4	1 : 3	57 5,6	2 0,2	49 4,8	1 : 1	—	682 67,1	3,2	1,5	3,6	3,5		
8 0,8	5 0,5	185 19,7	31 3,3	276 29,5	1 : 4	34 3,6	0 : 1	255 27,2	9 1,0	52 5,6	1 : 1	13 1,4	639 68,3	3,0	1,9	4,2	3,7		
6 0,6	6 0,7	153 16,9	34 3,7	331 36,5	1 : 3	45 4,9	0 : 1	128 14,2	4 0,4	113 12,5	3 : 7	8 0,8	629 69,3	3,1	1,7	3,6	3,8		
14 2,0	6 0,8	290 39,8	20 2,7	183 25,1	1 : 2	43 5,8	2 : 3	81 11,2	2 0,3	41 5,7	1 : 4	13 1,7	363 49,8	3,3	1,8	3,6	3,4		
7 0,9	8 1,1	216 28,7	39 5,2	222 29,5	1 : 5	39 5,2	1 : 9	77 10,4	4 0,5	59 7,8	1 : 1	18 2,3	419 55,7	3,3	1,8	3,7	3,5		
7 1,1	2 0,4	143 22,4	15 2,3	225 34,9	1 : 3	41 6,4	1 : 9	65 10,2	3 0,5	61 9,5	2 : 1	.	395 61,5	2,8	1,6	3,6	3,5		
11 1,7	.	185 29,6	34 5,4	191 30,4	1 : 4	35 5,5	2 : 5	55 8,8	1 0,1	50 8,2	1 : 1	10 1,6	342 54,6	3,5	1,2	3,3	3,7		

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha obszaru użytków i na 1 gospodarstwo w szt.											
Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy		
					robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie			
8344	5211 62,4	2004 24,0	526 6,3	306 3,7	18,9 0,7	—	8,1 0,3	70,3 2,6	27,0 1,0	2,7 0,1	2,7 0,1	16,2 0,6	8,1 0,3	—		
6732	4188 62,2	1498 22,2	495 7,3	229 3,4	24,2 0,8	—	—	75,8 2,5	27,3 0,9	—	3,0 0,1	21,2 0,7	15,2 0,5	—		
7005	4075 58,2	1939 27,7	496 7,1	202 2,9	9,4 0,3	—	3,1 0,1	81,2 2,6	18,7 0,6	—	9,4 0,3	9,4 0,3	6,2 0,2	3,1 0,1		
6434	3759 58,4	1451 22,6	477 7,4	201 3,1	12,8 0,5	—	—	69,2 2,7	30,8 1,2	—	12,8 0,5	30,8 1,2	6,2 2,7	—		
6703	4149 61,9	1555 23,2	434 6,5	302 4,5	17,9 0,7	2,6 0,1	2,6 0,1	59,0 2,3	4,1 1,6	—	23,1 0,9	25,6 1,0	41,0 1,6	2,6 0,1		
6419	4554 70,9	1277 19,9	283 4,4	207 3,2	38,9 1,4	—	—	36,1 1,3	16,7 0,6	11,1 0,4	8,3 0,3	11,1 0,4	5,6 0,2	—		
6486	4379 67,5	831 12,8	342 5,3	204 3,1	21,1 0,8	5,3 0,2	2,6 0,1	52,6 2,0	15,8 0,6	5,3 0,2	5,3 0,2	15,8 0,6	15,8 0,6	—		
5339	3279 61,4	1293 24,2	329 6,2	196 3,7	18,4 0,7	2,6 0,1	2,6 0,1	55,3 2,1	23,7 0,9	—	2,6 0,1	13,2 0,5	18,4 0,7	—		
5030	2894 57,5	1405 27,9	342 6,8	195 3,9	21,1 0,8	—	—	52,6 0,2	15,8 0,6	5,3 0,2	7,9 0,3	28,9 1,1	5,3 0,2	—		

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	45	50	45
Specjalizacja — świnie	20	20	30

Przewaga po stronie bydła akcentuje się wyraźnie. Różnice w przychodzie czystym między kierunkami występują bardzo wydatne i przy powszechnie wielkim nakładzie robocizny dają szerokie pole do wnioskowania nad rentownością kierunków.

Naczelne miejsce (tabl. 15A) przypada kierunkowi wielostron-nemu intensywnemu; następne dwum małowartościowym się wynikami kierunkom: zbożowo-hodowlanemu i specjalizacji w bydło. Specjalizacja w świnie nie różni się od poprzedniej pod względem przychodu czystego, ma natomiast znacznie niższy nakład na pracę, czego naogół nie obserwowaliśmy w innych rejonach, gdzie przeważnie liczne rodziny oddawały się tej specjalizacji (wyjawszy Podole). Natomiast specjalizacja w świnie różni się znacznie pod względem przychodu czystego z następnym kierunkiem hodowlanym, pochłaniającym bardzo dużo robocizny. Kierunki, pozbawione wydatniejszego udziału hodowli w przychodzie surowym, zajmują końcowe miejsce w szeregu opłacalności. W każdym razie należy podkreślić, że nawet w kategorii zupełnie drobnych gospodarstw dominuje kierunek wielostronny i kombinowany zbożowo-hodowlany. Nakłady gospodarcze i nakład na nawozy są dość równomierne, również wahania w wysokości kosztów produkcji nie należą stosunkowo do większych.

Przychód surowy ze zbóż wynosi w większości kierunków kilkanaście procent całkowitego przychodu, przychód z okopowych zaledwie kilka procent. Ogółem produkcja roślinna oscyluje od 17 do 30%, w jednym tylko kierunku zbożowo-okopowym wznosząc się do 40% całkowitego przychodu surowego. Sad nie gra roli. Natomiast przychody z bydła absolutnie i procentowo są bardzo wielkie. Przekraczając w dwóch kierunkach 500 zł na ha, w dwóch tylko spadają niewiele poniżej 200 zł. Jedynie w kierunku zbożowo-okopowym przychody z tego źródła nie przewyższają przychodów z całej produkcji roślinnej. Świnie grają stosunkowo mniejszą rolę, niż w tejże kategorii na Podolu, przychód z nich nie dorównywuje nawet w specjalizacji w chowie świń przychodowi z obory. Przychód z drobiu jest poważny, przewyższa on tenże z koni (furmanki), w kierunku hodowlanym dochodząc do 12% całkowitego przychodu z sumą przeciętnie około 450 zł na gospodarstwo. Razem produkcja zwierzęca daje od 50 do 69% przychodu z gospodarstwa.

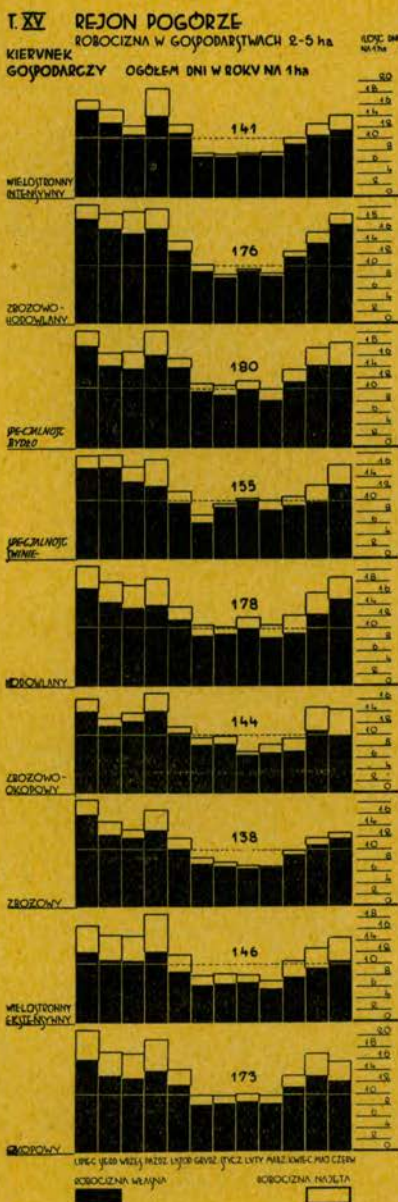
Stosunki w tabeli ocen są wyrównane poza paroma wypadkami odosobnionymi, jak np. szczególnie korzystne warunki komunikacyjne w gospodarstwach, specjalizujących się w chowie świń; w ocenie gleby zwraca uwagę, że najlepszą ma kierunek okopowy, zajmujący ostatnie miejsce — czego jednak nie potwierdza wartość kapitału gruntowego.

Powierzchnie pod zasiewem zbóż dość wyrównane. Kierunki, zasiewające mniej zbóż (55%), uprawiają więcej okopowych (26%). Kierunki rentowniejsze, hodowlane, obracają więcej roli pod pastwne i okopowe na paszę.

W podziale na użytki występują powszechnie łąki i pastwiska, przenoszące 10% w kierunku hodowlanym, oraz drobne skrawki lasu — bez znaczenia. Najwięcej, bo 92% pod rolą posiada kierunek zbożowo-okopowy, najmniej (72%) specjalizacja w trzodzie.

W kapitałach większa różnica występuje między skrajnymi kierunkami wielostronnym intensywnym o 8300 zł kapitału czynnego na ha i okopowym o 5000 zł. Środkowe kierunki mają stosunki dość wyrównane, jeśli idzie o całość kapitału czynnego, kierunek zbożowo-okopowy posiada niski kapitał inwestorzy martwego.

Tylko w kierunku zbożowo-okopowym każde gospodarstwo posiada konia, a

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. hod.	Sp. byd.	Sp. św.	Hod.	Zboż. okop.	Zboż. zowy	Wiel. eks.	Okopowy
Spółcz. rozkł. rob. dni 1.XII-31.III	48	46	59	53	58	58	48	48	52
na ha 1.VII-31.X	30	36	43	36	43	35	30	31	39
	62	78	73	68	74	60	63	65	75

Tabl. 15B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Pogórza

System Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opt.)	przychód czysty	Nakład na pracę	przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okop.-pastewny 4,1	676	317	359	1022	602	705	36	1179	18	17	4	13	1	53
Zboż.-pastewny 3,8	658	279	379	932	614	653	24	1042	21	24	6	15	2	68
Pastewny 3,3	614	315	299	902	544	587	31	962	15	24	5	15	1	60
Zbożowy 3,8	467	156	311	696	397	540	21	888	19	31	6	15	—	71
Różnokierunkowy b 3,4	450	133	317	722	335	589	21	1020	18	17	6	14	—	55
Zboż.-okopowy 3,8	433	125	308	733	412	608	17	972	17	28	6	15	.	66
Okopowy 3,5	409	103	306	667	324	564	34	852	10	30	4	9	2	55

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okop.-pastewny 15	89	53	5	3	4	154 15,0	53 5,2	—	—	53 5,2	8 0,8	3 0,3	218 21,3	33 3,3
Zboż.-pastewny 15	78	63	8	5	7	161 17,3	26 2,7	—	—	26 2,7	5 0,5	2 0,3	194 20,8	41 4,4
Pastewny 7	67	69	2	11	.	149 16,5	32 3,6	6 0,6	—	38 4,2	7 0,7	10 1,1	204 22,5	18 2,0
Zbożowy 17	60	68	5	9	8	150 21,5	36 5,2	—	—	36 5,2	7 1,0	6 0,9	199 28,6	29 4,2
Różnokierunkowy b 5	64	46	6	6	8	130 18,1	33 4,5	—	2 0,3	35 4,8	4 0,5	12 1,7	181 25,1	12 1,6
Zboż.-okopowy 5	68	55	4	9	8	144 19,7	29 4,0	—	—	29 4,0	7 0,9	2 0,3	182 24,9	24 3,2
Okopowy 9	35	56	5	5	6	107 16,1	35 5,3	10 1,5	5 0,7	50 7,5	7 1,0	1 0,1	165 24,7	15 2,3

wielkość gospodarstw ktg. 2 do 5 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komunikacja 1—5	Kierownictwo 1—5
22	4	—	26	19	2	.	—	77	10	7	1	3,4	1,7	3,4	3,9
12	2	—	14	16	2	—	.	81	5	5	3	3,2	1,8	3,6	3,7
14	3	.	17	18	5	—	—	86	5	1	3	2,9	2,7	3,5	3,9
13	1	—	14	9	3	1	1	80	6	3	5	3,2	1,8	3,9	3,5
12	4	—	16	10	6	—	3	84	8	2	3	3,1	1,7	3,5	3,3
19	2	—	21	11	2	—	—	81	10	1	2	3,2	1,9	3,2	3,1
29	2	—	31	6	5	1	1	73	12	1	4	2,5	1,1	3,6	3,3

1 % całego przychodu surowego

I % całego przychodu surowego											Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.				
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	jaja	Pszczóły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i meljo- racynny	Konie robocze	Krowy	Maciorcy
	stosunek			stosunek					stosunek								
443 43,3	1 : 3	35 3,4	1 : 9	59 5,8	2 0,2	88 8,6	1 : 3	21 2,1	648 63,4	7918	4797 60,6	14,6 0,6	63,4 2,6	2,4 0,1			
356 38,2	1 : 7	46 4,9	1 : 9	109 11,7	8 0,8	82 8,8	1 : 1	13 1,4	614 65,8	6472	3986 61,6	28,9 1,1	65,8 2,5	5,3 0,2			
331 36,7	1 : 9	48 5,4	0 : 1	100 11,0	—	80 8,8	1 : 1	.	559 61,9	6239	3950 63,3	21,2 0,7	63,6 2,1	3,0 0,1			
222 31,8	1 : 3	48 6,9	1 : 4	74 10,6	4 0,6	53 7,6	2 : 3	2 0,3	403 57,8	5790	3874 66,9	23,7 0,9	50,0 1,9	10,5 0,4			
263 36,4	1 : 3	31 4,3	1 : 2	81 11,3	1 0,1	54 7,4	1 : 2	2 0,3	432 59,8	7176	4273 59,5	8,8 0,3	50,0 1,7	8,8 0,3			
260 35,5	1 : 3	26 3,5	1 : 4	93 12,8	8 1,0	73 9,9	1 : 1	—	460 62,7	6081	3970 65,3	15,8 0,6	60,5 2,3	—			
250 37,4	1 : 5	25 3,8	1 : 5	85 12,8	1 0,1	53 7,9	1 : 4	9 1,3	423 63,3	4808	2813 58,5	14,3 0,5	65,7 2,3	—			

nawet co drugie — 2 konie, w specjalizacji w bydle tylko co trzecie gospodarstwo utrzymuje konia. Stan krów jest bardziej wyrównany, wyjąwszy słabo zaopatrzone kierunek zbożowo-okopowy. W żadnym kierunku nie wypada przeciętnie nawet po 1 maciorze na gospodarstwo.

Tabl. XV robocizny ilustruje wielki udział pracy rodzinnej we wszystkich kierunkach. Ale też powszechnie nawet w tak drobnej kategorii gospodarstw występuje stała robocizna najemna (patrz miesiące zimowe). Najwyższe zatrudnienie w ciągu zimy widzimy w kierunku hodowlanym, obu specjalizacjach, zbożowo-hodowlanym i okopowym. Najdogodniejszy współczynnik rozkładu 59 posiada specjalizacja w bydle, następnie kierunek hodowlany, najgorszy współczynnik 47 posiadają kierunek zbożowy i zbożowo-hodowlany, a potem obydwie wielostronne (48). Donajem występuje szczególnie w ostatnich dwóch kierunkach t. j. wielostronnym ekstensywnym i okopowym. Obydwie kierunki wielostronne — intensywny i ekstensywny — mają podobny rozkład robocizny w ciągu roku.

Do systemów polowych zaliczono odpowiednie gospodarstwa, wykazujące powyżej następujących średnich pod uprawą ważniejszych ziemiopłodów w procencie roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	61	62	65
Okopowe	20	20	17
Pastewne	18	15	15

Związek systemów polowych z opłacalnością (tabl. 15B) daje się ująć w podziale systemów na 2 grupy. Do pierwszej należą: okopowo-pastewny, zbożowo-pastewny i pastewny (21% pod pastewnymi), — do drugiej wszystkie pozostałe. Kombinacje pastewne należą całkowicie do najlepiej opłacalnych; charakterystyczne jest ostatnie miejsce systemu okopowego (31% pod okopowymi), rozporządzającego zresztą najsłabszą glebą, która mogła wywrzeć tu swój wpływ. System zbożowy z 71% roli pod zbożami zajmuje środkowe miejsce, należąc oczywiście do drugiej grupy. Nawet różnokierunkowy b jest nieco rentowniejszy od zbożowo-okopowego i okopowego.

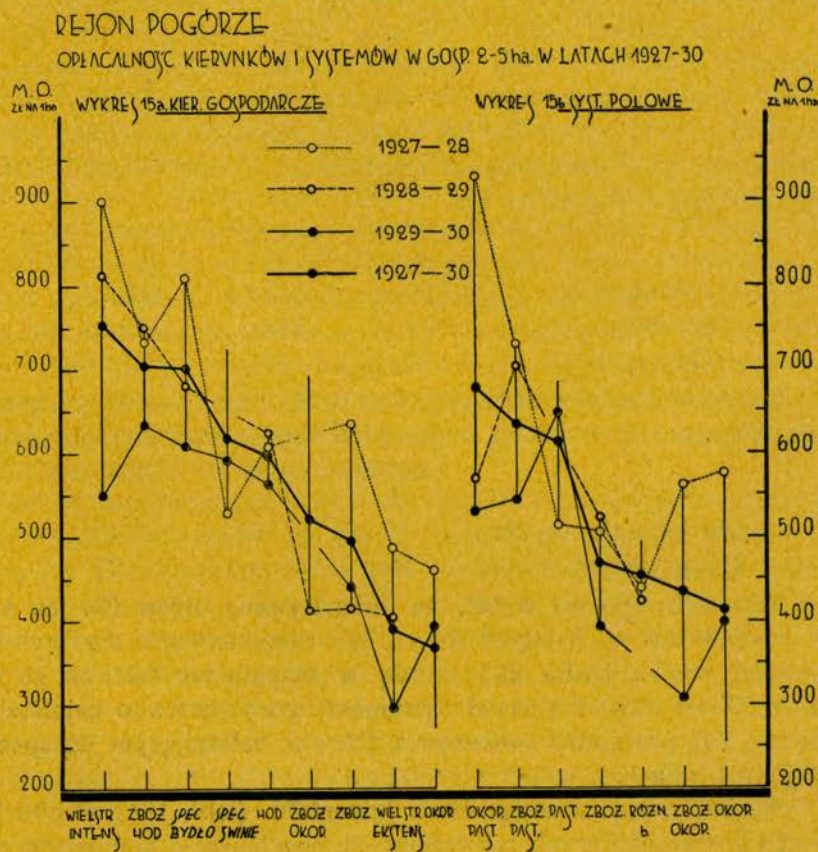
Podział na użytki nie zawiera nic szczególnego. Natomiast tabela oceny w stopniach stwierdza, że systemy grupy przodującej nie wyróżniają się ani glebą, ani warunkami komunikacyjnymi, lecz wyższymi kwalifikacjami kierownictwa.

Przychody surowe ze zbóż i z całej produkcji roślinnej wyrównane w wąskich granicach, większa rozpiętość istnieje w przychodzie

z bydła, wyraźne rozgraniczenie przychodów — w obu grupach. Świnie grają mniejszą rolę, zaledwie górując nad drobiem, którego przychody dwukrotnie przewyższają przychód z koni. Przychód z drobiu płynie nie tylko z jaj, ale w dużej mierze i z hodowli, przychód z koni przeważnie, ale nie wyłącznie z furmanek. Ogółem przychód surowy z produkcji zwierzęcej dwu- i trzykrotnie przewyższa ten z produkcji roślinnej.

Kapitał czynny systemu okopowo-pastewnego 7900 zł na ha jest bardzo wysoki, również kapitał w systemie różnokierunkowym *b* o drogiej ziemi przewyższa 7000 zł. Najniższym kapitałem czynnym i gruntowym wyróżniają się gospodarstwa systemu okopowego.

System różnokierunkowy *b*, o wysokim procencie roli, utrzymuje najmniej koni, zaledwie przypada jeden na co trzecie gospodarstwo, a także najmniej krów (obok zbożowego). Najwięcej koni utrzymuje

system zbożowo-pastewny; stan krów (i macior) jest wyrównany poza dwoma wzmiankowanymi systemami.

Wykres 15a ilustruje rozpiętość opłacalności kierunków gospodarczych w rozpatrywanym 3-leciu. Do więcej stałych wypadaloby zaliczyć zbożowo-hodowlany i hodowlany, największe wahania wykazywały wielostronny intensywny i zbożowy. Wykres 15b odnosi się do systemów polowych. Wielka rozpiętość wahań występuje w systemie okopowo-pastewnym.

Kategoria 5 — 15 ha.

Ze 122 kompletów rachunków gospodarskich, którymi za 3-lecie rozporządzaliśmy w kategorii 5 — 15 ha, wyłączyliśmy w odrębną grupę 5 łączno-pastwiskowych, a nadto wyeliminowaliśmy zupełnie 6 gospodarstw, z których 1 specjalizowało się w pszczelnictwie, drugie w sadownictwie; cztery pozostałe zostały usunięte dla innych przyczyn, również w celu zapewnienia dogodniejszych warunków porównywalności systemów. Do tworzenia kombinacji systemowych pozostało więc 111 gospodarstw. Kierunki gospodarcze zostały określone na podstawie następujących średnich przychodu surowego z ważniejszych gałęzi — w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	410	433	416
Zboże	164	164	123
Okopowe	44	48	37

Do specjalizacji w zakresie chowu bydła i świń weszły gospodarstwa, osiągające z tych źródeł w procencie całego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	40	40	40
Specjalizacja—świnie	20	—	20

Z powyższego już widać, że rozpatrywany rejon (bo ten sam rys występował w kategorii 2 — 5 ha) charakteryzuje się wybitną przewagą chowu bydła nad trzodą w stopniu tak dalekim, że dla r. 1928/29 nie udało się nawet wyodrębnić gospodarstw o najniższym cenzusie 20% przychodu surowego z chlewni, zaliczającym do specjalizacji w świnia.

Porównyując uszeregowanie kierunków (tabl. 16A) w obu kategoriach wielkościowych, zauważamy, że specjalizacje hodowlane zaj-

mują wyższe miejsca w kategorii gospodarstw mniejszych, natomiast kierunek zbożowo-okopowy z wybitnie zwiększonym przychodem czystym obejmuje wyższe miejsca w kategorii gospodarstw większych. Naczelne i końcowe miejsca przypadają tym samym kierunkom, ale kierunek zbożowy w kategorii 5 — 15 ha wyprzedza specjalizację w świniach; również kierunek hodowlany wyprzedza w tej kategorii obydwie specjalizacje, w przeciwieństwie do kategorii 2 — 5 ha. Różnice zachodzą więc wyraźne. W kategorii rozpatrywanej należy zaznaczyć, że przychód czysty w kierunku zbożowym stawia go zaraz po hodowlanym. Wspomniany kierunek zbożowo-okopowy wykazuje najwyższy w tej kategorii przychód czysty i tylko niski stosunkowo nakład na pracę spycha go z naczelnego miejsca na drugie. Można by sądzić, że rodziny nieliczne z powodzeniem oddawałyby się, posiadając w rej. Pogórza gospodarstwa obszaru 5 — 15 ha, kierunkowi zbożowo-okopowemu, a w razie niemożności, poszukując kierunku o stosunkowo niskim nakładzie — stosowałyby zbożowy.

Nakład na nawozy dość wyrównany, nieco wyższy w kierunkach rentowniejszych, nie odbiega zbyt od nakładu w kategorii 2—5 ha. Naogół rezultaty, nakłady i koszty produkcji są niższe w kategorii gospodarstw większych, co jest objawem znanym: jedynie w kategorii drobnych gospodarstw, odznaczających się wogóle większą rozpiętością przychodu czystego, maleje on znacznie szybciej w kierunkach gorzej rentownych i spada w nich do poziomu, niespotykanego w kategorii gospodarstw większych (porównaj rej. Podole). W kierunkach bardziej rentownych zaznacza się w obu kategoriach wybitniejszy udział, czasem przewaga (szczególnie w kategorii 5—15 ha) przychodu czystego w mierniku opłacalności, w gorzej rentownych zdecydowana przewaga jest po stronie nakładu na pracę, który staje się głównym składnikiem miernika opłacalności.

Przychód surowy ze zbóż waha się od 13% przychodu ogólnego w kierunku hodowlanym do 30% w zbożowym i zbożowo-okopowym. Przychód z okopowych tylko w 3 kierunkach przekracza 5%, osiągając w okopowym 14%. Razem produkcja roślinna dochodzi 44% w kierunku zbożowo-okopowym, spadając w hodowlanym do 17%. Przychody z sadu i warzyw stanowią niewielką pozycję. Przychód z bydła spada zaledwie w paru kierunkach poniżej 30%, przyczem stosunkowo w większej części płynie z przyrostu i cieląt, niż to miało miejsce w kategorii 2—5 ha. Przychód z koni (furmanki) jeszcze wzrósł, wynosząc od 5 — 10% i w większości kierunków, szczególnie słabszych, przewyższając np. przychód z okopowych, a prawie we wszystkich—

Tabl. 16A.

Oplacalność kierunków gospodarczych w rejonie Pogórza

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 7,1	639	333	306	896	501	563	26	959	108	69	7	9	10	203 22,6	55 6,1	19 2,2	3 0,3	77 8,6
Zboż.-okopowy 9,2	609	371	238	812	460	441	28	808	120	73	8	24	17	242 29,8	61 7,5	25 3,1	12 1,5	98 12,1
Hodowlany 7,8	595	311	284	828	446	517	21	848	55	42	6	4	3	110 13,3	22 2,7	—	—	22 2,7
Specjaliz.-bydło 7,0	568	275	293	770	385	495	23	870	72	46	5	3	7	133 17,3	29 3,7	9 1,2	—	38 4,9
Zboż.-hodowlany 7,3	554	267	287	844	441	577	15	949	103	68	8	11	8	198 23,4	24 2,8	2 0,2	—	26 3,0
Zbożowy 10,0	505	281	224	652	394	371	20	684	65	103	7	13	13	201 30,8	26 4,0	1 0,2	—	27 4,2
Specjaliz.-świnie 8,9	483	247	236	726	341	479	25	796	56	48	6	9	9	128 17,6	23 3,1	9 1,3	—	32 4,4
Okopowy 8,4	404	173	231	568	322	395	12	730	55	47	7	4	5	118 20,8	35 6,2	34 6,0	8 1,4	77 13,6
Wielostronny-ekst. 8,8	366	155	211	530	282	375	14	673	49	43	4	3	6	105 19,9	21 4,0	2 0,4	1 0,2	24 4,6

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli													Podział na użytki w % całego obszaru				
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na pasze	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne paszę	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 15	23	20	6	13	1	63	14	3	2	19	12	3	—	2	78	11	5	1
Zboż.-okopowy 7	23	24	6	15	—	68	12	1	6	19	10	2	—	1	75	16	3	2
Hodowlany 15	17	20	8	18	2	65	14	4	—	18	14	3	—	—	68	19	4	5
Specjaliz.-bydło 16	19	18	5	14	5	61	13	5	2	20	15	2	—	1	74	13	3	6
Zboż.-hodowlany 14	22	20	7	14	2	65	14	2	1	17	12	3	1	2	75	13	4	4
Zbożowy 12	14	33	7	15	—	69	13	1	—	14	14	1	—	2	77	8	3	8
Specjaliz.-świnie 9	18	22	8	17	—	65	17	2	—	19	10	3	—	1	76	16	4	1
Okopowy 11	21	23	5	14	1	64	13	2	7	22	10	2	—	2	79	13	3	1
Wielostronny-ekst. 33	19	23	6	17	1	66	12	3	1	16	14	3	—	—	72	16	3	4

wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 15 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach							
Inne płody	Slano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba	Łąki i pastwiska	Komuni- kacja	Kierow- nictwo	
					stosunek			stosunek					stosunek				1-5	1-3	1-5	1-5	
5 0,6	4 0,5	289 32,3	17 1,9	313 34,9	2:3	71 8,0	1:5	95 10,6	1 0,1	51 5,7	1:1	4 0,4	535 59,7	3,3	2,1	3,6	3,7				
8 1,0	8 1,0	356 43,9	15 1,8	213 26,2	2:7	37 4,6	1:9	48 5,8	—	37 4,6	1:2	1 0,2	336 41,4	3,6	2,3	3,5	3,8				
5 0,5	6 0,7	143 17,2	23 2,8	312 37,7	1:3	77 9,3	1:3	135 16,4	3 0,3	55 6,6	4:5	9 1,1	591 71,4	2,9	2,0	3,2	3,8				
6 0,8	6 0,8	183 23,8	18 2,3	350 45,5	1:3	41 5,3	1:4	66 8,5	—	53 6,9	1:4	1 0,1	511 66,3	3,6	2,1	3,6	3,8				
8 0,9	6 0,8	238 28,1	22 2,7	248 29,5	1:3	87 10,3	1:5	114 13,5	4 0,4	59 7,0	1:1	9 1,1	521 61,8	3,3	2,0	3,5	3,7				
4 0,6	5 0,7	237 36,3	19 3,0	171 26,2	1:2	37 5,7	1:9	58 8,9	—	31 4,8	2:1	6 0,9	303 46,5	3,0	2,0	3,8	3,9				
3 0,4	12 1,6	175 24,0	17 2,4	204 28,0	2:5	65 9,0	1:9	190 26,3	—	35 4,9	1:3	—	494 68,2	3,1	2,1	3,4	3,7				
7 1,2	5 0,8	207 36,4	13 2,3	180 31,6	1:3	30 5,2	1:6	42 7,3	—	35 6,2	2:3	4 0,8	291 51,2	3,6	1,9	3,7	3,8				
4 0,7	4 0,7	137 25,9	11 2,1	173 32,7	1:3	43 8,1	1:9	68 12,8	1 0,3	37 6,9	1:2	2 0,3	324 61,1	3,2	1,8	3,2	3,8				
Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego																		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.			
						Konie		Bydło rогate					Trzoda chlewna			Owce i kozy					
						robocze	stadnina	bułaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie							
6600	4434 67,2	1287 19,5	379 5,7	282 4,3	23,9 1,7	1,4 0,1	1,4 0,1	42,2 3,0	33,8 2,4	1,4 0,1	7,0 0,5	11,3 0,8	7,0 0,5	—							
6174	4426 71,6	992 16,1	314 5,1	192 3,1	20,7 1,9	—	2,2 0,2	37,0 3,4	18,5 1,7	5,4 0,5	2,2 0,2	6,5 0,6	22,8 2,1	—							
5422	3441 63,5	923 17,0	395 7,3	226 4,2	21,8 1,7	2,6 0,2	6,4 0,5	43,6 3,4	14,1 1,1	2,6 0,2	14,1 1,1	24,4 1,9	10,3 0,8	1,3 0,1							
6237	4370 70,1	1027 16,5	364 5,8	197 3,2	21,4 1,5	2,9 0,2	4,3 0,3	41,4 2,9	17,1 1,2	4,3 0,3	2,9 0,2	14,3 1,0	7,1 0,5	—							
6225	4032 64,8	1155 18,6	405 6,5	289 4,6	26,0 1,9	5,5 0,4	1,4 0,1	43,8 3,2	30,1 2,2	1,4 0,1	6,8 0,5	11,0 0,8	34,2 2,5	2,7 0,2							
5199	3258 62,7	1235 23,7	306 5,9	223 4,3	21,0 2,1	2,0 0,2	5,0 0,5	41,0 4,1	18,0 1,8	9,0 0,9	5,0 0,5	25,0 2,5	2,0 0,2	—							
5288	3375 63,8	1019 19,3	355 6,7	276 5,2	21,3 1,9	2,2 0,2	5,5 0,5	37,1 3,3	13,5 1,2	2,2 0,2	15,7 1,4	27,0 2,4	24,7 2,2	2,2 0,2							
5583	3576 64,0	1145 20,5	318 5,7	189 3,4	19,0 1,6	2,4 0,2	9,5 0,8	38,1 3,2	13,1 1,1	6,0 0,5	2,4 0,2	15,5 1,3	4,8 0,4	—							
4976	3466 69,6	827 16,6	310 6,2	190 3,8	21,6 1,9	1,1 0,1	2,3 0,2	36,4 3,2	20,5 1,8	2,3 0,2	6,8 0,6	14,8 1,3	13,6 1,2	3,4 0,3							

przychód z drobiu. Świnie nie grają zbyt wybitnej roli w dwóch przodujących kierunkach; w trzecim z kolei kierunku hodowlanym przychód z nich wynosi 16%; specjalizacja w świniami należy, jak wiemy, do kierunków średnio-rentownych. Drób stanowi dość wyrównaną pomocniczą gałąź przychodu, w kierunkach rentowniejszych wynoszącą około 50 zł na ha, w mniej rentownych — 35 zł. Drób w kategorii 2—5 ha przynosił w stosunku na ha więcej, ale na gospodarstwo — dużo mniej.

Ocena w stopniach daje stosunki pod każdym względem wyrównane na dobrym poziomie. Zwraca uwagę wysoki szacunek łąk i pastwisk. Wyrównane także są stosunki w zakresie powierzchni pod zasiewami: zboża wahają się w granicach tylko 61—69%, pastewne od 11—20%, znaczniejsze różnice spotykamy w uprawie okopowych (14—22%), zależnie od występowania buraków cukrowych, które nie potrafią jednak kierunkowi okopowemu zapewnić lepszego miejsca w hierarchii opłacalności. Pod ziemniakami wielkość powierzchni bardzo ujednolajniona we wszystkich kierunkach. Drobne ugory są powszechnie zachowywane.

Łąki i pastwiska występują powszechnie w stosunku kilkunastu procent całego obszaru (patrz przychód z siana), widzimy również we wszystkich kierunkach po kilka procent lasu. Sady i wawrzywniki zajmują od 3—5% obszaru.

W kapitale czynnym nie zachodziłyby wielkie różnice, gdyby nie jego wysokość w dwóch skrajnych kierunkach: wielostronnym intensywnym 6600 zł i ekstensywnym około 5000 zł na ha. Naogół istniejące różnice między kierunkami należy raczej zapisać na rachunek wartości kapitałów gruntowego i budowlanego, niż inwentarza żywego i martwego. Stan koni i bydła wyrównany w stosunku na 100 ha, stan macior, poza kierunkiem hodowlanym i specjalizacją w świniami, które posiadają ich więcej, waha się między 1 sztuką na co drugie i co piąte gospodarstwo.

Tabl. XVI robocizny wykazuje wysoki stan zatrudnienia w kierunkach hodowlanym i zbożowo-hodowlanym, następnie wielostronnym intensywnym i specjalizacji w bydło. Niski stan zatrudnienia w okresie zimy daje kierunek zbożowo-okopowy (spółcz. rozkładu 42). Własna robocizna występuje najsilniej w kierunku wielostronnym intensywnym i zbożowo-hodowlanym, najem — w zbożowo-okopowym, hodowlanym i specjalizacji w świniami. W kierunkach wielostronnym intensywnym i ekstensywnym oraz zbożowo-hodowlanym i okopowym zdawałoby

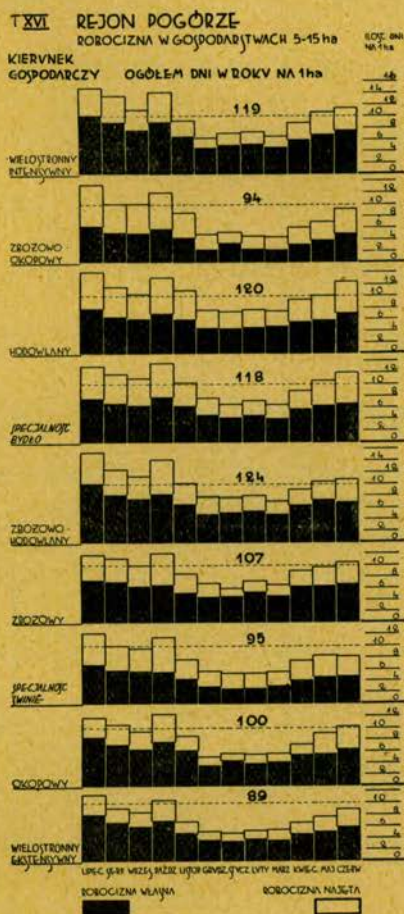
się pozostawać najwięcej własnej robocizny niewykorzystanej w okresie zimy, sądząc z różnicy wysokości jej zatrudnienia w okresach gorących robót i w miesiącach zimowych. Ale wszędzie występuje stały najem całoroczny, szczególnie w kierunku hodowlanym i specjalizacji w świiniach. Żaden kierunek nie odznacza się równomiernością w rozłożeniu prac w ciągu roku. Najwyższy współczynnik rozkładu 60 posiada kierunek hodowlany, potem zbożowy (59).

Systemy polowe zostały określone na podstawie następujących średnich powierzchni zasiewów pod ważniejszymi ziemiopłodami w % roli:

	1927/28	1928/29	1929/28
	%	%	%
Zboża	64	66	64
Okopowe	17	18	17
Pastewne	16	14	16

Widzimy wielką stałość średnich w ciągu 3 lecia.

W uszeregowaniu systemów (tabl. 16B) przy porównywaniu z kłg 2—5 ha widzimy zmianę na korzyść systemów z udziałem okopowych. System zbożowo-okopowy zajmuje pierwsze miejsce, gdy tam był na przedostatnim, okopowy z 24% pod okopowami (wprawdzie z najniższym przychodem czystym) — środkowe, gdy w poprzedniej kategorii znajdował się na ostatnim. Natomiast zbożowo-pastewny spadł ze swego drugiego miejsca. System okopowo-pastewny i pastewny (23% pod pastewnymi) należą i tutaj, w kłg 5—15 ha, do grupy więcejrentownych. Zbożowy z 73% roli pod zbożami spadł do ostat-

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. okop.	Hod.	Sp. byd.	Zboż. hod.	Zboż. zowy	Sp. sw.	Okopowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni	51	42	60	55	57	59	49	48	51
na ha { I.XII—31.III	27	19	29	27	30	26	21	21	20
na ha { I.VII—31.X	53	45	48	49	53	44	43	44	39

Tabl. 16B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Pogorza

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mierz. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża
Zboż.-okopowy 8,3	578	323	255	760	439	437	18	757	23	24	6	14	2	69
Okop.-pastewny 8,6	505	254	251	731	380	477	23	652	18	19	6	13	1	57
Pastewny 7,7	504	243	261	725	372	482	17	832	18	19	6	15	2	60
Okopowy 7,5	501	207	294	696	398	489	11	889	19	20	6	14	1	60
Zboż.-pastewny 7,6	485	213	272	696	388	483	11	832	20	24	8	16	1	69
Zbożowy 8,7	449	225	224	640	353	415	18	707	19	28	7	18	1	73
Łączno-pastwisk. 6,3	435	216	219	618	338	402	14	749	25	27	5	8	2	67

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne plody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Zboż.-okopowy 15	97	55	6	10	11	179 23,5	39 5,1	18 2,4	3 0,4	60 7,9	8 1,0	5 0,7	252 33,1	13 1,7
Okop.-pastewny 22	75	52	7	8	6	148 20,2	32 4,4	20 2,7	3 0,4	55 7,5	6 0,8	9 1,3	218 29,8	15 2,0
Pastewny 20	77	45	5	5	5	137 18,8	26 3,5	4 0,6	. .	30 4,1	4 0,6	4 0,5	175 24,0	22 2,9
Okopowy 9	58	54	8	4	6	130 18,6	34 4,9	23 3,4	5 0,7	62 9,0	7 1,0	. .	199 28,6	17 2,4
Zboż.-pastewny 12	80	61	8	5	9	163 23,3	23 3,3	— .	5 0,7	28 4,0	6 0,9	6 0,9	203 29,1	22 3,2
Zbożowy 30	57	66	6	9	8	146 22,8	32 5,1	4 0,6	— .	36 5,7	3 0,5	3 0,4	188 29,4	14 2,1
Łączno-pastwisk. 5	61	38	2	—	2	103 16,6	17 2,8	— .	— .	17 2,8	2 0,4	18 2,9	140 22,7	19 3,1

wielkość gospodarstw ktg. od 5 do 15 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komunikacja 1—5	Kierownictwo 1—5
14	2	4	20	8	2	—	1	72	20	3	1	3,5	2,4	3,4	3,8
16	4	3	23	16	3	—	.	76	14	3	.	3,5	1,6	3,5	3,7
12	3	.	15	20	3	—	1	73	13	4	7	3,1	1,7	3,2	3,9
15	2	7	24	10	4	—	2	76	15	4	1	3,4	2,3	3,2	3,9
10	3	—	13	16	2	—	—	78	7	5	6	3,5	2,2	3,6	3,8
12	1	1	14	9	2	1	1	74	14	4	3	3,2	2,2	3,5	3,8
14	5	—	19	7	7	—	—	48	41	3	2	3,8	2,3	3,7	3,7

1 % całego przychodu surowego

Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego

Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.

Bydło	przyrost cieląt	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	obsz. użytkow w zł i % kapi- tału czynnego		na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.		
	stosunek			stosunek					stosunek				Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciory
257 33,8	1 : 2 6,4	49	1 : 7	68 8,9	1 0,1	43 5,7	5 : 3	2 0,3	420 55,2	6351	4358 68,6	22,9 1,9	41,0 3,4	3,6 0,3			
254 34,8	3 : 7 6,7	49	1 : 9	91 12,4	1 0,1	44 6,1	1 : 2	4 0,5	443 60,6	5682	3886 68,3	19,8 1,7	36,0 3,1	12,8 1,1			
250 34,2	1 : 6 7,4	54	1 : 3	78 10,7	1 0,2	54 7,4	1 : 1	13 1,7	450 61,6	5848	3969 67,8	20,8 1,6	41,6 3,2	2,6 0,2			
218 31,4	1 : 2 7,2	50	3 : 7	87 12,5	1 0,1	42 6,0	3 : 4	6 0,9	404 58,1	6669	4139 62,0	22,7 1,7	49,3 3,7	4,0 0,3			
201 28,9	1 : 3 8,0	56	1 : 5	78 11,2	5 0,7	48 6,9	1 : 2	4 0,6	392 56,3	5823	3983 68,4	23,7 1,8	42,1 3,2	10,5 0,8			
196 30,6	1 : 3 9,7	62	1 : 9	85 13,3	1 0,1	39 6,0	1 : 2	3 0,5	385 60,2	4868	3126 64,2	23,0 2,0	37,9 3,3	5,7 0,5			
290 46,8	1 : 2 2,8	17	1 : 3	64 10,4	1 0,1	27 4,4	3 : 2	—	399 64,5	5801	3843 66,2	12,7 0,8	44,4 2,8	11,1 0,7			

niego miejsca, ale w przychodzie czystym wykazuje lepsze wyniki, niż w kategorii 2—5 ha. Rozpiętość przychodów czystych węższa, w kategoriach gospodarstw większych nie spadają one nigdy w systemach gorzej opłacalnych tak nisko, jak w gospodarstwach mniejszych. Wszystkie wyprowadzone na ha wielkości rachunkowe maleją ze wzrostem obszaru rozpatrywanej kategorii gospodarstw.

System okopowo-pastewny, zajmujący trwale dobre miejsce w obu kategoriach, ma pod zbożami tylko 57%, natomiast pod okopowemi 23% i „innymi paszami“ 16% roli.

Podział na użytki i tabela ocen punktowych wykazują stosunki wyrównane. Zwraca uwagę większy odsetek łąk i pastwisk (bardzo dobrych) w przodującym systemie zbożowo-okopowym — może nie pozostaje to bez wpływu na jego wysokie rezultaty.

Przychody surowe z produkcji roślinnej wynoszą we wszystkich systemach dwadzieścia kilka procent ogólnego przychodu, tylko w naczelnym zbożowo-okopowym podnoszą się do 33%. Grupa łączno-pastwiskowa osiąga z bydła 47% przychodu całkowitego, posiada ona 41% obszaru pod dobrymi łąkami i pastwiskami. Udział świń w przychodzie surowym w lepszych systemach jest trzykrotnie niższy, niż z bydła. Drób przynosi tyleż, co konie. Razem produkcja zwierzęca daje wyżej połowy całkowitego przychodu surowego.

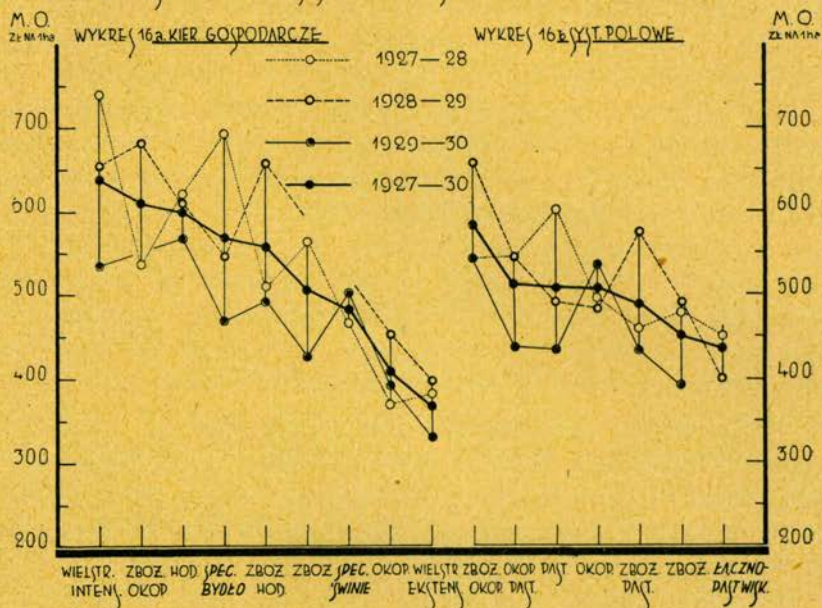
System zbożowy ma kapitał gruntowy oszacowany o 25% niżej od okopowego (w ktg 2—5 ha było odwrotnie), a ponieważ i w ocenie gleby w stopniach zachodzi niewielka różnica na niekorzyść zbożowego — może występować wpływ gleby na zajęcie przezeń niskiego miejsca w szeregu opłacalności.

Tabela inwentarza nie nastręcza specjalnych uwag.

Wykres 16a wskazuje na dużą stałość w opłacalności kierunku hodowlanego, podobnie jak w ktg 2—5 ha. Również odznaczają się stałością rezultatów kierunek okopowy i wielostronny ekstensywny (ten ostatni odwrotnie, niż w ktg 2—5 ha). Dużą rozpiętość wykazuje kierunek wielostronny intensywny i specjalizacja w bydło, podobnie do stosunków w ktg 2—5 ha. Wykres 16b ilustruje małą rozpiętość wyników w systemach polowych. Wahania systemów pastewnego, zbożowo-pastewnego i zbożowego są zbliżone do ktg 2—5 ha, różnią się natomiast w rozpiętości systemy okopowo-pastewny i okopowy (zbożowo-okopowy posiada dane za inne lata dla każdej kategorii, więc nieporównywalne).

REJON DOGÓRZE

OPŁACALNOŚĆ KIERUNKÓW I SYSTEMÓW W GOSP. 5-15 ha W LATACH 1927-30

ROZDZIAŁ XIV.

REJON GÓRSKI.

K a t e g o r j a 2 — 12 ha.

Rejon Górski obejmuje powiaty: Żywiec, Maków, Nowy Targ, Limanowa, Nowy Sącz, Grybów, Gorlice, Sanok, Lesko, Stary Sambor, Turka, połud.-zachodnią część Drohobycza, Skole, Dolina, połud. połowę Kałusza, Bohorodczany, Nadwórna, Kosów i południowy skrawek Kołomyi.

Pierwotny zamiar podzielenia rejonu na dwa: wschodni i zachodni okazał się niewykonalny z powodu niedostatecznej po podziale liczebności materiału. Z 88 gospodarstw, których rachunkami w przyjętej klasie wielkościowej rozporządzaliśmy, wyłączono na ogólnych zasadach w osobną grupę łączno-pastwiskową 10, zaś wyeliminowano dla różnych przyczyn 8 w celu zapewnienia większego stopnia porównywalności. Pozostało więc do tworzenia kombinacji systemowych 70 gospodarstw. Kierunki gospodarcze zostały wyznaczone przez następujące średnie przychodu surowego z odpowiednich gałęzi w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	313	386	322
Zboża	82	108	77
Okopowe	41	42	32

Do specjalizacyj zaliczyliśmy gospodarstwa, osiągające z chowu bydła lub świń w stosunku do całkowitego przychodu surowego powyżej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	45	40	50
Specjalizacja — świnię	20	20	25

Występuje w górach pierwszoplanowa rola chowu bydła, o wiele donioślejsza, niż świń.

Na tabl. 17A zauważamy przedewszystkiem, że wielkość średniego obszaru gospodarstw obu krańcowych kierunków mogła wywrzeć pewien wpływ na wyniki (4,4 ha i 8,3 ha). Rozpiętość opłacalności jest znaczna, stosunek między krańcowymi kierunkami jak $2\frac{1}{2}:1$. Uszeregowanie kierunków jest chwilami nieoczekiwane. Kierunek zbożowo-okopowy stoi narówni z okopowo-hodowlanym i zbożowo-hodowlanym, a wyżej od specjalizacji w bydle (wpływ gleby, patrz punktacja).

Znaczenie chowu bydła polega na jego rozpowszechnieniu w gospodarstwach górskich, ale nie na jednostronności. Nawet pewna specjalizacja w trzodzie chlewnej jest rentowniejsza od specjalizacji w bydle. Rozmiary chowu bydła, aczkolwiek w szerokich granicach traktowanego, muszą być scharmonizowane z innymi gałęziami gospodarczymi w celu osiągnięcia maximum korzyści z całości warsztatu. Górskie gospodarstwa nastawione na znaczną przewagę hodowli, nie osiągają, wbrew temu, co pozornie wydawałoby się, najlepszych rezultatów. Kierunek okopowo-hodowlany ma 72% przychodu surowego z produkcji zwierzęcej, a tylko 15% z roślinnej, ustępując wielostronnemu intensywnemu, który posiada 56% ze zwierzęcej i 26% z roślinnej produkcji. Przychód ze zbóż ma nadspodziewanie duże znaczenie, wahając się od 5% całkowitego przychodu surowego, do 25% w kierunku zbożowym. Całkowity przychód z produkcji roślinnej, wynosząc od 15—36%, ustępuje znacznie temuż z produkcji zwierzęcej, który od 44% sięga do 72%, nadając gospodarstwom rejonu rozpatrywanej kategorii wielkościowej, niezależnie od kierunku, charakter hodowlany. Chów świń jest wszędzie silnie zmajoryzowany przez chów bydła, wyjąwszy specjalizację w trzodzie chlewnej. Jeśli już się przechylać na stronę specjalizacji, to jak podnosiliśmy, lepiej obierać ją w świnia. W kilku kierunkach (pominąwszy 3 pierwsze) przychód surowy ze świń spada do rzadko spotykanego niskiego poziomu kilku % całkowitego przychodu. Drób w kierunkach gorzej opłacalnych dorównywuje, a czasem przewyższa w przychodzie surowym trzodę chlewną. Owce i kozy nawet w górskich gospodarstwach nie mają znaczenia.

W tabeli ocen w kierunku okopowo-hodowlanym występuje niska kwalifikacja gleby 2,4, zaś w zbożowo-okopowym wysoka 3,4, co wywiera skutek na wyniki. Stosunki pod względem komunikacji i kierownictwa wyrównane.

W tablicy zasiewów daje się zauważyć większa powierzchnia pod pszenicą w kierunkach, rozporządzających lepszą glebą, w tych

Tabl. 17A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Górskim

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opł.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 4,4	580	177	403	784	506	607	19	838	65	48	9	7	3	132 16,9	49 6,2	—	4 0,5	53 6,7
Specjaliz.-świnie 6,8	468	194	274	646	405	452	16	738	27	33	8	5	4	77 11,9	28 4,3	—	.	28 4,3
Zboż.-hodowlany 6,9	430	126	304	753	385	627	17	995	66	70	10	6	30	182 24,2	23 3,1	—	—	23 3,1
Okop.-hodowlany 4,8	429	83	346	664	354	581	42	870	2	14	9	5	5	35 5,3	51 7,6	—	.	51 7,6
Zboż.-okopowy 5,0	420	113	307	612	350	499	19	781	50	46	18	25	11	150 24,6	53 8,7	—	—	53 8,7
Specjaliz.-bydło 4,5	384	66	318	590	333	524	29	779	7	25	11	10	2	55 9,3	50 8,4	—	—	50 8,4
Okopowy 5,8	367	74	293	514	296	440	19	664	6	26	6	12	6	56 10,9	55 10,6	—	—	55 10,6
Zbożowy 6,2	295	-13	308	464	215	477	99	735	37	48	6	9	18	118 25,4	20 4,4	—	—	20 4,4
Wielostronny-ekst. 8,3	219	-16	235	335	192	351	10	535	17	24	4	6	2	53 15,8	16 4,7	—	—	16 4,7

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne paszę	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 8	16	17	8	17	5	63	17	3	—	20	14	3	—	—	70	4	3	6
Specjaliz.-świnie 8	10	18	5	27	1	61	16	2	—	18	16	4	—	1	80	7	2	5
Zboż.-hodowlany 11	17	19	8	17	1	62	13	2	—	15	15	8	—	—	80	6	5	2
Okop.-hodowlany 9	1	8	8	40	.	57	14	1	—	15	22	3	—	3	79	8	1	5
Zboż.-okopowy 5	13	17	18	19	1	68	15	3	—	18	14	—	—	—	71	8	6	11
Specjaliz.-bydło 14	2	10	10	34	2	58	16	2	—	18	17	2	—	5	78	10	1	6
Okopowy 15	3	14	7	33	1	58	18	2	—	20	18	3	—	1	72	11	2	8
Zbożowy 6	14	17	6	27	—	64	14	6	—	20	14	2	—	—	77	4	3	3
Wielostronny-ekst. 11	11	14	5	28	2	60	13	1	—	14	14	3	—	8	72	8	2	10

wielkość gospodarstw ktg. od 2 do 12 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach									
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	turmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	1-5	Łąki i pastwiska	1-3	Komuni- kacja	1-5	Kierow- nictwo	1-5
					stosunek			stosunek					stosunek										
17 2,1	1 0,1	203 25,8	41 5,3	244 31,1	1:2	29 3,7	1:7	108 13,8	8 1,0	49 6,3	1:2	3 0,4	41 56,3	2,9	1,7	3,0	3,2						
8 1,3	.	113 17,5	20 3,1	153 23,6	1:3	61 9,4	1:3	160 24,7	3 0,5	25 3,9	3:1	6 1,0	408 63,1	2,9	1,6	3,2	3,2						
23 3,4	10 1,4	238 32,1	22 3,0	221 29,3	1:2	39 5,1	1:7	116 15,4	3 0,4	33 4,4	1:1	4 0,6	416 55,2	3,3	1,7	3,2	3,3						
12 1,8	5 0,8	103 15,5	11 1,6	332 50,0	1:2	57 8,6	0:1	42 6,3	1 0,3	47 7,0	1:3	1 0,1	480 72,3	2,4	1,9	3,0	3,0						
19 3,1	1 0,1	223 36,5	20 3,2	159 26,0	1:2	9 1,4	0:1	52 8,6	—	51 8,3	3:4	1 0,1	272 44,4	3,4	1,7	3,0	3,2						
6 1,0	1 0,2	112 18,9	8 1,5	312 52,9	1:2	30 5,0	0:1	21 3,6	1 0,2	43 7,3	1:1	1 0,2	408 69,2	2,7	2,0	3,1	3,1						
5 0,9	9 1,8	125 24,2	10 2,0	169 32,9	1:1	34 6,7	0:1	45 8,8	2 0,3	28 5,3	3:7	1 0,3	279 54,3	2,8	1,7	3,5	3,1						
5 1,1	—	143 30,9	9 1,9	159 34,3	1:3	48 10,4	0:1	22 4,7	2 0,4	31 6,8	1:2	1 .	263 56,6	3,1	1,6	3,6	3,0						
2 0,7	.	71 21,3	10 3,1	124 37,0	2:3	29 8,5	1:4	26 7,8	2 0,7	17 5,1	3:7	9 2,6	207 61,7	2,9	2,0	3,3	3,3						
Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego														Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.									
														Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
														robocze	stadnina	bułaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie	
3857	2168 56,2	930 24,1	342 8,9	169 4,4	11,4 0,5	—	4,5 0,2	45,4 2,0	43,2 1,9	—	4,5 0,2	59,1 2,6	18,2 0,8	4,5 0,2									
4749	3047 64,2	906 19,1	328 6,9	200 4,2	23,5 1,6	2,9 0,2	—	39,7 2,7	22,1 1,5	—	17,6 1,2	—	27,9 1,9	—									
6136	4314 70,3	848 13,8	418 6,8	219 3,6	24,6 1,7	2,9 0,2	5,8 0,4	43,5 3,0	27,5 1,9	2,9 0,2	18,8 1,3	15,9 1,1	11,6 0,8	—									
4945	2856 57,7	1087 21,9	425 8,6	223 4,5	14,6 0,7	—	2,1 0,1	64,6 3,1	33,3 1,6	4,2 0,2	2,1 0,1	2,1 0,1	10,4 0,5	2,1 0,1									
4702	2879 61,2	1108 23,6	271 5,8	195 4,1	4,0 0,2	—	10,0 0,5	36,0 1,8	30,0 1,5	—	—	24,0 1,2	16,0 0,8	—									
4135	2543 61,5	906 21,9	375 9,1	155 3,7	15,6 0,7	—	6,7 0,3	55,5 2,5	33,3 1,5	11,1 0,5	—	2,2 0,1	13,3 0,6	2,2 0,1									
3879	2360 60,8	980 25,2	245 6,3	131 3,4	12,1 0,7	—	6,9 0,4	37,9 2,2	20,7 1,2	12,1 0,7	—	5,2 0,3	15,5 0,9	—									
4321	3071 71,1	589 13,6	390 9,0	140 3,2	12,9 0,8	—	1,6 0,1	43,5 2,7	48,4 3,0	4,8 0,3	11,3 0,7	4,8 0,3	11,3 0,7	—									
3051	1904 62,4	448 14,7	260 8,5	138 4,5	12,0 1,0	1,2 0,1	8,4 0,7	28,9 2,4	20,5 1,7	7,2 0,6	1,2 0,1	2,4 0,2	9,6 0,8	2,4 0,2									

także kierunkach procent roli wogóle pod zbożami jest wyższy. Kierunek okopowo-hodowlany posiada wysoki procent roli pod pastwami, natomiast nie wyróżnia się obszarem pod okopowami; wogóle powierzchnie pod ziemniakami wyrównane, różnice w procencie roli pod okopowami zarysowują się między kierunkami tylko w okopowych pastwiskach. Powszechnie i dużo przeznacza się roli pod rośliny pastwne.

Podział na użytki (po wyłączeniu grupy łączno-pastwiskowej) nie zdaje się posiadać związku z opłacalnością: największa różnica w procencie roli (10%) zachodzi między dwoma naczelnymi kierunkami. Dwa inne posiadają 10% użytków pod lasem: sądzimy, że w połowie przestrzeni tę można zawsze traktować, jako użytkowaną w formie pastwiska.

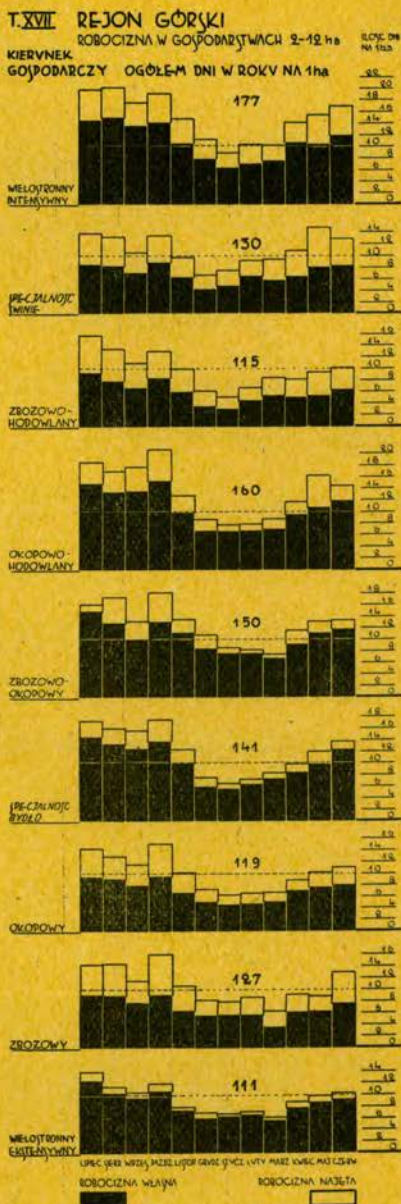
Kapitały wykazują większą różnorodność, szczególnie interesujące są dwa zestawienia: między kierunkiem wielostronnym intensywnym, zajmującym przodujące miejsce w szeregu opłacalności o niskim kapitale czynnym 3857 zł na ha i kierunkiem zbożowo-hodowlanym, z kapitałem 6136 zł, najwyższym z tutaj notowanych, o opłacalności wprawdzie dobrej, ale jednak niższej w porównaniu z poprzednim kierunkiem. Na różnicę wpływa głównie dwa razy wyżej wyceniona i istotnie lepsza gleba (i lepsze położenie gospodarstw) w ostatnim kierunku. Drugie zestawienie odnosi się do porównania bardzo różnych wyników dwóch kierunków o równym kapitale czynnym: tegoż wielostronnego intensywnego i okopowego. W tym wypadku tylko wybór kierunku decydował o powodzeniu — nie gleba, położenie, wielkość zainwestowanego w gospodarstwie kapitału, ani ogólne uzdolnienie kierownictwa, które to warunki były mniej więcej równe.

Rozmieszczenie załogi inwentarzowej również nie przedstawia się równomiernie. Przy dość równym średnim obszarze gospodarstw w kierunkach, jeśli pominąć obydwa skrajne, stan koni roboczych waha się od 0,2 do 1,7 na gospodarstwo, a od 4 do 24 na 100 ha. Kierunek zbożowo-okopowy obywat się tą najmniejszą ilością (1 koń przypada na 5 gospodarstw), rozporządzając najlepszą w stosunku do innych glebą, gdy w kierunku zbożowo-hodowlanym, znajdującym się w podobnych warunkach, co drugie gospodarstwo posiada dwa konie: rezultaty końcowe gospodarowania w obydwóch kierunkach są zbliżone. Chów stadniny prawie nie występuje. Ilość krów waha się od 1,8 szt. na gospodarstwo do 3,1 szt., przyczem kierunek okopowo-hodowlany posiada najwięcej krów, nawet więcej od specjalizacji w bydło. Kierunek okopowo-hodowlany posiada, jak

wiemy, najwyższy przychód surowy z bydła i wogóle z produkcji zwierzęcej — dziwnem jest, że prawie nie trzyma macior (wprawdzie przychód ze świń niewielki). Natomiast maciory występują w kierunkach specjalizacji w świnia i zbożowo-hodowlanym.

Tabl. XVII robocizny obrazuje wielką pojemność na pracę kierunku wielostronnego intensywnego i okopowo-hodowlanego, znaną nam już z nakładu na pracę. W pierwszym z nich zwraca uwagę bardzo wysoki stan zatrudnienia w miesiącach zimowych. Wogóle występuje szerokie posługiwanie się robotnikiem najemnym, a obecność większej robocizny obcej nawet w okresie zimy wskazuje na utrzymywanie w części gospodarstw stałej służby, mimo dostatku własnych rodzinnych rąk do pracy. Trudno przypuścić, żeby w miesiącach zimowych w rejonie małoprzemysłowym znajdowano rentowniejsze zatrudnienie poza gospodarstwem. Specjalizacji w bydło (spółcz. rozkładu robocizny 45) oddają się tu gospodarstwa znacznie więcej rodzinne, niż specjalizacji w świnia (spółcz. 64). W kierunkach zbożowo-hodowlanym, okopowym i zbożowym udział robocizny własnej jest mniejszy, niż w innych.

Do odnośnych systemów polowych weszły gospodarstwa, zasiewające pod

Kierunki	Wiel. int.	Sp. św.	Zboż. hod.	Ok. hod.	Zboż. okop.	Sp. byd.	Okopowy	Zbożowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkl. rob. dni	53	64	50	45	55	45	49	53	56
na ha { 1.XII—3.III	40	32	26	33	35	29	26	30	27
1.VII—31.X	76	50	52	73	64	65	53	56	48

Tabl. 17B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Górskim

System Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mln. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszentica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okopowy 4,0	518	173	345	711	458	538	20	784	5	15	10	25	—	55
Pastewny 6,4	425	155	270	602	368	447	28	734	9	13	4	26	1	53
Zboż.-okopowy 6,5	399	104	295	612	329	508	16	736	9	18	12	26	2	67
Okop.-pastewny 4,8	383	32	351	573	335	541	27	798	12	11	6	23	2	54
Zbożowy 6,8	355	54	301	523	258	469	20	695	10	19	9	35	1	74
Zboż.-pastewny 7,0	338	47	291	511	275	464	18	692	10	16	6	27	3	62
Łączno-pastwisk. 7,5	278	19	259	482	183	463	10	719	11	15	4	28	2	60
Różnokierunkowy b 7,5	226	19	245	486	135	505	14	817	7	10	5	32	—	54

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszentica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okopowy 5	22	36	7	19	11	95 13,4	66 9,3	—	—	66 9,3	7 1,0	20 2,7	188 26,4	8 1,1
Pastewny 9	28	19	8	5	5	65 10,8	42 6,9	—	—	42 0,1	13 2,1	2 0,4	122 20,3	14 2,3
Zboż.-okopowy 10	24	34	12	5	4	79 12,8	41 6,7	—	—	41 6,7	14 2,3	2 0,4	136 22,2	14 2,3
Okop.-pastewny 16	34	34	4	5	7	84 14,6	40 7,0	—	2 0,2	42 7,2	12 2,2	—	138 24,0	25 4,4
Zbożowy 18	34	42	11	12	5	104 19,8	32 6,1	—	—	32 6,1	6 1,2	—	142 27,1	17 3,3
Zboż.-pastewny 5	31	34	9	10	—	84 16,4	28 5,5	—	—	28 5,5	5 0,9	5 1,0	122 23,8	8 1,6
Łączno-pastwisk. 10	17	17	1	2	16	53 10,9	29 6,0	—	—	29 6,0	6 1,2	29 6,0	117 24,1	9 1,8
Różnokierunkowy b 6	31	43	2	7	28	111 22,8	17 3,6	—	—	17 3,6	21 4,4	12 2,3	161 33,1	9 1,9

wielkość gospodarstw kłg. od 2 do 12 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Oko,owe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
24	1	—	25	14	4	—	2	76	6	3	11	3,0	1,3	3,0	3,0
10	2	—	12	28	5	—	2	80	6	2	3	2,9	2,3	3,5	3,4
17	2	—	19	11	3	—	—	70	18	2	6	2,9	1,5	3,2	3,1
18	4	—	22	21	3	—	—	71	9	2	9	2,7	1,8	3,4	2,7
12	1	—	13	10	2	—	1	75	8	3	4	3,1	1,4	3,3	3,0
11	2	—	13	20	3	—	2	74	8	2	9	2,8	2,0	3,3	3,5
14	3	—	17	20	.	—	3	52	32	4	7	2,4	1,6	2,9	3,1
9	1	—	10	9	10	—	16	70	9	3	8	2,8	2,0	2,7	3,1

i % całego przychodu surowego										Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapita- tału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.					
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciory
	stosunek			stosunek					stosunek								
215 30,3	3 : 5	25 3,4	1 : 3	76 10,7	3 0,5	40 5,5	1 : 2	—	359 50,4	4093	2502 61,1	7,5 0,3	40,0 1,6	—			
252 41,8	1 : 2	45 7,4	1 : 3	62 10,3	6 1,0	36 6,0	2 : 3	1 0,2	402 66,7	5256	3437 65,3	15,6 1,0	45,3 2,9	1,6 0,1			
218 35,5	1 : 2	42 6,9	1 : 4	71 11,7	6 1,0	42 6,8	1 : 1	2 0,3	381 62,2	4169	2536 60,8	18,5 1,2	41,5 2,7	10,7 0,7			
203 35,4	1 : 2	14 2,5	1 : 5	57 9,9	5 0,8	41 7,2	1 : 3	8 1,5	328 57,3	4283	2468 57,6	8,3 0,4	47,9 2,3	12,5 0,6			
155 29,6	1 : 2	45 8,7	1 : 9	78 14,9	3 0,5	26 5,0	1 : 2	3 0,6	310 59,3	3783	2431 64,3	20,6 1,4	41,2 2,8	10,3 0,7			
181 35,5	1 : 2	53 10,3	0 : 1	34 6,7	4 0,7	35 6,9	1 : 4	1 0,2	308 60,3	3805	2089 54,9	14,3 1,0	31,4 2,2	—			
151 31,4	1 : 2	32 6,5	1 : 5	55 11,4	7 1,4	29 6,1	1 : 1	4 0,8	278 57,6	4251	2488 58,5	12,0 0,9	36,0 2,7	9,3 0,7			
161 33,1	1 : 1	59 12,1	0 : 1	36 7,5	—	13 2,7	1 : 3	—	269 55,4	5211	3592 68,9	20,0 1,5	38,7 2,9	—			

ważniejszymi grupami ziemiopłodów następujące powierzchnie w % roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	64	62	58
Okopowe	17	16	19
Pastewne	16	19	18

Wpływ systemów polowych na opłacalność występuje poważnie (tabl. 17B). Między krańcowymi systemami: okopowym z miernikiem 518 zł i przychodem czystym 173 zł i różnokierunkowym *b* z miernikiem 226 zł i przychodem czystym ujemnym —19 zł, zachodzi duża różnica. Przoduje wyraźnie system okopowy z 25% roli pod okopowemi, a następnie pastewny z 30% roli pod pastwennymi. Po zbożowo-okopowym i okopowo-pastewnym idzie system zbożowy z 74% roli pod zbożami i zbożowo-pastewny. Wszystkie kombinacje okopowe i częściowo pastewne zajmują pierwsze miejsca. Ostatnie przypadają grupie łączno-pastwiskowej i różnokierunkowemu *b*. W nakładzie na pracę i nakładzie gospodarczym zaznacza się różnica między systemem okopowym i pastewnym. Najwyższe koszty produkcji posiada najsłabszy system różnokierunkowy *b*, o najdroższej ziemi. Systemy okopowy, okopowo-pastewny, pastewny i różnokierunkowy *b* obsiewają zbożem tylko pięćdziesiąt kilka % roli. System pastewny pod okopowe przeznacza zaledwie 12%, tyleż zbożowy i zbożowo-pastewny, oraz różnokierunkowy *b*. Pod paszami występuje dość duża powierzchnia, w kilku systemach sięgająca i nawet przekraczająca 20% (w systemie pastewnym dochodzi 30%). Znaczniejszy ugor (16%) charakteryzuje system różnokierunkowy *b*.

Podział na użytki, wyłączając grupę łączno-pastwiskową, nie nastęrcza pola do uwag; wysoki procent łąk i pastwisk w systemie zbożowo-okopowym skłonił właśnie odnośne gospodarstwa do stosowania tego systemu: nie potrzebowały one uprawiać pastwennych w polu.

W tabeli oceny punktowej występuje wysoka dobroć łąk i pastwisk w kilku systemach. Inne stosunki są dość wyrównane, wyjąwszy niską klasyfikację gleby w grupie łączno-pastwiskowej i niską ocenę kierownictwa w systemie okopowo-pastewnym.

Produkcja roślinna dostarcza około $\frac{1}{4}$ przychodu surowego we wszystkich systemach, prócz różnokierunkowego *b*, w którym podnosi się jej udział do $\frac{1}{3}$. W liczbach absolutnych stosunki są także dość

się z elementem ryzyka: systemy polowe uszeregowane według opłacalności przechylają się kolejno na jedną, to na drugą stronę. System zbożowo-okopowy nie wykazuje zupełnie wahań w ciągu 3-lecia, podobnie (za 2 lata), zbożowo-pastewny. Natomiast systemy okopowy (2 lata), okopowo-pastewny i różnokierunkowy *b* (także 2 lata) wykazują większą rozpiętość wyników.

ROZDZIAŁ XV.

REJON PRZEMYSŁOWY.

Rejon Przemysłowy obejmuje powiaty: Częstochowa, Zawiercie, Będzin, Olkusz, Chrzanów, Oświęcim, Biała, Wadowice, Kraków, Myślenice, Wieliczka i całe województwo Śląskie.

Ze względu na potrzebę wyodrębnienia w rejonie Przemysłowym charakterystycznej dlań grupy zupełnie drobnych gospodarstw, aczkolwiek rozporządzalny materiał nie był tak liczny, jak np. w rejonie Mazowsza, podzieliliśmy go według wielkości gospodarstw na 2 kategorie, osobno rozpatrywane; skutkiem tego wpływ obszaru na wyniki zostaje, częściowo przynajmniej, wyeliminowany.

Kategoria 2 — 10 ha.

Z liczby 81 gospodarstw tej kategorii zatrzymaliśmy do kombinacji systemowych 69 po wyłączeniu w osobną grupę 4-ch łącznospastwiskowych i zupełnem usunięciu 1 pszczelniczego, 1 ogrodniczego oraz 6 innych dla przyczyn, zakłócających współmierność między badanymi gospodarstwami.

Do kierunków gospodarczych weszły gospodarstwa, osiągające z odpowiednich gałęzi przychód surowy ponad następujące średnie w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	550	605	609
Zboża	159	166	111
Okopowe	64	79	55

Już sama wysokość średnich przychodu surowego z hodowli w poszczególnych latach rzuca dostateczne światło na intensywność tej gałęzi produkcji.

Tabl. 18H.

Oplacalność kierunków gospodarczych w rejonie Przemysłowym

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opł.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Zboż.-hodowlany 4,5	781	417	364	1204	548	787	37	1173	71	98	2	27	19	217 18,1	42 3,5	—	—	42 3,5
Okop.-hodowlany 6,5	777	376	401	1141	589	765	58	1107	15	82	.	7	2	106 9,3	146 12,8	—	—	146 12,8
Hodowlany 5,2	718	333	385	1088	632	755	32	1134	43	46	5	7	13	114 10,5	32 3,0	—	2 0,1	34 3,1
Specjaliz.-świnie 5,6	680	302	378	1101	576	799	42	1140	29	63	1	20	18	131 11,9	46 4,2	—	—	46 4,2
Wielostronny-Inten. 4,5	679	208	471	1209	654	1001	93	1609	77	96	13	11	3	200 16,6	92 7,6	—	—	92 7,6
Specjaliz.-bydło 5,1	586	182	404	986	466	804	59	1202	42	68	5	22	9	146 14,8	84 8,5	—	2 0,2	86 8,7
Zbożowy 6,2	476	186	290	752	371	566	40	905	59	48	4	29	44	184 24,5	28 3,8	3 0,4	2 0,2	33 4,4
Wielostronny-ekst. 5,6	464	114	350	826	375	712	67	1076	13	83	1	11	1	109 13,2	36 4,3	—	—	36 4,3
Zboż.-okopowy 5,9	457	175	282	738	358	563	38	929	53	41	9	23	48	174 23,5	80 10,8	—	—	80 10,8
Okopowy 7,7	433	143	290	707	333	564	47	825	17	69	2	5	11	104 14,7	124 71,5	—	4 0,5	128 18,0

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Zboż.-hodowlany 12	16	29	2	10	.	63	18	2	—	20	14	3	—	.	83	9	2	1
Okop.-hodowlany 7	4	29	3	25	—	61	21	3	—	24	12	3	—	—	77	9	2	—
Hodowlany 11	13	22	5	21	2	63	15	4	—	19	16	2	—	—	74	13	1	8
Specjaliz.-świnie 10	9	32	3	17	—	61	20	4	—	24	10	5	—	—	81	10	2	2
Wielostronny-Inten. 5	10	30	2	16	—	58	20	4	—	24	14	2	1	—	71	16	3	—
Specjaliz.-bydło 13	10	28	1	23	—	62	17	4	—	21	13	2	1	—	75	13	3	2
Zbożowy 10	13	29	4	18	1	65	14	3	.	17	15	2	—	1	83	8	2	—
Wielostronny-ekst. 11	5	38	2	20	—	65	18	3	—	21	11	2	—	—	75	11	4	2
Zboż.-okopowy 5	12	21	9	17	—	59	19	3	1	23	15	3	—	—	86	6	1	—
Okopowy 9	5	38	2	17	—	62	26	3	—	29	6	1	1	1	68	19	1	1

wielkość gospodarstw kłg. od 2 do 10 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach				
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost	mleko	Konie	hodowla	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-5	Komuni- kacja 1-5	Kierow- nictwo 1-5
					cielęta			turmanki				stosunek						
12 1,0	31 2,6	302 25,2	30 2,5	361 30,0	1:3	116 9,6	1:3	189 15,7	6 0,5	56 4,6	3:7	11 0,9	739 61,3	3,2	1,8	3,8	3,7	
3 0,2	1 0,1	256 22,4	66 5,8	402 35,3	1:4	119 10,4	0:1	122 10,7	12 1,1	50 4,3	2:3	16 1,4	721 63,2	3,1	1,5	3,3	3,3	
9 0,8	6 0,5	163 14,9	30 2,8	354 32,6	1:5	82 7,6	1:2	261 23,1	3 0,3	92 8,4	1:5	23 2,1	815 74,1	3,4	1,8	3,1	3,7	
29 2,6	24 2,1	230 20,8	35 3,2	243 22,1	1:3	45 4,1	3:4	380 34,5	2 0,2	54 4,9	2:3	26 2,3	750 68,1	2,9	1,7	3,5	3,6	
2 0,1	7 0,6	301 24,9	36 3,0	427 35,3	3:7	82 6,8	1:3	121 10,0	1 0,1	49 4,0	1:4	—	680 56,2	2,9	1,7	2,8	3,6	
3 0,3	10 1,0	245 24,8	40 4,1	465 47,2	1:6	32 3,3	1:5	64 6,5	2 0,2	48 4,9	1:3	4 0,3	615 62,4	2,9	1,8	3,7	3,5	
6 0,8	2 0,3	225 30,0	36 4,8	194 25,8	1:6	57 7,6	1:4	91 12,1	—	57 7,5	1:1	9 1,2	408 54,3	3,1	2,1	3,6	3,6	
13 1,6	11 1,3	169 20,4	51 6,2	234 28,3	1:4	65 7,9	1:4	107 13,0	1 0,3	57 6,9	1:1	11 1,2	476 57,6	2,7	2,1	3,3	3,5	
2 0,4	—	256 34,7	19 2,6	198 26,8	1:5	44 6,0	0:1	90 12,2	—	43 5,9	2:3	16 2,1	391 53,0	2,9	1,5	3,7	2,7	
3 0,4	3 0,4	238 33,5	30 4,3	189 26,7	1:4	51 7,3	1:2	82 11,6	—	43 6,0	1:3	3 0,4	368 52,0	3,0	1,8	3,8	3,7	

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.									
Czynny	Gruntowy i melio- racyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
					robocze	stadnina	buhałe	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie	
6431	3357 52,2	1742 27,1	512 8,0	339 5,3	15,6 0,7	—	8,9 0,4	57,8 2,6	20,0 0,9	8,9 0,4	8,9 0,4	15,6 0,7	37,8 1,7	—
5699	2237 39,3	2680 47,0	441 7,7	245 4,3	21,5 1,4	—	3,1 0,2	46,1 3,0	18,5 1,2	1,5 0,1	6,2 0,4	6,2 0,4	43,1 2,8	—
6727	3707 55,1	1945 28,9	476 7,1	242 3,6	9,6 0,5	—	1,9 0,1	63,4 3,3	13,5 0,7	5,8 0,3	25,0 1,3	42,3 2,2	36,5 1,9	—
5682	2844 50,0	1822 32,1	437 7,7	199 3,5	10,7 0,6	—	1,8 0,1	46,4 2,6	17,8 1,0	3,5 0,2	39,3 2,2	53,6 3,0	58,9 3,3	—
9921	4185 42,2	4186 42,2	529 5,3	489 4,9	6,7 0,3	—	—	48,9 2,2	24,4 1,1	20,0 0,9	15,6 0,7	28,9 1,3	15,6 0,7	—
6614	3140 47,5	2526 38,2	441 6,7	262 4,0	11,8 0,6	1,9 0,1	1,9 0,1	52,9 2,7	13,7 0,7	7,8 0,4	9,8 0,5	25,5 1,3	11,8 0,6	—
5623	3261 58,0	1601 28,5	345 6,1	202 3,6	22,6 1,4	1,6 0,1	1,6 0,1	38,7 2,4	9,6 0,6	9,6 0,6	14,5 0,9	30,6 1,9	6,4 0,4	—
6065	2837 46,8	2449 40,4	366 6,0	161 2,6	14,3 0,8	1,8 0,1	1,8 0,1	37,5 2,1	16,1 0,9	3,6 0,2	16,1 0,9	209,0 11,7	7,1 0,4	10,7 0,6
6105	4020 65,8	1112 18,2	444 7,3	298 4,9	22,0 1,3	—	—	42,4 2,5	5,1 0,3	8,5 0,5	28,8 1,7	5,1 0,3	—	—
4759	2142 45,0	1970 41,4	340 7,1	212 4,4	15,6 1,2	1,3 0,1	1,3 0,1	29,9 2,3	18,2 1,4	3,9 0,3	14,3 1,1	35,1 2,7	22,1 1,7	—

Do specjalizacji w zakresie bydła i świń zaliczyliśmy gospodarstwa o przychodzie surowym z tych źródeł w procencie całkowitego przychodu surowego przenoszącym :

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	40	39	45
Specjalizacja — świnię	25	25	33

Występuje wyraźne napięcie gospodarki w kierunku chowu bydła.

Mimo przyjęcia dość obszernej, jak dla tak drobnych gospodarstw, klasy wielkościowej, zaciemniający wpływ obszaru na wyniki może występować (tabl. 18A) tylko przy porównaniu obu krańcowych kierunków, z których pierwszy posiada gospodarstwa o średnim obszarze 4,5 ha, zaś ostatni — 7,7 ha.

Poziom opłacalności jest bardzo wysoki, najmniej opłacalne kierunki w rejonie Przemysłowym przewyższają najwyżej opłacalne w szeregu innych; nakłady bardzo wielkie, dochodzące w dziale nawozów sztucznych do 93 zł na ha. Specjalne miejsce zajmuje tutaj kierunek wielostronny intensywny, należący do średnio-opłacalnych według miernika opłacalności i przychodu czystego, a posiadający najwyższe wyniki we wszystkich pozostałych wielkościach. W porównaniu z kierunkiem zbożowo-hodowlanym wygospodarowuje kierunek wielostronny intensywny równy przychód surowy o wiele większym nakładem gospodarczym.

Do pierwszej grupy opłacalności zaliczylibyśmy 3 naczelne kierunki: zbożowo-hodowlany, okopowo-hodowlany i hodowlany z miernikiem opłacalności powyżej 700 zł na ha; do drugiej 3 następne: specjalizację w świnia, wielostronny intensywny i specjalizację w bydło o mierniku opłacalności powyżej 500 zł na ha; do ostatniej grupy weszłyby 4 pozostałe kierunki o wynikach zbliżonych z miernikiem opłacalności powyżej 400 zł. Rozpiętość wyników w przychodzie czystym jest szersza, niż w dochodzie rolniczym. Kierunek wielostronny ekstensywny pracuje na dość dużym nakładzie dzięki harmonijnemu udziałowi hodowli i okopowych, dochód rolniczy ma równy kierunkowi zbożowemu, który dzięki o wiele niższemu nakładowi (także na robociznę), mimo niższego przychodu surowego, osiąga wyższy przychód czysty. Ale różnice są nieznaczne i moglibyśmy określić, że kierunek wielostronny ekstensywny następuje bezpośrednio po innych, z wybitniejszym udziałem hodowli, pozostawiając za sobą kierunki oparte na przewadze zbóż i okopowych. Te ostatnie noszą istotnie charakter, w porównaniu z wyprzedzającymi je kierunkami

ekstensywniejszy, gdyż nazwa „ekstensywny“ przy jednym z dwóch kierunków wielostronnych jest przyjęta w braku innej, lepszej, co podnosiliśmy w rozdziale wstępnym.

Udział zbóż w przychodzie surowym kierunków przodujących, jeśli pominąć zbożowo-hodowlany, wynosi około 10% całego przychodu surowego, a podnosi się wyżej 20% tylko w 2 kierunkach słabszych: zbożowym i zbożowo-okopowym.

Udział okopowych w przychodzie surowym, pominąwszy kierunki oparte na okopowych, nie jest sam przez się duży, jednak w porównaniu z przychodami z „innych płodów“, a nawet z sadu i warzyw, stanowi pewną pozycję. Sprzedaż siana, występująca w małych ilościach niemal powszechnie, jest zastanawiająca: częściowo tłumaczyć ją może rozpowszechniona uprawa okopowych na paszę. Ogółem przychód z produkcji roślinnej sięga $\frac{1}{4}$ całkowitego przychodu, dochodząc do $\frac{1}{3}$ w kierunkach mniej opłacalnych, traktujących hodowlę raczej na drugim planie.

Przychody z bydła są bardzo znaczne, obracają się około $\frac{1}{3}$ ogólnego przychodu surowego, obniżając się do około $\frac{1}{4}$ w kierunkach zbożowych, okopowych i specjalizacji w chlewni oraz wzrastając do niemal $\frac{1}{2}$ w specjalizacji w bydle. Zdaje się, że najbardziej wskazany jest stosunek $\frac{1}{3}$.

Chów świń daje przychody bardziej zróżniczkowane. Ogólnie jednak może dałoby się scharakteryzować, że w słabszych kierunkach przychody z tego źródła wynoszą około 10%, gdy w lepszych, wyjąwszy okopowo-hodowlany, podchodzą wyżej, a nawet w odnośnej specjalizacji sięgają $\frac{1}{3}$ całego przychodu surowego.

Przychody z drobiu, podobnie, jak z sadu, są z małym wyjątkiem równomiernie rozłożone. Wszędzie występują pszczoły. Razem produkcja zwierzęca przynosi od $\frac{1}{2}$ do $\frac{3}{4}$ (kierunek hodowlany) dochodu surowego z gospodarstwa, sięgając pokażnej liczby 800 zł na ha.

W tabeli ocen na tle stosunków wyrównanych występują: słabe warunki komunikacyjne kierunku wielostronnego intensywnego, co istotnie, przy nienajlepszej glebie mogło się odbić na jego wynikach, i słabe kierownictwo kierunku zbożowo-okopowego, tłumaczące do pewnego stopnia przyczyny wyboru tego kierunku gospodarowania.

Powierzchnie pod zasiewami zbóż w poszczególnych kierunkach nie różnią się między sobą na tyle, żeby dawały pole do szczególnych rozważań. Większe wahania występują w uprawie okopowych—od 17 do 29%, przyczem ten istotnie wysoki odsetek przypada kierunkowi okopowemu, zajmującemu ostatnie miejsce w hierarchii

opłacalności. Tenże kierunek wyróżnia się znikomą powierzchnią pod innemi paszami. Zaopatrzenie w kapitał czynny moglibyśmy uznać za dość wyrównane, gdyby nie dwa krańcowe bardzo różne wypadki: w kierunku wielostronnym intensywnym 9900 zł, a w okopowym 4750 zł. Możnaby podejrzewać wpływ wielkości, szczególnie w zakresie obciążenia kapitałem budowlanym, ale porównanie z datami kierunku zbożowo-hodowlanego o średnim obszarze również 4,5 ha uchyla to przypuszczenie. Wahania w kapitale czynnym w pozostałych kierunkach sięgają 1000 zł na ha, co przy obciążeniu $5\frac{1}{2}$ do $6\frac{1}{2}$ tys. zł na ha nie stanowi szczególniejszej pozycji. Gospodarstwa kierunku wielostronnego intensywnego pochodzą z powiatów Kraków, Katowice i Lubliniec, zaś kierunku okopowego z pow. Rybnik, Częstochowa, Lubliniec, Pszczyna i Oświęcim. Tak w tym wypadku, jak i w innych, mamy w poszczególnych kierunkach reprezentowane gospodarstwa, pochodzące z różnych okolic danego rejonu, nie wchodzi więc w grę specjalne grupowanie się gospodarstw z pewnych powiatów czy części rejonu.

Bardzo wysoka wartość gruntu w kierunku wielostronnym intensywnym, mimo że zsumowana z wartością meljoracyj, nie odpowiada ocenie gleby w stopniach. Również bardzo wysoki jest kapitał budowlany w tym kierunku, podczas gdy kapitał inwentarza żywego, aczkolwiek absolutnie wysoki (równy temuż w przodującym kierunku zbożowo-hodowlanym), jednak procentowo najniższy w porównaniu z innemi kierunkami. Rozdział kapitału czynnego jest tu niezbyt fortunny, występuje przeciążenie kapitałem budowlanym i inwentarza martwego wobec wielkiej ilości własnych rąk roboczych, które możnaby zatrudnić przy hodowli: tabela załogi inwentarzowej nie wykazuje niczego szczególnego, np. konia posiada co trzecie gospodarstwo, ilość krów w stosunku na 100 ha jest tylko średnia, trzody chlewnej również.

Tabela inwentarza obrazuje dużą rozmaitość w stanie koni roboczych w tej kategorii drobnych gospodarstw. W jednych kierunkach co trzecie gospodarstwo posiada nawet 2 konie, w innych, jak podnosiliśmy, wypada 1 koń zaledwie na 3 gospodarstwa. Zależy to prawdopodobnie więcej od obszaru, niż od kierunku, chociaż ogólnie można zaobserwować, że w kierunkach kombinowanych z hodowlą ilość koni jest mniejsza, niż w pozostałych. Liczba krów waha się od 30 do 63 na 100 ha, liczba macior, nawet po wyeliminowaniu od porównania specjalizacji w chowie świń, wykazuje również znaczne stosunkowo wahania. W kierunku wielostronnym ekstensywnym uderza

wielka ilość prosiat — powołując się jednak na tylokrotnie wypowiedziane już zastrzeżenia co do miarodajności tej statystyki, powstrzymujemy się od wniosków.

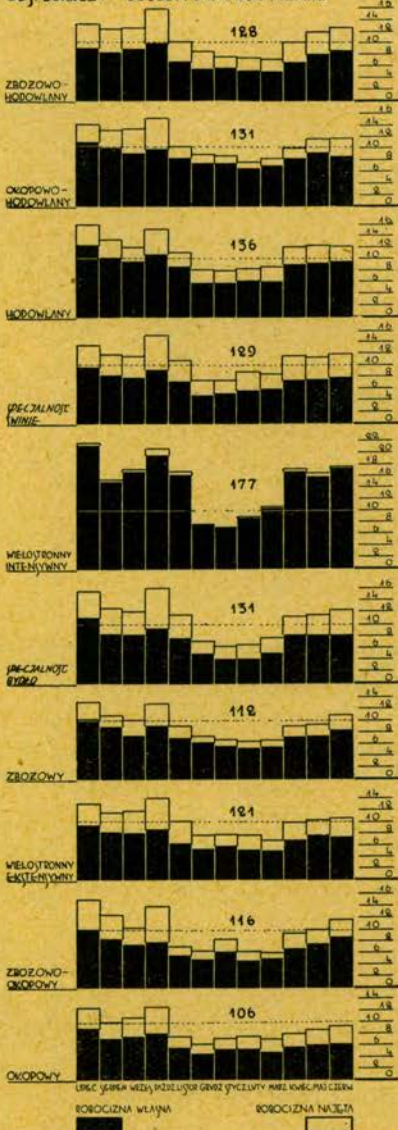
Przy rozpatrywaniu tabl. XVIII robocizny narzuca się obserwacja o wysokim zatrudnieniu w miesiącach zimowych (8 dni na ha) w kierunkach opartych o hodowlę, przede wszystkim w okopowo-hodowlanym, w specjalizacji w świniach i w hodowlanym. Najbardziej korzystny spólczynnik robocizny 61 ma kierunek okopowy i specjalizacja w trzodzie, najmniej korzystny (45) — wielostronny intensywny. Szczególnie interesująco przedstawia się praca w tym ostatnim kierunku o najwyższym, jak wiemy, nakładzie. Występuje tu niemal wyłącznie praca własna z niewielkim donajmem w czasie najgorętszych robót, przyczem w okresie zimy albo członkowie rodziny znajdują zatrudnienie poza gospodarstwem, albo przebywają beczynnie w domu. Utrzymywanie stałej służby w gospodarstwach pozostałych kierunków, czego dowodem jest powszechne występowanie robocizny najętej w miesiącach zimowych przy niższym zużyciu robocizny własnej, tłumaczy się tem, że w okresach najgorętszych robót, jak żniwa, kopanie, sadzenie, sianokosy, wychodzą w pole członkowie rodziny, normalnie zajęci

T. XVIII REJON PRZEMYSŁOWY

ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 2-10 ha

KIERUNEK
GOSPODARSTWA

OGÓŁEM DNI W ROKU NA 1 ha

Kierunki	Zboż. hod.	Ok. hod.	Hod.	Sp. św.	Wiel. int.	Sp. byd.	Zboż. zowy	Wiel. ekst.	Zboż. okop.	Okopowy
Spółcz. rozkł. rob.	55	60	57	61	45	49	57	60	52	61
dni XII—31.III	30	33	32	32	34	28	27	30	27	27
na ha I.VII—31.X	54	55	56	52	75	57	47	50	52	45

Tabl. 18B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Przemysłowym

System Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (miler, opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Zyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okopowy 5,1	719	288	431	1119	634	831	59	1204	7	33	1	16	—	57
Pastewny 6,5	654	339	315	1017	497	678	49	985	8	21	2	22	3	56
Zboż.-pastewny 5,6	633	279	354	999	527	270	45	1088	16	24	6	20	1	67
Łącznopastwiskowy 6,7	583	226	357	858	482	632	51	1034	13	28	2	19	—	62
Zbożowy 5,1	559	231	328	889	463	658	47	1062	12	32	3	22	1	70
Okop.-pastewny 5,5	514	165	349	867	437	702	35	1046	11	22	3	17	—	53
Zboż.-okopowy 7,3	478	143	335	761	423	618	69	834	2	39	4	22	—	67

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Zyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okopowy 7	5	102	4	13	13	137 12,3	63 5,6	—	—	63 5,6	5 0,4	1 0,1	206 18,4	40 3,6
Pastewny 7	32	62	4	7	8	113 11,2	62 6,1	—	2 0,2	64 6,3	5 0,5	22 2,2	205 20,1	63 6,2
Zboż.-pastewny 14	73	56	4	18	11	162 16,2	47 4,7	—	1 0,1	48 4,8	4 0,4	9 0,9	223 22,3	32 3,2
Łącznopastwiskowy 4	34	54	2	4	3	97 11,2	71 8,3	—	2 0,2	73 8,5	2 0,2	22 2,5	194 22,4	21 2,5
Zbożowy 17	42	64	3	20	20	149 16,8	40 4,5	—	1 0,1	41 4,6	12 1,3	10 1,1	212 23,8	27 3,0
Okop.-pastewny 14	44	60	4	17	25	150 17,3	82 9,5	—	1 0,1	83 9,6	8 1,0	8 0,9	249 28,8	27 3,1
Zboż.-okopowy 7	5	93	2	3	9	112 14,8	98 12,9	—	2 0,2	100 13,1	—	1 0,1	213 28,0	20 2,6

wielkość gospodarstw kłg. od 2 do 10 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemiaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
31	3	—	34	6	2	—	1	75	16	3	—	3,2	1,8	3,8	3,6
15	3	—	18	19	3	—	1	79	11	4	—	3,0	1,7	3,8	3,8
12	3	—	15	16	2	—	—	77	10	1	5	3,5	2,0	3,5	3,3
19	5	—	24	11	—	—	—	54	30	4	5	3,5	1,7	4,0	3,7
14	2	—	16	11	1	1	—	80	10	2	2	2,8	1,7	3,3	3,3
21	5	—	26	17	2	—	1	77	12	3	1	2,7	1,5	3,3	3,2
24	4	—	28	3	2	—	—	69	21	1	—	2,7	2,2	2,5	3,8

i % całego przychodu surowego											Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapita- tału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.				
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jaja	pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciorcy
	stosunek			stosunek					stosunek								
335 29,9	1 : 4	11 1,0		1 : 2	292 26,1	1 0,1	52 4,6	1 : 3	57 5,1	748 66,8	6227	2201 35,3	9,8 0,5	43,1 2,2	17,6 0,9		
391 38,4	1 : 4	140 13,8		0 : 1	111 10,9	14 1,5	40 3,9	2 : 1	1	697 68,5	6619	3252 49,1	20,0 1,3	47,7 3,1	6,1 0,4		
319 31,9	1 : 3	82 8,2		1 : 3	169 16,9	1 0,1	64 6,4	1 : 3	5 0,6	640 64,1	7125	3877 54,4	14,3 0,8	53,6 3,0	19,6 1,1		
289 33,7	2 : 3	87 10,1		0 : 1	119 13,9	2 0,1	56 6,6	1 : 5	—	553 64,4	5736	2956 51,5	11,9 0,8	37,3 2,5	7,5 0,5		
258 29,0	1 : 3	100 11,2		1 : 7	105 11,8	1 0,2	67 7,5	3 : 7	16 1,8	547 61,5	5951	3482 58,5	19,6 1,0	45,1 2,3	21,6 1,1		
384 32,8	1 : 3	35 4,0		1 : 2	133 15,4	2 0,1	51 5,9	2 : 3	7 0,8	512 59,0	6404	3552 55,5	12,7 0,7	50,1 2,8	23,6 1,3		
215 28,3	3 : 7	48 6,3		4 : 3	139 18,2	1 0,2	55 7,1	1 : 4	—	458 60,1	3604	1850 51,3	12,3 0,9	32,9 2,4	26,0 1,		

tylko w gospodarstwie domowym, przy dzieciach etc. Gdyby ci właśnie członkowie byli w możności cały rok oddawać się pracy poza domowymi zajęciami — utrzymanie stałej służby nie miałyby miejsca. Oczywiście nie pozostaje bez wpływu na taki układ stosunków pewien poziom zamożności, standart życia. Ale to samo, choć może w mniejszym stopniu (poza gospodarstwami kierunku wielostronnego intensywnego) obserwowaliśmy np. dla tejże ktg 2—10 ha w rejonie Mazowsza. Rozważając stosunki w zakresie robocizny w rejonie Przemysłowym musimy zaznaczyć, że notowania robocizny w gospodarstwach śląskich były prowadzone najmniej dokładnie i często uzupełniane w końcu roku w drodze wywiadów dodatkowych. W tych warunkach należy się odnosić z mniejszym zaufaniem do miesięcznych rozkładów pracy z terenu Śląska.

Podział na systemy polowe został dokonany na podstawie następującego udziału powierzchni pod zasiewami ważniejszymi ziemio-
płodami w % roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	61	63	62
Okopowe	22	20	21
Pastewne	16	15	15

Widzimy, że w najdrobniejszej kategorii gospodarstw, dla których samozaopatrzenie gra główną rolę, stosunki w zakresie zasiewów były stałe w ciągu 3-lecia.

Skala opłacalności (tabl. 18B) jest rozległa, możnaby sądzić, że wpływ systemu polowego na opłacalność jest w tej kategorii gospodarstw dość głęboki. Poza naczelnym systemem okopowym (34% roli pod okopowemi) następne z kolei dwa miejsca zajmują system pastewny (22% pod pastewnemi) i zbożowo-pastewny, gdy okopowo-pastewny i zbożowo-okopowy zajmują ostatnie, nawet poniżej systemu zbożowego (70% pod zbożami). Byłoby w tem uszeregowaniu coś symptomatycznego, szczególnie przewaga kombinacji zbożowo-pastewnej nad okopowo-pastewną, gdyby nie gleba, która przy różnicy w punktacji od 3,5 do 2,7 stopnia może wyrzucić wpływ decydujący. Różnice w przychodzie czystym występują wyraźnie w poszczególnych systemach, nakład na pracę, poza górującym systemem okopowym, wyrównany; w pozostałych wielkościach zwracają uwagę wysokie pozycje w systemie okopowym.

W powierzchni pod zbożami różnica między interesującymi nas systemami zbożowo-pastewnym (67%) i okopowo-pastewnym (53%)

jest wyraźna, w dalszym ciągu pierwszy z tych systemów uprawia okopowe na 15% roli (w tym ziemniaków 12%), drugi aż na 26% (ziemniaków 21%), wreszcie obydwaj mają taką samą powierzchnię pod innymi paszami. Słabszej glebie więcej odpowiada system okopowo-pastewny z dużą ilością ziemniaków.

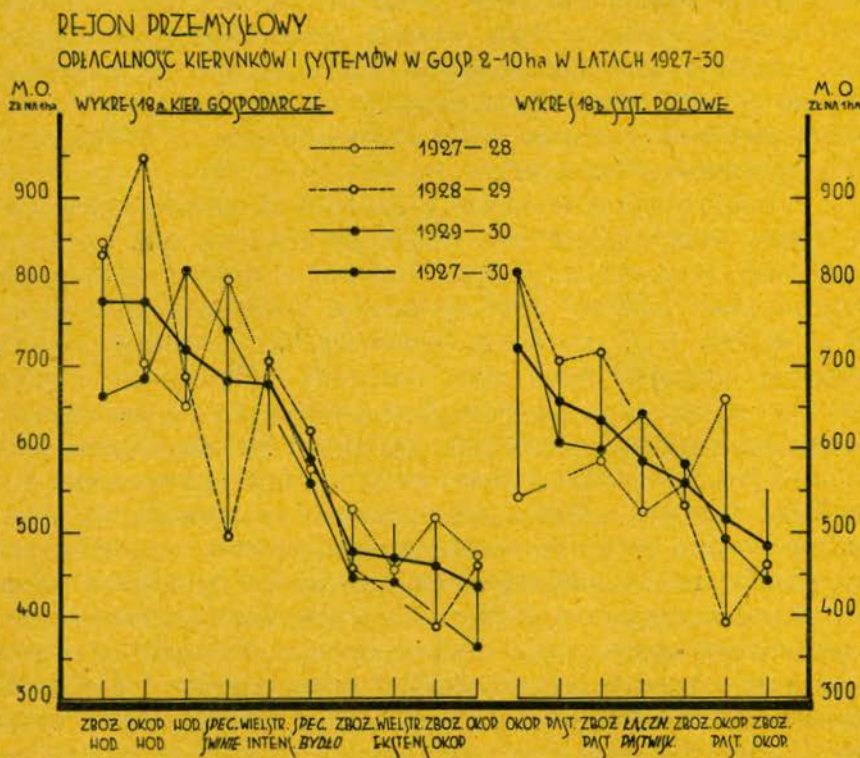
W użytkach występują powszechnie łąki i pastwiska, w systemie zbożowo-okopowym dochodzące do 21% powierzchni, ale wysokiej dobroci (ocena 2,2 punktów): okoliczność niemająca chyba wpływu na obniżenie rezultatów tego systemu, przeliczonych na ha; grupa łączno-pastwiskowa o wyższych rezultatach ma 30% łąk i pastwisk, niżej nawet ocenionych (1,7), posiada jednak lepszą glebę (pszenica) i dobre warunki komunikacyjne. Zastanawiające jest niezłe stanowisko systemu zbożowego w kategorii tak drobnych gospodarstw. Ocena punktowa wykazuje dość wyrównane stosunki z wyjątkami, które podnosiliśmy już wyżej.

Przodujący system okopowy i końcowy zbożowo-okopowy w równej mierze osiągają dość duże przychody surowe z żyta i znikome z pszenicy. Przychód z produkcji roślinnej w liczbach absolutnych mają wszystkie systemy dość wyrównany, procentowo waha się on od 18 do 29%. W przychodzie ze świń szczególnie wyróżnia się system okopowy, ustępując trzem innym systemom w przychodzie z bydła. Furmanki występują powszechnie, jako pokaźne źródło przychodów, szczególnie w systemie pastewnym i zbożowym: tem więcej godne podkreślenia jest powodzenie systemu okopowego, niezarobkującego furmankami. Przychód z drobiu jest wyrównany na poziomie wyższym, niż przychody z sadu i warzyw i pochodzi głównie z jaj. Przewaga przychodów produkcji zwierzęcej nad roślinną jest naogół trzykrotna.

Stosunki kapitałowe krańcowo różne występują między systemami: zbożowo-pastewnym o kapitale czynnym 7125 zł i zbożowo-okopowym o kapitale czynnym 3600 zł i ziemi o połowę tańszej. Na wartość kapitału gruntowego i meljoracyj, w poszczególnych systemach nieodpowiadającą ocenie punktowej gleby, wpływa uwzględnienie przy szacunku kapitałowym wartości meljoracyj oraz warunków komunikacyjnych (położenie gospodarstwa).

W tabelce załogi inwentarzowej stan koni zdaje się zależeć więcej od możliwości zarabiania furmankowaniem, niż od systemu. Zaopatrzenie w krowy jest więcej równomierne. Maciorę posiada w systemie pastewnym co drugie gospodarstwo, gdy w zbożowo-okopowym spotykamy po dwie sztuki w jednym gospodarstwie. Naogół systemy rentowniejsze utrzymują mniej macior.

Wykres 18a przedstawia nam dużą stałość w opłacalności specjalizacji w chowie bydła, który wnosi także element pewności do kierunku hodowlanego. Specjalizacja w chowie świń wyróżnia się dużymi wahaniami w opłacalności. Kierunek wielostronny ekstensywny (2 lata) i zbożowy były na swoim poziomie bardzo ustabilizowane. Na wykresie 18b moment stałości jest reprezentowany przez systemy polowe zbożowy i zbożowo-okopowy (dane za 2 lata), większa rozpiętość występuje w systemie okopowo-pastewnym.

Kategoria 10 — 25 ha.

Rozporządzamy w tej kategorii materiałem z 62 gospodarstw, z których wyłączono 5 łączno-pastwiskowych, odrzucono zaś 1 ogrodnicze i 5 dla innych przyczyn, zakłócających spójność. W oparciu o rachunki pozostałych 51 gospodarstw badano opłacalność kierunków i systemów.

Do kierunków gospodarczych zaliczono gospodarstwa, osiągające powyżej następujących średnich przychodów z głównych gałęzi produkcji — w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	358	460	453
Zboża	127	129	93
Okopowe	65	70	35

Średni przychód z okopowych w ktg 10 — 25 ha nie różni się zasadniczo od tegoż w ktg 2 — 10 ha, przychody z pozostałych źródeł są tutaj niższe.

Do specjalizujących się w chowie bydła i świń weszły gospodarstwa, których przychód surowy z obory, względnie trzody, wynosił w stosunku do całości przychodu surowego powyżej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	30	35	40
Specjalizacja — świnię	20	25	20

Uzeregowanie kierunków gospodarczych (tabl. 19A) według malejącego miernika opłacalności występuje w ktg 10—25 ha nieco zmienione w porównaniu z ktg 2—10 ha. Wprawdzie ogólnie i tutaj kierunki hodowlane należą do pierwszej grupy o wyższej rentowności, zaś pozostałe, niewyróżniające się udziałem hodowli, do grupy drugiej, mniej rentownej, zachodzą jednak i różnice: kierunek wielostronny intensywny wybił się w kategoriach większych gospodarstw zdecydowanie na naczelne miejsce, gdy w mniejszych zajmował tylko dobre, wyniki specjalizacji w bydło wyprzedziły wyniki specjalizacji w świnie. Kierunki zbożowy i okopowy osiągnęły w obu kategoriach zupełnie identyczne wyniki.

Przychód surowy ze zbóż jest w liczbach absolutnych niższy we wszystkich kierunkach, aniżeli w ktg 2—10 ha, procentowo w stosunku do całości przychodu mniej więcej podobny. Ogółem udział produkcji roślinnej w całym przychodzie surowym i tutaj waha się od 10 do 42%, gdy produkcja zwierzęca dostarcza z reguły wyżej połowy, w granicach od 46 do 73% przychodu. Przychody z bydła są bardzo poważne, nie spadają poniżej 30% całego przychodu surowego, natomiast nieco mniejszą rolę grają świnię. Przychód z furmanek znaczny, czasem wyższy, niż z trzody. Również ma znaczenie przychód z sadu i warzyw, wynoszący po kilkaset zł na gospodarstwo

Tabl. 19A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Przemysłowym

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 13,4	746	452	294	1044	520	592	51	852	40	85	10	36	13	184 17,6	115 11,0	—	0,1	115 11,1
Hodowlany 12,5	661	373	288	959	473	586	48	873	21	33	—	4	—	58 6,0	34 3,5	—	—	34 3,5
Specjaliz.-bydło 14,5	625	327	298	893	455	566	50	810	25	42	1	9	13	90 10,0	54 6,0	—	1 0,1	55 6,1
Specjaliz.-świnie 13,2	537	265	272	774	402	509	31	661	22	36	5	3	9	75 9,8	29 3,8	—	2 0,2	31 4,0
Zbożowy 16,6	472	293	179	689	391	396	49	667	64	48	10	44	25	191 27,8	35 5,1	—	7 1,0	42 6,1
Okopowy 12,3	433	191	242	658	296	467	53	711	13	51	7	7	6	84 12,8	87 13,2	—	1 0,2	88 13,4
Zboż.-okopowy 13,1	392	168	224	595	289	427	55	688	22	82	7	28	18	157 26,4	80 13,5	—	2 0,3	82 13,8
Wielostronny-ekst. 16,6	308	106	202	460	228	354	32	581	12	41	6	2	9	70 15,3	31 6,7	—	2 0,6	33 7,3

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne paszę	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 6	7	18	3	28	—	56	14	5	—	19	23	—	—	1	75	12	4	3
Hodowlany 8	6	18	2	22	—	48	14	3	—	17	27	3	—	4	79	12	2	4
Specjaliz.-bydło 13	6	23	3	20	1	53	17	4	—	21	20	4	—	2	72	19	2	2
Specjaliz. świnie 9	6	22	3	23	.	54	17	4	—	21	21	4	—	—	68	16	2	4
Zbożowy 6	12	22	3	27	4	68	12	2	—	14	10	4	—	—	77	15	4	—
Okopowy 8	4	30	5	24	—	63	20	3	—	23	8	1	—	—	72	21	2	1
Zboż.-okopowy 6	7	34	3	23	—	67	21	3	—	24	7	2	—	—	70	22	1	1
Wielostronny-ekst. 14	6	31	4	19	—	60	17	3	—	20	12	7	—	—	60	20	2	7

wielkość gospodarstw ktg. od 10 do 25 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego															Ocena w stopniach					
Inne płody	Slano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5
					stosunek			stosunek					stosunek							
4 0,4	44 4,2	347 33,3	27 2,6	356 34,1	1:3	117 11,2	0:1	97 9,3	5 0,4	35 3,3	2:3	3 0,4	613 58,7	3,2	2,3	4,7	4,3			
4 0,4	8 0,9	104 10,8	53 5,5	414 43,2	1:3	86 8,9	0:1	168 17,5	—	37 3,8	1:1	23 2,4	728 75,8	3,7	1,6	4,0	4,0			
10 1,2	16 1,8	171 19,1	41 4,6	396 44,3	1:5	59 6,7	1:9	120 13,4	—	32 3,6	1:1	15 1,7	622 69,7	3,5	1,7	3,9	4,0			
9 1,1	9 1,1	124 16,0	32 4,1	270 34,9	1:2	52 6,8	1:3	193 24,9	—	39 5,0	1:2	10 1,3	564 72,9	3,3	2,4	3,0	3,8			
5 0,7	17 2,4	255 37,0	29 4,2	167 24,2	1:2	47 6,8	0:1	70 10,2	1 0,2	25 3,6	3:7	6 0,9	316 45,9	3,1	1,9	5,0	4,0			
—	24 3,6	196 29,8	15 2,3	218 33,1	2:5	82 12,6	1:9	65 9,8	3 0,4	14 2,1	1:3	—	382 58,0	3,2	2,0	3,2	3,9			
2 0,3	10 1,7	251 42,2	21 3,5	184 30,9	3:7	52 8,7	1:1	39 6,6	—	17 2,8	4:5	1 0,1	293 49,1	3,3	1,7	3,3	3,9			
1 0,3	7 1,5	112 24,4	20 4,3	139 30,3	1:3	33 7,1	1:1	60 13,1	3 0,7	29 6,2	2:3	2 0,4	266 57,8	2,8	1,8	2,9	3,8			
Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.															
Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy						
					robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie							
4345	2471 56,9	965 22,2	423 9,7	293 6,7	16,4 2,2	—	0,7 0,1	43,3 5,8	13,4 1,8	9,7 1,3	7,5 1,0	—	29,1 3,9	—						
4796	2386 49,7	1505 31,4	459 9,6	231 4,8	16,0 2,0	—	4,0 0,5	40,8 5,1	22,4 2,8	3,2 0,4	16,8 2,1	17,6 2,2	28,8 3,6	—						
4086	1912 46,8	1387 33,9	412 10,1	215 5,3	13,1 1,9	1,4 0,2	3,4 0,5	38,6 5,6	13,1 1,9	6,2 0,9	15,2 2,2	22,7 3,3	14,5 2,1	—						
4374	2459 56,2	959 21,9	376 8,6	183 4,2	13,6 1,8	—	3,0 0,4	37,9 5,0	15,9 2,1	4,5 0,6	15,9 2,1	16,7 2,2	1,5 0,2	7,5 0,1						
4503	2198 48,8	1711 37,9	243 5,4	221 4,9	12,0 0,2	0,6 0,1	1,2 0,2	25,9 4,3	15,1 2,5	2,4 0,4	7,8 1,3	12,0 2,0	13,2 2,2	—						
4057	2304 56,8	1146 28,2	311 7,7	199 4,9	17,1 2,1	3,2 0,4	5,7 0,7	36,6 4,5	8,9 1,1	1,6 0,2	5,7 0,7	17,1 2,1	6,5 0,8	—						
3814	2194 57,5	968 25,4	343 9,0	186 4,9	16,8 2,2	—	5,3 0,7	29,8 3,9	15,3 2,0	8,4 1,1	3,0 0,4	5,3 0,7	5,3 0,7	—						
3227	1819 56,4	834 25,8	231 7,2	153 4,7	10,2 1,7	0,6 0,1	3,0 0,5	24,7 4,1	7,8 1,3	3,6 0,6	13,2 2,2	9,0 1,5	5,4 0,9	1,2 0,2						

i przenoszący niejednokrotnie przychód z drobiu. W tabeli ocen punktowych występują wyrównane stosunki w zakresie gleby i kierownictwa, w tym ostatnim wypadku na wysokim poziomie; warunki komunikacyjne naogół sprzyjające, wprost doskonałe w gospodarstwach kierunku zbożowego, najmniej pomyślne dla wielostronnego ekstensywnego.

Powierzchnia pod zasiewem zbóż waha się między 48 a 68% roli; kierunki pierwszej grupy, rentowniejszej, zasiewają niżej 60% zbożami, kierunki drugiej grupy — powyżej. W dalszym ciągu pierwsza grupa obraca mniej roli pod okopowe, a właściwie pod ziemniaki (pod okopowe past. więcej), natomiast więcej w porównaniu z drugą grupą sieje pozostałych pastewnych — $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{2}$ części roli.

Podział na użytki również wykazuje różnorodność: największy procent roli (79) posiada kierunek hodowlany, jednocześnie rozporządzający najmniejszą powierzchnią łąk i pastwisk — ustosunkowanie użytków, zdawałoby się, mniej sprzyjające stosowaniu tego właśnie kierunku. Wielostronny ekstensywny wyróżnia się małym procentem roli (60), natomiast dużym łąk i pastwisk, oraz 7% pod lasem.

Stosunki kapitałowe wyrównane, prócz wypadków skrajnych. Największym kapitałem czynnym 4800 zł rozporządza kierunek hodowlany, najmniejszym 3220 zł — wielostronny ekstensywny, w czym kapitału inwentarza żywego posiada o połowę mniej, niż poprzedni. Ilość koni roboczych w gospodarstwach różnych kierunków jest, praktycznie biorąc, jednakowa. W zakresie krów można ogólnie zauważyć, że gospodarstwa kierunków pierwszej, według naszego podziału grupy, są zaopatrzone nieco lepiej, posiadają po 5 i wyżej sztuk, zaś gospodarstwa drugiej — po 5 i niżej. Stan macior wskazuje większą różnorodność, od z górą 2 szt. na 1 gospodarstwo, do 1 sztuki co drugie gospodarstwo.

Tabl. XIX robocizny wskazuje, że najwięcej pojemnemi na pracę są kierunki hodowlany i specjalizacja w świniach, aczkolwiek w nakładzie na pracę, wycenionym w zł, ustępują one sąsiadom: wielostronnemu intensywnemu i specjalizacji w bydło; pochodzi to stąd, że robocizna może być opłacana lub wyceniana w jednych gospodarstwach drożej, w innych taniej. Robocizna własna, jak to wogóle ma miejsce w gospodarstwach o większych kategoriach obszarowych, znajduje całkowite zajęcie przez rok okrągły. Równomierne zatrudnienie w ciągu roku występuje w kierunku zbożowym (spółcz. rozkładu 71) z niewytłumaczalnym niskim stanem w m. lipcu; wysokie zatrudnienie w miesiącach zimowych występuje przy specjalizacji w świniach. Najniższy spół-

czynnik rozkładu robocizny wykazuje kierunek hodowlany (52), ale wogóle należy zauważyć, że w tym rejonie jak i w pozostałych rejonach zachodnich, współczynniki, są stosunkowo wysokie. Porównanie opłacalności tych dwóch sąsiednich kierunków, z których drugi daje wyższy przychód czysty przy niższym nakładzie na pracę, stanowi klasyczny przykład względnej użyteczności kierunków w zależności od stanu liczebnego rodziny: gospodarz, rozporządzający małą ilością własnych rąk roboczych, powinien, wybierając z tych dwóch, oprzeć się na kierunku zbożowym, — odwrotnie gospodarz, rozporządzający liczną i zdolną do pracy rodziną, nienależy specjalizować się w chowie świń.

Wpływ systemów polowych (tabl. 19B) występuje w rejonie Przemysłowym bardzo wybitnie również i w tej kategorii gospodarstw. Wszystkie kombinacje pastewne (system pastewny — 31% roli pod pastwami) zajmują naczelną miejscę, szczególnie pod względem przychodu czystego odróżniające się korzystnie od pozostałych. System zbożowy (69% pod zbożami) osiąga wyższy przychód czysty od zbożowo-okopowego, posiadającego bardzo wysoki nakład na pracę. W powierzchni zasiewów zauważamy, że w miarę wzrostu powierzchni pod zbożami, a spadku tejże pod pastwami następuje obniżenie się opłacalności.

W podziale na użytki zwraca uwagę znaczny procent łąk i pastwisk w gospodarstwach systemu zbożowo-okopowego, co pozostaje między sobą w logicznym związku.

Wzrost odsetek łąk i pastwisk w systemach polowych odpowiada spadkowi ich rentowności.

T. XIX REJON PRZEMYSŁOWY

ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 10-25 ha

KIERUNEK GOSPODARSTWA

OGÓŁEM DNI W DOKW NA 1 ha

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

WIELOSTRONNY WIELOSTRONNY

Kierunki	Wiel. int.	Hod	Sp. byd.	Sp. św.	Zbo- żowy	Oko- powy	Zboż. okop.	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob.	57	52	68	63	71	02	67	64
dni I.XII—31.III	20	22	23	25	20	20	22	18
na ha I.VII—31.X	35	42	34	40	28	32	33	28

Tabl. 19B.

Oplącalność systemów polowych w rejonie Przemysłowym

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (młr. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszenvica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża
Pastewny 14,3	677	409	268	952	470	543	48	794	7	17	4	23	.	51
Okop.-pastewny 14,2	629	369	260	851	484	482	32	803	6	21	1	25	—	53
Zboż.-pastewny 16,8	554	333	221	863	420	530	62	843	16	19	6	23	—	64
Zboż.-okopowy 12,7	436	165	271	658	307	493	67	661	5	34	4	24	—	67
Zbożowy 15,8	389	207	182	607	288	400	26	476	13	29	3	23	1	69
Łącznie-pastwisk. 15,4	356	144	212	529	257	385	31	584	6	41	4	21	—	72

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszenvica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Pastewny 9	30	48	6	18	2	104 11,0	66 6,9	—	—	66 6,9	3 0,2	33 3,5	206 21,6	53 5,6
Okop.-pastewny 7	33	43	6	14	8	104 12,2	54 6,3	—	—	54 6,3	21 2,4	11 1,3	190 22,2	30 3,6
Zboż.-pastewny 6	74	43	15	20	23	175 20,3	40 4,6	—	6 0,7	46 5,3	12 1,4	23 2,7	256 29,7	74 8,5
Zboż.-okopowy 13	16	66	4	12	17	115 17,4	81 12,3	—	1 0,2	82 12,5	1 0,1	11 1,7	209 31,7	16 2,5
Zbożowy 9	53	48	6	17	21	145 23,9	31 5,2	—	1 0,1	32 5,3	6 1,0	12 2,0	195 32,2	19 3,1
Łącznie-pastwisk. 5	12	32	3	2	52	101 19,1	56 10,5	—	—	56 10,5	1 0,1	19 3,7	177 33,4	7 1,3

wielkość gospodarstw ktg. od 10 do 25 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na pszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5
12	4	—	16	27	2	—	4	79	11	4	4	3,6	1,6	4,1	3,9
17	4	1	22	23	2	—	—	75	12	2	4	3,4	2,2	4,0	3,9
11	4	—	15	19	2	—	—	72	17	3	3	3,5	2,2	3,9	4,1
21	3	—	24	6	3	—	—	70	24	2	—	3,1	1,8	3,4	4,0
12	1	—	13	9	6	—	1	70	19	2	4	3,2	2,2	4,0	4,0
19	2	—	21	5	2	—	—	51	38	1	1	2,8	1,7	3,8	3,8

i % całego przychodu surowego

Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapita- tału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.		
	stosunek			stosunek					stosunek				Czynny	Gruntowy i meljo- racynny	Konie robocze	Krowy	Maciory
381 40,1	1 : 5	81 8,5	0 : 1	119 12,5	—	30 3,1	1 : 1	17 1,8	628 66,0	4196	2275 54,2	16,1 2,3	35,7 5,1	10,5 1,5			
321 37,8	3 : 7	56 6,6	2 : 5	143 16,8	8 0,9	36 4,2	4 : 5	8 0,9	572 67,2	5368	2771 51,6	16,9 2,4	43,7 6,2	18,3 2,6			
245 28,3	1 : 3	57 6,6	0 : 1	90 10,5	8 0,9	27 3,1	1 : 1	6 0,7	433 50,1	5208	2692 51,7	14,3 2,4	35,7 6,0	11,3 1,9			
220 33,4	1 : 3	81 12,3	1 : 9	61 9,3	—	15 2,2	1 : 1	2 0,3	379 57,5	3568	2019 56,6	16,5 2,1	35,4 4,5	4,7 0,6			
143 23,6	1 : 3	79 13,0	0 : 1	66 10,8	—	27 4,5	2 : 3	4 0,6	319 52,5	4035	2258 55,9	13,9 2,2	25,3 4,0	9,5 1,5			
177 33,5	1 : 3	78 14,6	1 : 3	31 5,9	—	20 3,8	1 : 1	—	306 57,8	3307	1789 54,0	13,0 2,0	27,3 4,2	16,2 2,5			

znacznie mniejszą rolę od koni, stoi mniej więcej na poziomie przychodu z sadu i warzyw. Ogółem produkcja zwierzęca nie spada poniżej 50% przychodu surowego z gospodarstwa.

System pastewny o najlepszych rezultatach pracuje na niższym kapitale czynnym od dwóch następnych dzięki tańszej, choć nie gorszej, ziemi i zapewne tańszymi budynkami.

Zaopatrzenie w konie równomierne. System pastewny utrzymuje mniej krów od następnych dwóch: sądząc z przychodu surowego z bydła, zwierzęta muszą być lepsze lub lepiej żywione. Liczba krów obniża się w systemach słabszych.

Wykres 19a ilustruje dużą rozpiętość wahań w opłacalności kierunków gospodarczych w różnych latach. W kierunku zbożowym średnia wypada bardzo nisko z powodu niezamieszczonego notowania z r. 1929/30, tak bardzo ją obniżającego: notowanie to odnosi się do pojedynczego gospodarstwa i dlatego zostało tylko zaznaczone dla danego roku, jednak uwzględnione jest dla średniej. Większą stałość wykazują kierunki mniej rentowne, zresztą dane pochodzą dla kierunku okopowego i zbożowo-okopowego tylko z 2 lat.

Wykres 19b obrazuje stosunki więcej ujednolajnione w systemie połowym okopowo-pastewnym i zbożowo-okopowym.

ROZDZIAŁ XVI.

REJON WIELKOPOLSKA POŁUDNIOWA.

K a t e g o r j a 5—25 h a.

Rejon Wielkopolska Południowa obejmuje powiaty: Jarocin, Koźmin, Gostyń, Leszno, Rawicz, Krotoszyn, Pleszew, Ostrów, Odolanów, Ostrzeszów, Kępno.

Ze 110 gospodarstw obszaru 5—25 ha, których rachunkami rozporządzaliśmy, wyłączyliśmy tylko grupę 12 gospodarstw łącznospastwiskowych, a ponieważ żadne pozatem nie zostało zdyskwalifikowane, więc kombinacje systemowe tworzone na podstawie 98 gospodarstw.

Do kierunków gospodarczych weszły warsztaty, osiągające powyżej następujących średnich przychodu surowego z ważniejszych gałęzi — w zł na ha:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	446	374	364
Zboża	173	179	107
Okopowe	43	56	49

Do specjalizacyj zaliczono gospodarstwa o przychodzie surowym z chowu bydła, względnie świń w stosunku do całego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	40	33	33
Specjalizacja — świnię	25	30	35

Tabl. 20A wykazuje, że kierunek wielostronny intensywny wyróżnia się najwyższym przychodem czystym i dochodem rolniczym, zważywszy jednak wysokość miernika opłacalności możemy 5 pierwszych kierunków postawić na mniejwięcej tym samym poziomie

w hierarchji opłacalności. Drugą grupę tworzyłyby kierunki o mierniku od 300—400 zł na ha, ostatnie zaś miejsce zajmuje kierunek wielostronny ekstensywny. Wszystkie kierunki hodowlane (wyłączając specjalizację w bydło) i tylko one wchodzi do przodującej grupy. Najbardziej pojemną na pracę jest tu obok kierunku wielostronnego intensywnego — specjalizacja w chowie bydła. Dochód rolniczy spada szczególnie nisko, poniżej 200 zł w kierunku okopowym. Nakłady gospodarcze, wyłączając 2 kierunki, w których spadają poniżej 500 zł, można uważać za dość wyrównane.

Nakłady na nawozy sztuczne wysokie, wyjąwszy 3 ostatnie kierunki: najwyższy nakład posiada zupełnie logicznie zbożowo-okopowy, co należy podkreślić, bowiem w innych rejonach o mniej wyrównanem i to na niższym poziomie fachowem przygotowaniu kierowników, w nakładach na nawozy przodują niejednokrotnie kierunki hodowlane, jako wogóle intensywniej gospodarowane. Koszty produkcji, wyjąwszy kierunek okopowy, wyrównane.

Przychody surowe ze zboża w kierunkach z udziałem zbóż dochodzą lub przekraczają 30% całego przychodu surowego, we wszystkich pozostałych wynoszą kilkanaście, sięgając 20%. Przychody z okopowych grają większą rolę tylko przy uprawie buraków cukrowych, przenosząc w tych wypadkach 10% całkowitego przychodu, a w jednym nawet 20%. Jest interesującym, że kierunek okopowy, osiągający najwięcej z buraków cukrowych, zużywa najmniej robocizny, pracuje na najniższym nakładzie gospodarczym i wogóle należy do słabiej opłacalnych.

Z produkcji roślinnej lepiej opłacalne kierunki otrzymują, wyjąwszy wielostronny intensywny, poniżej 30% całego przychodu surowego, a w żadnym kierunku procent ten nie sięga 50; odwrotnie, udział produkcji zwierzęcej w całkowitym przychodzie przenosi w lepszych kierunkach 50%, w hodowlanym dochodząc do 75%. Na szczególną uwagę zasługuje wysoki przychód z trzody chlewnej, bardzo znaczny w stosunku do przychodu z bydła, w 2 wypadkach nawet przerastający go. Jest to rejon trzody chlewnej, przynoszącej w lepszych kierunkach tyleż, a czasem więcej, niż zboża. Przychód z koni stanowi tu wyraźną pozycję, przyczem przewaga wpływów pochodzi nieraz z hodowli, nie z furmanek. Drób stanowi powszechnie źródło dość pokaźnego przychodu, przenoszącego przychody z koni, przyczem w równej części płynie on z hodowli i jaj, czasem nawet z przewyżką po stronie hodowli. Sady i pszczoły nie grają w bilansie roli.

Tabl. 20A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Wielkopolski

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Zboż.-hodowlany 13,7	459	189	270	788	348	599	61	867	127	55	1	3	27	213 27,1	14 1,8	1 0,1	—	15 1,9
Wielostronny-Inten. 14,7	438	199	239	806	380	607	59	842	71	92	—	7	29	199 24,7	17 2,2	29 3,6	51 6,3	97 12,1
Okop.-hodowlany 17,7	421	191	230	828	328	637	64	869	41	37	—	4	36	118 14,3	17 2,1	65 7,9	6 0,7	88 10,7
Specjaliz.-świnie 15,7	420	172	248	771	315	599	62	819	71	48	1	1	24	145 18,8	15 2,0	16 2,0	5 0,7	36 4,7
Hodowlany 13,8	411	160	251	702	321	542	51	779	10	65	—	—	29	104 14,8	13 1,9	—	1 0,1	14 2,0
Specjaliz.-bydło 14,4	367	89	278	661	298	572	53	803	39	62	—	3	38	142 21,5	12 1,8	21 3,2	3 0,5	36 5,5
Zboż.-okopowy 16,5	362	133	229	696	274	563	68	802	77	115	1	3	26	222 31,9	23 3,3	65 9,3	—	88 12,6
Okopowy 17,5	312	101	211	529	183	428	38	596	37	43	6	5	13	104 19,1	10 1,9	101 19,0	6 1,1	117 22,0
Zbożowy 12,2	307	42	265	560	230	518	49	749	53	106	2	8	40	209 37,4	18 3,2	4 0,7	—	22 3,9
Wielostronny-ekst. 13,2	266	31	235	476	220	445	26	769	28	42	1	6	31	108 22,7	18 3,7	3 0,8	—	21 4,5

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugórze	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Zboż.-hodowlany 14	14	37	4	14	2	71	13	4	—	17	10	2	—	—	89	6	1	—
Wielostronny-inten. 5	13	36	5	14	2	70	13	4	5	22	8	—	—	—	85	13	1	—
Okop.-hodowlany 16	8	37	7	12	2	66	13	2	7	22	11	1	—	—	89	7	2	—
Specjaliz.-świnie 12	9	41	5	13	2	70	14	3	2	19	7	3	—	1	85	9	1	1
Hodowlany 10	4	47	2	13	4	70	16	3	—	19	4	7	—	—	77	17	1	1
Specjaliz.-bydło 11	9	40	3	14	2	68	15	3	4	22	8	2	—	—	83	12	1	1
Zboż.-okopowy 14	12	38	2	15	1	68	15	1	6	22	7	2	—	1	82	12	1	1
Okopowy 7	10	32	5	12	—	59	14	2	10	26	8	4	—	3	88	11	1	—
Zbożowy 11	7	41	2	19	2	71	12	2	1	15	8	4	—	2	86	8	2	—
Wielostronny-ekst. 21	6	43	2	15	2	68	16	3	1	20	9	3	—	—	80	12	2	2

Południowej wielkość gospodarstw ktg. od 5 do 25 ha — za 1927/30.

obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego															Ocena w stopniach					
inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla	jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska	Komuni- kacja 1—5	Kierow- nictwo 1—5
					stosunek			stosunek					stosunek							
4 0,5	1 29,5	233 0,7	5 23,6	186 1:2	53 6,7	1:2	53 3,8	1:2	193 24,5	1 0,2	48 6,1	1:1	5 0,6	486 61,7	2,8	1,7	3,5	3,9		
1 0,1	9 1,1	306 38,0	5 0,7	234 29,0	1:2	30 3,8	1:2	148 18,4	2 0,2	40 4,9	2:1	—	454 56,3	3,1	1,6	4,3	3,7			
8 1,0	1 0,1	215 26,1	7 0,8	232 28,0	1:2	40 4,8	1:2	193 23,3	2 0,3	54 6,5	1:1	4 0,4	525 63,3	2,7	1,3	3,5	4,1			
7 1,0	1 0,1	189 24,6	5 0,6	185 24,0	1:2	35 4,6	2:1	249 32,4	3 0,4	47 6,0	1:1	2 0,3	521 67,7	2,3	1,4	3,7	3,9			
7 1,0	—	125 17,8	2 0,3	233 33,3	2:3	71 10,2	3:2	186 26,5	1 —	43 6,1	1:1	2 0,2	536 76,3	2,5	2,2	4,1	4,3			
1 0,2	1 0,2	180 27,4	2 0,3	263 39,8	1:2	31 4,6	2:1	109 16,5	—	39 5,9	1:1	2 0,3	444 67,1	3,1	2,3	4,2	4,1			
5 0,8	3 0,4	318 45,7	5 0,8	185 26,5	1:2	24 3,4	3:4	90 12,9	1 0,1	31 4,5	2:1	3 0,4	334 47,8	2,9	1,7	3,7	4,1			
6 1,1	1 0,2	228 43,0	4 0,8	128 24,2	2:3	12 2,3	2:1	84 15,9	—	16 2,9	5:3	4 0,7	244 46,0	2,8	1,9	4,3	4,1			
3 0,5	3 0,6	237 42,4	6 1,1	121 21,5	2:3	22 4,0	1:2	87 15,5	1 0,2	27 4,8	1:1	7 1,2	265 47,2	2,9	1,7	3,9	3,8			
3 0,6	—	132 27,8	4 0,7	137 28,7	1:2	47 9,8	1:1	82 17,2	1 0,2	34 7,1	1:1	1 0,3	302 63,3	2,9	1,7	4,1	4,0			

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha obszaru użytków i na 1 gospodarstwo w szt.										Owce i kozy
					Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna				
Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	Inne świnie		
4472	2345 52,4	1242 27,8	409 9,1	363 8,1	18,2 2,5	2,9 0,4	2,9 0,4	35,0 4,8	15,3 2,1	15,3 2,1	10,9 1,5	24,1 3,3	22,6 3,1	—	
3921	1760 44,9	1229 31,3	412 10,5	379 9,7	19,7 2,9	4,1 0,6	6,1 0,9	38,1 5,6	18,4 2,7	15,6 2,3	8,8 1,3	25,2 3,7	34,0 5,0	—	
3872	1912 49,4	1029 26,6	410 10,6	408 10,5	18,1 3,2	1,7 0,3	1,7 0,3	35,6 6,3	11,9 2,1	11,9 2,1	11,9 2,1	38,4 6,8	33,3 5,9	—	
3691	1736 47,0	1106 29,9	392 10,6	351 9,5	19,7 3,1	1,3 0,2	3,2 0,5	35,0 5,5	14,0 2,2	12,7 2,0	14,0 2,2	20,4 3,2	42,7 6,7	0,6 0,1	
3966	1850 46,6	1124 28,3	445 11,2	348 8,8	17,4 2,4	4,3 0,6	2,2 0,3	37,7 5,2	13,0 1,8	10,9 1,5	13,8 1,9	15,9 2,2	23,9 3,3	1,4 0,2	
3856	2043 52,9	986 25,6	414 10,7	312 8,1	18,1 2,6	2,8 0,4	3,5 0,5	36,1 5,2	18,7 2,7	11,8 1,7	6,2 0,9	11,8 1,7	21,5 3,1	1,4 0,2	
3968	1786 45,0	1304 32,8	352 8,9	380 9,6	17,6 2,9	1,8 0,3	0,6 0,1	32,7 5,4	13,3 2,2	11,5 1,9	6,0 1,0	15,7 2,6	33,9 5,6	3,6 0,6	
2789	1517 54,4	734 26,3	278 10,0	188 6,7	14,3 2,5	3,4 0,6	12,0 2,1	17,1 3,0	13,7 2,4	15,4 2,7	12,6 2,2	37,1 6,5	5,7 1,0	4,0 0,7	
3862	2105 54,5	1105 28,6	293 7,6	256 6,6	13,7 1,7	6,6 0,8	5,7 0,7	30,3 3,7	14,7 1,8	16,4 2,0	8,2 1,0	22,9 2,8	18,8 2,3	—	
3375	1728 51,2	919 27,2	335 9,9	249 7,4	17,4 2,3	3,0 0,4	4,5 0,6	28,8 3,8	12,1 1,6	10,6 1,4	9,1 1,2	36,4 4,8	12,1 1,6	0,7 0,1	

Stosunki w zakresie oceny gleby, komunikacji i kierownictwa, aczkolwiek wykazujące parę odchyleń, naogół są wyrównane i to na wysokim poziomie, jeśli idzie o warunki komunikacyjne i wartość kierowników.

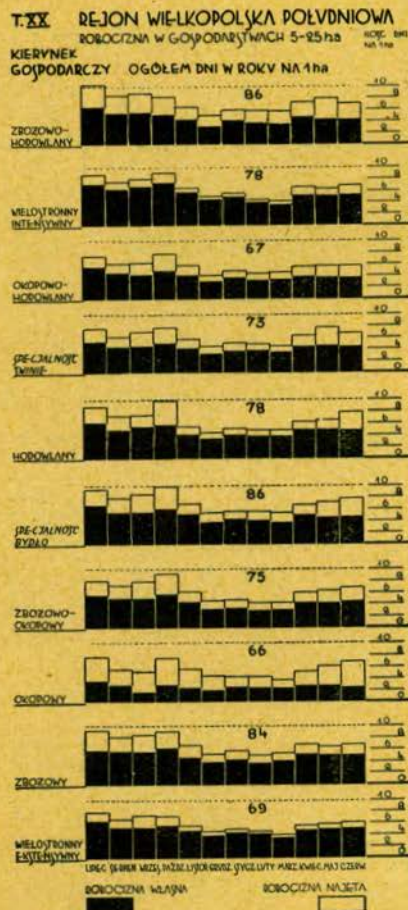
Powierzchnie zasiewów nie nastroczałyby uwag, poza niższym od powszechnego procentem roli pod zbożami w kierunku okopowym (59%) na korzyść okopowych (26%). Pozatem stosunki są wyrównane, niezależnie od kierunku. To samo występuje w podziale na

użytki: jedynie kierunek hodowlany rozporządza mniejszym obszarem roli, a większym łąk i pastwisk, co zapewne stanowi właśnie okoliczność, skłaniającą do stosowania tego kierunku.

Jak wogóle w rejonach zachodnich Polski wyrównany poziom stosunków panuje i w rozpatrywanym rejonie w wielu działach. Widzimy go także w zaopatrzeniu w kapitały: poza jedynym może odchyleniem kierunku okopowego, gospodarstwa pozostałych kierunków wykazują wahania w stosunkach kapitałowych nie na tyle znaczne, ażeby dawały podstawę do budowania wniosków.

Bardzo równomierną jest załoga inwentarzowa, której przegląd ułatwiają niemal równe średnie obszary gospodarstw w poszczególnych kierunkach. Kierunek okopowy i tu wyróżnia się ujemnie słabym zaopatrzeniem w krowy, czego nie może skompensować dość wysoki stan liczebny trzody.

Tabl. XX robocizny wykazuje

Kierunki	Zboż. hod.	Wiel. int.	Ok. hod.	Sp. św.	Hod.	Sp. byd.	Zboż. okop.	Okopowy	Zbożowy	Wiel. eks.
Spółcz. rozkl. rob.	63	58	63	68	57	61	56	59	63	62
dni 1.I-XI-31.III	22	19	17	19	19	22	18	16	22	18
na ha 1.VII-31.X	35	33	27	28	33	36	32	27	35	29

wysoki stan zatrudnienia w miesiącach zimowych

w gospodarstwach kierunku zbożowo-hodowlanego, posługującego się jednak dużo stałym najemnikiem. Na własnej robociznie są oparte obydwie kierunki wielostronne: intensywny i ekstensywny. Na obcej robociznie oparty jest kierunek okopowy, są to widocznie gospodarstwa mało-rodzinne, w każdym razie o niewielkiej ilości własnych rąk roboczych, zdolnych do pracy. Kierunek okopowo-hodowlany wyróżnia się dość równomiernym rozkładem robocizny w ciągu roku, czego szczególnie brak kierunkowi hodowlanemu (kopanie), i zbożowo-okopowemu (spółcz. 56). Najlepszy współczynnik rozkładu 68 posiada specjalizacja w świniaach.

Do systemów polowych weszły gospodarstwa o powierzchni pod zasiewami w stosunku do całości roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	66	69	72
Okopowe	23	19	19
Pastewne	12	11	10

Wpływ systemów polowych na opłacalność (tabl. 20B) waha się w granicach 100 zł na ha. Szczególnym jest tutaj najniższy przychód czysty w systemie zbożowo-pastewnym, zbiegający się z najwyższym miernikiem opłacalności i dochodem rolniczym, skutkiem wybitnie wysokiego nakładu na pracę. Interesującym byłoby prześledzenie rozkładu robocizny w tym systemie, danymi jednak nie rozporządzamy. Uszeregowanie systemów występuje w rejonie rozpatrywanym wręcz odwrotnie od ogólnie spotykanych: system zbożowy i jego kombinacje górują nad systemem okopowym i jego kombinacjami. Ostatnie miejsce zajmuje system okopowy, wyróżniający się swą słabością, podobnie jak w tabeli kierunków gospodarczych. W Południowej Wielkopolsce ani jednostronne oparcie gospodarki na zbycie okopowych, ani na ich uprawie nie kalkulowało się w okresie dobrej konjunktury.

W podziale na użytki systemy zbożowo-okopowy i różnokierunkowy *b* posiadają niższy procent roli, a natomiast wyższy łąk: jednak kultura łąk i pastwisk stoi w woj. poznańskim na tyle wysoko, że podniesiona okoliczność nie powinna powodować obniżenia końcowych wyników, przeliczanych na ha całego obszaru użytków.

W dziale kapitałów zwraca uwagę niski kapitał czynny w systemie różnokierunkowym *b*, szczególnie w porównaniu z kapitałem gospodarstw systemu zbożowo-pastewnego występuje wybitna różnica: przy

Tabl. 20B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Wielkopolski

System Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Zboż.-pastewny 11,7	396	70	326	741	334	671	63	937	12	39	3	16	3	73
Zbożowy 14,6	386	170	216	671	302	501	58	723	6	50	3	14	3	76
Pastewny 13,8	368	104	264	669	294	565	28	818	13	31	6	13	2	65
Okop.-pastewny 15,3	337	100	237	669	236	569	64	803	10	30	5	14	3	62
Zboż.-okopowy 15,1	332	104	228	663	256	529	73	754	8	47	2	16	1	74
Różnokierunkowy b 14,9	329	84	245	542	248	458	36	610	2	47	1	13	1	64
Łącznie-pastwisk. 13,6	304	97	207	542	236	445	30	645	1	58	1	10	1	71
Okopowy 17,4	301	81	220	563	240	482	37	666	8	37	7	11	1	64

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł												
	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja rolnicza
Zboż.-pastewny 10	104	65	—	7	28	204 27,5	17 2,3	6 0,8	—	23 3,1	1 0,2	—	228 30,8
Zbożowy 23	34	95	1	2	30	162 24,1	20 3,0	10 1,5	2 0,3	32 4,8	5 0,8	1 0,1	200 29,8
Pastewny 16	71	44	1	4	36	156 23,3	13 1,9	18 2,7	8 1,1	39 5,7	4 0,5	1 0,1	200 29,6
Okop.-pastewny 19	59	49	2	2	25	137 20,5	11 1,7	58 8,6	5 0,7	74 11,0	5 0,8	1 0,2	217 32,5
Zboż.-okopowy 11	35	61	1	11	39	147 23,1	17 2,7	37 5,9	9 1,4	63 10,0	2 0,3	3 0,4	215 33,8
Różnokierunkowy b 5	28	77	—	2	32	139 25,6	19 3,5	—	—	19 3,5	5 1,0	2 0,3	165 30,4
Łącznie-pastwisk. 12	24	35	—	—	29	88 16,2	24 4,4	—	—	24 4,4	1 0,2	9 1,7	122 22,5
Okopowy 13	21	45	1	10	29	106 18,8	21 3,7	44 7,8	—	65 1,5	9 1,6	1 0,1	181 32,0

Południowej wielkość gospodarstw kłg. od 5 do 25 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-5	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
13	3	1	17	9	1	—	—	89	5	2	1	2,8	2,0	4,2	4,1
14	2	2	18	3	3	—	—	80	14	2	1	2,8	1,9	3,8	4,0
12	3	3	18	15	2	—	—	89	5	2	1	3,0	1,8	4,0	3,6
14	4	6	24	12	2	—	—	89	6	1	—	3,0	1,2	4,0	3,9
17	2	3	22	3	1	—	—	75	17	2	—	2,8	2,1	3,9	3,9
16	—	—	16	5	9	—	6	78	19	1	—	2,6	1,9	4,0	3,6
17	3	—	20	4	5	—	—	54	40	2	1	2,4	1,7	3,7	3,8
17	—	7	24	6	4	—	2	84	12	1	1	3,0	1,9	3,1	4,2

1 % całego przychodu surowego

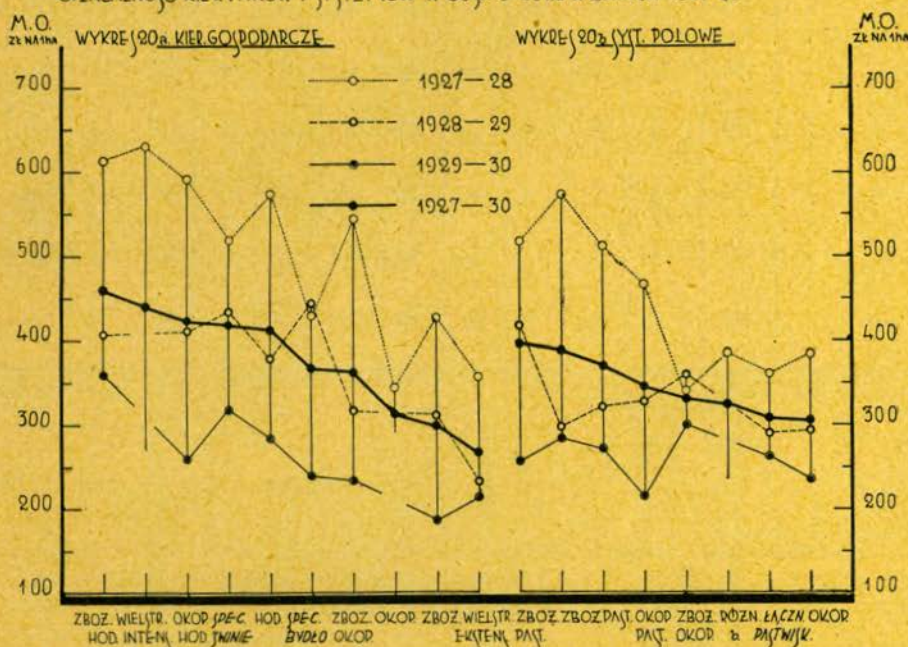
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jajła	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	obsz. użytków w zł i % kapi- tału czynnego		na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.		
	stosunek			stosunek			stosunek		Czynny				Gruntowy i meljo- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciory	
205 27,7	1 : 3	26 3,6	2 : 1	179 24,1	1	46 6,2	1 : 2	3	460 62,0	4434	2358 53,1	17,1 2,0	40,2 4,7	12,0 1,4			
164 24,4	1 : 2	40 6,1	2 : 3	160 23,8	1 0,2	40 5,9	3 : 2	7 1,0	412 61,4	3698	1875 50,7	16,4 2,4	30,8 4,5	8,9 1,3			
177 26,4	1 : 3	51 7,7	1 : 2	121 18,1	1	50 7,4	1 : 1	5 0,6	405 60,2	4223	2168 51,3	17,4 2,4	33,3 4,6	11,6 1,6			
181 27,0	3 : 7	37 5,6	2 : 1	141 21,1	2 0,3	36 5,4	5 : 4	1 0,1	398 59,5	3884	2005 51,6	20,3 3,1	35,3 5,4	11,1 1,7			
175 27,7	1 : 2	42 6,5	1 : 3	100 15,8	1	39 6,1	1 : 1	2 0,4	359 56,5	3755	1657 44,1	17,2 2,6	31,1 4,7	11,9 1,8			
182 33,5	1 : 1	43 7,9	2 : 1	92 16,9	—	21 3,9	4 : 5	—	338 62,2	2539	1453 57,2	12,1 1,8	29,5 4,4	5,4 0,8			
172 31,7	1 : 2	37 6,7	1 : 2	132 24,4	1 0,3	28 5,2	2 : 1	1 0,2	371 68,5	3322	1732 52,1	14,7 2,0	33,1 4,5	11,0 1,5			
169 30,0	1 : 2	24 4,3	4 : 3	86 15,2	1 0,2	32 5,6	1 : 1	2 0,4	314 55,7	3064	1466 47,8	18,4 3,2	29,3 5,1	9,8 1,7			

równym przychodzie czystym obydwie systemy dla gospodarzy matorodzinnych są równie opłacalne.

Wykres 20a obrazuje znaczną rozpiętość wahań w opłacalności wszystkich kierunków gospodarczych w ciągu 3-lecia. Stosunkowo mniejsze wahania występują w kierunkach specjalizacji w trzodzie i bydło oraz wielostronnym ekstensywnym. Na wykresie 20b widzimy także duże rozpiętości w rezultatach systemów polowych o wyższej opłacalności; gorzej opłacalne są bardziej stałe w swych wynikach.

REGION WIELKOPOLSKA POŁUDNIOWA

OPŁACALNOŚĆ KIERUNKÓW I SYSTEMÓW W GOSPR. 5-25 ha W LATACH 1927-30

ROZDZIAŁ XVII.

REJON WIELKOPOLSKA PÓŁNOCNA.

K a t e g o r j a 10 — 30 h a.

Rejon Wielkopolska Północna obejmuje powiaty: Poznań, Oborniki, Szamotuły, Czarnków, Międzychód, Nowy Tomyśl, Grodzisk, Wolsztyn, Śmigiel, Kościan, Śrem, Środa, Września, Gniezno, Wągrowiec, Chodzież, Wyrzysk oraz zachodnie części Żnina, Szubina i Bydgoszczy.

Będący do rozporządzenia materiał rachunkowy ze 109 gospodarstw uległ zmniejszeniu przez wyodrębnienie 5 gospodarstw do grupy łączno-pastwiskowych, oraz zupełne wyeliminowanie 4 gospodarstw dla różnych względów, mających na celu zapewnienie większej spółmierności: w rezultacie do kombinacji systemowych weszło 100 gospodarstw.

Średnie przychodów surowych na ha, określające przynależność do kierunków gospodarczych, kształtowały się w ciągu rozpatrywanego 3-lecia w zł na ha jak następuje:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	392	312	333
Zboża	199	192	142
Okopowe	44	48	50

Do specjalizacji w chowie bydła lub świń zaliczono gospodarstwa, osiągające z tych źródeł powyżej następujących procentów w stosunku do całkowitego przychodu surowego:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja — bydło	35	30	35
Specjalizacja — świnię	25	25	35

Opłacalność kierunków gospodarczych (tabl. 21A) obok analogii z opłacalnością w Wielkopolsce Południowej układa się w Wielkopolsce Północnej podobnie, jak w sąsiednim rejonie Chełmińsko-Ku-

Tabl. 21A

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Wielkopolski

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 17,9	494	263	231	904	338	641	87	880	105	101	18	7	25	256 28,3	10 1,1	81 9,0	9 1,0	100 11,1
Zboż.-hodowlany 15,5	437	185	252	806	307	621	73	828	143	62	3	5	24	237 29,4	5 0,6	13 1,6	2 0,2	20 2,4
Specjaliz.-świnie 15,6	411	185	226	720	346	535	52	762	61	57	3	1	25	147 20,4	9 1,3	24 3,3	—	33 4,6
Okop.-hodowlany 17,3	367	135	232	742	289	607	69	750	66	35	5	2	33	141 19,0	10 1,4	68 9,1	—	78 10,5
Specjaliz.-bydło 19,5	359	148	211	742	259	594	69	816	62	92	11	2	25	192 25,9	9 1,2	58 7,8	—	67 9,0
Zboż.-okopowy 19,9	346	141	205	666	254	525	81	686	80	69	33	8	16	206 30,9	11 1,8	93 13,9	—	104 15,7
Hodowlany 20,6	330	140	190	601	255	461	42	636	39	41	4	—	25	109 18,1	9 1,6	7 1,1	—	16 2,7
Zbożowy 17,8	263	49	214	522	307	473	38	681	69	106	10	9	19	213 40,7	17 3,2	4 0,8	—	21 4,0
Wielostronny-ekst. 19,1	248	76	172	430	191	354	23	528	33	62	7	4	23	129 30,0	13 2,9	2 0,6	2 0,4	17 3,9

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 17	14	32	8	8	6	68	14	2	7	23	8	1	—	—	92	3	2	—
Zboż.-hodowlany 7	16	30	8	9	7	70	13	2	6	21	8	1	—	—	89	5	1	—
Specjaliz.-świnie 14	11	35	8	7	5	66	15	2	3	20	9	4	—	1	87	8	1	—
Okop.-hodowlany 12	10	35	8	8	5	66	12	4	7	23	7	2	—	2	87	7	2	—
Specjaliz.-bydło 16	10	39	9	7	6	71	12	3	6	21	6	2	—	—	89	6	2	—
Zboż.-okopowy 5	12	31	8	11	6	68	12	2	8	22	8	1	—	1	94	2	2	—
Hodowlany 7	6	38	9	8	3	64	16	2	2	20	9	6	1	—	85	10	1	—
Zbożowy 17	10	42	6	10	6	74	14	1	2	17	8	1	—	—	89	5	1	—
Wielostronny-ekst. 30	8	43	8	8	2	69	15	1	2	19	6	5	—	1	81	11	1	1

Północnej wielkość gospodarstw kłg. od 10 do 30 ha — za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach			
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta mleko	Konie	hodowla furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Oleja	Łąki i pastwiska	Komuni- kacja	Kierow- nictwo
					stosunek		stosunek				stosunek			1—5	1—5	1—5	1—5
5 0,6	—	361 40,0	4 0,4	243 26,8	3:7	28 3,1	1:2	185 20,5	—	32 3,6	1:2	5 0,5	493 54,5	3,3	1,3	4,4	4,1
3 0,3	—	260 32,1	1 0,2	205 25,4	1:3	28 3,4	3:2	225 27,9	2 0,2	28 3,5	2:1	.	448 60,4	2,9	1,3	4,3	3,9
6 0,9	—	186 25,9	3 0,4	163 22,6	1:2	27 3,7	1:1	249 34,6	2 0,2	38 5,4	1:1	5 0,6	484 67,1	2,9	1,7	4,3	3,
8 1,1	—	227 30,6	10 1,3	217 29,2	1:3	29 3,9	2:3	179 24,2	1 0,1	42 5,7	5:4	3 0,4	471 63,5	3,0	1,9	4,2	3,9
4 0,6	—	263 35,5	5 0,6	273 36,8	1:3	19 2,6	1:2	118 15,9	—	29 3,9	1:1	3 0,4	442 59,6	2,9	1,4	4,3	4,0
1 0,1	—	311 46,7	2 0,2	154 23,2	2:3	29 4,3	2:1	112 16,8	.	32 4,7	3:2	4 0,5	331 49,6	2,9	1,9	4,3	4,0
5 0,9	—	130 21,7	2 0,3	136 22,6	3:7	33 5,6	3:2	214 35,6	1 0,1	36 6,2	4:3	2 0,2	422 70,3	2,9	1,7	4,3	4,0
3 0,6	1 0,1	238 45,4	2 0,4	121 23,2	1:2	30 5,7	2:3	69 13,3	3 0,5	31 5,9	4:5	1 0,2	255 48,8	2,7	2,1	4,1	3,8
4 0,9	1 0,1	151 34,9	5 1,3	115 26,8	2:3	20 4,6	2:3	81 18,7	.	19 4,5	1:1	1 0,1	236 54,8	2,6	1,8	3,9	3,6

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.										Owce i kozy
					Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna				
Czynny	Gruntowy i meljo- racyny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	robocze	stadnina	bułaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie		
3983	1671 41,9	1372 34,4	386 9,7	393 9,9	15,6 2,8	1,7 0,3	1,7 0,3	31,3 5,6	13,4 2,4	7,8 1,4	11,2 2,0	27,4 4,9	33,0 5,9	1,1 0,2	
3437	1342 39,0	1209 35,2	435 12,6	316 9,2	20,0 3,1	8,4 1,3	1,3 0,2	38,1 5,9	14,8 2,3	8,4 1,3	11,0 1,7	43,2 6,7	31,0 4,8	—	
3776	1861 49,3	1679 28,6	391 10,3	306 8,0	15,4 2,4	3,8 0,6	1,9 0,3	32,7 5,1	10,3 1,6	12,2 1,9	12,2 1,9	40,4 6,3	47,4 7,4	5,1 0,8	
3780	1862 49,3	1194 31,6	385 10,2	245 6,4	16,2 2,8	4,0 0,7	2,9 0,5	37,0 6,4	8,7 1,5	9,8 1,7	9,8 1,7	19,0 3,3	50,3 8,7	1,7 0,3	
3694	1581 42,8	1390 37,6	380 10,3	264 7,2	16,4 3,2	2,0 0,4	2,0 0,4	33,8 6,6	10,8 2,1	5,1 1,0	7,2 1,4	28,7 5,6	29,2 5,7	1,5 0,3	
3913	2215 56,6	909 23,2	345 8,8	337 8,6	14,6 2,9	1,5 0,3	3,5 0,7	34,2 6,8	7,0 1,4	13,6 2,7	5,0 1,0	21,6 4,3	26,6 5,3	—	
2931	1222 41,7	940 32,0	388 13,2	286 9,8	12,6 2,6	4,8 1,0	1,9 0,4	32,5 6,7	9,7 2,0	9,2 1,9	10,2 2,1	52,9 10,9	40,8 8,4	5,3 1,1	
3238	1816 56,0	804 24,8	315 9,7	238 7,4	16,3 2,9	3,4 0,6	1,7 0,3	27,0 4,8	10,1 1,8	9,0 1,6	6,7 1,2	25,3 4,5	31,5 5,6	1,7 0,3	
2815	1384 49,2	893 31,7	263 9,3	243 8,6	15,2 2,9	1,6 0,3	3,7 0,7	25,6 4,9	13,1 2,5	7,8 1,5	5,7 1,1	26,7 5,1	24,6 4,7	0,5	

jawskim z tą różnicą, że wyodrębniono tutaj kierunek wielostronny intensywny, który w rej. Chełmińsko-Kujawskim w materiale naszym nie wystąpił, oraz wyższe miejsca zajęły obydwie specjalizacje hodowlane. Sądząc z tego ostatniego warunki do więcej jednostronnego oddania się hodowli byłyby w rozpatrywanym rejonie korzystniejsze, niż w ziemi Chełmińskiej czy na Kujawach poznańskich.

Do grupy kierunków najbardziej rentownych o mierniku opłacalności powyżej 400 zł, a dochodzie rolniczym wyżej 300 zł na ha należą 3 kierunki: wielostronny intensywny, zbożowo-hodowlany i specjalizacja w trzodzie chlewnej. Do drugiej z kolei grupy zaliczylibyśmy pozostałe kierunki z udziałem hodowli oraz zbożowo-okopowy, wreszcie do trzeciej i ostatniej — zbożowy i wielostronny ekstensywny. Kierunek zbożowy wyróżnia się najniższym przychodem czystym i wysokim dochodem rolniczym — w tabelce oceny kierownictwa nie posiada wysokiego stopnia. W nakładzie na pracę kierunek hodowlany ustępuje wprawdzie innym, obydwie jednak specjalizacje hodowlane należą do dobrze pojemnych dla robocizny. Skala przychodu surowego jest rozległa. Nakłady na nawozy sztuczne bardzo wysokie, szczególnie w kierunku wielostronnym intensywnym i zbożowo-okopowym, w których przekraczają sumę 80 zł na ha. Logiczniejszy, niż w innych rejonach, rozkład wysokości nakładów na nawozy między poszczególne kierunki wskazuje na racjonalne ich stosowanie: nie można tego powiedzieć o wielu okolicach kraju, w których najwyższe zużycie nawozów spotyka się np. w kierunku hodowlanym. Wytłomaczenie tego ostatniego faktu znajduje się w okoliczności, że propaganda hodowli i nawozów sztucznych trafia jednocześnie do przekonania gospodarzom, skłonnyim do postępu. Jednostronne nastawienie na zbyt zboża, obserwowane w kierunku zbożowym, w którym przychód surowy z tego źródła wynosi 40% całkowitego przychodu, nie zapewnia korzystnego miejsca w szeregu opłacalności. W rachubę wchodzi w kierunku zbożowym także spożycie przez rodzinę, prawdopodobnie dość liczną, sądząc z wysokości dochodu rolniczego. Przychód z okopowych stanowi poważną pozycję w gospodarstwach buraczanych. Ogółem z produkcji roślinnej żaden kierunek nie osiąga połowy całego przychodu surowego; ten rys należy do charakterystycznych w porównaniu ze stosunkami w innych rejonach.

Rozpatrując przychody surowe z inwentarzy żywych, widzimy znaczne różnice w zł między wyżej i niżej rentownymi kierunkami, jednak optimum pozostaje przy tych, które obok hodowli równolegle forsują zbyt ziemioplodów, czy to zboża, czy okopowych, jeśli przechylają się

silniej w którą stronę, to na rzecz trzody chlewnej. Utrzymanie przy chodu surowego z obory w granicach 25—30%, a z chlewni 20—28% całkowitego przychodu zdaje się być tą normą, która odpowiadała w okresie dobrej konjunktury harmonii gospodarczej i sprzyjała wydobyciu maksimum korzyści z całości warsztatu. Przychód ze świń jest tak duży, że w 3 kierunkach przewyższa tenże z obory; podobnie do Wielkopolski Południowej i ten rejon można traktować jako rejon trzody chlewnej. Przychód z drobiu stanowi poważną pozycję, przyczem w wielu kierunkach pochodzi on w większym stopniu z hodowli, niż z jaj. Występuje także i to dość powszechnie, przynajmniej we wszystkich kierunkach przychód z pszczoł: naogół co do znaczenia odpowiada on przychodowi z sadów, w niektórych wypadkach przenosząc go nawet.

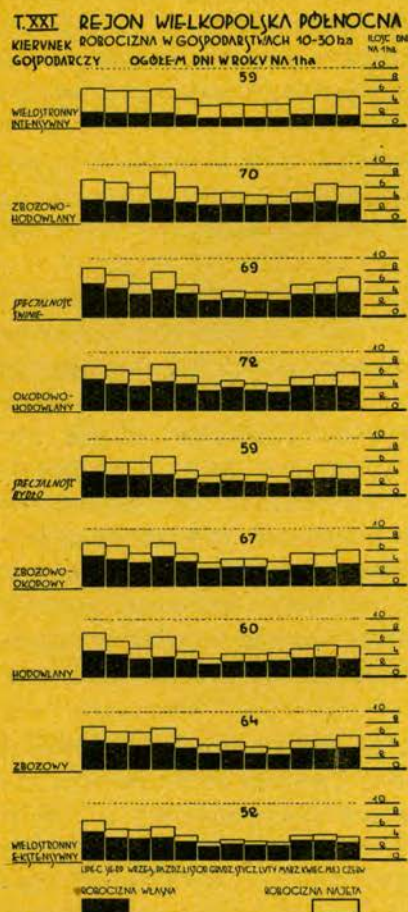
Sumy przychodu z produkcji zwierzęcej prawie nie spadają poniżej 50% całego przychodu surowego, przekraczając 60 i sięgając aż do 70. W kierunkach najwyżej opłacalnych procent ten waha się w granicach około 55 — 67%.

Kierunki wielostronne intensywny i ekstensywny w większości pozycji, obliczonych w % całkowitego przychodu surowego, posiadają te same lub bardzo zbliżone dane (wyjawszy przychód z okopowych): występuje tu wpływ na wynik końcowy nietyle nastawienia, kierunku gospodarstwa — ile stopnia intensywności. Krańcowe różnice występują dla tych dwóch kierunków w tabelce oceny w stopniach gleby, warunków komunikacji i kierownictwa, co jest tembardziej uderzające, że pozatem w pozostałych kierunkach stosunki te są bardzo wyrównane. Owo wyrównanie stosunków, zapewniające pod tym względem współmierność między badanymi kierunkami, pozwala zróżniczkowanie wyników gospodarowania zapisać li tylko na rachunek stosowania tego lub innego kierunku (oprócz wpływu stosunków rodzinnych).

Powierzchnie pod zasiewami w różnych kierunkach oraz podział na użytki nie wykazują większych różnic. To samo wyrównanie można zaobserwować w tabelce kapitałów. Zwraca uwagę mniejszy o 1000 zł na ha kapitał czynny w kierunku hodowlanym w porównaniu z sąsiednim i równym mu pod względem opłacalności kierunku zbożowo-okopowym: według punktacji posiadają gleby tej samej dobroci, według szacunku inwenturowego kapitał gruntowy w gospodarstwach kierunku hodowlanego jest właśnie o 1000 zł niższy — wpływać tu może wartość większej stosunkowo powierzchni (10%) łąk i pastwisk średniej dobroci (1,7).

Powszechnie wysoki poziom rolnictwa wielkopolskiego wyraża się również w stanie załogi inwentarzowej. I tu stosunki są dość wyrównane. Więcej zasobne w konie są gospodarstwa kierunku zbożowo-hodowlanego, mimo niskiego średniego obszaru (15,5 ha). Mniej od innych posiadają krów dwa końcowe kierunki zbożowy i wielostronny ekstensywny, blisko też o połowę mniej utrzymują macior w porównaniu z kierunkami najlepiej opłacalnymi.

Tabl. XXI robocizny wykazuje stosunkowo oszczędne jej zużycie w gospodarstwach o kierunku

wielostronnym intensywnym. Należą tu, jak widać, gospodarstwa małodzinne o niskim stanie własnych rąk roboczych, posiłkujące się przeważnie najemnikami. Tem się tłumaczy oszczędność w dyspozycji (co się wyraża w zapiskach) robocizny, chociaż kierunek ten należy naogół do wysoce pojemnych na pracę. Kierunek zbożowo-hodowlany posiada nie tak równy rozkład robocizny, jakby wynikało z jego najwyższego współczynnika 65: uprawa okopowych (buraki cukrowe) powoduje tutaj wzrost natężenia pracy w okresie pielęgnacji w m. maju, nieobjętym współczynnikiem. Specjalizacja w chowie świń odpowiada najczęściej gospodarstwom o licznych rodzinach; występuje w tym kierunku duże, jeśli nienajwiększe (czasem w specjalizacji w bydło), zużycie własnych rąk roboczych; zbiega się także często ze szczególnym natężeniem robocizny w okresie żniw (li-piec). Kierunek okopowo-hodowlany

Kierunki	Wiel. int.	Zboż. hod.	Sp. św.	Ok. hod.	Sp. byd.	Zboż. okop.	Hod.	Zbożowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob.	60	65	55	65	54	63	58	59	56
dni 1.XII.—31.II	15	18	16	19	14	17	15	16	13
na ha 1.VII.—31.X	25	28	29	29	26	27	26	27	23

dostarcza nieco więcej zatrudnienia od poprzedniego i równomierniej jest ono

rozłożone (spółczynnik 65). Specjalizacja w bydle i kierunek zbożowy o równej pojemności dają obraz wielce podobny z tą różnicą, że drugi uprawiały rodziny liczniejsze, a więc wybór był nie stosowny. Kierunek zbożowo-okopowy pochłaniał więcej robocizny od hodowanego, przyczem w zimowych miesiącach wykazuje wyższe zatrudnienie, co jest trudne do uzasadnienia: przyczyną może być szafowanie w zapiskach własną robocizną, której kierunek zbożowo-okopowy posiada więcej do rozporządzenia. Kierunek wielostronny ekstensywny wyróżnia się słabem zużyciem robocizny i złym rozkładem (spółczynnikami 56).

Do systemów polowych zaliczyliśmy gospodarstwa, obsiewające ważniejszymi ziemiopłodami w % roli powyżej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Zboża	68	70	70
Okopowe	21	19	21
Pastewne	11	8	10

W Wielkopolsce Północnej wpływ systemu polowego na opłacalność sięga głębiej, niż w innych rejonach. Z tabl. 21B widzimy, że rozpiętość skali opłacalności, aczkolwiek węższa, niż dla kierunków gospodarczych, sięga 200 zł (z uwzględnieniem grupy łączno-pastwiskowej). Na pierwszym miejscu stoi w przecięciu za 3-lecie system zbożowo-okopowy, tak pod względem wysokości miernika opłacalności, jak przychodu czystego i dochodu rolniczego. Na drugim postawiliśmy grupę 4 następnych systemów o mierniku opłacalności wyżej 300 zł na ha i przychodzie czystym wyżej 100 zł. Wreszcie do ostatniej grupy zaliczyć wypada pozostałe 3 systemy o mierniku opłacalności poniżej 300 zł i przychodzie czystym poniżej 100 zł. Zaznaczyć należy, że system różnokierunkowy *b* pod względem wysokości dochodu rolniczego i wielu innych wielkości nie różni się od systemów grupy środkowej. Powierzchnia pod zasiewem zbóż jest najniższa w systemie pastewnym (62%) zaś najwyższa, oczywiście, w zbożowym (78%). Naogół, niezależnie od systemu, zasiew zbóż jest bardzo wysoki. Pod okopowemi pierwsze 3 systemy mają powyżej 20% (do 25) roli; grupa łączno-pastwiskowa posiada tyleż, ale pod rolą znajduje się w niej tylko połowa użytków. Pierwsze 3 miejsca zajmują systemy kombinowane z okopowemi, współzależność uprawy okopowych z opłacalnością istnieje niewątpliwie. We wszystkich tych systemach występują plantacje buraków cukrowych (6% roli), odznaczają się też

Tabl. 21B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Wielkopolski

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszennica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża ¹⁾	Razem zboża
Zboż.-okopowy 17,9	424	209	215	742	311	533	71	722	16	31	8	9	8	72
Okop.-pastewny 21,9	349	149	200	692	274	543	64	778	11	32	9	8	3	63
Okopowy 17,9	330	112	218	638	227	526	57	740	9	35	8	8	5	65
Zboż.-pastewny 18,5	315	112	203	597	228	455	51	657	11	39	9	10	4	73
Pastewny 16,9	312	116	196	545	257	429	29	627	5	38	8	8	3	62
Różnokierunkowy b 17,2	294	80	214	584	249	504	38	707	5	46	4	8	2	65
Zbożowy 18,0	271	72	199	518	189	446	43	634	10	46	8	8	6	78
Łącznie-pastwisk. 18,9	241	54	187	427	203	373	9	564	1	42	6	18	2	69

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszennica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Zboż.-okopowy 15	86	70	13	6	27	202 27,3	11 1,6	58 7,8	10 1,2	79 10,6	7 1,0	—	388 38,9	5 0,7
Okop.-pastewny 15	94	50	4	2	27	177 25,6	13 1,9	55 8,0	—	68 9,9	5 0,7	—	250 36,2	3 0,4
Okopowy 13	61	55	14	4	33	167 26,2	12 2,0	40 6,2	2 0,3	54 8,5	3 0,4	1 0,1	225 35,2	9 1,5
Zboż.-pastewny 11	60	90	6	8	24	188 31,5	8 1,4	21 3,4	—	29 4,8	4 0,7	2 0,3	223 37,3	3 0,6
Pastewny 15	31	77	14	5	26	153 28,1	19 3,4	19 3,5	—	38 7,0	6 1,1	—	197 36,2	3 0,5
Różnokierunkowy b 7	25	83	10	5	23	146 25,1	16 2,7	18 3,0	—	34 5,7	7 1,2	1 0,2	188 32,2	11 1,9
Zbożowy 22	82	71	16	9	15	193 37,2	13 2,4	12 2,3	—	25 4,7	2 0,4	—	220 42,3	2 0,4
Łącznie-pastwisk. 5	2	30	4	2	34	72 16,8	18 4,1	11 2,6	—	29 6,7	12 3,0	1 0,3	114 26,8	7 1,6

¹⁾ W rubryce „inne zboża” występują w rej. zachodnich m. in. mieszanki zbóż.

Północnej wielkość gospodarstw kłg. od 10 do 30 ha — za 1927/30.

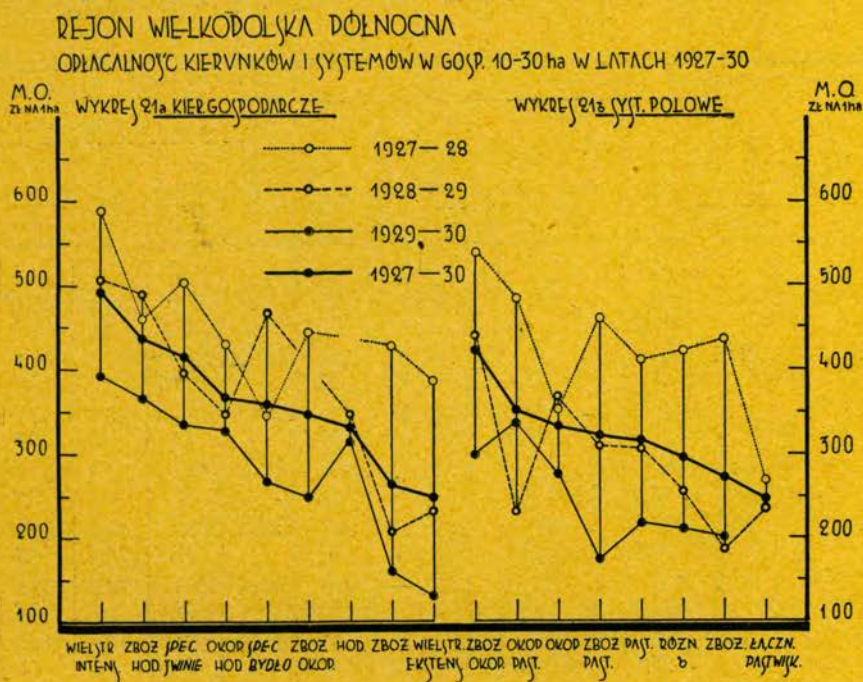
zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
15	2	6	23	3	1	—	1	90	5	1	—	3,1	1,7	4,1	3,8
13	5	6	24	11	2	—	—	89	5	1	—	3,0	1,7	4,0	4,3
18	1	6	25	6	3	1	—	89	6	2	—	2,9	1,8	4,4	4,0
12	3	1	16	10	1	—	—	86	7	1	—	2,8	1,5	4,3	4,1
14	2	2	18	11	9	—	—	84	8	1	3	2,4	1,5	4,1	3,8
14	1	2	17	6	10	1	1	86	8	2	—	3,0	1,5	4,2	3,6
13	1	2	16	4	1	1	—	86	9	1	—	2,7	1,8	3,9	3,7
18	5	3	26	1	4	—	—	52	41	.	3	2,1	1,6	4,0	3,8

1 % całego przychodu surowego										Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego			Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w sztt.				
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Droń	hodowla	jaja	Paszożyły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciorcy
	stosunek			stosunek					stosunek								
192 25,9	3 : 7	24 3,2		4 : 5		154 20,7	—	34 4,6	5 : 4	3 0,5		407 54,9	3153	1404 44,5	15,6 2,8	28,5 5,1	8,4 1,5
174 25,1	1 : 2	32 4,6		2 : 1		162 23,4	—	28 4,1	2 : 1	3 0,3		399 57,5	3912	1930 49,5	15,5 3,4	30,1 6,6	9,6 2,1
191 30,0	1 : 3	26 4,0		1 : 4		125 19,6	—	29 4,5	5 : 4	2 0,4		373 58,5	3562	1815 50,9	16,7 3,0	31,8 5,7	6,7 1,2
165 27,5	3 : 7	33 5,5		1 : 2		104 17,5	1 0,1	25 4,2	5 : 4	.		328 54,8	2802	1269 45,3	17,8 3,3	33,5 6,2	9,7 1,8
137 25,1	1 : 2	23 4,3		2 : 3		114 20,8	—	21 3,8	1 : 2	2 0,4		297 54,4	3292	1609 48,9	14,2 2,4	26,0 4,4	4,1 0,7
159 27,2	1 : 2	28 4,8		1 : 2		123 21,1	3 0,5	35 5,9	1 : 1	—		348 59,5	3384	1584 46,8	16,9 2,9	32,6 5,6	7,0 1,2
125 24,1	1 : 2	21 4,1		1 : 2		93 17,9	3 0,7	26 5,1	1 : 1	2 0,2		270 52,1	3133	1574 50,2	15,6 2,8	27,2 4,9	6,7 1,2
140 32,9	1 : 2	23 5,4		2 : 5		69 16,2	3 0,5	24 5,6	1 : 2	.		259 60,7	3179	1499 47,1	12,2 2,3	30,7 5,8	6,3 1,2

lepszą glebą i naogół lepszą komunikacją i kierownictwem—na co wskazuje tabela oceny w stopniach. Powierzchnie pod paszami nie nastroczają specjalnych uwag. Podział na użytki wykazuje znaczny procent roli, zresztą stosunki są wyrównane. Również duże wyrównanie występuje w klasyfikacji gleby, pomijając grupę łączno-pastwiskową, w ocenie dobrych warunków komunikacyjnych i wysokiego poziomu kierownictwa.

Przychód surowy z produkcji roślinnej przekracza $\frac{1}{3}$ całkowitego przychodu z gospodarstwa, tenże z produkcji zwierzęcej przenosi we wszystkich systemach $\frac{1}{4}$.

W tabeli kapitałów stosunki są również dość wyrównane, poza dwoma systemami: zbożowo-pastewnym o najniższym kapitale czynnym i gruntowym — i okopowo-pastewnym o kapitale czynnym o 1100 zł na ha wyższym od poprzedniego i ziemi o 50 % droższej. System zbożowo-pastewny przewyższa rezultatami następne z kolei systemy, pracujące na wyższych kapitałach. Stan załogi inwentarzowej w zakresie koni wyrównany, w przeliczeniu na gospodarstwo wypada więcej sztuk dla systemów o większym średnim obszarze gospodarstw, to samo odnosi się do ilości krów, wyjąwszy słabiej nieco zaopatrzone gos-

podarstwa systemu zbożowego, i do macior (wyjawszy odbiegający od przeciętnej in plus system okopowo-pastewny i in minus — pastewny).

Wykresy 21a i 21b obrazują znaczniejszą rozpiętość rezultatów w poszczególnych latach u systemów polowych, niż u kierunków gospodarczych. Na pierwszym widzimy nieco mniejsze wahania z roku na rok dla kierunku zbożowo-hodowlanego, okopowo-hodowlanego, dużą stałość dla hodowlanego (dane, niestety, tylko z 2 lat) i szczególnie loteryjkowość zbożowego i wielostronnego ekstensywnego. Na drugim wykresie najmniejszą rozpiętością wyróżnia się system okopowy, dając gwarancję pewnej stałości, zaś kombinacje z pastewnymi i ze zbożem kryją w sobie moment większego ryzyka. Najmniej czułe na wahania w opłacalności, ale średnio rentujące się, były w okresie dobrej konjunktury gospodarstwa, oparte na uprawie okopowych oraz na zbycie okopowych i produktów hodowlanych. Najwięcej zaś w przecięciu za 3-lecie zyskały gospodarstwa, oparte na uprawie zboża i okopowych oraz na zbycie zboża, okopowych i produktów hodowlanych.

ROZDZIAŁ XVIII.

REJON CHEŁMIŃSKO-KUJAWSKI.

Kategoria 10—35 ha.

Rejon Chełmińsko-Kujawski obejmuje powiaty: Tczew, Gniew, Grudziądz, Chełmno, Wąbrzeźno, Toruń, Inowrocław, Strzelno, Mogilno, wschodnie części Żnina, Szubina, Starogardu i Świecia, Bydgoszcz bez części południowo-zachodniej oraz Sępólno.

Z ogólnej liczby 48 gospodarstw, a więc nielicznego materiału rachunkowego, którym w tym rejonie rozporządzamy, mimo przyjęcia do badań dość obszernej kategorii wielkości od 10 do 35 ha, wyeliminowanych zostało 2 gospodarstwa i do kombinacji systemowych weszło zaledwie 46 obiektów.

Średnie przychodu surowego na ha z poszczególnych gałęzi, wyznaczające w każdym roku przynależność do kierunków gospodarczych wyniosły:

	1927/28	1928/29	1929/30
	zł	zł	zł
Hodowla	365	309	280
Zboża	205	160	127
Okopowe	96	48	57

Do specjalizacji w zakresie chowu bydła i świń zaliczono gospodarstwa, osiągające z tych źródeł w stosunku do całości przychodu surowego powyżej:

	1927/28	1928/29	1929/30
	%	%	%
Specjalizacja—bydło	30	33	30
Specjalizacja—świnie	20	20	20

W tablicy 22A naczelnie miejsca w hierarchji opłacalności zaj-

mują kierunki zbożowo-hodowlany i okopowo-hodowlany o mierniku opłacalności powyżej 500 zł i dochodzie rolniczym powyżej 400 zł na ha; zbożowo-hodowlany wyróżnia się nadto bardzo wysokim przychodem czystym (wyżej 300 zł na ha). W rejonie doskonałych ziem kierunek hodowlany oraz obydwie jego specjalizacje w bydło i świniami są dystansowane przez kombinacje hodowli z udziałem czy to zboża, czy okopowych. Drugą grupę z miernikiem opłacalności powyżej 400 zł stanowią kierunki hodowlane, poprzedzane przez zbożowo-okopowy, co również jest charakterystyczne dla tego rejonu. Gospodarstwa, należące do kierunku zbożowo-okopowego, wyróżniają się większym obszarem (śred. 23 ha) szczególnie w porównaniu z sąsiednimi kierunkami, uprawianymi przez gospodarstwa o średnim obszarze 16 ha, nie pozostaje ta okoliczność bez wpływu na wysokość rezultatów, przeliczanych na jednostkę powierzchni użytków i tem więcej podnosi znaczenie rozpatrywanego kierunku. Ostatnią grupę stanowią kierunki zbożowy i wielostronny ekstensywny, przyczem pierwszy nie tak bardzo odbiega w wynikach od środkowej grupy kierunków hodowlanych (w przychodzie czystym niema różnicy).

W nakładzie na pracę zajmuje pierwsze miejsce kierunek okopowo-hodowlany, ostatnie—zbożowy; kierunki związane z hodowlą okazują się, jak zazwyczaj, bardziej pojemnymi dla robocizny ludzkiej. Poziom nakładów gospodarczych w różnych kierunkach jest dość wyrównany, a w każdym razie, wyjąwszy 2 kierunki końcowej grupy, nie wykazuje różnic decydujących o wynikach; większą rolę gra tutaj przychód surowy.

Przychód surowy ze zbóż w kierunku zbożowo-hodowlanym, wynoszący 350 zł na ha jest istotnie imponujący: ten kierunek oraz zbożowy osiągają wyżej 40% całkowitego dochodu surowego ze zbóż. Kierunek zbożowo-okopowy otrzymuje blisko 20% dochodu surowego z buraków cukrowych, co razem z ziemniakami daje piękny rezultat 155 zł na ha. Kierunki zbożowo-okopowy i zbożowy wykazują wyżej 50% dochodu surowego z produkcji roślinnej.

W przychodzie z produkcji zwierzęcej przoduje kierunek hodowlany z pokaźną sumą 450 zł na ha, za nim okopowo-hodowlany i specjalizacja w bydło, osiągające wyżej 400 zł na ha, co stanowi dla nich około i wyżej 60% całego dochodu surowego. Najwyższe rezultaty w przychodzie z bydła nie są udziałem najbardziej opłacalnych kierunków, już prędzej możnaby się doszukiwać związku z przychodem ze świń. Drób stanowi powszechnie wydatną pozycję, kilkakrotnie przewyższając przychód z sadu i często dosięgając połowy przychodu z chlewni.

Tabl. 22A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Chełmińsko-

Kierunek Średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha obszaru									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Zboż.-hodowlany 18,3	549	320	229	796	428	476	61	724	114	117	54	22	47	354 44,5	18 2,2	4 0,6	—	22 2,8
Okop.-hodowlany 16,0	503	244	259	719	411	475	43	613	30	72	13	.	40	155 21,6	10 1,5	82 11,3	—	92 12,8
Zboż.-okopowy 23,0	447	247	200	713	330	466	37	679	73	79	44	7	13	216 30,3	17 2,3	138 19,4	—	155 21,7
Hodowlany 16,3	444	238	206	663	347	425	30	602	48	30	7	10	22	117 17,7	14 2,1	17 2,5	—	31 4,6
Specjaliz.-bydło 18,6	420	189	231	640	310	451	33	624	42	51	7	—	20	120 18,8	13 2,1	48 7,4	—	61 9,5
Specjaliz.-świnie 19,4	409	200	209	641	319	441	45	597	59	52	12	3	26	152 23,7	15 2,3	31 4,9	—	46 7,2
Zbożowy 20,7	377	196	181	580	264	384	34	569	115	64	32	13	12	236 40,6	12 2,1	23 3,9	—	35 6,0
Wielostronny-ekst. 17,9	243	34	209	412	180	378	17	525	49	37	20	2	14	122 29,6	18 4,4	—	—	18 4,4

Kierunek Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli													Podział na użytki w % całego obszaru				
	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemiaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Zboż.-hodowlany 3	14	32	11	13	2	72	9	5	2	16	11	1	.	—	85	4	2	—
Okop.-hodowlany 4	9	35	11	7	3	65	14	1	10	25	8	2	—	—	88	7	1	.
Zboż.-okopowy 7	11	24	11	7	8	61	10	1	12	23	7	9	—	—	91	4	1	—
Hodowlany 10	12	28	9	9	2	60	14	3	3	20	17	3	—	—	85	10	2	—
Specjaliz.-bydło 12	12	32	9	7	3	63	13	2	5	20	14	3	—	—	85	9	1	1
Specjaliz.-świnie 13	12	33	8	8	2	63	12	2	5	19	14	4	—	—	86	8	2	—
Zbożowy 5	15	33	8	7	2	65	8	3	1	12	12	4	5	2	91	4	1	—
Wielostronny-ekst. 12	15	28	9	3	1	56	10	4	—	14	18	8	—	3	86	8	1	1

Kujawskim wielkość gospodarstw kłg. od 10 do 35 ha—za 1927/30.

użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach				
Inne płody	Slano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta mleko	Konie	hodowla furmanki	świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja	Paszczolę	Razem produkcja zwierzęca	Gleba	Łąki i pastwiska	Komuni- kacja	Kierow- nictwo	
					stosunek		stosunek				stosunek			1-5	1-3	1-5	1-5	
7 0,8	—	383 48,1	9 1,2	160 20,1	1:2	7 0,8	1:4	148 18,6	—	40 5,0	5:3	1 0,2	356 44,7	3,7	1,0	3,7	4,7	
7 1,0	—	254 35,4	14 1,9	205 28,4	1:3	28 3,8	7:3	146 20,3	43 0,1	6,0	7:3	—	422 58,6	2,6	1,5	4,5	4,0	
7 1,0	—	378 53,0	8 1,1	169 23,7	1:2	19 2,7	2:1	60 8,5	34 4,7	1:1	1 0,1	283 39,7	3,2	1,4	3,8	3,2		
8 1,2	—	156 23,5	20 3,0	231 34,8	1:1	25 3,8	1:1	120 18,1	—	65 9,8	1:1	9 1,3	450 67,8	3,2	1,6	4,0	4,0	
5 0,8	.	186 29,1	11 1,7	226 35,4	1:4	19 2,9	1:1	107 16,7	56 8,8	1:1	.	408 63,8	3,1	1,6	4,1	3,9		
4 0,7	1 0,1	203 31,7	24 3,7	154 24,0	1:3	18 2,8	1:1	158 24,7	1 0,1	49 7,6	1:1	1 0,2	381 59,4	3,2	1,7	3,9	4,1	
28 4,9	—	299 51,5	5 0,9	106 18,2	1:2	13 2,2	1:2	78 13,4	—	29 5,0	1:1	1 0,3	227 39,1	3,6	1,0	3,5	3,8	
36 8,7	1 0,2	177 42,9	11 2,7	76 18,4	1:4	18 4,4	1:1	55 13,5	—	38 9,1	1:1	3 0,8	190 46,2	3,5	1,9	3,6	4,0	

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.									
Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
					robocze	stadnina	buhały	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie	
4083	1740 42,6	1457 35,7	436 10,7	344 8,4	20,2 3,7	—	1,6 0,3	34,4 5,5	10,9 2,0	7,1 1,3	10,9 2,0	58,5 10,7	7,1 1,3	—
2283	875 38,3	693 30,4	290 12,7	293 12,8	17,5 2,8	5,0 0,8	1,9 0,3	34,4 5,5	8,1 1,3	15,6 2,5	7,5 1,2	48,8 7,8	14,4 2,3	1,9 0,3
3565	1447 40,6	1395 39,1	304 8,5	275 7,7	14,3 3,3	3,0 0,7	2,2 0,5	31,3 7,2	5,7 1,3	7,4 1,7	7,0 1,6	5,6 1,3	24,8 5,7	1,3 0,3
2951	1281 43,4	831 28,2	385 10,7	316 10,7	15,3 2,5	3,7 0,6	3,0 0,5	32,5 5,3	11,7 1,9	8,0 1,3	8,6 1,4	19,0 3,1	5,5 0,9	1,2 0,2
2870	1264 44,0	877 30,5	342 11,9	278 9,7	15,6 2,9	3,8 0,7	1,6 0,3	30,1 5,6	8,6 1,6	11,3 2,1	8,0 1,5	18,8 3,5	8,6 1,6	—
2588	1005 38,8	878 33,9	332 12,8	259 10,0	16,5 3,2	3,1 0,6	1 0,2	26,8 5,2	9,8 1,9	7,7 1,5	9,8 1,9	35,0 6,8	20,6 4,0	1,5 0,3
3078	1713 55,7	855 27,8	250 8,1	219 7,1	20,8 4,3	3,4 0,7	3,9 0,8	32,8 6,8	9,7 2,0	8,7 1,8	9,7 2,0	16,9 3,5	10,6 2,2	—
2447	1244 50,8	625 25,6	224 9,1	213 8,7	16,2 2,9	3,9 0,7	—	16,2 2,9	5,0 0,9	2,8 0,5	8,9 1,6	23,5 4,2	17,9 3,2	1,1 0,2

Dział „oceny w stopniach” rzuca korzystne światło na celowość kierunku okopowo-hodowlanego, który rozporządza najsłabszą stosunkowo glebą, a mimo to osiąga tak wysokie wyniki końcowe. Gospodarstwa tego kierunku posiadają doskonale warunki komunikacyjne i umiejętne kierownictwo. Najlepszą glebę i kierownictwo ma najwyżej opłacalny kierunek zbożowo-hodowlany, takąż prawie glebę przy gorszym kierownictwie i niewiele ustępujących warunkach komunikacyjnych posiada kierunek zbożowy. Jeśli przerzucimy się teraz do analizy działu kapitałów, to zestawienie rezultatów kierunków okopowo-hodowlanego ze zbożowym będzie bardzo uderzające: pierwszy o najniższym w zestawieniu kapitale czynnym (taniej ziemi, o której niskiej dobroci wiemy już z punktacji) zajmuje drugie miejsce w kolejności opłacalności, — zbożowy o glebie dwukrotnie droższej, ale niższych innych kapitałach — przedostatnie. Decydujący wpływ wyboru kierunku na opłacalność, mimo wybitnej różnicy w dobroci gleby, występuje tu wyraźnie. I dalej, zestawmy kapitał czynny naczelných w hierarchji kierunków: zbożowo-hodowlanego — 4000 zł i okopowo-hodowlanego 2300 zł — różnica w rentowności nie opłaci kosztownej ziemi, budynków, inwentarży.

Powierzchnie pod zbożami można przyjąć za wyrównane, wyjawszy dwa krańcowe kierunki — pierwszy i ostatni, wykazujące znaczną różnicę (72 i 56%). Uprawa okopowych zajmuje dużą przestrzeń, w lepiej opłacalnych kierunkach przy plantowaniu buraków wynoszącą naogół 20% roli i nawet więcej. Większa powierzchnia roli nie jest tu charakterystyczną dla bardziej opłacalnych kierunków. Podziałem areалу na użytki mało różnią się kierunki między sobą: hodowlane posiadają więcej łąk, zbożowo-okopowy i zbożowy — większy procent roli.

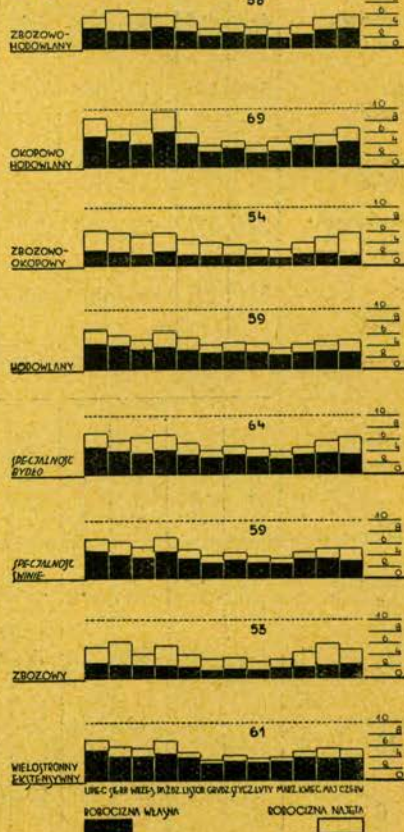
W tabelce załogi inwentarzowej zaznaczają się wyraźniejsze różnice w stanie utrzymywanych koni roboczych: od 2,5 konia średnio na gospodarstwo przy kierunku hodowlanym do 4,3 konia przy zbożowym — wpływa na to w pewnym stopniu zarówno większy średni obszar gospodarstw kierunku zbożowego, jak posiadany przez nie wyższy procent roli, jednak nie bez wpływu pozostaje i sam wybór kierunku. Częściej, niż co drugie gospodarstwo, niezależnie od kierunku, posiada sztukę stadniny. Zaopatrzenie w krowy występuje bardzo równomierne, wyjawszy gospodarstwa o kierunku wielostronnym ekstensywnym, ubogie w bydło. Jałowiznę spotykamy we wszystkich kierunkach w ilości nawet do 2 szt. na gospodarstwo, podobnie cielęta. Z chlewni za miarodajne uważamy tylko dane, dotyczące liczby

macior, utrzymywanych w ilości 1—2 szt. przez gospodarstwo, niezależnie od kierunku.

Rozważając tabl. XXII rozdziału robocizny widzimy naogół stodość wyrównane w ciągu roku, a więc przede wszystkim całkowite zużycie robocizny własnej, co się tłumaczy wystarczająco dużym obszarem gospodarstw. Spotykane „wysoki” robocizny własnej w m. lipcu i październiku wskazują na wyjście w pole w gorącym okresie zniw i kopania tych członków rodziny, którzy normalnie pracą w gospodarstwie rolnem nie zajmują się. Najmniej wyrównany pod względem zapotrzebowania na robociznę w różnych porach roku jest kierunek okopowo-hodowlany (spółcz. rozkładu 52). Najwięcej własnej robocizny widzimy w kierunkach związanych z hodowlą i w wielostronnym ekstensywnym, przyczem i w zimowych miesiącach zatrudnienie ogólne sięgało 5 dni na ha. Spółczynnikiem rozkładu robocizny jest najwyższy w kierunku hodowlanym (67). Rodziny, prawdopodobnie posiadające najmniej własnych rąk do pracy, oddawały się kierunkowi zbożowo-okopowemu i zbożowemu: w pierwszym wypadku mógł także wpłynąć na decyzję rolników duży średni obszar gospodarstw tego kierunku, w drugim — zważywszy niskie rezultaty kierunku zbożowego przy znacznym do najmie robocizny — nieudolność rolników (ocena 3,2), którzy gospodarując na dobrej i drogiej glebie, aczkolwiek na warsztatach nienajlepiej położonych, obrali zły kierunek gospodarczy.

Dla określenia systemów poło-

T. XXII REJON CHEŁMIŃSKO-KYJAWSKI
KIERUNEK ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 10—55 ha
GOSPODARCY OGÓŁEM DNI W ROKU NA 1 ha

Kierunki	Zboż. hod.	Ok. hod.	Zboż. okop.	Hod.	Sp. byd.	Sp. św.	Zbo- żowy	Wiel. Int.
Spółcz. rozkł. rob.	62	52	59	67	65	60	62	60
dni 1.XII—31.III	15	16	13	16	17	15	13	15
na ha 1.VII—31.X	24	31	22	24	26	25	21	25

Tabl. 22B.

Opłacalność systemów polowych w rejonie Chełmińsko-

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Zyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okop.-pastewny 15,7	458	196	262	679	354	483	18	683	17	22	8	7	.	54
Okopowy 19,2	432	227	205	693	336	466	36	658	8	29	12	5	5	59
Zboż.-okopowy 19,7	419	180	239	638	334	458	36	631	7	43	8	5	6	69
Zbożowy 16,9	363	148	215	548	296	400	37	565	14	36	8	8	4	70
Różnokierunkowy b 13,3	355	163	192	561	260	398	33	546	11	31	10	8	—	60
Zboż.-pastewny 21,6	342	170	172	551	277	381	36	557	14	31	10	12	1	68
Pastewny 19,4	311	121	190	506	200	385	20	545	14	24	8	7	1	54

System Ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszemica	Zyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okop.-pastewny 5	44	34	3	.	31	112 16,6	15 2,3	56 8,2	—	71 10,5	7 1,0	1 0,1	191 28,2	29 4,2
Okopowy 6	45	80	30	.	17	172 24,8	11 1,6	106 15,3	—	117 16,9	4 0,6	—	293 42,3	11 1,7
Zboż.-okopowy 10	38	40	19	5	35	137 21,5	18 2,8	81 12,7	—	99 15,5	4 0,6	—	240 37,6	5 0,8
Zbożowy 6	65	52	28	10	24	179 32,6	10 1,9	15 2,7	—	25 4,6	1 0,3	2 0,5	207 38,0	20 3,5
Różnokierunkowy b 4	56	55	29	6	15	161 28,7	24 4,2	19 3,5	—	43 7,7	63 11,1	. 0,1	267 47,6	6 1,1
Zboż.-pastewny 6	71	96	28	7	2	204 37,0	24 4,3	8 1,5	—	32 5,8	8 1,5	1 0,2	245 44,5	8 1,5
Pastewny 8	58	29	12	4	11	114 22,5	11 2,1	5 1,1	—	16 3,2	21 4,1	—	151 29,8	11 2,3

Kujawskim wielkość gospodarstw ktg. od 10 do 35 ha — za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komunikacja 1-5	Kierownictwo 1-5
14	2	7	23	21	2	—	—	86	9	2	1	3,5	1,7	3,5	4,3
13	2	13	28	8	5	—	—	86	9	1	2	3,1	1,8	4,7	4,2
15	2	7	24	5	2	—	—	86	8	2	.	2,7	1,5	3,5	.
10	4	1	15	8	3	2	2	86	7	2	.	3,3	2,2	4,0	4,0
7	3	3	13	8	19	—	—	88	7	1	2	3,6	1,4	3,3	4,3
9	5	.	14	16	2	—	.	89	6	1	—	3,4	1,6	4,0	3,6
11	3	1	15	24	6	.	1	84	8	2	1	3,3	1,9	4,3	3,9

I % całego przychodu surowego										Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo					
Bydło	przyrost cielęta	mleko	Konie	hodowla	furmanki	Świnie	Owce kozy i inne	Droń	hodowla	jaja	Pszczóły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Konie robocze	Krowy	Maciorcy
	stosunek			stosunek					stosunek								
196 28,9	1 : 4	26 3,8	2 : 1	131 19,3		1 0,1	40 5,9	1 : 1	—	394 58,0	3329	1418 42,6	19,1 3,0	30,8 4,8	12,7 2,0		
187 27,0	1 : 3	21 3,1	2 : 1	105 15,1			40 5,8	2 : 1	—	353 51,0	3212	1406 43,8	16,7 3,2	27,6 5,3	5,2 1,0		
170 26,6	1 : 2	24 3,7	2 : 1	110 17,2		—	39 6,1	5 : 4	2 0,4	345 54,0	2610	970 37,2	15,2 3,0	27,4 5,4	4,6 0,9		
125 22,8	1 : 5	7 1,3	0 : 1	116 21,2		1 0,1	40 7,3	3 : 2	—	289 52,7	2704	1406 52,0	14,8 2,5	28,4 4,8	7,7 1,3		
83 14,7	1 : 4	21 3,8	1 : 2	58 10,2		—	63 11,2	4 : 5	11 2,1	236 42,0	2455	1234 50,3	26,3 3,5	26,3 3,5	9,8 1,3		
125 22,7	1 : 2	11 2,0	1 : 3	74 13,4		—	56 10,1	1 : 3	—	266 48,2	2931	1562 53,3	15,3 3,3	26,4 5,7	8,8 1,9		
149 29,4	1 : 3	20 3,9	3 : 1	87 17,2		.	52 10,4	2 : 1	3 0,6	311 61,5	2671	1223 45,8	15,5 3,0	22,2 4,3	10,8 2,1		

wych wypadło przyjąć w rejonie Chełmińsko-Kujawskim następujący dla ważniejszych grup ziemiopłodów stosunek procentowy upraw do powierzchni roli:

	1927/28	1928/29	1929/30
	‰	%	%
Zboża	63	65	61
Okopowe	22	18	18
Pastewne	14	15	16

W ciągu trzechlecia stosunki w tym zakresie panowały dość wyrównane.

Według tabl. 22B najbardziej opłacalne (powyżej 400 zł na ha) były pierwsze 3 systemy: okopowo-pastewny, okopowy i zbożowo-okopowy, a więc zawsze z udziałem okopowych. Do następnej grupy wypada zaliczyć pozostałe z systemem pastewnym na końcu. Jak i w innych rejonach wpływ systemu polowego na opłacalność niema zasięgu szerokiego.

Powierzchnia pod zbożami waha się od 54—70%, przyczem obydwie krańcowe pod względem opłacalności systemy zasiewają równy stosunkowo obszar zbożami. Wyraźny związek między opłacalnością a powierzchnią pod uprawą występuje w odniesieniu do okopowych, tak dla samych ziemniaków, jak łącznie z burakami cukrowymi. Rośliny pastewne zajmują wyrównaną powierzchnię, wyjąwszy, dwa krańcowe systemy o równym, ale w tym wypadku bardzo wysokim procencie roli pod pastwnymi (do 27%). Najwyżej i najniżej opłacalne systemy sięją jednakowo mało zboża i jednakowo poważną powierzchnię obracają pod pastewne; na opłacalność wpływa różnica pod okopowemi.

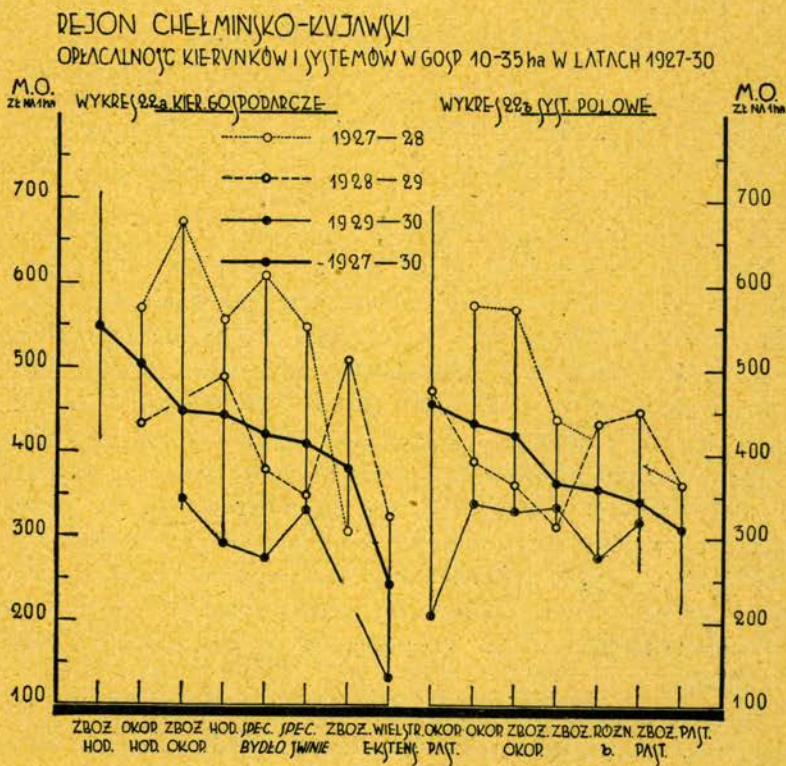
Podział na użytki wykazuje wyrównanie tych stosunków w badanych gospodarstwach. Ocena w stopniach wskazuje, że system zbożowo-okopowy rozporządza słabszą glebą, co potwierdza tablica kapitałów; słabe wyniki systemu pastwnego, którego gospodarstwa posiadają dobrą glebę i bardzo dobre warunki komunikacyjne, są zapewne spowodowane słabszym kierownictwem: poprostu zły wybór systemu.

W zakresie przychodu surowego pierwsze pod względem opłacalności 4 systemy osiągają z produkcji zwierzęcej powyżej 50% całego przychodu surowego, co jest symptomatyczne dla rejonu o dobrej glebie. Maksimum powodzenia zapewnia jednak otrzymywanie także, choć nie tak wysokich, przychodów z produkcji roślinnej. Inaczej,

jak to widzimy na wynikach systemu pastewnego, opłacalność całego warsztatu spada na ostatnie miejsce.

W tabelce inwentarzy zaznacza się wielka liczba koni w systemie różnokierunkowym *b* oraz nieznaczny spadek ilości krów na 100 ha w miarę obniżania się opłacalności systemów.

Wykres 22a uwidacznia rozpiętość wahań w opłacalności kierunków gospodarczych w ciągu 3-lecia. Poza kierunkiem okopowo-hodowlanym (dla zbożowo-hodowlanego nie oznaczono danych, gdyż pochodzą tylko z 1 gospodarstwa dla każdego z 3 lat) występują wahania w znacznej skali. Niemniej wypadł wyjątkowo rozstrzelony i wykres 22b, obrazujący toż samo dla systemów polowych.

ROZDZIAŁ XIX.

REJON KASZUBY I POMORZE WSCHODNIE.

Kategoria 10—35 ha.

W rejonie Kaszub i Pomorza Wschodniego połączone są powiaty Kaszub t. j. Morski, Kartuzy, Kościerzyna, Chojnice, Tuchola, zachodnie części Starogardu i Świecia oraz 3 powiaty wschodnie a mianowicie: Lubawa, Brodnica, Działdowo.

W rejonie tym rozporządzamy, mimo przyjęcia aż nazbyt szerokiej klasy wielkościowej od 10 do 35 ha, znikomą wprost ilością gospodarstw. Z 30 kompletów rachunkowych, po wyeliminowaniu materiału z roku 1927/28 w niewystarczającej do jakiegokolwiek zużycowania ilości zaledwie 4 gospodarstw, pozostało 26 kompletów dla dwóch lat ostatnich t. j. 1928/29 i 29/30. Próba oparcia na tak nielicznych danych wniosków o opłacalności tych czy innych kierunków i systemów gospodarowania nasuwa aż nadto uzasadnione wątpliwości. Jeśli tem niemniej zdecydowaliśmy się wyprowadzić je, przeważał wzgląd drugorzędny niepominięcia w niniejszej pracy żadnego rejonu rolniczego. Sądzymy, że podniesione zastrzeżenia skłonią do dostatecznie krytycznego odniesienia do bardziej zresztą sumarycznego opracowania wyników rachunkowych gospodarstw rejonu Kaszub i Pomorza Wschodniego.

Przyjęte średnie przychodu surowego z ważniejszych źródeł gospodarskich, służące do określenia kierunków gospodarczych, wyniosły na ha:

	1928/29	1929/30
	zł	zł
Hodowla	266	246
Zboża	130	72
Okopowe	25	20

Do specjalizacji w chowie bydła i świń zaliczono gospodarstwa, osiągające z tych gałęzi — w procencie całkowitego przychodu surowego powyżej:

	1928/29	1929/30
	%	%
Specjalizacja — bydło	30	40
Specjalizacja — świnie	20	35

W tabl. 23A widzimy, że średnie obszary gospodarstw obu krańcowych kierunków są bardzo różne, co nie pozostało bez wpływu na rezultaty obliczane na ha. Kierunek wielostronny intensywny posiada średni obszar 16 ha, wielostronny ekstensywny — 27 ha; w tych warunkach wpływ obszaru nie jest uchylony. Tembardziej wysunąć należy na czoło wyniki kierunku hodowlanego o obszarze średnim 26,5 ha. Daje on najwyższy przychód czysty.

Do pierwszej grupy pod względem opłacalności zaliczylibyśmy 3 kierunki: wielostronny intensywny, hodowlany i specjalizację w bydło — o mierniku opłacalności powyżej 300 zł na ha i dochodzie rolniczym powyżej 200 zł. Do drugiej — specjalizację w chlewni i kierunek okopowo-hodowlany, do ostatniej — dwa pozostałe.

Rezultaty gospodarowania w rozpatrywanym rejonie słabych gleb i niesprzyjającego klimatu nie są wyróżniające. Zwraca uwagę skala rozpiętości w przychodzie czystym bardzo znaczna, przy równym nakładzie gospodarczym w kierunkach środkowych z pominięciem skrajnych. Intensywność nawożenia o wiele niższa, niż w rejonach sąsiednich. Koszty produkcji nie spadają równolegle, jak zazwyczaj, z opłacalnością kierunków. Gospodarstwa, zorientowane w kierunku hodowlanym, należą do położonych w lepszej glebie, względnie posiadają lepsze jej kawałki i rozporządzają lepszym kierownictwem (patrz tabl. oceny w stopniach) — osiągają także największy przychód surowy z pszenicy i najwięcej stosunkowo jej zasiewają: w liczbach absolutnych są to jednak cyfry zupełnie nieznaczne. Przychody z produkcji roślinnej grają w tym rejonie niewielką rolę, tylko w kierunku wielostronnym intensywnym wyniosły 200 zł na ha, w dwóch kierunkach stanowią $\frac{1}{3}$ całkowitego przychodu surowego z gospodarstwa. Inaczej postawiona jest produkcja zwierzęca: przychód surowy z tego źródła nie spada nigdzie poniżej $\frac{1}{2}$ całkowitego przychodu, podnosząc się nawet do 70% w kierunku hodowlanym. Wysokość absolutna przychodu surowego z hodowli jest bardzo wyrównana w 5 pierwszych kierunkach i wykazuje dużą współzależność z przy-

Tabl. 23A.

Opłacalność kierunków gospodarczych w rejonie Kaszub

Kierunek średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód surowy na 1 ha									
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszenva	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe
Wielostronny-inten. 16,0	381	169	212	580	281	411	18	496	13	92	32	10	17	164 28,3	36 6,1	—	—	36 6,1
Hodowlany 26,5	342	174	168	492	256	318	29	439	24	36	2	2	11	75 15,1	12 2,3	—	—	12 2,3
Specjaliz.-bydło 22,9	317	145	172	492	231	347	24	506	13	49	6	1	9	78 15,8	28 5,7	—	—	28 5,7
Specjaliz.-świnie 21,6	289	120	169	460	195	340	18	505	11	52	6	7	9	85 18,1	17 3,7	—	—	17 3,7
Okop.-hodowlany 19,7	278	112	166	471	182	359	9	559	2	59	1	1	2	65 13,7	38 8,2	—	1 0,2	39 8,4
Zbożowy 18,0	205	38	167	383	125	345	19	524	2	79	16	9	13	119 31,2	15 3,9	—	—	15 3,9
Wielostronny-ekst. 27,2	144	5	139	279	51	274	28	419	3	35	1	16	2	57 20,4	12 4,3	—	—	12 4,3

Kierunek ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszenva	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	Zielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Wielostronny-inten. 5	3	40	10	10	1	64	12	3	—	15	18	3	—	—	78	15	2	—
Hodowlany 4	6	25	8	12	1	52	12	7	—	19	17	11	—	1	83	12	1	—
Specjaliz.-bydło 7	3	36	7	11	1	58	12	6	—	18	19	3	—	2	81	15	1	—
Specjaliz.-świnie 9	3	35	8	12	1	59	13	6	—	19	14	6	—	—	81	13	1	2
Okop.-hodowlany 3	—	45	3	12	2	62	14	5	—	19	17	—	—	2	75	19	—	2
Zbożowy 5	1	40	9	6	4	60	16	4	—	20	14	6	—	—	83	10	1	—
Wielostronny-ekst ¹⁾ . 5	1	39	4	14	—	58	9	3	1	13	10	10	—	—	76	10	1	9

1) W gospodarstwach tego kierunku zaliczono w zapiskach rachunkowych 9% roli pod „różne”.

i Pomorza Wschodniego wielkość gospodarstw kłg. od 10 do 35 ha — za 1927/30.

obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego														Ocena w stopniach				
Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost cielęta mleko stosunek	Konie	hodowla furmanki stosunek	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja stosunek	Pszczoły	Razem produkcja zwierzęca	Gleba 1-5	Łąki i pastwiska 1-3	Komuni- kacja 1-5	Kierow- nictwo 1-5	
8 1,4	—	208 35,8	21 3,7	147 25,4	1 : 2	18 3,1	1 : 2	93 15,9	15 2,4	41 7,2	1 : 1	1 0,2	315 54,2	2,3	1,9	3,6	3,6	
8 1,7	—	95 19,1	5 1,0	180 36,5	1 : 3	7 1,4	1 : 6	128 25,9	2 0,5	32 6,6	3 : 4	—	349 70,9	2,8	1,5	3,0	4,0	
8 1,6	1 0,2	115 23,3	10 2,0	197 40,0	2 : 5	9 1,8	1 : 5	99 20,2	3 0,6	26 5,2	1 : 2	—	334 67,8	2,7	1,2	3,7	3,8	
4 1,0	0,1	106 22,9	8 1,7	127 27,5	2 : 3	12 2,6	1 : 1	135 29,3	—	28 6,0	3 : 2	—	302 65,4	2,7	1,2	4,0	3,8	
2 0,4	0,4	108 22,9	16 3,3	175 37,0	1 : 3	10 2,1	1 : 4	109 23,1	—	22 4,7	2 : 3	—	316 66,9	2,1	1,2	3,3	4,2	
3 0,6	—	137 35,7	12 3,0	99 25,9	1 : 2	15 3,8	1 : 2	61 15,8	3 0,9	23 6,1	1 : 1	1 0,3	202 52,8	3,0	1,3	4,1	3,6	
3 1,1	—	72 25,8	9 3,2	65 23,1	3 : 4	10 3,6	1 : 1	62 22,4	1 0,2	19 6,8	1 : 2	—	157 56,1	2,9	1,6	5,0	3,4	

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy na 100 ha obszaru użytków i na 1 gospodarstwo w szt.									
Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło rогate				Trzoda chlewna			Owce i kozy
					robocze	stadnina	buhaje	krowy	jałówki	cielęta	maciory	prosięta	inne świnie	
2934	1321 45,0	819 27,9	325 11,1	279 9,5	15,6 2,5	1,3 0,2	3,1 0,5	28,7 4,6	16,2 2,6	10,6 1,7	5,0 0,8	13,1 2,1	27,5 4,4	17,5 2,8
2018	1164 57,7	350 17,4	277 13,7	153 7,6	11,3 3,0	—	1,9 0,5	28,3 7,5	13,2 3,5	6,4 1,7	4,5 1,2	34,7 9,2	15,0 4,0	13,2 3,5
2625	1337 50,9	664 25,3	286 10,9	226 8,6	12,2 2,8	—	0,8 0,2	28,4 6,5	10,4 2,4	9,6 2,2	2,6 0,6	27,9 6,4	24,0 5,5	10,5 2,4
2761	1341 48,6	770 27,9	313 11,4	256 9,3	12,5 2,7	1,9 0,4	4,2 0,9	25,9 5,6	12,5 2,7	5,6 1,2	5,6 1,2	25,9 5,6	20,8 4,5	4,2 0,9
3341	1609 48,2	1018 30,5	318 9,5	303 9,1	12,7 2,5	—	1,1 0,2	31,5 6,2	7,6 1,5	11,2 2,2	—	12,7 2,5	43,1 8,5	—
2951	1566 53,0	809 27,4	272 9,2	226 7,6	13,9 2,5	5,0 0,9	0,6 0,1	25,6 4,6	7,8 1,4	10,6 1,9	5,0 0,9	1,7 0,3	15,6 2,8	5,6 1,0
2439	1135 46,6	833 34,2	199 8,2	153 6,3	11,4 3,1	0,7 0,2	0,4 0,1	15,1 4,1	10,3 2,8	5,1 1,4	2,2 0,6	12,9 3,5	9,6 2,6	2,9 0,8

chodem czystym. Tem niemniej zajmowanie naczelnego miejsca i w tym rejonie przez kierunek wielostronny intensywny jest charakterystyczne. W tabelce oceny w stopniach zwraca uwagę klasyfikacja gleby, potwierdzona w szacunkach kapitałowych i najwyższy stopień w ocenie warunków komunikacyjnych gospodarstw kierunku wielostronnego ekstensywnego: na karb słabego kierownictwa należy złożyć ich mizerne rezultaty.

Powierzchnie zasiewów pod różnymi ziemiopłodami są dość wyrównane: różnice wydatniejsze występują w obsiewie zboża między pierwszym i drugim kierunkiem (wielostronny intensywny 64% i hodowlany 52%), następnie zwraca uwagę niski procent roli pod okopowami w kierunku wielostronnym ekstensywnym (13%), i wreszcie wysoki pod paszami — 25% w specjalizacji w bydło i niski — 13% w wielostronnym ekstensywnym.

Podział na użytki również większych odchyień nie wykazuje, powierzchnie pod łąkami i pastwiskami wynoszą kilkanaście, od 10 — 19%. W kierunku wielostronnym ekstensywnym występuje 9% lasu (jednak bez decydującego wpływu na rezultaty).

W tabeli kapitałów zwraca uwagę stosunkowo niski kapitał czynny (2000 zł na ha) wysoce rentownego kierunku hodowlanego; kierunek okopowo-hodowlany przewyższa go w kapitale czynnym o 1300 zł na ha, ustępując zarazem znacznie pod względem opłacalności. Dlaczego gospodarstwa kierunku hodowlanego mogą być tak niskim kapitałem budowlanym — pozostaje niewyjaśnionem. Może okoliczność słabego zabudowania tłumaczy w części fakt najmniej stosunkowo dogodnych warunków komunikacyjnych (trudne dojazdy) i większy średni obszar gospodarstw? W konie i krowy w stosunku na 100 ha zaopatrzone są kierunki równomiernie (wyjawszy małą ilość krów w wielostronnym ekstensywnym). Ta równomierność, występująca i na terenie Wielkopolski, wskazuje na pewien standart gospodarstw w zakresie nasycenia inwentarzem i rozdziału powierzchni pod zasiewami różnych ziemiopłodów. W stanie macior w większości kierunków widzimy stosunki ujednolajnione — około 5 szt. na 100 ha (1 szt. na gospodarstwo), w mniejszości występuje stan o połowę niższy: w kierunku okopowo-hodowlanym, reprezentowanym tylko przez 3 gospodarstwa, spis inwentarzowy nie uwidocznił macior.

Tabl. XXIII rozkładu robocizny potwierdza dane tabl. 23A, że globalnym nakładem na pracę różnią się głównie kierunki pierwszy i ostatni (znów wpływ obszaru). W środkowych wyróżnia się małą ilością własnej robocizny kierunek okopowo-hodowlany (spółcz. roz-

kładu 50) — czyżby mniej liczne rodziny skłaniały się do stosowania go? Wyrównane stosunki w zakresie rozdziału powierzchni pod zasiewami powodują także podobny przebieg robocizny w ciągu roku. Najdogodniejszy współczynnik rozkładu 64 należy do kierunku wielostronnego intensywnego. Kierunek zbożowy zdawałby się dostarczać wyższego zatrudnienia w miesiącach zimowych od niektórych hodowlanych — co się nie da uzasadnić: brak dokładności w zapiskach robocizny szczególnie dotkliwie występuje przy niedostatecznej liczebności materiału.

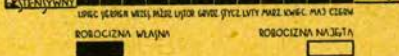
Systemy polowe wyodrębniłyśmy na podstawie następujących procentów upraw pod ważniejszymi grupami ziemiopłodów w stosunku do roli:

	1928/29	1929/30
	%	%
Zboża	61	58
Okopowe	18	17
Pastewne	18	21

Z powodu niedostatecznej ilości rozporządzalnego materiału podkreślamy ponownie zastrzeżenia co do stopnia wiarygodności wyprowadzanych wniosków, podnoszone już uprzednio.

Zaledwie 4 systemy polowe są tu reprezentowane (tabl. 23B). Na pierwszym miejscu występują dwie kombinacje z okopowami, pozostałą grupę stanowią zbożowy i różnokierunkowy *b*, stojący już na granicy utraty przychodu czystego. Struktura (%) powierzchni zasiewów i przychodu surowego obu krańcowych systemów przedstawia, jak nieraz dało się to zauważyć i w poprzednich rejonach, dużo podobień-

T. XXIII REJON KASZUBY I POMORZE WŚCH.
KIERUNEK ROBOCIZNA W GOSPODARSTWACH 10-55 ha
GOSPODARSTWA OGŁEM DNI W ROKU NA 1 ha

Kierunki	Wiel. int.	Hod.	Sp. byd.	Sp. św.	Ok. hod.	Zbożowy	Wiel. ekst.
Spółcz. rozkł. rob. dni na ha	64	63	57	60	60	59	50
1.XII—31.III	14	12	12	12	11	13	9
1.VII—31.X	22	19	21	20	22	22	18

Tabl. 23B.

Oplacalność systemów polowych w rejonie Kaszuby

System średni obszar ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Powierzchnia					
	MO (mier. opl.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszenvca	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża
Okop.-pastewny 21,1	287	108	179	491	196	383	28	550	3	30	10	7	2	52
Zboż.-okopowy 18,8	216	59	157	360	134	301	26	441	2	48	3	12	—	65
Zbożowy 20,7	185	6	179	352	62	346	6	518	1	47	12	5	1	66
Różnokierunkowy b 25,7	147	1	146	306	59	305	39	459	1	29	2	21	—	53

System ilość gospodarstw	Przychód surowy na 1 ha obszaru użytków w zł													
	Pszenvca	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Siano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa
Okop.-pastewny 6	12	61	22	.	13	108 21,9	19 3,8	—	—	19 3,8	5 1,1	—	132 26,8	10 2,1
Zboż.-okopowy 3	.	48	8	9	14	79 21,8	21 6,0	—	—	21 6,0	2 0,5	—	102 28,3	10 2,6
Zbożowy 7	6	65	21	10	12	114 32,2	18 5,1	—	1 0,1	19 5,2	3 1,0	—	136 38,4	11 3,1
Różnokierunk. b ¹⁾ 3	3	21	1	31	3	59 19,4	13 4,1	—	—	13 4,1	2 0,7	—	74 24,2	10 3,1

¹⁾ W gospodarstwach tego systemu zaliczono w zapiskach rachunkowych 15% roli pod „różne”.

i Pomorze Wschodnie wielkość gospodarstw ktg. od 10 do 35 ha—za 1927/30.

zasiewów w % roli								Podział na użytki w % całego obszaru				Ocena w stopniach			
Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona i warzywa	ielone nawozy	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las	Gleba 1—5	Łąki i pastwiska 1—3	Komunikacja 1—5	Kierownictwo 1—5
14	6	—	20	23	4	1	—	89	6	1	—	2,7	1,4	4,0	3,7
18	4	—	22	7	2	—	4	70	21	1	2	2,7	1,8	4,0	4,0
12	4	—	16	6	10	1	1	75	17	3	2	2,5	1,3	4,7	3,3
10	4	.	14	10	8	—	—	72	11	1	14	2,9	1,8	5,0	3,8

1 % całego przychodu surowego										Kapitały na 1 ha obsz. użytków w zł i % kapitału czynnego		Inwentarz żywy na 100 ha i na 1 gospodarstwo w szt.		
Bydło	przyrost cielęta mleko	Konie	hodowla furmanki	Świnie	Owce, kozy i inne	Drób	hodowla jaja	Paszczółły	Razem produkcja zwierzęca	Czynny	Gruntowy i melioracyjny	Konie robocze	Krowy	Miadłory
157 31,9	1 : 2	19 3,9	1 : 1	107 21,9	1 0,2	27 5,5	1 : 2	—	311 63,4	2772	1453 52,4	12,3 2,6	27,0 5,7	2,4 0,5
64 17,8	1 : 3	13 3,6	1 : 2	107 29,8	5 1,4	28 7,8	1 : 1	—	217 60,4	2337	1235 52,8	12,2 2,3	25,5 4,8	5,3 1,0
80 22,6	3 : 7	15 4,2	1 : 3	50 14,0	4 1,3	17 5,0	1 : 1	3 1,0	169 48,1	2857	1347 47,2	15,9 3,3	22,2 4,6	6,3 1,3
67 22,0	3 : 4	11 3,6	3 : 4	60 19,7	1 0,3	21 6,7	1 : 4	—	160 52,3	2549	1113 43,7	11,7 3,0	16,3 4,2	1,2 0,3

stwa, wyjawszy powierzchnię pod okopowemi i przychód surowy z bydła i produkcji zwierzęcej.

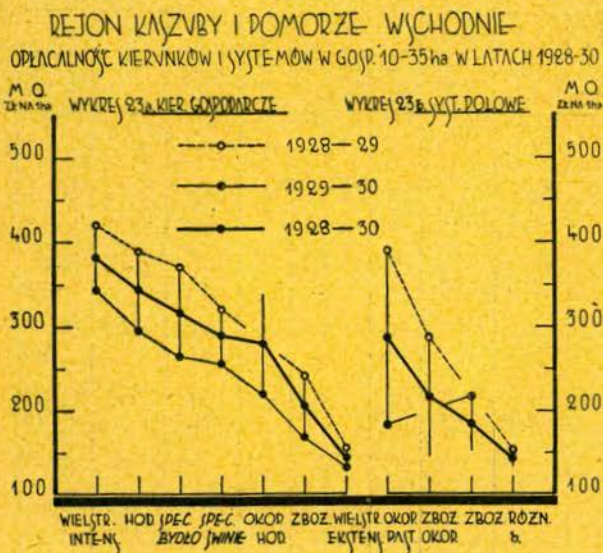
Podział na użytki wykazuje w przekroju systemów polowych większe różnice między pierwszym i pozostałymi systemami pod względem % roli i % łąk i pastwisk. Mały % łąk w gospodarstwach może właśnie skłonić do stosowania systemu okopowo-pastewnego, więc z dużym udziałem pasz w polu.

Stosunki objęte tabelką ocen w stopniach są wyrównane, zaznacza się tylko słabsze kierownictwo w gospodarstwach systemu zbożowego.

W tabeli przychodu surowego występuje brak danych w paru pozycjach, odnoszących się do zbóż: dane te zawarte są w rubryce „różne”. Systemy o wyższej opłacalności osiągają procentowo z produkcji zwierzęcej więcej od pozostałych.

W tabeli kapitałów na najwyższym kapitale czynnym pracuje słaby system zbożowy. W tabelce załogi inwentarzowej zwraca uwagę wysokie zaopatrzenie w krowy przodującego systemu okopowo-pastewnego, przy niskim stanie macior (co drugie gospodarstwo posiada maciorę).

Wykres 23a ilustruje rzadko spotykaną, wprawdzie odnoszącą się tylko do 2 lat, prawie zupełnie równą rozpiętość wyników poszczególnych kierunków gospodarczych. Wykres 23b przedstawia dużą rozpiętość wyników przodującego w systemach polowych okopowo-pastewnego, dla następnych systemów rozpiętość ta stopniowo maleje.

ROZDZIAŁ XX.

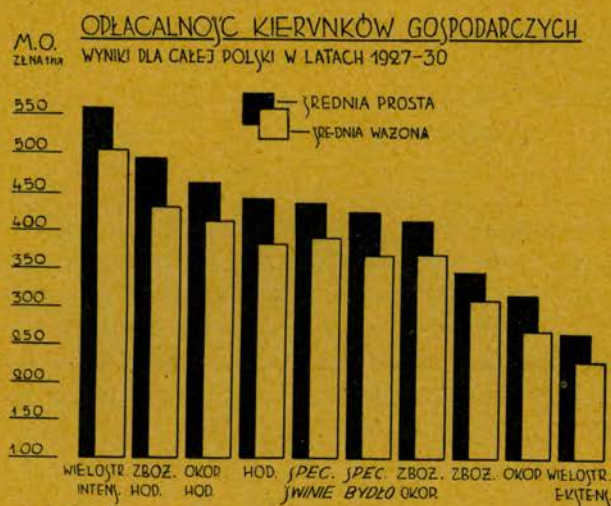
UOGÓLNIENIA.

Badanie i ustalanie opłacalności kierunków i systemów w rolnictwie osiąga swój właściwy cel dla użytku szkolnictwa, potrzeb agronomii społecznej i praktyki, gdy jest dokonywane przynajmniej w płaszczyźnie rejonów i kategorii wielkościowych gospodarstw. Powstaje pytanie, czy pewne zsyntetyzowanie dla całości kraju wyników natury prywatno-gospodarczej, osiągniętych w poprzednich rozdziałach niniejszej pracy, nie byłoby pomocnym materiałem dla celów polityki gospodarczej, mającej na widoku ogólne interesy rolnictwa. Odpowiedź w naszym rozumieniu wypada pozytywnie. Stwierdzenie wyższej opłacalności jednych kierunków nad innymi, potraktowane na szerokiej platformie obszaru całego państwa, stwarza możliwość wyciągnięcia szeregu wniosków o charakterze społeczno-gospodarczym. A więc bądź zachęta środkami polityki ekonomicznej tych gałęzi gospodarstwa wiejskiego, na których opierają się w pierwszym rzędzie kierunki bardziej opłacalne, bądź też otoczenie specjalną opieką innych gałęzi, na których oparte są kierunki mniej opłacalne, jeśli tego wymagały szersze konieczności państwowe. Gdyby ostatni względ nie występował, racjonalniejszym jest z ekonomicznego punktu widzenia poparcie rozwoju tych źródeł przychodów rolniczych, które ujawniają swą naturalną żywotność w praktyce życia, aniżeli stwarzanie sztucznej, kosztownej i zawodnej opłacalności innych gałęzi. Równie interesującym staje się określenie opłacalności drobnych gospodarstw, jako całości w poszczególnych rejonach rolniczych kraju.

W rozpatrywanym okresie dobrej konjunktury zagadnienie rentowności kierunków przedstawiało się, jak następuje:

Kierunki gospodarcze		Wiel. int.	Zboż. hod.	Okop. hod.	Hodo- wlany	Spec świnie	Spec. bydło	Zboż. okop.	Zbo- żowy	Oko- powy	Wiel. ekst.
MO (mier.opł.)	Średnia prosta	556	491	462	438	435	422	410	344	313	262
zi na ha	Średnia ważona	502	427	411	377	387	364	369	309	271	230

Ilustruje to poniższy wykres:

Podajemy dwie średnie arytmetyczne z wyników rejonowych: prostą i ważoną obszarem. Dla każdego rejonu wprowadzono współczynniki stosownie do obszarów użytków kategorii 2 do 50 ha, przyczem w rejonach, w których uwzględniliśmy w opracowaniu podział na kilka kategorii wielkości, każda z nich została

potraktowana za oddzielną jednostkę obszarową. Za podstawę wyjściową, czyli za 1, przyjęto obszar kategorii 10 — 50 ha w rej. Przemysławym, jako najmniejszy.

Wysokość miernika opłacalności każdego kierunku w każdym rejonie została pomnożona przez współczynnik dla obszaru. Suma iloczynów wyników z poszczególnych kierunków została podzielona przez sumę wag (występujących w danym kierunku), poczem ilorazy uszeregowano w porządku malejącym. Ponieważ posługujemy się danymi, przeliczanymi na jednostkę powierzchni, a nie na gospodarstwo, więc też nie dokonywujemy ważenia ilością gospodarstw: przeprowadzona próba nie wykazała różnicy w uszeregowaniu kierunków, jedynie przy zważeniu ilością gospodarstw wyniki były nieco wyższe.

Średnia arytmetyczna prosta posiada znaczenie więcej abstrakcyjne, teoretyczne (dla celów prywatno-gospodarczych służą dane

rejonowe), zaś średnia ważona — sądzimy, że jest stosowniejszą dla celów polityki gospodarczej.

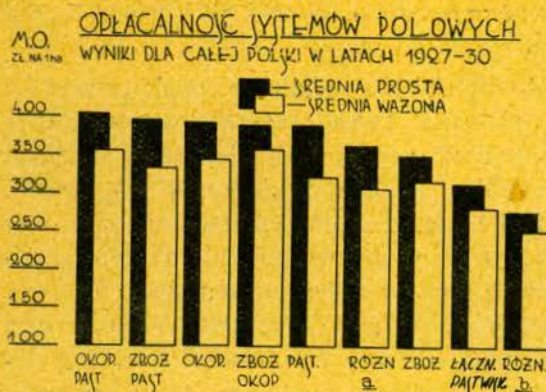
Zważenie obszarem dało wyniki niższe, ale kolejność kierunków w szeregu jest zasadniczo ta sama (mało znaczące przestawienia miejsc między kierunkiem hodowlanym i specjalizacją w świnich oraz między specjalizacją w bydło i kierunkiem zbożowo-okopowym). Kierunki z wybitnym udziałem hodowli w przychodzie surowym stanowią przodującą grupę wyżej rentowną, pozostałe — z większym udziałem produkcji roślinnej — tworzą grupę o niższej opłacalności. Ten podział jeneralny występuje zupełnie wyraźnie i, nie wchodząc w bliższą analizę szeregu opłacalności, pozwala nam raz jeszcze podnieść dominujące znaczenie w okresie dobrej koniunktury chowu zwierząt w organizacji drobnego gospodarstwa.

Wynika z tego niewątpliwe wskazanie o potrzebie zajęcia się ze strony polityki gospodarczej w pierwszej linii produkcją zwierzęcą, a przynajmniej równorzędne jej traktowanie z produkcją roślinną, jeśli idzie o poparcie drobnego rolnictwa.

Jeśli w analogiczny sposób zobrazujemy w płaszczyźnie ogólnokrajowej opłacalność systemów polowych, otrzymamy następujący szereg malejący:

Systemy polowe		Okop. past.	Zboż. past.	Okopowy	Zboż. okop.	Pastewny	Różnokier. a	Zbożowy	Łącz. pastw.	Różnokier. b
MO (mier.opł.)	Średnia prosta	407	397	395	391	391	362	350	314	276
zi na ha	Średnia ważona	356	336	347	357	323	307	316	282	254

Kolejność systemów w obu szeregach wykazuje nieznaczne różnice, zaledwie przekraczające 5% (zbożowo-pastewny i zbożowo-okopowy) tak, że w grubszym zarysie można ją przyjąć za prawie jednakową. Przodującą grupę stanowiło pięć systemów kombinowanych z wybitnym udziałem bądź okopowych, bądź pastewnych, a więc odpowiadających w pewnym stopniu kierunkom gospodarczym, opartym o hodowlę. Drugą grupę stanowiły systemy zorientowane względnie jednostronnie w kierunku uprawy zbóż, lub wielostronne; gospodarstwa łączno-pastwiskowe tworzyły, jak wiemy, odrębną całość. Przedstawia to poniższy wykres:

Niektóre uogólnienia nasuwają się bez potrzeby dokonania specjalnych zestawień, wprost z przeglądu danych dla poszczególnych rejonów. Na tej drodze wnioskuje się o silnym wpływie na poprawę opłacalności lepszego kierownictwa, zwykle zbiegającego się z wyborem odpowiedniejszego dla swych mo-

żliwości rodzinnych i kapitałowych kierunku (systemu).

Natomiast próba zsyntetyzowania dla całości kraju czynnika ryzyka, związanego ze stosowaniem tego czy innego kierunku lub systemu, nie tylko nie daje się uchwycić bezpośrednio, ale przedstawia innego rodzaju trudności. Mianowicie w szeregu rejonów z powodu niedostatecznej liczebności na wykresach wahań opłacalności występują dane tylko dla dwóch lat (względnie z oznaczeniem dla pojedynczego gospodarstwa w 3-im roku), nie wspominając już o wypadkach, zresztą rzadkich, gdy średnią 3-letnią wypadło ustanowić na podstawie przeciętnych wyników z pojedynczych gospodarstw w każdym roku. Pragnąc więc zestawić pewne uogólnienia wyników rejonowych, musimy odrzucić wyżej przytoczone wypadki, a oprzeć się tylko na oznaczeniach z pełnymi danymi dla okresu 3-ch lat. Potrzeba opuszczenia danych dla systemów niewyodrębnionych w każdym roku 3-lecia nie sprzyja, oczywiście, wyrazistości obrazu. Przyjmując powyższe omówienie, zestawiliśmy rejonami podług wykresów „a” po dwa kierunki o najmniejszej rozpiętości wahań opłacalności w ciągu 3-ch lat dobrej konjunktury i po dwa o największej rozpiętości wahań. Następnie zważyliśmy je obszarem, biorąc też same współczynniki, które użyliśmy uprzednio dla generalizowania danych o opłacalności i podsumowaliśmy wyniki.

Otóż pierwsze dwa miejsca w szeregu o najmniejszej rozpiętości wahań, czyli reprezentujące największy czynnik stałości w rezultatach gospodarowania, zajął z przytłaczającym nasileniem źle rentujący się kierunek wielostronny ekstensywny, zaś ostatnie dwa miejsca o najsilniejszym stopniu wahań, czyli przedstawiające największy moment ryzyka przypadły obu specjalizacjom w chowie bydła i świń. Zaznacz-

my również, że wysoce rentownemu kierunkowi wielostronnemu intensywnemu częściej przypadały miejsca końcowe o większej rozpiętości wahań, niż początkowe, charakteryzujące stałość. W każdym razie należał on do kierunków więcej zdecydowanych, które lokowały się raczej na początku lub w końcu szeregu, pozostałe zajmowały przeważnie miejsca pośrednie: były — w przecięciu dla całości kraju — niezbyt pewne, ale też nie zanadto ryzykowne.

Było rzeczą oczekiwaną, że kierunek wielostronny ekstensywny, w trzyleciej dobrej koniunktury stosowany przez gospodarstwa najbiedniejsze, wykaże największą stałość w swych zawsze niskich rezultatach. Zły czy dobry rok, koniunktura na zboże czy na produkty zwierzęce, w typie gospodarstw z reguły biedniejszych i gorzej kierowanych dla tych czy innych przyczyn nie zmienia się nastawienie gospodarstwa, nie ulegają też wahaniom nędzne wyniki. Są to gospodarstwa, którym jest niezmiennie gorzej, niż innym. Ciekawem jest, czy w następnym okresie złej koniunktury ich względna „wytrzymałość” nie ulegnie zmianie. Więcej interesującym jest fakt, że kierunek wielostronny intensywny, przodujący pod względem opłacalności, nie stał na przeciwnym biegunie, jeśli idzie o ryzyko. Wprawdzie, jak podnosiliśmy, częściej zbliżał się on w rozmiarach wahań opłacalności do kierunków bardziej zmiennych, ale mimo wszystko, wprawdzie tylko w ramach okresu dobrej koniunktury, wykazywał on w szeregu rejonów także pewną stałość w swych wynikach, dzięki rozłożeniu ryzyka na kilka gałęzi gospodarczych.

Krańcowe stanowisko obu specjalizacji zwierzęcych, najbardziej narażonych na zmianę rentowności, przy jednocześnie średniej opłacalności, stanowi dowód, że nawet w okresie pomyślnym dla rolnictwa stosunki nie dojrzały u nas, jeśli idzie o uogólnienie zjawiska, do oddawania się specjalizacjom. Specjalizacji sprzyja stabilizacja warunków produkcji i zbytu, wyższe wymagania i zamożność konsumenta, lepsze przygotowanie kierownika etc. Aczkolwiek na jednostronne nastawianie gospodarstw, nie mówiąc o poszczególnych rejonach i kategoriach wielkościowych, byłoby jeszcze u nas zawcześnię, jest to jednak droga, na której odbywa się postęp w organizowaniu warsztatów rolnych i w miarę rozwoju kultury i my po niej stopniowo kroczyć będziemy zmuszeni.

W systemach polowych przy analogicznym uogólnieniu zagadnienia na podstawie wykresów „b” największą stałością cieszył się system okopowo-pastewny, najrzadziej zaś zajmował pierwsze pod tym względem miejsce zbożowo-pastewny. Największą rozpiętością wahań

odznaczały się systemy zbożowo-okopowy i zbożowy. Jeśli zważywszy, że opłacalność systemów okopowo-pastewnego i zbożowo-okopowego była jednakowa, staje się jasną zdecydowana przewaga pierwszego z nich ze względu na moment ryzyka.

Spróbujmy dokonać pewnej rekapitulacji wyników dla całości kraju w zakresie ilości dni pracy ludzkiej w dniach męskich na ha, zużywanej przez różne kierunki gospodarcze. Zagadnienie jest na tyle interesujące, że nie wahamy się przytoczyć danych rejonowych, zgrupowanych w jednej tablicy, bowiem uprzedni sposób podawania ich przy poszczególnych rejonach, nie daje łatwości porównawczego przeglądu.

Ilość dni pracy ludzkiej na ha
(maksym. liczby oznaczone tłust. druk.)

Rejony	Wiel. int.	Okop. hod.	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Spec. byd.	Hodo- wiany	Spec. św.	Oko- powy	Zbo- żowy	Wiel. ekst.
Mazowsze 2—10 ha	96	114	90	95	99	97	105	85	91	89
Mazowsze 10—30 ha	78	—	67	61	57	62	61	68	58	58
Kalisko-Kujawski	105	82	64	72	84	87	80	68	69	73
Miechowski-Sandomierski	105	103	105	92	101	96	79	68	75	75
Lubelski	94	—	77	83	94	92	89	92	93	69
Słabe ziemie na lewym brzegu Wistyl w wódach Wisy i Sanu	102	—	83	83	78	89	90	76	71	74
Podlasie	71	70	70	80	62	61	62	72	53	60
Grodzieński-Nowogródzki	78	73	71	62	47	49	51	44	46	38
Wileński	80	—	68	58	53	47	60	53	—	50
Polesie	56	46	49	—	44	40	40	41	33	28
Wołyń Południowy	70	64	65	61	53	67	73	51	48	45
Podole 2—5 ha	195	204	137	171	170	137	102	146	141	127
Podole 5—10 ha	131	113	104	107	113	122	106	89	95	97
Podole 10—25 ha	86	—	80	64	72	82	72	85	68	75
Pogórze 2—5 ha	141	—	176	144	180	178	155	173	138	146
Pogórze 5—15 ha	119	—	124	94	117	120	95	100	107	89
Górski	177	160	115	150	141	—	130	119	127	111
Przemysłowy 2—10 ha	177	131	128	116	131	136	129	106	112	121
Przemysłowy 10—25 ha	85	—	—	82	89	96	97	78	72	68
Wielkopolska Południowa	78	67	86	75	86	78	73	66	84	69
Wielkopolska Północna	59	72	70	67	59	60	69	—	64	52
Chełmiński-Kujawski	—	69	58	54	64	60	59	—	53	61
Kaszuby-Pomorze Wschodnie	53	47	—	—	49	47	47	—	51	40
Polska :										
Średnia prosta	102	94	90	89	89	87	84	84	80	75
Średnia ważona	92	85	80	83	77	74	75	73	70	65

Na pytanie oderwane, które kierunki w Polsce zużywały przeciętnie więcej robocizny, odpowiada raczej średnia prosta, ważona zaś bierze pod uwagę obszary, na których kierunki istotnie występują w życiu, jest więc stosowniejszą dla rozważań i posunięć ogólnych o charakterze praktycznym. Średnie dla Polski wskazują, że kierunki z wybitniejszym udziałem hodowli były pojemniejsze dla pracy ludzkiej, przyczem najbardziej pojemnym okazał się kierunek wielostronny intensywny; pośrednie stanowisko przypadło zbożowo-okopowemu, zaś mniej pojemnymi okazały się kierunki stosunkowo wydatniej oparte bądź na zbożach, bądź na okopowych; ostatnie miejsce zajął wielostronny ekstensywny. Jeśli weźmiemy obok krańcowych obydwóch kierunków wielostronnych trzy kierunki z silniejszym udziałem hodowli i trzy ze słabszym (z pominięciem specjalizacji zwierzęcych) otrzymamy następujące przeciętne:

Ilość dni pracy ludzkiej na ha

	1) Wielostr. intens.	2) Kierunki więcej hodowlane	3) Kierunki mniej hodowlane	4) Wielostr. ekstens.
Średnia prosta	102	90	84	75
Średnia ważona	92	80	75	65

Różnica między kolumną 4-a i 3-a wynosi 10 dni, między 3-a i 2-a — 5 dni, między 2-a i 1-a — 12 dni (śr. waż.).

Biorąc pod uwagę, że w naszej próbie niema w gruncie rzeczy gospodarstw nie hodowlanych, — wszystkie są mniej lub więcej oparte na hodowli i różniczkowanie dotyczy tylko stopnia — trzeba uznać, że chów zwierząt wpływał wyraźnie dodatnio na stan zatrudnienia rąk roboczych na wsi. Zważmy dalej, że zespół gospodarstw, prowadzących rachunki, przewyższa pod względem intensywności i produktywności przeciętny ogół drobnych gospodarstw, które w swej masie zbliżają się raczej do kierunków tutaj wyodrębnionych jako „mniej hodowlane“, a nawet do kierunku wielostronnego ekstensywnego.

Według Sprawozdań z Badań nad Opłacalnością Gospodarstw Włościańskich¹⁾ w okresie rozpatrywanego 3 lecia wypadło w Polsce średnio 66 dni pracy własnej i najętej na ha, według naszych zestawień (średnia ważona) — 69 dni. Gdyby więc dzięki sprzyjającym warunkom, wytworzonym przez odpowiednią politykę ekonomiczną, zainteresowanie hodowlą drobnych gospodarstw w Polsce mogło się

¹⁾ Biblioteka Puławska Nr.Nr. 20, 29, 32.

podnieść o stopień wyżej, ludność wiejska znalazłaby, skutkiem przejścia do kierunków gospodarczych silniej opartych o chów zwierząt, setki milionów dni pracy więcej. Część gospodarstw odbywałaby ewolucję od kierunku wielostronnego ekstensywnego do wyższych grup kierunków, co przysparzało 10 — 15 dni robocizny na ha, część zaś od kierunków pośrednich więcej i mniej hodowlanych do najwyższej opłacalnego wielostronnego intensywnego, co przysparzało 12—17 dni robocizny na ha. W rezultacie przyrost dni roboczych w konsekwencji polityki prohodowlanej ulegałby dalszemu stałemu wzrostowi. Licząc okrągło 20 milj. ha we władaniu drobnego rolnictwa oraz przeciętnie przyrost $7\frac{1}{2}$ dni pracy przy przechodzeniu do kierunków więcej hodowlanych, otrzymalibyśmy 150 milj. dni, co przy 300 dniach roboczych w ciągu roku (zajęcia w święta dopełniają dni słotne i t. p.), stworzyłoby zatrudnienie dla półmilionowej armii pracy. Następny etap ewolucji stwarza także same dalsze możliwości.

A jak się sprawa przedstawia z punktu widzenia równomierności rozkładu robocizny w różnych kierunkach gospodarczych, bo niewielka byłaby korzyść, gdyby kierunki więcej hodowlane dawały przyrost robocizny w czasie żniw i kopania, zamiast w miesiącach zimowych. Dla odpowiedzi na to pytanie zestawiliśmy dla całości kraju współczynniki rozkładu robocizny oraz ilości dni pracy na ha w interesujących nas porach roku w porządku malejących współczynników:

	Kierunek	Okop. hod.	Spec. świnie	Hodo- wlany	Zboż. hod.	Wiel. ekst.	Spec. bydło	Zbo- żowy	Zboż. okop.	Oko- powy	Wiel. int.
Śr. prosta	Spółcz. rozkł. rob.	58	57	56	55	55	54	54	53	53	52
	Rob. 1.XII—31.III	23	20	21	21	18	21	19	21	19	23
	Śr. Rob. 1.VII—31.X	40	35	37	38	32	38	35	39	36	44
Śr. ważona	Spółcz. rozkł. rob.	57	56	54	55	54	53	53	53	52	51
	Rob. 1.XII—31.III	21	18	17	19	15	18	16	19	17	21
	Śr. Rob. 1.VII—31.X	36	32	32	34	28	33	31	36	32	40

Kierunki silniej hodowlane odznaczały się korzystniejszym współczynnikiem rozkładu robocizny, dostarczając zarazem, obok kierunku wielostronnego intensywnego, wyższego zatrudnienia w miesiącach zimowych.

Rekapitulacja danych w zakresie przychodu czystego, nakładu gospodarczego (i na nawozy sztuczne), przychodów surowych z produkcji zwierzęcej i roślinnej oraz przychodu surowego ze zbóż w zł na ha stwarza w płaszczyźnie ogólnokrajowej następujący obraz dla

poszczególnych kierunków gospodarczych. Uzupełniamy go nadto zestawieniem powierzchni pod zbożami (w % roli), które może być pożytecznym przyczynkiem, obok przychodu surowego ze zbóż, do materiałów dla zagadnienia opłacalności zbóż.

Przychód czysty

Kierunek gospodarczy	Wiel. int.	Zboż. hod.	Hodo- wlany	Okop. hod.	Spec. świnie	Zboż. okop.	Spec. bydło	Zbo- żowy	Oko- powy	Wiel. ekst.
Średnia prosta	275	243	210	204	204	182	176	135	101	64
„ ważona	247	203	180	180	174	155	151	118	86	58

Nakład gospodarczy

Kierunek gospodarczy	Wiel. int.	Okop. hod.	Zboż. hod.	Spec. bydło	Spec. świnie	Hodo- wlany	Zboż. okop.	Zbo- żowy	Oko- powy	Wiel. ekst.
Średnia prosta	540	511	479	468	442	439	432	383	372	350
„ ważona	468	450	414	400	386	374	390	336	315	296

Nakład na nawozy sztuczne

Kierunek gospodarczy	Okop. hod.	Wiel. int.	Zboż. okop.	Zboż. hod.	Spec. bydło	Spec. świnie	Zbo- żowy	Hodo- wlany	Oko- powy	Wiel. ekst.
Średnia prosta	33	33	29	28	28	24	24	24	20	17
„ ważona	27	27	23	24	23	19	20	19	16	13

Przychód surowy z produkcji zwierzęcej

Kierunek gospodarczy	Hodo- wlany	Okop. hod.	Wiel. int.	Spec. świnie	Zboż. hod.	Spec. bydło	Zboż. okop.	Zbo- żowy	Oko- powy	Wiel. ekst.
Średnia prosta	446	445	438	419	413	411	259	239	229	227
„ ważona	376	386	376	357	349	348	224	205	189	190

Przychód surowy z produkcji roślinnej

Kierunek gospodarczy	Zboż. okop.	Wiel. int.	Zboż. hod.	Zbo- żowy	Okop. hod.	Oko- powy	Spec. bydło	Spec. świnie	Hodo- wlany	Wiel. ekst.
Średnia prosta	287	282	238	215	196	179	167	156	127	124
„ ważona	266	250	207	195	173	153	147	137	113	110

Przychód surowy ze zbóż

Kierunek gospodarczy	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Wiel. int.	Zbo- żowy	Spec. bydło	Spec. świnie	Okop. hod.	Oko- powy	Hodo- wlany	Wiel. ekst.
Średnia prosta	198	192	187	178	117	115	104	97	96	89
„ ważona	169	175	167	163	103	100	91	83	85	76

Powierzchnia zasiewu zbóż w % roli

Kierunek gospodarczy	Zbo- żowy	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Spec. świnie	Wiel. int.	Hodo- wlany	Oko- powy	Wiel. eks.	Spec. bydło	Okop. hod.
Średnia prosta	66	64	63	62	61	61	61	61	60	58
„ ważona	65	62	61	61	60	60	60	58	58	56

Przychód czysty w poszczególnych kierunkach układał się dla całości kraju w okresie dobrej konjunktury analogicznie do miernika opłacalności MO. Przypominamy, że jednak w poszczególnych rejonach, szczególnie w tych, w których rozróżniono kilka kategorii obszarowych gospodarstw, zachodziły nawet dalej idące rozbieżności między temi dwiema wielkościami. Kierunki silniej związane z hodowlą były rentowniejsze, wyjąwszy specjalizację w chowie bydła, nawet przy zastosowaniu kapitalistycznego sprawdzianu powodzenia. Różnica między krańcowymi kierunkami wykazała w przychodzie czystym stosunek 4:1, gdy w MO był on jak 2:1.

W nakładzie gospodarczym obserwujemy w uszeregowaniu charakterystyczne przesunięcie do przodu kierunku okopowo-hodowlanego. W nakładzie na nawozy kierunkowi zbożowo-okopowemu przypadło jedno z pierwszych miejsc, kierunek zbożowy zlekka wyprzedził hodowlany.

W przychodzie surowym z produkcji zwierzęcej przodowały, jak było do przewidzenia, kierunki oparte w większym stopniu na hodowli, w przychodzie z produkcji roślinnej — oparte w stosunkowo większej mierze na zbożu i okopowych, chociaż i tutaj kierunek zbożowo-hodowlany (nie mówiąc o wielostronnym intensywnym) zajmował dobre miejsce.

Również w zakresie przychodu ze zbóż kierunek zbożowo-hodowlany nie ustępował zbożowo-okopowemu. Kierunki hodowlane zajęły tutaj oczywiście ostatnie miejsca. Zestawiając ten szereg z poprzednimi, dotyczącymi opłacalności, utwierdzamy się w przekonaniu o niecelowości, w płaszczyźnie ogólnokrajowej, dążenia drobnych gospodarstw do osiągania wielkich przychodów z tego źródła, czyli, praktycznie biorąc, sprzedaży zboża na większą skalę. Chociaż nie przywiązujemy znaczenia do badania powierzchni zasiewów w gospodarstwach różnych kierunków, zamieściliśmy jednak powierzchnię pod zbożami, zważywszy na aktualne zainteresowania polityki gospodarczej: może pewne spostrzeżenia nasuną się Czytelnikowi.

Podsumujmy z kolei dla całości kraju dane, dotyczące kapitału czynnego, gruntowego, budowlanego, inwentarza żywego i martwego w zł na ha, szeregując wyniki w porządku malejącym średniej prostej, z pominięciem obu specjalizacji zwierzęcych:

Kierunek gospodarczy	Kapitał czynny							
	Wiel. int.	Zboż. okop.	Zboż. hod.	Okop. hod.	Zbo- żowy	Hodo- włany	Wiel. ekst.	Oko- powy
Średnia prosta	4692	4280	4205	3970	3935	3903	3427	3426
" ważona	3878	3738	3392	3555	3332	3221	2877	2805

Kapitał gruntowy i meljoracyjny

Kierunek gospodarczy	Zboż. okop.	Wiel. int.	Zboż. hod.	Zbo- żowy	Hodo- włany	Okop. hod.	Oko- powy	Wiel. ekst.
Średnia prosta	2697	2697	2568	2518	2234	2190	2161	2101
" ważona	2330	2185	2040	2128	1805	1985	1794	1760

Kapitał budowlany

Kierunek gospodarczy	Wiel. int.	Okop. hod.	Zboż. okop.	Hodo- włany	Zboż. hod.	Zbo- żowy	Wiel. ekst.	Oko- powy
Średnia prosta	1193	1008	942	902	874	829	749	741
" ważona	962	965	825	727	687	665	607	571

Kapitał inwentarza żywego

Kierunek gospodarczy	Okop. hod.	Wiel. int.	Hodo- włany	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Zbo- żowy	Wiel. ekst.	Oko- powy
Średnia prosta	354	353	351	348	276	255	243	238
" ważona	323	317	311	302	253	226	213	211

Kapitał inwentarza martwego

Kierunek gospodarczy	Wiel. int.	Okop. hod.	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Hodo- włany	Zbo- żowy	Wiel. ekst.	Oko- powy
Średnia prosta	240	231	212	203	195	174	152	144
" ważona	190	191	175	176	160	149	127	119

Różnice między kierunkami gospodarczymi krańcowo zasobnymi w kapitał czynny przenosiły 1000 zł na ha. Kierunek zbożowo-okopowy był suciej weń zaopatrzony, niż kombinacje hodowlane, a zbożowy nieco suciej, niż hodowlany. Przewagę tę należy zapisać głównie na rzecz kapitału ziemi; bowiem w inne kapitały obficie wyposażone były kierunki kombinowane z hodowlą, szczególnie w kapitał inwentarza żywego. Pod względem wysokości kapitału budowlanego i inwentarza martwego kierunek zbożowo-okopowy zajmował dobre miejsca, ale kierunki zbożowy i okopowy—końcowe. Przystawianie więc gospodarki na orientację silniej opartą na hodowli jakby przestawiało zarazem inwestycje kapitałowe: nie powodowało wzrostu wartości kapitału ziemi i meljoracyj, kierunek hodowlany nie wymagał bowiem gleb wysokocennych, natomiast szedł w parze ze wzrostem pozostałych grup kapitałów. W konsekwencji wynikałyby z tego korzystne objawy dla życia gospodarczego, jak zmniejszenie popytu na grunta najlepsze i najdroższe, ożywienie ruchu inwestycyjnego na wsi w budowlach (niechby nakład 100 zł na ha przy 20 milj. ha — 2 miljardy zł), w inwentarzu martwym (np. nakład 25 zł na ha — $\frac{1}{2}$ miljarda zł) i w inwentarzu żywym (przypuśćmy po 75 zł na ha — 1 $\frac{1}{2}$ miljarda zł).

Porównanie za tenże okres czasu danych dla całej Polski, publikowanych w Sprawozdaniach z Badań nad Opłacalnością Gospodarstw Włościańskich (patrz tabl. 24) z naszymi danymi, wyprowadzonymi dla kierunków¹⁾ wykazuje, że przeciętne z ogółu drobnych gospodarstw w kraju kształtowały się najbliżej liczb, dotyczących kierunków o względnej przewadze produkcji roślinnej, czyli grupy mniej hodowlanej. Pozostawała więc szeroka marża dla ewolucji w stronę nastawienia więcej hodowlanego.

Poniższe tablice, rekapitulujące oceny punktowe gleby, warunków komunikacyjnych i kierownictwa, potwierdzają obserwację, że kierunki hodowlane, aczkolwiek wyżej rentowne, były stosowane na glebach słabszych, niż kierunki zbożowo-okopowy i zbożowy, a nawet częściowo okopowy, zaś jeden z najlepszych—kierunek okopowo-hodowlany występował na glebach stosunkowo najslabszych.

Wpływ warunków komunikacyjnych na wybór kierunku gospodarczego i na jego opłacalność w perspektywie ogólnokrajowej dał się mniej wyraźnie uchwycić w naszym zestawieniu. Jasno wystąpił wpływ kierownictwa, które było wyżej wycenione w systemach hodowlanych.

Gleba								
Kierunek gospodarczy	Wiel. int.	Zbo- żowy	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Oko- powy	Hodo- wlany	Wiel. ekst.	Okop. hod.
Średnia prosta	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,2	3,1	3,1
„ ważona	3,3	3,3	3,3	3,3	3,2	3,1	3,1	3,1
Komunikacja								
Kierunek gospodarczy	Wiel. int.	Okop. hod.	Zbo- żowy	Zboż. okop.	Oko- powy	Zboż. hod.	Hodo- wlany	Wiel. ekst.
Średnia prosta	3,7	3,6	3,5	3,5	3,5	3,4	3,4	3,4
„ ważona	3,5	3,4	3,3	3,4	3,3	3,3	3,3	3,3
Kierownictwo								
Kierunek gospodarczy	Wiel. int.	Hodo- wlany	Zboż. hod.	Okop. hod.	Zbo- żowy	Oko- powy	Wiel. ekst.	Zboż. okop.
Średnia prosta	3,8	3,8	3,7	3,7	3,6	3,6	3,5	3,5
„ ważona	3,7	3,7	3,6	3,6	3,6	3,5	3,4	3,4

Na kolejność uszeregowania wpłynęła wysokość drugiej cyfry za przecinkiem²⁾. Tak więc kierunki gospodarcze bardziej hodowlane

¹⁾ Porównywać należy ze średnią arytmetyczną prostą, bowiem w Sprawozdaniach średnie dla Polski nie są ważone.

²⁾ Małe zróżniczkowanie ocen komunikacji i kierownictwa jest spowodowane podniesieniem ich o jeden punkt nad normę na obszarze rejonów wschodnich.

w przeciwieństwie do mniej hodowlanych rozwijały się w Polsce w okresie dobrej konjunktury na glebach gorszych i tańszych, wymagały zaś naogół lepszego stanu budynków, posiadały nieco więcej czy też nieco lepsze maszyny i narzędzia rolnicze i silniej wyposażone były w inwentarz żywy. Rozporządzały poza tem bardziej przygotowanym kierownictwem i — jak podnosiliśmy uprzednio, dostarczały więcej zatrudnienia dla rąk roboczych.

Naogół wpływ kierownictwa był silniejszy na opłacalność (poprzez wybór kierunków) od dobroci gleby:

Kierunki gospodarcze w porządku malejącym wyników i ocen
(średnie ważone)

Opłacalność	Wiel. int.	Zboż. hod.	Okop. hod.	Hodo- wlany	Zboż. okop.	Zbo- żowy	Oko- powy	Wiel. ekst.
Kierownictwo	Wiel. int.	Hodo- wlany	Zboż. hod.	Okop. hod.	Zbo- żowy	Oko- powy	Zboż. okop.	Wiel. ekst.
Gleba	Wiel. int.	Zbo- żowy	Zboż. hod.	Zboż. okop.	Oko- powy	Hodo- wlany	Wiel. ekst.	Okop. hod.

Dokonajmy podobnego przeglądu dla systemów polowych w zł na ha, przyczem zwracamy uwagę na szczególnie interesujący typ gospodarstw, należących do systemu różnokierunkowego *a*, zajmującego zdecydowanie krańcowe stanowiska.

Przychód czysty

System polowy	Różno- kier. <i>a</i>	Pa- stewny	Okop. past.	Zboż. past.	Oko- powy	Zboż. okop.	Zbo- żowy	Łącz. pastw.	Różno- kier. <i>b</i>
Średnia prosta	197	177	176	173	167	157	133	109	98
„ ważona	153	140	148	146	144	147	115	98	82

Nakład gospodarczy

System polowy	Okop. past.	Zboż. okop.	Oko- powy	Zboż. past.	Pa- stewny	Zbo- żowy	Różno- kier. <i>b</i>	Łącz. pastw.	Różno- kier. <i>a</i>
Średnia prosta	432	420	415	404	378	372	343	341	333
„ ważona	383	371	366	354	319	335	298	293	290

Nakład na nawozy sztuczne

System polowy	Zboż. okop.	Okop. past.	Oko- powy	Zboż. past.	Różno- kier. <i>b</i>	Pa- stewny	Zbo- żowy	Różno- kier. <i>a</i>	Łącz. pastw.
Średnia prosta	29	26	23	23	23	21	19	14	14
„ ważona	23	23	20	17	16	16	15	11	11

Przychód surowy z produkcji zwierzęcej

System polowy	Okop. past.	Pa- stewny	Zboż. past.	Oko- powy	Zboż. okop.	Zbo- żowy	Łącz. pastw.	Różno- kier. <i>b</i>	Różno- kier. <i>a</i>
Średnia prosta	362	336	327	325	318	279	273	258	247
„ ważona	304	260	269	274	281	237	230	214	212

Przychód surowy z produkcji roślinnej

System polowy	Różno- kier. a	Zboż. okop.	Zboż. past.	Okop. powy	Okop. past.	Zboż. żowy	Pa- stewny	Różno- kier. b	Łącz. pastw.
Średnia prosta	220	205	203	200	194	180	176	154	140
„ ważona	177	190	176	176	174	160	155	129	129

Przychód surowy ze zbóż

System polowy	Zboż. past.	Różno- kier. a	Zboż. żowy	Zboż. okop.	Okop. past.	Okop. powy	Pa- stewny	Różno- kier. b	Łącz. pastw.
Średnia prosta	161	139	138	135	130	126	125	111	87
„ ważona	138	109	122	121	118	111	109	92	82

Powierzchnia zasiewów zbóż w % roli

System polowy	Zboż. żowy	Zboż. okop.	Zboż. past.	Łącz. pastw.	Różno- kier. a	Okop. powy	Pa- stewny	Różno- kier. b	Okop. past.
Średnia prosta	72	69	67	66	63	56	55	53	53
„ ważona	71	68	66	65	62	54	53	50	51

Uzeregowanie systemów według malejącego przychodu czystego nie wykazało podobieństwa z hierarchją podług naszego miernika opłacalności, wyjąwszy dwa ostatnie systemy. System różnokierunkowy *a* wysunął się z pośledniego miejsca na pierwsze, za nim 3 systemy oparte silnie na pastewnych (zamiast 3 okopowych), system zbożowo-okopowy cofnął się na miejsce środkowe. Porównanie wyników zmierzonych obu wielkościami daje podstawę do osądzenia rentowności systemów bądź z wyłącznie kapitalistycznego punktu widzenia, bądź także z uwzględnieniem pojemności ich dla pracy rąk roboczych.

Według nakładu gospodarczego układają się systemy prawie w tym samym porządku, co przy mierniku opłacalności, tylko system różnokierunkowy *a* zajął miejsce ostatnie. Naczelne miejsca przypadły trzem systemom, opartym na okopowych. Podobne uszeregowanie widzimy według nakładu na nawozy sztuczne z tą różnicą, że system różnokierunkowy *b* wyprzedził kilka innych, zajmując środkowe miejsce; różnokierunkowy *a* jest na ostatniem.

W przychodzie surowym z produkcji zwierzęcej celowały systemy, oparte na pastewnych i okopowych, ostatnie miejsce przypadło różnokierunkowemu *a*. Natomiast w przychodzie z produkcji roślinnej system różnokierunkowy *a* zajął pierwsze miejsce, za nim zbożowo-okopowy, zaś pastewny ulokował się za zbożowym.

Gospodarstwa systemu różnokierunkowego *a* były pierwsze pod względem przychodu czystego i produkcji roślinnej, ostatnie pod względem nakładu gospodarczego wogóle i na nawozy sztuczne

w szczególności, oraz przychodu z produkcji zwierzęcej. Niezmiernie oszczędne, wprost ekstensywnie prowadzone, przynosiły najwyższy dochód z kapitału (nie z pracy). Zarazem, jak zobaczymy z następnych tablic, były najuboższe w kapitały, licząc na ha, posiadały najtańszą i najgorzej położoną, ale najlepszą glebę (niewątpliwie przewaga gospodarstw wielkocichlińskich) i dość słabe kierownictwo.

Przychód ze zbóż i powierzchnia pod nimi nie wykazały naogół niczego nieoczekiwanego. Zaznaczyć jednak należy, że w przychodzie przodował system zbożowo-pastewny, a nie zbożowy, który obracał największy obszar pod tę uprawę, oraz, że system okopowo-pastewny, najmniej siejący zbóż, osiągał z nich znaczny przychód. W powierzchni zasiewów obydwie średnie niemal są sobie równe.

Przyjrzyjmy się teraz stosunkom kapitałowemu w zł na ha oraz punktacji gleby, komunikacji i kierownictwa — w dalszym ciągu od strony systemów polowych:

Kapitał czynny

System polowy	Okop. past.	Zboż. past.	Pa-stewny	Okop. powy	Zboż. okop.	Zboż. żowy	Łącz. pastw.	Różno-kier. b	Różno-kier. a
Średnia prosta	4155	4122	3939	3905	3749	3675	3425	3248	3031
„ ważona	3451	3405	3162	3228	3182	3071	2863	2615	2336

Kapitał gruntowy i meljoracyjny

System polowy	Zboż. past.	Pa-stewny	Okop. past.	Okop. powy	Zboż. żowy	Zboż. okop.	Łącz. pastw.	Różno-kier. b	Różno-kier. a
Średnia prosta	2565	2451	2448	2277	2270	2230	2079	1981	1896
„ ważona	2122	1982	2043	1859	1866	1856	1719	1591	1360

Gleba

System polowy	Różno-kier. a	Zboż. past.	Okop. past.	Pa-stewny	Okop. powy	Zboż. okop.	Zboż. żowy	Różno-kier. b	Łącz. pastw.
Średnia prosta	3,6	3,4	3,3	3,3	3,2	3,2	3,2	3,1	3,0
„ ważona	3,5	3,4	3,3	3,2	3,1	3,2	3,1	3,1	3,0

Komunikacja

System polowy	Okop. past.	Różno-kier. b	Pa-stewny	Zboż. past.	Łącz. pastw.	Zboż. żowy	Okop. powy	Zboż. okop.	Różno-kier. a
Średnia prosta	3,6	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,4	3,3	3,2
„ ważona	3,5	3,4	3,4	3,3	3,3	3,3	3,2	3,2	3,1

Kierownictwo

System polowy	Okop. past.	Pa-stewny	Zboż. past.	Okop. powy	Zboż. okop.	Zboż. żowy	Łącz. pastw.	Różno-kier. b	Różno-kier. a
Średnia prosta	3,7	3,7	3,6	3,6	3,6	3,6	3,5	3,5	3,4
„ ważona	3,6	3,6	3,5	3,6	3,6	3,5	3,5	3,4	3,5

Wyższy kapitał czynny i gruntowy posiadały systemy kombinowane z pastwnymi, a także system okopowy—z reguły więc gospodarstwa nastawione na hodowlę i więcej intensywnie. Zachodzi tu pewnego rodzaju sprzeczność z uczynioną uprzednio obserwacją dla kierunków gospodarczych, gdzie właśnie kierunki więcej hodowlane rozporządzały niższym kapitałem czynnym skutkiem tańszej ziemi. Analiza pozostałych kapitałów mogłaby przyczynić się do wyjaśnienia tej sprzeczności, ale dla systemów polowych nie były one wprowadzone. Wytlumaczenia trzeba się chyba doszukiwać w okoliczności, że ziemię lżejsze i łatwiejsze do uprawy i nadające się w szerszej mierze pod rośliny pastwne, są przez drobnych gospodarzy wyżej szacowane pieniężnie, niż nawet lepsze, ale cięższe. Potwierdza to, zdawałoby się, tabelka oceny punktowej gleby, gdzie na pierwsze miejsce wysunął się system różnokierunkowy *a*, zaś system zbożowo-okopowy posiadał glebę nieco lepszą od pastwnej: jednak system różnokierunkowy *a* udało się na podstawie naszego materiału wyodrębnić w zbyt małej liczbie rejonów, żeby powyższy wywód móc traktować za dostatecznie pewny.

W zakresie warunków komunikacyjnych daje się zauważyć, przy pominięciu obu systemów różnokierunkowych *a* i *b*, że systemy, oparte na roślinach pastwnych z grupą łączno-pastwiskową włącznie, były lepiej położone w stosunku do rynków zbytu i arterij komunikacyjnych. Można by więc mówić o wpływie warunków komunikacyjnych na wybór systemu polowego.

Systemy z większym udziałem roślin pastwnych cieszyły się naogół kierownictwem o wyższych kwalifikacjach, jeśli niebrać pod uwagę przesunięcia między systemami okopowym i zbożowo-okopowym a zbożowo-pastwnym w średniej ważonej.

Podobnie, jak w kierunkach gospodarczych, wpływ kierownictwa na opłacalność poprzez wybór systemu polowego wydaje się silniejszy, niż wpływ gleby:

Systemy polowe w porządku malejącym wyników, względnie ocen
(średnie ważone)

Opłacalność	Okop. past	Zboż. okop.	Oko- powy	Zboż. past.	Pa- stewny	Zbo- żowy	Różno- kier. <i>a</i>	Łącz. pastw.	Różno- kier. <i>b</i>
Kierownictwo	Okop. past.	Oko- powy	Pa- stewny	Zboż. okop.	Zboż. past.	Zbo- żowy	Różno- kier. <i>a</i>	Łącz. pastw.	Różno- kier. <i>b</i> .
Gleba	Różno- kier. <i>a</i>	Zboż. past	Oko- past.	Zboż. okop.	Pa- stewny	Oko- powy	Zbo- żowy	Różno- kier. <i>b</i>	Łącz. pastw.

Prześledzenie opłacalności kierunków i systemów w 3-leciu dobrej konjunktury w poszczególnych rejonach rolniczych wraz z rekapitulacją dla całego kraju wymaga ogólnego porównawczego zilustrowania stanu rolnictwa. Wówczas nietylko zyskują lepszą ocenę na tle tego obrazu stosunki liczbowe, rozpatrzone w płaszczyźnie kierunków i systemów, ale zarazem wystąpią różnice w poziomie opłacalności rolnictwa, oświetlone szeregiem przesłanek z zakresu organizacji gospodarstw w różnych rejonach rolniczych Polski, — z większą wyrazistością, niż to są w stanie uczynić zestawienia, dokonywane w obrębie jednostek podziału administracyjnego kraju.

Pożyteczność dla celów polityki gospodarczej badania rentowności drobnego rolnictwa w płaszczyźnie rejonów rolniczych nie wymaga specjalnego uzasadnienia. Ale i ze ściśle prywatno-gospodarczego punktu widzenia nie jest ono obojętne. Danie możliwości rolnikowi, poszukującemu warsztatu pracy lub planującemu przesiedlenie się do innej okolicy, podstawy kalkulacji, uzbrojonej w cyfry, dla zorjentowania się w oczekujących go możliwościach, jest ważnym atutem decyzji. Zasada nie nastęrcza wątpliwości, zakwestjonowaniu mógłby podlegać tylko materiał statystyczny, na którym się opieramy, owa wyższość gospodarstw, prowadzących rachunki, nad przeciętnym ogółem rolniczym: należy jednak przypomnieć okoliczność, że chodzi nam i w tym wypadku przedewszystkiem o stosunki względne, a nie o absolutną wysokość liczb.

Wydaje się, że skład próby, przyjętej przez nas, odróżnia się korzystnie od zespołu, na którym oparto Sprawozdania z Badań nad Opłacalnością Rolnictwa Włociańskiego. Jak wiadomo, są to te same gospodarstwa, tylko skład ich uległ zmianie, odrzucono bowiem rachunki 224 gospodarstw ktg. 20—50 ha, a tylko 74 obszaru 2—5 ha (nadto 49 innych kategorii wielkości). Skutkiem wyeliminowania znacznej ilości gospodarstw większych, stanowiących procentowo dużą ilość, zbliżyliśmy się do stosunków, panujących w terenie. Grupa łączno-pastwiskowa została wcielona. I pomimo, że odpadło z obliczeń tak dużo gospodarstw większych, posiadających wyniki na ha z reguły niższe od gospodarstw mniejszych, średnia dla Polski, ważona obszarem rejonów, ukształtowała się u nas poniżej średniej absolutnej ze Sprawozdań, zbliżając się silniej do rzeczywistości (obydwie są średniami arytmetycznymi prostymi z 3-ch lat).

Zastosowane tutaj wagi różnią się od poprzednich podstawą wyjściową. Obecnie założyliśmy, że zespoły gospodarstw, badane w poszczególnych rejonach, są dostatecznie charakterystyczne dla re-

Tabl. 24 (I).

Opłacalność drobnego rolnictwa

Rejony	Średni obszar gospodarstw zbadanych ha	Względem obszaru użytków 2-50 ha	Na 1 ha obszaru użytków w zł								Przychód				
			MO (mier. opt.)	Przychód czysty	Nakład na pracę	Przychód surowy	Dochód rolniczy	Nakład gospodarczy	Nakład na nawozy	Koszty produkcji	Pszemica	Żyto	Jęczmień	Owies	Różne zboża
Przemysławski	9,6	2,0	547 165	249 183	298 153	839 172	436 167	590 168	46 256	911 169	37	59	5	15	16
Pogórze	6,4	2,1	518 156	235 173	283 145	753 155	422 162	518 148	21 117	874 162	71	58	6	7	6
Miechowski-Sandomierski	9,2	1,6	512 155	273 201	239 123	736 151	405 155	463 132	18 100	801 148	99	35	7	8	52
Kalisko-Kujawski	12,0	3,0	478 144	247 182	231 118	672 138	367 141	425 121	30 167	662 123	71	63	16	7	39
Lubelski	9,8	2,7	437 132	210 154	227 116	591 121	358 137	381 109	16 89	639 118	80	34	7	7	38
Chełmiński-Kujawski	19,0	1,5	398 120	186 137	212 109	615 126	305 117	429 122	33 183	601 111	59	53	23	7	22
Mazowsze	11,5	3,8	395 119	165 121	230 118	620 127	309 118	455 130	31 172	685 127	42	52	3	10	31
Podole	8,7	3,7	384 116	141 104	243 125	575 118	312 120	434 124	11 61	712 132	66	53	8	7	14
Słabe ziemie na lewym brzegu Wi- sły i w widłach Wisły i Sanu	9,2	4,3	371 112	156 115	215 110	523 107	293 115	367 105	22 122	581 108	23	49	5	10	36
Górski	6,3	2,2	371 112	72 53	299 153	562 115	296 113	490 140	21 117	743 138	29	33	7	8	8
Wielkońska Południowa	14,4	1,0	355 107	114 84	241 124	650 133	278 107	536 153	51 283	762 141	49	62	1	4	30
Wielkopolska Północna	18,3	2,4	325 98	121 89	204 105	608 125	242 93	487 139	49 272	688 127	63	69	11	6	24
Wołyń Południowy	14,5	3,1	320 97	156 115	164 84	435 89	230 88	279 79	9 50	436 81	49	48	14	11	12
Podlasie	12,4	6,0	284 86	113 83	171 88	400 82	239 92	287 82	12 67	443 82	28	38	3	5	20
Kaszuby i Pomorze Wschodnie	21,5	1,3	259 78	89 65	170 87	433 89	165 63	344 98	23 128	507 94	8	63	12	7	11
Grodziński-Nowogrodzki	15,0	4,7	228 69	83 61	145 74	318 65	181 69	235 67	5 28	347 64	9	39	5	9	12
Wileński	13,4	6,0	193 58	58 43	135 69	261 54	163 62	203 58	5 28	281 52	3	33	4	3	7
Polesie z Pińszczyzną	20,5	5,1	162 49	53 39	109 56	232 48	118 45	179 51	5 28	257 48	8	30	1	4	7
Polska															
Średnia z rejonów	12,3		331 100	136 100	195 100	487 100	261 100	351 100	18 100	540 100	37	45	6	7	20
Średnia ze Sprawozdań	13,6		373	154	219	565	242	411	23	635					

według rejonów za 1927—30

surowy na 1 ha obszaru użytków w zł i % całego przychodu surowego

Razem zboża	Ziemiaki	Buraki cukrowe	Inne okopowe	Razem okopowe	Inne płody	Ślano	Razem produkcja roślinna	Sad i warzywa	Bydło	przyrost	mleko	Konie	hodowla	Świnie	Droń	hodowla	Inne zwierzęta	Razem produkcja zwierzęca
										stosunek			cielęta			stosunek		
132 15,7	62 7,4	·	1 0,1	63 7,5	7 0,8	12 1,5	214 25,5	32 3,8	269 32,1	1 : 3	71 8,5	1 : 5	116 13,8	43 5,1	1 : 2	12 1,4	511 60,9	
148 19,7	33 4,3	7 0,9	2 0,3	42 5,5	6 0,8	5 0,7	201 26,7	21 2,8	261 34,7	1 : 3	49 6,4	1 : 3	84 11,2	54 7,2	3 : 4	8 1,1	456 60,6	
201 27,3	30 4,1	13 1,7	2 0,3	45 6,1	9 1,2	4 0,6	259 35,2	19 2,6	197 26,8	1 : 3	34 4,6	1 : 7	96 13,0	53 7,2	3 : 7	6 0,8	386 52,4	
196 29,2	33 4,9	39 5,8	5 0,8	77 11,5	6 0,9	3 0,4	282 42,0	13 1,9	145 21,6	2 : 5	36 5,4	1 : 2	93 13,8	37 5,5	2 : 1	5 0,7	316 47,0	
166 28,1	20 3,3	6 1,1	2 0,3	28 4,7	6 1,0	2 0,3	202 34,1	16 2,7	129 21,8	1 : 3	24 4,1	1 : 3	116 19,7	31 5,2	3 : 5	8 1,3	308 52,1	
164 26,7	16 2,7	51 8,3	—	67 11,0	12 1,9	—	243 39,6	13 2,0	153 24,8	2 : 5	19 3,1	1 : 1	98 15,9	45 7,3	2 : 3	3 0,5	318 51,6	
138 22,3	48 7,8	5 0,7	2 0,4	55 8,9	6 1,0	5 0,7	204 32,9	20 3,2	166 26,7	1 : 3	30 4,9	2 : 5	103 16,6	36 5,9	1 : 1	4 0,6	339 54,7	
148 25,7	24 4,2	6 1,0	2 0,4	32 5,6	22 3,7	3 0,6	205 35,6	14 2,5	139 24,2	1 : 3	34 5,9	1 : 5	85 14,7	38 6,7	1 : 2	8 1,4	304 52,9	
123 23,5	33 6,3	4 0,8	—	37 7,1	9 1,7	2 0,4	171 32,7	12 2,3	126 24,1	1 : 3	26 5,0	1 : 3	89 17,0	33 6,3	1 : 1	4 0,8	278 53,2	
85 15,1	38 6,7	·	—	38 6,7	9 1,6	5 0,9	137 24,3	16 2,8	192 34,1	1 : 2	38 6,7	1 : 6	62 11,0	33 5,8	1 : 2	7 1,2	332 58,8	
146 22,5	18 2,8	25 3,8	4 0,6	47 7,2	4 0,6	2 0,3	199 30,6	6 0,9	179 27,5	1 : 2	39 6,0	3 : 4	134 20,6	37 5,7	1 : 1	4 0,6	393 60,4	
173 28,4	13 2,1	32 5,3	1 0,2	46 7,6	4 0,7	1 0,1	224 36,8	5 0,8	161 26,5	1 : 2	25 4,1	2 : 3	124 20,4	29 4,8	1 : 1	3 0,5	342 56,3	
134 30,8	14 3,2	6 1,2	1 0,3	21 4,7	27 6,3	11 2,6	193 44,4	6 1,5	86 19,7	1 : 3	25 5,8	1 : 4	66 15,2	17 3,9	1 : 3	1 0,3	195 44,9	
94 23,5	23 5,8	·	—	23 5,8	7 1,7	2 0,5	126 31,5	9 2,2	96 24,0	3 : 7	23 5,8	1 : 2	77 19,3	23 5,7	2 : 3	4 1,0	223 55,8	
101 23,3	22 5,1	·	·	22 5,1	4 1,0	·	127 29,4	10 2,4	122 28,2	1 : 3	14 3,1	3 : 5	90 20,8	26 6,0	1 : 2	4 0,9	256 59,0	
74 23,4	25 7,7	—	·	25 7,8	8 2,5	5 1,6	112 35,3	10 3,1	88 27,6	1 : 3	18 5,8	1 : 3	40 12,7	13 4,2	1 : 2	4 1,1	163 51,4	
50 19,2	19 7,3	—	·	19 7,3	15 5,7	3 1,1	87 33,3	8 3,1	62 23,7	1 : 3	23 8,8	1 : 5	32 12,3	10 3,8	2 : 3	5 1,9	132 50,5	
50 21,2	13 5,6	·	—	13 5,7	5 2,2	3 1,3	71 30,4	9 3,9	68 29,5	3 : 7	14 6,0	1 : 6	38 16,2	9 3,7	2 : 3	1 0,7	130 56,1	
115 23,6	26 5,3	7 1,4	1 0,2	34 6,9	10 2,1	4 0,8	163 33,4	12 2,5	127 26,1	1 : 3	28 5,7	2 : 7	76 15,6	27 5,5	1 : 2	5 1,0	263 53,9	
129 22,9	28 5,0	13 2,2	·	41 7,2	20 3,5	4 0,6	194 34,2	8 1,5	151 26,7	3 : 7	35 6,2	1 : 4	86 15,2	32 5,7	2 : 3	6 1,1	310 54,9	

Tabl. 24 (II).

Opłacalność drobnego rolnictwa

Rejony Ilość gospodarstw	Powierzchnia zasiewów w % roli														Podział na użytki w % całego obszaru			
	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Inne zboża	Razem zboża	Ziemniaki	Okopowe na paszę	Buraki cukrowe	Razem okopowe	Inne pasze	Inne nasiona	Zielony nawóz	Ugór	Rola	Łąki i pastwiska	Ogród	Las
Przemysławski 129	9	28	4	21	.	62	17	3	.	20	13	3	.	1	72	18	2	3
Pogórze 190	19	23	6	15	1	64	14	3	1	18	13	3	.	1	76	12	4	3
Miechowski-Sandomierski 67	21	17	9	14	1	62	13	4	1	18	16	3	.	1	83	7	3	1
Kalisko-Kujawski 94	13	34	5	6	1	59	13	3	4	20	15	4	.	2	81	6	2	1
Lubelski 85	19	23	9	13	4	68	13	1	1	15	11	4	1	1	77	13	3	5
Chełmiński-Kujawski 46	12	31	10	7	3	63	11	3	5	19	12	5	.	1	86	7	1	1
Mazowsze 191	10	33	3	12	1	59	16	3	1	20	13	5	1	2	79	11	3	2
Podole 300	18	21	9	13	6	67	13	2	1	16	11	4	.	1	80	11	3	3
Stabe ziemie na lewym brzegu Wi- sły i w widłach Wisły i Sanu 82	9	34	6	16	2	67	15	2	.	17	8	5	.	2	72	14	2	4
Górski 80	10	15	7	28	1	61	15	2	—	17	16	3	—	3	71	11	3	7
Wielkopolska Południowa 110	8	41	4	14	2	69	15	2	3	20	8	3	.	.	81	13	2	1
Wielkopolska Północna 105	10	39	8	9	4	70	14	2	4	20	7	3	.	.	85	9	1	1
Wołyń Południowy 87	13	23	9	14	7	66	10	3	1	14	11	6	.	3	80	11	3	1
Podlasie 100	9	33	4	11	2	59	15	2	—	17	14	6	1	3	70	16	2	5
Kaszuby i Pomorze Wschodnie 26	2	39	7	11	1	60	12	5	.	17	15	5	.	1	80	12	1	3
Grodziński-Nowogrodzki 102	4	30	7	14	2	57	13	1	—	14	12	9	2	6	67	21	3	3
Wileński 107	2	30	6	15	1	54	9	1	—	10	6	11	1	18	60	26	5	3
Polesie z Pińszczyzną 102	5	32	3	11	4	55	13	1	.	14	10	9	3	8	50	28	2	6
Polska																		
Średnia z rejonów	10	30	6	13	3	62	13	2	1	16	11	6	1	4	72	16	3	3
Średnia ze Sprawozdań	12	29	6	13	1	61	14	2	1	17	12	6	1	3	75	14	3	4

według rejonów za 1927 — 30.

Kapitały na 1 ha obszaru użytków w zł i % kapitału czynnego					Inwentarz żywy w szt. na 1 gosp. i na 100 ha obsz. uż.										Dni pracy na 1 ha			Ocena w stopniach				
Czynny	Gruntowy i meljo- racyjny	Budowlany	Inwentarza żywego	Inwentarza martwego	Konie		Bydło			Trzoda		Owce i kozy	własnej	najlepiej	Razem	Ocena w stopniach						
					robocze	stadnina	krowy	jałowizna	bujały, woły	razem	maciory					1—5	1—3	1—5	1—5	1—5		
5301	2807 53,0	1659 31,3	373 7,0	234 4,4	15,6 1,5	.	36,5 3,5	18,7 1,8	3,1 0,3	50,0 4,8	12,5 1,2	.	57	36	93	3,1	1,7	3,6	3,7			
6011	3915 65,1	1236 20,6	372 6,2	233 3,9	21,9 1,4	3,1 0,2	45,3 2,9	26,6 1,7	3,1 0,2	37,5 2,4	6,2 0,4	4,7 0,3	81	35	116	3,3	1,9	3,4	3,7			
5636	3816 67,7	965 17,1	351 6,2	239 4,2	18,6 1,7	2,2 0,2	31,7 2,9	9,8 0,9	1,1 0,1	37,1 3,4	8,7 0,8	1,1 0,1	58	28	86	4,0	1,8	3,5	3,7			
3952	2498 63,2	745 18,9	312 7,9	202 5,1	16,7 2,0	4,2 0,5	28,4 3,4	19,2 2,3	2,5 0,3	46,7 5,6	10,0 1,2	2,5 0,3	49	26	75	3,5	1,6	3,6	3,7			
4299	2831 65,9	680 15,8	286 6,7	172 4,0	17,4 1,7	3,1 0,3	27,6 2,7	14,3 1,4	2,0 0,2	44,9 4,4	7,1 0,7	1,0	58	24	82	3,6	1,6	2,7	3,6			
2874	1306 45,4	888 30,9	305 10,6	257 8,9	15,8 3,0	3,2 0,6	27,4 5,2	16,3 3,1	1,6 0,3	45,3 8,6	7,9 1,5	1,1 0,2	36	24	60	3,3	1,6	3,9	4,0			
3797	2285 60,2	843 22,2	310 8,2	192 5,1	13,9 1,6	2,0 0,2	26,6 3,1	16,8 1,9	1,4 0,2	42,8 4,9	11,6 1,3	2,3 0,3	46	21	67	3,3	1,6	3,6	3,8			
4663	3168 67,9	874 18,8	283 6,1	174 3,7	20,7 1,8	1,1 0,1	27,6 2,4	18,4 1,6	2,3 0,2	35,6 3,1	8,0 0,7	4,6 0,4	67	27	94	3,6	1,8	3,5	3,5			
3617	2250 62,2	754 20,8	274 7,6	132 3,6	16,3 1,5	2,2 0,2	25,0 2,3	7,6 0,7	1,1 0,1	30,4 2,8	7,6 0,7	4,3 0,4	58	26	84	3,0	1,7	3,1	3,7			
4319	2683 62,1	915 21,2	321 7,4	168 3,9	15,0 0,9	1,7 0,1	43,3 2,6	3,5 2,1	5,0 0,3	31,7 1,9	6,7 0,4	3,3 0,2	95	38	133	2,7	1,7	3,2	3,2			
3758	1543 45,8	1070 26,1	365 8,9	320 7,8	17,4 2,5	2,8 0,4	32,6 4,7	28,0 3,7	3,4 0,5	63,9 9,2	10,4 1,5	0,7 0,1	52	23	75	2,8	1,7	4,0	4,0			
3327	1272 38,2	1018 30,6	337 10,1	278 8,3	15,8 2,9	2,7 0,5	30,0 5,5	20,8 3,8	2,7 0,5	66,7 12,2	8,2 1,5	1,6 0,3	39	21	60	2,8	1,6	4,1	3,9			
2599	1766 67,9	456 17,5	178 6,8	130 5,0	15,7 2,2	2,9 0,4	17,8 2,5	6,4 0,9	0,6 0,1	26,4 3,7	6,4 0,9	0,7 0,1	28	27	55	3,8	1,9	3,0	3,7			
2593	1521 58,7	550 21,2	225 8,7	119 4,6	14,5 1,8	2,4 0,3	25,8 3,2	14,5 1,8	1,6 0,2	41,1 5,1	6,4 0,8	10,5 1,3	49	15	64	3,0	1,5	3,3	3,5			
2720	1301 47,8	786 28,9	282 10,4	233 8,6	13,0 2,8	1,9 0,4	25,1 5,4	18,1 3,9	1,9 0,4	39,5 8,5	3,3 0,7	7,0 1,5	22	24	46	2,6	1,6	4,0	4,0			
1876	1071 57,1	419 22,3	191 10,2	83 4,4	13,3 2,0	2,0 0,3	18,7 2,8	12,7 1,9	1,3 0,2	24,7 3,7	5,3 0,8	16,0 2,4	35	15	50	3,1	1,5	3,2	3,2			
1307	629 48,1	359 27,5	153 11,7	57 4,4	12,7 1,7	2,2 0,3	20,1 2,7	10,4 1,4	1,5 0,2	27,6 3,7	5,9 0,8	26,9 3,6	44	14	58	2,8	1,5	2,9	3,4			
1334	769 57,6	260 19,5	140 10,5	64 4,5	9,3 1,9	1,0 0,2	16,1 3,3	12,2 2,5	2,0 0,4	20,0 4,1	3,4 0,7	4,4 0,9	21	15	36	2,9	1,5	2,8	3,4			
3166	1881 59,4	690 21,7	253 8,0	151 4,8	15,4 1,9	2,4 0,3	26,0 3,2	15,4 1,9	1,6 0,2	37,4 4,6	7,3 0,9	8,1 1,0	47	22	69	3,1	1,6	3,3	3,6			
3736	2247 60,1	830 22,2	285 7,6	181 4,8	14,7 2,0		25,7 3,5						42	24	66							

prezentowania w grubym zarysie na swoim terytorjum ogółu drobnego produktywnego rolnictwa obszaru 2—50 ha, wobec czego nie uwzględniliśmy podziału niektórych rejonów na poszczególne kategorie wielkości. Za jednostkę wypadło przyjąć powierzchnię drobnych gospodarstw w Wielkopolsce Południowej, jako najmniejszą.

Dokładna analiza tablicy 24 byłaby w stanie dostarczyć materiału do osobnego studjum, co na tem miejscu nie jest naszym zadaniem. Ograniczamy się do pobieżnego prześledzenia i skomentowania kolumn, w celu skierowania uwagi czytelnika na fakty bardziej uderzające.

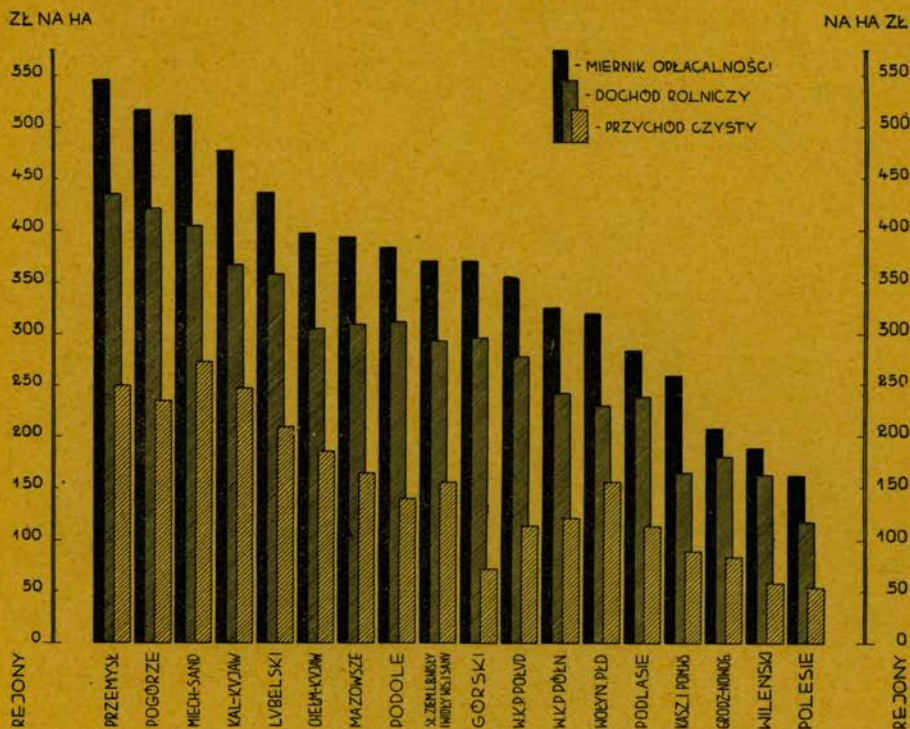
Tablica została ułożona w kolejności rejonów według malejącego miernika opłacalności MO. W części I-ej zawiera ona wyniki gospodarowania. Naczelne miejsce przypadło rejonowi Przemysłowemu, ostatnie—Polesiu. Po rejonie Przemysłowym, zawdzięczającym swoje przodujące stanowisko, podobnie jak Mazowsze — dobre, dogodnym warunkom dla zbytu produktów rolniczych, następowały rejon-y wybitnie dobrych gleb. Wielkopolska wystąpiła pośrodku szeregu z rezultatem niższym od rejonu Słabych ziem na lewym brzegu Wisły i wideł Wisły i Sanu. Mógł tu częściowo zachodzić wpływ wielkości średniego obszaru gospodarstw badanych, dwukrotnie wyższy w Wielkopolsce Północnej, stojącej na poziomie średniej ważonej dla całości kraju. Kąszuby i Pomorze Wschodnie ulokowały się w sąsiedztwie rejonów wschodnich.

W przychodzie czystym przodował rejon Miechowsko-Sandomierski. Słabe ziemie na lewym brzegu Wisły wyprzedziły Podole(?), rejon Górski spadł poniżej Grodzieńsko-Nowogrodzkiego. To ostatnie zjawisko motywowane jest drobnym rozmiarem gospodarstw w rejonie Górkim, czerpiącym dochód w przeważającej mierze z pracy (najwyższy nakład na pracę).

Wykres opłacalności drobnego rolnictwa unaocznia kształtowanie się w rejonach 3-ch mierników opłacalności: MO, przychodu czystego i dochodu rolniczego. Dochód rolniczy układał się z dużą współzależnością z MO; zmiany, godne podniesienia, zachodziły tylko między 4-ma ostatnimi rejonami¹⁾.

¹⁾ Przy sposobności uzupełnijmy uwagi poczynione w rozdziale I-ym (str. 67) o niedoskonałości dochodu rolniczego, jako miernika opłacalności, skutkiem jego zależności od ilości członków rodziny, pracujących w gospodarstwie: otóż dochód rolniczy jest niewspółmierny jeszcze i dlatego, że zależy od stanu zadłużenia gospodarstwa, względnie od wysokości płaconych procentów i czynszów dzierżawnych; współmierność jest zachowana tylko między gospodarstwami, wolnymi od tych należności, lub po ich dodaniu do dochodu rolniczego.

Wykres opłacalności drobnego rolnictwa w latach 1927 — 30
w rejonach rolniczych.

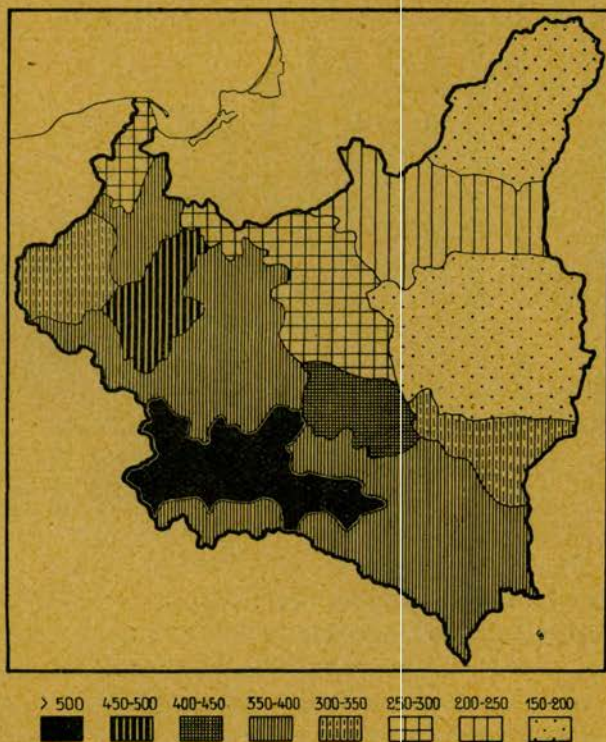
Kartogram (str. 336) uplastycznia ze swej strony rozmieszczenie na terytorjum kraju rejonów różnej opłacalności według MO, przy podziale na klasy co 50 zł na ha. Granice rejonów o zbliżonej opłacalności, objęte jedną klasą, nie są zaznaczone, gwoli przejrzystości rysunku: Porównanie niniejszego kartogramu z poprzednim w rozdziale I-ym (str. 13) orientuje w podziale kraju na rejony.

W kolumnie przychodu surowego zwracają uwagę wysokie pozycje w obu rejonach Wielkopolskich: wysokie zarazem nakłady gospodarcze tłumaczą średnią tylko wysokość przychodu czystego i MO. „Sąsiedni“ Wołyń Południowy uzyskał wyższe wyniki końcowe, prócz dochodu rolniczego, przy znacznie niższym przychodzie surowym i oczywiście niższym nakładzie. Wielkopolska Południowa była drugą z kolei pod względem wysokości nakładu i czwartą pod względem kosztów produkcji.

W nakładzie na pracę przodowały rejonu Górski, Przemysłowy

i Pogórze, czyli południowa część kraju. Między krańcowymi rejonami Polesiem i Górkim, czy Przemysłowym, zachodził stosunek 3:1, na co wpłynęła nie tylko ilość dni pracy, lecz także różnica w jej koszcie. W nakładzie na nawozy przodowała Wielkopolska, na ostatnim miejscu stały rejony kresów wschodnich.

Kartogram opłacalności drobnego rolnictwa w latach 1927—30 (Miernik Opłac. w zł na ha).

Koszty produkcji z reguły przewyższały (wyjąwszy rejony Kalisko-i Chełmińsko-Kujawski) przychód surowy; na Wołyniu równoważyły się. Jest to objaw wysoce symptomatyczny, z którego wynikałoby, że oprocentowanie kapitału w rolnictwie nie dosięgało 6%. Era pomyślności w rolnictwie rysuje się w nieco bledszym świetle po skrupulatnem obliczeniu kosztów obsługi kapitałów, użytych przy produkcji. Rentowność nie polegała na wsi na bardziej korzystnej proporcji dochodów do zaangażowanych kapitałów. Dochód w części płynął z pracy we własnym warsztacie, w części zaś z kapitału

i tej drugiej części nie starczało na oprocentowanie według powyższej stopy drogiej ziemi, melioracyj, budynków, narzędzi, inwentarzy.

Średnia dla Polski z rejonów jest o kilkanaście procent niższa od średniej ze Sprawozdań z Badań nad Opłacalnością Rolnictwa Włościańskiego dla prawie wszystkich wyników końcowych, wyjąwszy dochód rolniczy. Dla ważniejszych wyników gospodarowania zamieściliśmy liczby względne dla każdego rejonu, wyprowadzone z przyjęcia średnich dla Polski za 100. Poniżej średniej ogólnokrajowej dla MO i dochodu rolniczego spadły odnośnie dane w rejonie Poleskim, Wileńskim, Grodzieńsko-Nowogródzkim, Kaszubskim z Pomorzem Wschodniem, na Podlasiu, Wołyniu i w Wielkopolsce Północnej. Przychód czysty poniżej średniej wystąpił w tych samych rejonach, prócz Wołynia, a nadto w Wielkopolsce Południowej i w rejonie Górskim.

Pomijając przychody surowe z poszczególnych zbóż, przechodzimy do kolumny zbiorowej przychodu ze zbóż. W rejonach najlepszych gleb oraz w Wielkopolsce Północnej przychód ze zbóż przewyższał 25% przychodu ogólnego z gospodarstwa, na Wołyniu dochodząc do 30%, w pozostałych rejonach procent obniżał się, spadając do 15 w rejonie Górskim. Absolutnie najwięcej osiągały ze zbóż gospodarstwa rejonu Miechowsko-Sandomierskiego—200 zł na ha. Naogół struktura przychodu surowego (patrz następne rubryki dla Polski) w liczbach relatywnych nie wykazuje różnic między obiema średnimi—dla zbóż wynosi ona zaledwie 1%.

Przychód z ziemniaków był absolutnie i stosunkowo najwyższy w rejonie Przemysłowym, potem na Mazowszu (7,8%). W rejonie Chełmińsko-Kujawskim i w Wielkopolsce Południowej przychód z ziemniaków spadł poniżej 3%. Natomiast rejon Chełmińsko-Kujawski osiągał najwięcej z buraków cukrowych (8,3% — 51 zł), następnie Kalisko-Kujawski i Wielkopolska; w innych okolicach burak cukrowy nie grał roli w gospodarstwach włościańskich. Wogóle w zbycie okopowych przodował rejon Kalisko-Kujawski (11,5% — 77 zł).

Maksymalny przychód z produkcji roślinnej osiągnął w liczbie absolutnej rejon Kalisko-Kujawski (282 zł na ha) i wogóle przodowały tu rejonny dobrych gleb z Wielkopolską Północną łącznie. W procencie całkowitego przychodu surowego Wołyn i rejon Chełmińsko-Kujawski osiągały najwięcej z produkcji roślinnej. Najmniej otrzymywało z tego źródła Polesie (71 zł) i Wileńszczyzna (87 zł), a w liczbach względnych rejon Górski (24,3%) i Przemysłowy (25,5%). Średnia dla Polski wyniosła 33,4%.

Sad i warzywa uzyskiwały w niektórych rejonach znaczenie po-

mocniczego źródła, przynosząc od 0,8 — 4,1% całkowitego przychodu i od 5 — 32 zł na ha. Dla całości kraju pozycja ta była jednak bardzo niska (2,5%).

Ważny dział przychodów z hodowli rozpoczynamy od przeglądu przychodu z bydła. Sięgał on 269 zł na ha w rejonie Przemysłowym i 34,7% na Pogórzu. Najniżej spadł na Wileńszczyźnie i Polesiu do sześćdziesięciu kilku zł oraz do 19,7% na Wołyniu. Przychód z bydła ustępował temuż ze zbóż we wszystkich rejonach dobrych ziem, wyjąwszy Pogórze, w którym przewyższał nawet przychód z całej produkcji roślinnej (podobnie w Przemysłowym i Górskim). W średniej dla Polski przychód z bydła górował nad przychodem ze zbóż. W większości rejonów stosunek przychodu z przyrostu i cieląt do przychodu z mleka wynosił 1:3.

Konie dostarczały przychodu głównie pod postacią furmankowania; jedynie w rejonie Chełmińsko-Kujawskim wpływy z hodowli i z furmanek zrównoważyły się.

Przychód ze świń przenosił 2—4 krotnie przychód z okopowych, wynosząc od 32 do 134 zł (Wielkopolska Południowa) na ha i od 11% (rejon Górski) do 20,8% (Kaszuby) całkowitego przychodu z gospodarstwa.

Drób w średniej dla całości kraju przynosił tyleż, co konie, a w rejonach o wyższej opłacalności z reguły więcej. W budżecie rolnika stanowił równowartość ziemniaków.

Ogół przychodu z produkcji zwierzęcej wskazuje na jej dominujące znaczenie w drobnym gospodarstwie. Wysokość jej w dwóch tylko rejonach spadała poniżej 50% całkowitego przychodu, mianowicie w Kalisko-Kujawskim (47%) i na Wołyniu (44,9%), sięgając natomiast 60,9% w rejonie Przemysłowym. W żadnym rejonie wpływy z produkcji zwierzęcej nie wynosiły mniej, niż z roślinnej (równowaga na Wołyniu), dla całości kraju przenosząc ją z górą $1\frac{1}{2}$ raza.

Druga część tablicy 24, podobnie jak pierwsza, ułożona jest analogicznie do tablic rejonowych poprzednich. Dział, dotyczący procentowego rozdziału powierzchni pod poszczególnymi ziemiopłodami i użytkami, zamiast charakteryzować stosunki li tylko w oparciu o zespół gospodarstw rachunkowych, słuszniej byłoby oprzeć na statystyce G. U. S. Na przeszkodzie staje brak nowszych i dokładniejszych danych dla użytków po spisie rolnym 1921 r. Powierzchnia pod zbożami wahała się w poszczególnych rejonach od 54% (Wileński i Polesie) do 70% (Wielkopolska) w stosunku do roli. Rejon Miechowsko-Sandomierski zasiewał najwięcej pszenicy (21%), nawet więcej niż żyta,

Kaszuby z Pomorzem Wschodniem i Wileński — najmniej (4%). Wielkopolska Południowa obracała najwięcej roli pod żyto (41%), najmniej rejon Górski (15%). Powierzchnia pod jęczmieniem osiągała 10% tylko w rejonie Chełmińsko-Kujawskim, spadając do 3% na Mazowszu i Polesiu. Rejon Górski przodował w zasiewie owsa z 28% roli pod tą rośliną, po nim — Przemysłowy; najniższą powierzchnię pod owsem widzimy w rejonie Kalisko-Kujawskim (6%). Średnia dla Polski wyniosła 62% roli pod zbożami.

Ziemniaki uprawiane były szczególnie szeroko w rejonie Przemysłowym (17%) i na Mazowszu, najmniej na Wileńszczyźnie (9%) i Wołyniu. Ogółem powierzchnia pod okopowemi wahała się w granicach od 10% (Wileński) do 20% (rejon Przemysłowy, Kalisko-Kujawski, Mazowsze i Wielkopolska). Średnia dla Polski wyniosła 16% roli pod okopowemi, w czym 13% pod ziemniakami i 2% pod okopowemi pastewnymi. Pasze poza okopowemi były uprawiane na przestrzeni nie wyżej 16% (Miechowsko-Sandomierski i Górski) i nie niżej 6% w rejonie Wileńskim i w Wielkopolsce (7 i 8%).

Nawozy zielone wyniosły w średniej dla Polski tylko 1%, ugór—4%, przyczem w rejonie Wileńskim występował on na 18% roli.

Procent roli w stosunku do całego obszaru wahał się od 50% na Polesiu do 86% w rejonie Chełmińsko-Kujawskim. Łąki występowały w stosunku maksymalnym na Polesiu (28%), w minimalnym w rejonie Kalisko-Kujawskim (6%). Pod ogrodami widzimy największy obszar na Wileńszczyźnie (5%), były to zapewne młode sady u osadników, jeszcze wówczas nieowocujące. W rejonie Chełmińsko-Kujawskim, w Wielkopolsce Północnej i na Kaszubach zaledwie 1% powierzchni obrócono pod ogrody. Las wyniósł najwyżej 7% (rejon Górski).

Dział kapitałów wykazuje znaczne różnice w poszczególnych rejonach i nie układa się równolegle z opłacalnością. Najwyższy kapitał czynny i gruntowy znajdujemy w gospodarstwach na Pogórzu, następnie w rejonie Miechowsko-Sandomierskim. Kapitał budowlany był najdroższy w rejonie Przemysłowym, najtańszy na Polesiu. Ziemia — najtańsza na Wileńszczyźnie. Stosunkowo nisko wyszacowany kapitał czynny i niedrogą w stosunku do żyzności ziemię miał rejon Chełmińsko-Kujawski — może tu zachodzić wpływ obszaru, bowiem w wielkocłopskich gospodarstwach cenność kapitałów, przeliczona na ha musi być mniejsza, niż w drobnych (podobnie na Kaszubach). Rejon Przemysłowy i Pogórze przodowały pod względem wartości inwentarza żywego, Wielkopolska — martwego. W średnich

liczbach dla kraju ziemia stanowiła 60% kapitału czynnego, budowlę 22%, inwentarz żywy 8% i martwy — 5%.

Stan koni roboczych był dość równomierny w rejonach, jeśli uwzględnić różnice w średnim obszarze gospodarstw. W rejonie Górskim niekażde gospodarstwo z naszej próby posiadało konia, gdy w Chełmińsko-Kujawskim wypadało przeciętnie 3 konie na gospodarstwo. W stosunku do obszaru Pogórza i Podole utrzymywały najwięcej koni. W rejonach żyznych ziem i większych gospodarstwach, częściej występowała stadnina, naogół jednak hodowla koni nie jest, jak wiadomo, przedmiotem powszechniejszego zainteresowania drobnych gospodarstw.

Zaopatrzenie w krowy wykazało znaczniejsze różnice — od 16,1 sztuki na 100 ha na Polesiu, do 45,3 sztuki na Pogórzu i od 2,3 sztuki na gospodarstwo w rejonie Słabych ziem do 5,5 sztuki w Wielkopolsce Północnej i na Kaszubach. Jałowizna występowała najliczniej w tych samych rejonach co i krowy.

Ilość trzody chlewnej wahała się od 20 sztuk na 100 ha na Polesiu, do 66,7 sztuk w Wielkopolsce Północnej, a następnie Południowej. Macior utrzymywano w stosunku do powierzchni najwięcej w rejonie Przemysłowym (12,5 sztuk na 100 ha), potem na Mazowszu, najmniej na Kaszubach i Pomorzu Wschodnim. Owce i kozy występowały głównie na Wileńszczyźnie w ilości 26,9 szt. na 100 ha i 3,6 szt. na gospodarstwo; następnie w rejonie Grodzieńsko-Nowogrodzkim, oraz na Podlasiu i Kaszubach, ale już w znacznie mniejszej liczbie.

Następna część tablicy dotyczy dni pracy, zużytej w gospodarstwie rolnem na ha, przeliczonej na dni osób dorosłych. Występuje tu wyraźnie wpływ wielkości gospodarstw: w rejonie Górskim o warstwach drobnych (średni obszar 6,3 ha) wypadało 133 dni roboczych rocznie, na Pogórzu 116 dni, gdy na Polesiu tylko 36 dni (średni obszar 20,5 ha); Kaszuby zużywały 46 dni, Wielkopolska Północna i Chełmińsko-Kujawski 60 dni. Szczególnie wpływ obszaru uwidacznia się na fakcie, że niewielka globalnie robocizna najemna w gospodarstwach rej. Górskiego po przeliczeniu na ha dała znaczną ilość dni.

Wreszcie tabelka końcowa zawiera oceny w stopniach gleby, łąk i pastwisk, komunikacji oraz kierownictwa. Należy mieć na uwadze, jak to podnosiliśmy, że skale szacunków w zakresie komunikacji i kierownictwa były dla rejonów kresów wschodnich podwyższone o 1°: porównywalność wewnątrz rejonów skutkiem tego nie ucierpiała, osiągnęło się natomiast lepszą współmierność z pozostałymi rejonami, przy syntetyzowaniu wyników w płaszczyźnie kierunków i systemów dla całego kraju. W rozpatrywanej tablicy wprowadzenie

powyższej korektury nieco zniwelowało ostrość istotnego obrazu, który w przeciwnym razie wystąpiłby w nasileniu bardziej ujemnem dla rejonów wschodnich. Szczególnie wysoko wypadła ocena kierownictwa, której w takim stopniu udział osadników nie usprawiedliwia; warunki komunikacyjne w rejonie Lubelskim zostały wycenione w tym ujęciu poniżej warunków na Polesiu i Wileńszczyźnie, co nie może odpowiadać rzeczywistości.

Przy opisie opłacalności kierunków i systemów w poszczególnych rejonach podawaliśmy dla każdego roku średni przychód surowy z głównych gałęzi gospodarskich oraz średnią powierzchnię pod uprawą ważniejszych ziemiopłodów w % roli: dane te były określone, jak wiadomo, z pominięciem grupy gospodarstw łączno-państwiskowych.

Na zakończenie części I-ej niniejszego studjum podajemy ilustrację wahań, którym w ciągu rozpatrywanego 3-lecia podlegało kilka

Rejon	Przychód surowy			Nakład gospodarczy			Przychód czysty			Dochód rolniczy		
	1927/28	1928/29	1929/30	1927/28	1928/29	1929/30	1927/28	1928/29	1929/30	1927/28	1928/29	1929/30
	zł			zł			zł			zł		
Mazowsze	640	653	568	431	497	439	209	156	129	356	304	268
Kalisko-Kujawski	729	705	581	429	445	401	300	260	180	429	383	308
Miechowsko-Sandomier.	843	692	673	481	461	447	362	231	226	532	353	331
Lubeński	643	632	498	390	401	353	253	231	145	398	387	569
Słabe ziemie na l. brz. Wi- sły i w wldł. Wisły i Sanu	570	560	441	389	391	322	181	169	119	320	314	245
Podlasie	427	384	390	283	305	273	144	79	117	280	207	230
Grodzieńsko-Nowogr.	390	319	245	256	243	205	134	76	40	246	175	122
Wileński	282	283	219	207	234	167	75	49	52	175	174	139
Polesie z Pińszczyzną	222	235	240	164	181	191	58	54	49	114	114	127
Wołyń Południowy	447	478	381	266	297	276	181	182	105	252	261	180
Podole	621	599	505	412	460	429	209	139	76	379	320	238
Pogórze	772	792	695	483	551	520	289	241	175	457	439	371
Górski	532	669	484	430	563	475	102	106	9	294	356	238
Przemysławski	791	913	814	515	653	602	276	260	212	441	458	408
Wielkopolska Połudn.	715	676	560	481	630	499	234	46	61	404	241	188
Wielkopolska Północna	671	598	554	450	511	499	221	87	55	351	219	157
Chełmiński-Kujawski	727	606	513	448	426	412	279	180	101	388	309	219
Kaszuby i Pomorze	—	484	383	—	362	326	—	122	57	—	205	125
Wschodnie	—	484	383	—	362	326	—	122	57	—	205	125
Polska — średnia ważona	523	510	436	344	377	337	179	133	99	306	267	232

zasadniczych wielkości, charakteryzujących położenie rolnictwa: w tym wypadku, podobnie, jak i przy ułożeniu tablicy 24 posłużyliśmy się całym materiałem, przyjętym do opracowania, więc z uwzględnieniem gospodarstw grupy łączno-pastwiskowej. Rejony zamieszczamy w uprzedniej kolejności ich traktowania.

Przychód surowy naogół obniżył się w ostatnim 1929/30 r. równoległe do spadku cen zboża. Tylko Polesie i rej. Przemysłowy utrzymały stan z r. 1927/28. Poprzednie dwa lata nie wykazują różnic, przekraczających zwykłe wahania, tembardziej, że w środkowym roku 1928/29 przychód w części rejonów, szczególnie opartych na hodowli, podniósł się, przyczem najsilniej spadł w Miechowsko-Sandomierskim, a najbardziej wzrósł w Górskim.

Nakład gospodarczy wzrósł powszechnie w roku 1928/29, dosięgając swego maksimum (wyjawszy rejon Grodzieńsko-Nowogródzki i Chełmińsko-Kujawski). W roku 1929/30 nakład spadł w połowie rejonów poniżej poziomu z roku 1927/28, przenosząc ten poziom w rejonach: Mazowsze, Polesie, Wołyń, Podole, Pogórze, Górski, Przemysłowy i Wielkopolska t. j. w większości wypadków w tych, w których przychód surowy w roku 1928/29 jeszcze wzrastał (z wyjątkiem Podola i Wielkopolski). W rejonach, w których przychód surowy wykazał w 1928/29 roku wzrost, rolnicy nie kwapili się z obniżeniem nakładów, utrzymując je na r. 1929/30 na wyższej stopie, niż w r. 1927/28, aczkolwiek już poniżej r. 1928/29. Wielkopolska i Podole należały do rejonów, które odczuły rozpoczynającą się depresję na rynku zbożowym w 1928/29 roku, ale nie zredukowały w tym stopniu nakładu, co w odniesieniu do Wielkopolski jest zrozumiałe: sztywność kosztów produkcji w rolnictwie intensywnem i przywykłem do pewnego sposobu gospodarowania jest wobec pierwszego naporu kryzysu większa; w następnej fazie gospodarstwa intensywne, szczególnie folwarczne, mają szerszą marżę możliwości redukcji kosztów przy jednoczesnem wykorzystaniu nagromadzonych w glebie zapasów (patrz „O dochodach gospodarstw rolnych“ M. Zeeland, Gazeta Rolnicza Nr. 18 r. 1933).

Przychód czysty wykazywał współzależność z przychodem surowym, jednak z biegiem lat rozpatrywanego 3-lecia obniżał się we wszystkich rejonach, wyjawszy na Wołyniu i w Górskim, w których w środkowym 1928/29 r. utrzymał się na poziomie roku poprzedniego. Najdotkliwszy spadek wystąpił już w r. 1928/29 w Wielkopolsce, przyczem w następnym roku w Wielkopolsce Południowej zaznaczył się lekki wzrost (podobnie na Podlasiu); najniższy poziom przychodu

czystego (9 zł na ha) widzimy w 1929/30 r. w rejonie Górskim, który pod względem dochodu rolniczego utrzymał się na poziomie średniej dla całości kraju.

Dochód rolniczy, bardziej miarodajny miernik dla oceny powodzenia drobnych gospodarstw, układał się niezawsze równolegle z przychodem czystym. W roku 1928/29 wzrósł nieco w rejonie Miechowsko-Sandomierskim, na Wołyniu, w Przemysławym i Górskim. Utrzymał się na Wileńszczyźnie i Polesiu; w roku 1929/30 podniósł się bardzo znacznie w rejonie Lubelskim, przekraczając nawet dochód z r. 1927/28, niewielką zwyżkę wykazał na Podlasiu i Polesiu (w porównaniu z r. 1928/29).

Prześledzenie średnich dla Polski pozwala zauważyć, że wszystkie liczby obniżały się z biegiem lat 3-lecia, wyjątek stanowił wzrost nakładu gospodarczego w r. 1928/29 przy niezmienionym przychodzie surowym. Dane dla rejonów kresów wschodnich, Podlasia oraz Kaszub i Pomorza Wschodniego były stale niższe od średniej ogólnokrajowej, niższy był także przychód czysty w rejonie Górskim. Dochód rolniczy w r. 1929/30 kształtował się na poziomie średniej dla Polski na Podlasiu i w rej. Górskim.

ZAUWAŻONE OMYŁKI W TABLICACH

Str.			Winno być
94	Okopowy	— Koszty produkcjl.	690 zł
94	Łączno-pastwiskowy	— " "	530 "
202	Pastewny	— " "	825 "
260	"	— " "	1076 "
270	Zbożowo-okopowy	— " "	707 "

Nr 1.	Nowy sposób ujmowania kształtu rozłogu ziemi. Prof. S. Moszczeński, Warszawa 1927	2.—
Nr 2.	Kształtowanie się cen na ważniejsze artykuły w Polsce. E. Szturm de Sztrem, Warszawa 1927	2.—
Nr 3.	Budżety 4 gospodarstw wsi Czahary w powiecie zbaraskim (r. 1925/26). J. Warężak, Warszawa 1927	5.—
Nr 4.	Budżety 6 gospodarstw wsi Albigowej w powiecie łanuckim (r. 1925/26). Dr. S. Ingłot, Warszawa 1927	5.—
Nr 5.	Rybna i Kaszów, wieś powiatu krakowskiego. Inż. roln. M. Sowiński, Warszawa 1928	4.—
Nr 6.	Góra Bałdrzychowska i Buczyna, wieś powiatu łęczyckiego. Wincenty Gortat, Warszawa 1928	3.50
Nr 7.	Stan gospodarstw włościańskich w powiecie wadowickim. Inż. roln. F. Dziedzic, Warszawa 1928	6.50
Nr 8.	Zwyczaje spadkowe włościan w Polsce, część I (województwo południowe). K. Kowalski, dr. S. i K. Grzybowski oraz K. Karpińiec, Warszawa 1928	3.—
Nr 9.	Zwyczaje spadkowe włościan w Polsce, część II (województwo zachodnie). J. Górski i St. Kuczkowski, Warszawa, 1929	3.—
Nr 10.	Zwyczaje spadkowe włościan w Polsce, część III (województwo centralne). J. Górski, W. Jaskłowski, K. Kowalski i dr. J. Wasilkowski, Warszawa 1929	4.—
Nr 11.	Zwyczaje spadkowe włościan w Polsce, część IV (województwo wschodnie). A. Bobkowski, E. Muzykant, K. Petruszewicz i dr. W. Staniiewicz, Warszawa 1929	5.—
Nr 12.	Zwyczaje spadkowe włościan w Polsce, część V. J. Bekerman i dr. J. Rafacz, Warszawa 1929	2.50
Nr 13.	Badania nad rentownością gospodarstw włościańskich w r. 1926/27, część I i II Inż. J. Curzytek, Warszawa 1929	5.—
Nr 14.	Okallina i Czerników, wieś powiatu opatowskiego. A. Dzierżawski, Warszawa 1929	3.—
Nr 15.	Stosunki rolnicze pow. będzińskiego i zawierckiego. W. Bronikowski, Warszawa 1929	6.—
Nr 16.	Opis i reorganizacja gospodarstwa włościańskiego (pow. Wadowice). Inż. S. Kwapien, Warszawa 1929	2.—
Nr 17.	Trzy Kurzyny, wieś powiatu niskego. F. Guściora, Warszawa 1929	3.—
Nr 18.	Spółdzielczość w rolnictwie polskim. Dr. inż. T. Kłapkowski, Warszawa 1929	5.—
Nr 19.	Zasady organizacji gospodarstw małych. Inż. T. Janikowski, Warszawa 1929	7.—
Nr 20.	Badania nad opłacalnością gospodarstw włościańskich w r. 1927/28, część I i II. Warszawa 1929/30	5.—
Nr 21.	Reorganizacja gospodarstwa włościańskiego w powiecie wadowickim. Inż. roln. P. Sajdak, Warszawa 1930	2.—
Nr 22.	Próba organizacji gospodarstwa włościańskiego w pow. żółkiewskim. Inż. roln. H. Romanowski, Warszawa 1930	2.—
Nr 23.	Planowanie organizacji gospodarstwa drobnego w pow. jarosławskim. Inż. roln. K. Majewski, Warszawa 1930	2.—
Nr 24.	Przykład reorganizacji gospodarstwa rolnego (pow. Międzybóż). J. Lipowski, Warszawa 1930	2.—

Nr. 25.	Projekt racjonalnej organizacji gospodarstwa włościańskiego w powiecie miechowskim. W. Michalski, Warszawa 1930	2.—
Nr. 26.	Gospodarstwo na piaskach. S. Sienicki, Warszawa 1930	2.—
Nr. 27.	Organizacja rolnictwa w Belgii i metody popierania jego rozwoju. Inż. roln. S. Antoniewski, Warszawa 1930	6.50
Nr. 28.	Broniszów, wieś pow. ropczyckiego. Dr. inż. J. Flerich, Warszawa 1933	6.—
Nr. 29.	Badania nad opłacalnością gospodarstw włościańskich w r. 1928/29 część I i II. Warszawa 1931—32	5.—
Nr. 30.	Bilans ziemioplodów w gospodarstwach włościańskich w latach 1926/27, 1927/28 i 1928/29. Inż. roln. W. Nowicki, Warszawa, 1934	4.50
Nr. 31.	Koszty produkcji wytworów rolniczych w dobie kryzysu (zboże, ziemniaki, buraki cukrowe, mleko i trzoda chlewna). Dr. inż. M. Sowiński, Warszawa 1931	3.—
Nr. 32.	Badania nad opłacalnością gospodarstw włościańskich w r. 1929/30 część I i II. Warszawa 1931—33	5.50
Nr. 33.	Stosunki rodzinne i zwyczaje spadkowe włościan w latach 1775—1870. K. Kowalski, Warszawa 1932	2.—
Nr. 34.	Wpływ obszaru, nakładu i kapitału krów na dochód surowy w drobnych gospodarstwach. W. Pytkowski, Warszawa 1932	2.—
Nr. 35.	Wielkopolskie gospodarstwa włościańskie. Inż. roln. F. Dziedzic, Warszawa 1932	2.50
Nr. 36.	Zadłużenie drobnych gospodarstw w 1931 r. S. Broda, Warszawa 1932 (wyczerpane)	—
Nr. 37.	Przybyszew, osada w pow. grójeckim. Dr. S. Rosłonec, Warszawa 1933	5.—
Nr. 38.	Uniż, wieś pow. horodeńskiego. Inż. W. Przybyszewski, Warszawa 1933	3.—
Nr. 39.	Rolnictwo włościańskie w zarysie statystyczno-terytorjalnym. Dr. inż. M. Sowiński, Warszawa 1933	4.—
Nr. 40.	Reprezentatywność zbiorowości próbnej gospodarstw włościańskich objętej badaniem opłacalności. Dr. inż. M. Sowiński, Warszawa 1933	2.50
Nr. 41.	Drogi postępu chłopu polskiego. W. Bronikowski, Warszawa 1934	6.—
Nr. 42.	Badania nad opłacalnością gospodarstw włościańskich w r. 1930/31, część I. Warszawa 1933	5.50
Nr. 43.	Wytwórczość i spożycie mleka w Polsce. Inż. roln. F. Dziedzic (w opracowaniu)	—
Nr. 44.	Opłacalność kierunków w drobnych gospodarstwach. Cz. I Trzechlecie dobrej koniunktury 1927—30. Dr. S. Antoniewski, Warszawa 1934	5.50
Nr. 45.	Jastrzębia, wieś pow. radomskiego. K. Mróz (w druku)	—
Nr. 46.	Gospodarstwa włościańskie i folwarczne w trzech województwach środkowych. Dr. W. Ponikowski (w opracowaniu)	—
Nr. 47.	Rejony ekonomiczno-rolnicze Polski. Inż. roln. F. Dziedzic (w opracowaniu)	—
Nr. 48.	Zadłużenie drobnych gospodarstw w 1933 r. (w opracowaniu)	—
Nr. 49.	Położenie gospodarstw włościańskich woj. poznańskiego. Inż. roln. J. Lewiński (w opracowaniu)	—
Nr. 50.	Kolonja Izaaka, wieś pow. sokólskiego. Inż. roln. S. Salit, Warsz. 1934	2.50
Nr. 51.	Badania nad opłacalnością gospodarstw włościańskich w r. 1931/32, cz. I i II Warszawa 1934	5.50
	Książka do prowadzenia rachunkowości rolniczej. Inż. roln. J. Curzytek, Warszawa, 1934. Wydanie IV	5.—
	Uproszczona książka do prowadzenia rachunkowości rolniczej. Inż. roln. J. Curzytek, Warszawa, 1934	3.—

S.26

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
BIBLIOTEKA GŁÓWNA

4925/1

AE0042901Z -

Antoniowski - Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu